

SOCIÁLNÍ PROCESY A OSOBNOST

Sborník příspěvků

Pořádaly Psychologický ústav AV ČR v Brně.
a Psychologický ústav FF MU v Brně

Brno 1. - 3. 10. 1999

Redakce: doc. PhDr. Marek Blatný, CSc.
prof. PhDr. Mojmír Svoboda, CSc.

© Masarykova univerzita v Brně, 1999

OBSAH:

VZTAH DISKREPANCE MEZI REÁLNÝM A IDEÁLNÍM JÁ K SEBEHODNOCENÍ U INTROVERTŮ A EXTRAVERTŮ MAREK BLATNÝ, LÍDA OSECKÁ, MICHAL HRDLIČKA	7
STRUKTURA SEBEPOJETÍ INTROVERTŮ A EXTRAVERTŮ MAREK BLATNÝ, LENKA SEJBALOVÁ.....	12
OSOBNÁ IDENTITA AKO TEXT - SOCIÁLNO-KONŠTRUKTIVISTICKÝ POHĽAD NA IDENTITU VIERA BAČOVÁ.....	18
K NIEKTORÝM METODOLOGICKÝM ASPEKTOM ŠTÚDIA ZVLÁDANIA - POROVNANIE TROCH DOTAZNÍKOV FRANTIŠEK BAUMGARTNER.....	24
MOBBING, ZNÁMY - NEZNÁMY TAŤJANA BÚGELOVÁ, MÁRIA DOBIÁŠOVÁ.....	31
AGRESIVNÍ DÍTĚ A JEHO POSTAVENÍ VE SKUPINĚ VRSTEVNÍKŮ IVO ČERMÁK, TOMÁŠ URBÁNEK	36
TVORIVÁ OSOBNOSŤ A ZVLÁDANIE ZÁŤAŽOVÝCH SITUÁCIÍ MAREK FALAT	46
VYUŽÍVANIE ZVLÁDACÍCH TECHNÍK PRI INTERPERSONÁLNYCH VZŤAHOCH V ROVESNÍCKEJ SKUPINE EVA FARKAŠOVÁ.....	51
SITUAČNO-KONTEXTOVÝ PRÍSTUP K ANALÝZE SÚVISLOSTÍ MEDZI SOCIÁLNYMI NORMAMI A STRATÉGIAMI SPRÁVANIA V NÁROČNÝCH SITUÁCIÁCH MIROSLAV FRANKOVSKÝ.....	53
OSOBNOSTNÉ KORELÁTY SOCIÁLNEJ KOMPETENTNOSTI MARTA JURČOVÁ.....	59
METODOLOGICKÉ OTÁZKY A PSEUDOOTÁZKY V PSYCHOLOGII OSOBNOSTI OLGA KOLAŘÍKOVÁ.....	65

ZVLÁDANIE NADLIMITNE ZÁŤAŽOVÝCH SITUÁCIÍ SO SLUCHOVO HANDICAPOVANÝM DIEŤAŤOM V RODINE	
ĽUBICA KROČANOVÁ	70
NORMATÍVNE ASPEKTY POUŽÍVANIA FYZICKÝCH TRESTOV	
LADISLAV LOVAŠ	72
IDENTITA , VÝVOJ A OSOBNOSTNÍ CHARAKTERISTIKY ADOLESCENTŮ.	
PETR MACEK, MARTINA HŘEBÍČKOVÁ IVO ČERMÁK.....	78
VZTAH K RODIČŮM A VRSTEVNÍKŮM V ČASNÉ ADOLESCENCI	
PETR MACEK LÍDA OSECKÁ	85
DIMENZE POSUZOVÁNÍ POJMŮ "DOBŘÝ ČLOVĚK" A "ZLÝ ČLOVĚK" U ADOLESCENTŮ	
PETR MACEK, MOJMÍR TYRLÍK	89
TEORIE NANCY CHODOROW: SNAHA O NALEZENÍ DYNAMICKÉHO MODELU PSYCHOSEXUÁLNÍHO VÝVOJE ŽENY	
MAGDA MACHÁTOVÁ.....	95
FAKTORY OSOBNOSTI V KONTEXTE DIMENZÍ RODINY U PUBESCENTOV	
ĽUBA MEDVEĎOVÁ	100
PŘÍSPĚVEK K DISKUSI O VYUŽITÍ KOMPLEXNÍCH VIRTUÁLNÍCH SIMULACÍ JAKO NÁSTROJE PRO ANALÝZU PROBLÉMŮ	
MAREK NAVRÁTIL	106
MOŽNOSTI VYUŽITÍ NEZDOLNOSTI TYPU S.O.C. V LÉČEBNĚ- PREVENTIVNÍ PÉČI	
STANISLAV PELCÁK, ALENA VOSEČKOVÁ.....	108
ODRAZ TEMPERAMENTU V RUKOPISU	
JANA PETŘÍKOVÁ.....	116
POTREBUJE PSYCHOLÓGIA ZDRAVÝ ROZUM?	
IMRICH RUISEL	128
HEREZE V PSYCHOHYGIENĚ	
EVŽEN ŘEHULKA, OLIVA ŘEHULKOVÁ	133

DUCHOVNÍ DIMENZE OSOBNOSTI A MORÁLNÍ JEDNÁNÍ ADOLESCENTŮ	
VLADIMÍR SMÉKAL, LUCIE KOTKOVÁ.....	137
NĚKTERÉ ASPEKTY AGRESIVITY VE VZTAHU K SPORTOVNÍ ČINNOSTI	
MICHAL ŠAFÁŘ.....	141
VLIV ORIENTACE POHYBUJÍCÍCH SE PODNĚTŮ NA VNÍMÁNÍ JEJICH VELIKOSTI	
RADOVAN ŠIKL.....	150
PERCEPCIA POSTAVENIA ŽIAKOV V STATUSOVEJ ŠTRUKTÚRE TRIEDY. KVALITATÍVNA ANALÝZA TÉMATICKEJ KRESBY	
B. ŠRAMOVÁ.....	152
POSTOJ ŽÁKŮ STARŠÍHO ŠKOLNÍHO VĚKU K ŽIVOTNÍM SITUACÍM	
MIROSLAVA ŠTĚPÁNKOVÁ	159
VZTAH MEZI ŘEŠENÍM MORÁLNÍCH DILEMAT A POSUZOVÁNÍM POJMŮ "DOBRÝ ČLOVĚK" A "ZLÝ ČLOVĚK"	
MOJMÍR TYRLÍK, PETR MACEK	164
METODOLOGICKÉ OTÁZKY ZPRACOVÁNÍ TESTU SÉMANTICKÉHO VÝBĚRU: PŘEDBĚŽNÉ SDĚLENÍ	
TOMÁŠ URBÁNEK	170
MODEL DĚTSKÉ AGRESE: PŘEDBĚŽNÉ VÝSLEDKY LONGITUDINÁLNÍHO VÝZKUMU	
TOMÁŠ URBÁNEK, IVO ČERMÁK	178
OSOBNOSTNÍ CHARAKTERISTIKY A HRANÍ POČÍTAČOVÝCH HER	
MARTIN VACULÍK.....	185
OSOBNOST V TROJROZMĚRNÉM BIOLOGICKÉM PROSTORU	
LUBOMÍR VAŠINA	195
TESTOVÁNÍ INFEKCE HIV / AIDS JAKO NÁROČNÁ ŽIVOTNÍ SITUACE	
ALENA VOSEČKOVÁ, STANISLAV PELCÁK.....	201

SÚVISLOSTI SEBAOBRAZU A INTERPERSONÁLNYCH ČŔT – INTERAKČNÝ POHĽAD	
JOZEF VÝROST	205
NIEKTORÉ MOŽNOSTI DIAGNOSTIKY OSOBNOSTI DETÍ S KOMUNIKAČNOU NEDOSTATOČNOSŤOU	
KATARÍNA ZBORTEKOVÁ.....	210
ADRESY REFERUJÍCÍCH:	213

Vztah diskrepance mezi reálným a ideálním Já k sebehodnocení u introvertů a extrovertů*

Marek Blatný, Lída Osecká, Michal Hrdlička

The relationship of discrepancy between real and ideal self and self-esteem in introverts and extroverts

Self-esteem is influenced by many factors. The most important are the self-discrepancies and positive and negative affectivity. In the first case the emotions are considered as a result of discrepancies between real and ideal self or between real and ought self, in the second case emotions are understood as primary source of self-esteem. Both areas were studied separately so far and possible interactions were not taken into the account. Considering that extraversion is associated with positive affectivity, we aimed on the relationship between self-discrepancy and self-esteem in introverts and extroverts. We found out that although introverts and extroverts do not differ in the extent of discrepancy between real and ideal self, self-discrepancy is connected to self-esteem only in introverts.

Na citovém vztahu k sobě se podílí celá řada faktorů. Sebehodnocení jako jedna ze složek sebepojetí je chápáno především jako výsledek sociálního srovnávání a sebesuzodování na základě pozorování vlastní činnosti (Markus a Wurf, 1987, Suls a Sanders, 1982). Pro vytváření sebehodnotících kritérií a výsledný emoční vztah k sobě je dále významné posílení z prostředí, zvláště od významných druhých (Shavelson, Hubner a Stanton, 1976).

Mimo sociální vlivy jsou dalšími zdroji sebehodnocení kognitivní diskrepance v sebepojetí (Higgins, 1987) a pozitivní a negativní afektivita (Campbell a Fehr, 1990, Tarlow a Haaga, 1996). V prvním případě jsou emoce považovány za důsledek diskrepancí mezi reálným a ideálním Já, resp. mezi reálným a vyžadovaným Já: podle Higginse diskrepance mezi jednotlivými reprezentacemi Já vedou k různým druhům zranitelnosti vůči rozličným negativním emocím a jsou podkladem nízkého sebehodnocení. Ve druhém případě jsou emoce považovány za primární zdroj sebehodnocení - afektivita je chápána jako dispozice určitého druhu prožívání.

Diskrepance v sebepojetí a pozitivní a negativní afektivita byly jako zdroje sebehodnocení studovány dosud izolovaně a nebyly brány v úvahu jejich možné souvislosti a interakce. V našem výzkumu jsme se proto zaměřili na prozkoumání vztahu diskrepance mezi reálným a ideálním Já k sebehodnocení u introvertů a extrovertů.

Diskrepance mezi reálným a ideálním Já se projevuje v absenci pozitivních závěrů o sobě a je spojena s depresivně laděnými negativními emocemi jako je nespokojenost, zklamání či smutek (Higgins, 1987). Temperamentová dimenze extraverze, která je spojena s pozitivní emotivitou, přispívá naopak k vyšší úrovni spokojenosti (Costa a McCrae, 1980, Watson a Clark, 1992). Předpokládáme proto, že vztah diskrepance mezi reálným a ideálním Já k sebehodnocení bude u introvertů a extrovertů odlišný.

* Výzkum byl podpořen grantem č. 406/98/0755 GA ČR, "Osobnost a sebepojetí jako determinanty sebehodnocení a životní spokojenosti", jehož nositelem je první autor.
Sborník příspěvků z konference: Sociální procesy a osobnost, Brno 1999, 7 - 11

Metoda

Soubor

Výzkum byl proveden na souboru studentů brněnských gymnázií. Respondenti participovali na výzkumu dobrovolně, metody byly administrovány v rámci širšího výzkumného projektu spolu s dalšími metodami. Výzkumu se zúčastnilo celkem 318 osob, sledované charakteristiky byly zjišťovány u 140 osob (75 chlapců a 65 dívek, průměrný věk 16,4 v rozsahu od 15 do 18 let).

Metody

Sebepojetí. Vzhledem k tomu, že sledování ideálního Já nebylo primárním cílem výzkumného projektu, využili jsme pro operacionalizaci ideálního Já položky ze seznamu instrumentálních hodnot z Rokeachova testu hierarchie hodnot (celkem 18 unipolárních pětibodových adjektivních škál). Tyto škály byly současně zařazeny spolu s dalšími škálami do sémantického diferenciálu, jehož pomocí jsme zjišťovali reálné Já. Diskrepance mezi reálným a ideálním Já byla vypočtena jako velikost rozdílu v sebeposouzení na těchto škálách. Pro potřebu sémantického diferenciálu jsme přiřazením adjektiva s protikladným významem vytvořili z původně pětibodových unipolárních škál sedmibodové bipolární škály. Abychom mohli vypočítat velikost rozdílu v posouzení reálného a ideálního Já, převedli jsme hodnoty sebeposouzení do intervalu od 0 do 1. Uvedené skutečnosti mohli ovlivnit naše výsledky a je nutné je vzít do úvahy při interpretaci dat.

Sebehodnocení. Pro sledování úrovně sebehodnocení jsme použili Rosenbergovu škálu sebehodnocení (Rosenberg, 1965). Míru souhlasu s jednotlivými položkami Rosenbergovy škály sebehodnocení vyjadřovali respondenti na čtyřbodové škále od 0 do 3 bodů. Pro analýzu jsme použili součtové skóre, které při deseti položkách škály nabývá hodnot od 0 do 30. Škály jsou skórovány tak, že vysoké skóre znamená vysokou úroveň sebehodnocení.

Osobnost. K sledování úrovně osobnostních vlastností jsme použili Eysenckův osobnostní dotazník EOD, formu A (Vonkmer a Miglierini, 1979). Na základě mediánu jsme respondenty rozdělili na introverty (N = 70, 39 chlapců a 31 dívek) a extraverty (N = 70, 31 chlapců a 34 dívek).

Metody analýzy

Významnost rozdílu v úrovni sebehodnocení a velikosti diskrepancí mezi reálným a ideálním Já introvertů a extravertů jsme zjišťovali pomocí t-testu, k postižení vztahů mezi sebehodnocením, diskrepancemi v sebepojetí a temperamentovými dimenzemi extraverte a neuroticismu jsme použili korelační analýzu.

Výsledky

Nejprve jsme se zaměřili na analýzu rozdílů v úrovni sebehodnocení a ve velikosti diskrepancí mezi reálným a ideálním Já introvertů a extravertů. Výsledky jsou uvedeny v tabulce 1.

Tab. 1. V tabulce jsou uvedeny průměrné hodnoty sebehodnocení a diskrepací mezi reálným a ideálním Já introvertů a extravertů (m), hodnoty t-testu (t) a statistická průkaznost rozdílu (p).

	sebehodnocení			diskrepance		
	m	t	p	m	t	p
introverti	18.07	-3.500	.001	0.126	1.587	.115
extraverti	20.99			0.106		

Naše výsledky potvrzují již prokázanou skutečnost, že introverti mají nižší úroveň sebehodnocení, než extraverti. Pokud jde o diskrepanci mezi reálným a ideálním Já, introverti vykazují vyšší diskrepanci než extraverti, rozdíl je však statisticky neprůkazný.

Dále jsme se zaměřili na analýzu vztahů mezi sebehodnocením, diskrepací v sebepojetí a temperamentovými dimenzemi extraverze a neuroticismu. Vztahy jsme sledovali pomocí korelační analýzy jednak u celého souboru, jednak zvlášť u podsouboru introvertů a extravertů. Výsledky jsou uvedeny v tabulce 2.

Tab. 2. V tabulce jsou uvedeny korelace mezi sebehodnocením a diskrepací mezi reálným a ideálním Já, extraverzí a neuroticismem pro celý soubor a podsoubory introvertů a extravertů. Průkazné korelace jsou vyznačeny tučně (p > 0.001).

	sebehodnocení		
	celý soubor	introverti	extraverti
diskrepance	-.222	-.337	-.053
extraverze	.406	.184	.499
neuroticismus	-.480	-.496	-.483

Z tabulky 2 vidíme, že vztahy mezi proměnnými u nediferencovaného souboru se realizují předpokládaným směrem: úroveň sebehodnocení koreluje s extraverzí pozitivně, negativně naopak s neuroticismem a mírou diskrepance mezi reálným a ideálním Já.

Analyzujeme-li však vztahy zvlášť pro introverty a extraverty, zjišťujeme, že diskrepance mezi reálným a ideálním Já je spojena se sebehodnocením pouze u introvertů, u extravertů je tento vztah statisticky neprůkazný.

Diskuse

V našem výzkumu jsme se zaměřili na prozkoumání vztahu diskrepance mezi reálným a ideálním Já k sebehodnocení u introvertů a extravertů.

Nejprve jsme analyzovali rozdíly v úrovni sebehodnocení a ve velikosti diskrepance mezi reálným a ideálním Já introvertů a extravertů. Naše výsledky potvrdily dříve prokázanou skutečnost, že introverti mají nižší sebehodnocení než extraverti (např. Blatný 1992, Blatný a Osecká, 1997, Francis a James, 1996). Pokud jde o diskrepanci mezi reálným a ideálním Já, introverti vykazují poněkud vyšší diskrepanci než extraverti, rozdíl však není statisticky významný.

Ačkoliv se introverti a extraverti neliší v míře diskrepance mezi reálným a ideálním Já, velikost diskrepance je spojena s nízkým sebehodnocením pouze u introvertů, u extravertů je tento vztah neprůkazný.

Na úrovni prožívání je pro introverzi typický nízký výskyt pozitivních emocí. Je proto pravděpodobné, že u introvertů se výrazněji uplatňují negativní závěry, vyplývající ze srovnání aktuálního stavu s ideální představou o sobě. Extraverti, pro něž je naopak typický sklon k prožívání pozitivních emocí, nepřikládají význam diskrepanci v sebepojetí a v jejich sebehodnocení se pravděpodobně uplatňuje především pozitivní emotivita.

Vzhledem k tomu, že pro posouzení reálného a ideálního Já nebylo použito stejného typu škál, mohla tato skutečnost ovlivnit výsledky a naše zjištění proto vyžadují další empirické ověření.

Literatura

- Blatný, M.: Temperament jako determinanta sebepojetí. Brno, Kandidátská disertační práce 1992.
- Blatný, M., Osecká, L.: The relationship between global self-assessment and temperament and interpersonal personality characteristics. *Studia psychologica*, 39, 1997, 1, 39-44.
- Campbell, J.D., Fehr, B.: Self-Esteem and Perceptions of Conveyed Impressions: Is Negative Affectivity Associated With Greater Realism? *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 1990, 122-133.
- Francis, L. J., James, D. J.: The relationship between Rosenberg's construct of self-esteem and Eysenck's two-dimensional model of personality. *Personality and individual differences*, 21, 1996, 483-488.
- Higgins, E.T.: Self-Discrepancy: A Theory Relating Self and Affect. *Psychological Review*, 94, 1987, 319-340.
- Markus, H., Wurf, E.: The Dynamic Self-Concept: Social Psychological Perspective. *Annual Review of Psychology*, 38, 1987, 299-337.
- Rosenberg, M.: *Society and the Adolescent Self-Image*. Princeton, Princeton University Press, 1965.
- Shavelson, R.J., Hubner, J.J., Stanton, G.C.: Self-Concept: Validation of Construct Interpretations. *Review of Educational Research*, 46, 1976, 407-441.
- Suls, J., Sanders, G.S.: Self-Evaluation Through Social Comparison: A Developmental Analysis. In: L. Wheeler (Ed.): *Review of Personality and Social Psychology* 3. Beverly Hills, Sage Publications 1982, s.171-197.
- Tarlow, E.M., Haaga, D.A.F.: Negative Self-Concept: Specificity to Depressive Symptoms and Relation to Positive and Negative Affectivity. *Journal of Research in Personality*, 30, 1996, 120-127.
- Vonkome, J., Miglierini, B.: *Eysenckov osobnostný dotazník*. Bratislava, Psychodiagnostika 1979.
- Watson, D., Clark, L.A.: On Traits and Temperament:: General and Specific Factors of Emotional Experience and Their Relation to the Five-Factor Model. *Journal of Personality*, 60, 1992, 441-476.

Souhrn

Na citovém vztahu k sobě se podílí celá řada faktorů. K nejdůležitějším patří diskrepance v sebepojetí a pozitivní a negativní afektivita. V prvním případě jsou emoce považovány za důsledek diskrepancí mezi reálným a ideálním Já, resp. mezi reálným a vyžadovaným Já, ve druhém případě jsou emoce považovány za primární zdroj sebehodnocení - afektivita je chápána jako dispozice určitého druhu prožívání. Obě oblasti byly dosud studovány izolovaně a nebyly brány v úvahu jejich možné souvislosti a interakce. Vzhledem k tomu, že pozitivní afektivita je spojena s temperamentovou dimenzí extraverte, zaměřili jsme se v našem výzkumu na prozkoumání vztahu diskrepancí mezi reálným a ideálním Já k sebehodnocení u introvertů a extravertů. Zjistili jsme, že ačkoliv se velikost diskrepancí mezi reálným a ideálním Já u introvertů a extravertů neliší, ovlivňuje sebehodnocení pouze u introvertů, u extravertů je její vliv neprůkazný.

Struktura sebepojetí introvertů a extrovertů*

Marek Blatný, Lenka Sejblová

The structure of self-concept of introverts and extroverts

The aim of the study was the replication of the analysis of the structure of the self-concept of introverts and extroverts conducted originally in the sample of university students. The research was done with the sample of 309 grammar-school students (139 boys and 170 girls). To assess the self-concept semantic differential with 46 bipolar seven-point adjective scales was used, temperamental characteristics was measured by the Eysenck's Personality Inventory. We divided respondents by median to introverts (n = 166, 76 boys and 90 girls) and extroverts (n=143, 63 boys and 80 girls). The structure of the self-concept was investigated by the means of factor analysis. The main difference between introverts and extroverts reside in the mental representation of sociability: in extroverts sociability is the separate dimension of the meaning of the self, in introverts is sociability or lack of it, respectively, connected with evaluative aspects of the self.

Cílem této studie byla replikace analýzy struktury sebepojetí introvertů a extrovertů, provedená původně u souboru vysokoškoláků (Blatný, Osecká a Hrdlička, 1992).

U původního souboru jsme u introvertů i extrovertů extrahovali čtyři faktory sebepojetí. U obou podsouborů se shodně objevil faktor maskulinity-femininity. U introvertů jsme dále extrahovali jeden faktor sociálního hodnocení a dva faktory morálního hodnocení - morálku zakotvenou interpersonálně a morálku zakotvenou v zásadách. Naopak u extrovertů jsme identifikovali pouze jeden faktor morálního hodnocení, zatímco faktor sociálního hodnocení se rozdělil na dva, přičemž se z něj vydělila jako specifický faktor samotná sociabilita.

Za nejvýraznější rozdíl ve struktuře sebepojetí introvertů a extrovertů považujeme právě mentální reprezentaci sociability.

U extrovertů odpovídá struktura sebepojetí jejich behaviorálním projevům: vydělují sociabilitu, neboli behaviorálně vyjádřenou extraverci, jako svůj typický rys, odlišený od ostatních dimenzí významu Já. Introverti nediferencují sociální aspekty svého Já, nevydělují sociabilitu jako zvláštní faktor, ačkoliv její nedostatek je považován za jejich základní rys. Ve významové struktuře je sociabilita spojena s ostatními sociálními charakteristikami do silného hodnotícího faktoru. Svědčí to pravděpodobně o tom, že jejich nižší sociální dovednosti jsou spojeny s nižším sebehodnocením.

Vzhledem k tomu, že struktura sebepojetí se může měnit s věkem (Marius, 1980), replikovali jsme výzkumný projekt u souboru středoškoláků.

* Výzkum byl podpořen grantem č. 406/98/0755 GA ČR, "Osobnost a sebepojetí jako determinanty sebehodnocení a životní spokojenosti", jehož nositelem je první autor.

Sborník příspěvků z konference: Sociální procesy a osobnost, Brno 1999, 12 - 17

Metoda

Soubor

Výzkum byl proveden na souboru středoškolských studentů (N = 309, 139 chlapců a 170 dívek, průměrný věk 16,6 v rozsahu od 15 do 20 let).

Metody

Sebepojetí jsme zjišťovali metodou sémantického diferenciálu, který obsahoval 46 bipolárních sedmibodových škál, jejichž póly byly vymezeny adjektivy s protikladným významem. K sledování úrovně temperamentových vlastností jsme použili Eysenckův osobnostní dotazník (Vonkomer a Miglierini, 1979). Na základě mediánu jsme rozdělili respondenty na introverty (N = 166, 76 chlapců a 90 dívek) a extraverty (N = 143, 63 chlapců a 80 dívek).

Metody analýzy

Strukturu sebepojetí jsme zkoumali pomocí faktorové analýzy, metody hlavních os s rotací Varimax, počet faktorů byl určen pomocí scree-testu. Výpočty byly provedeny pomocí souboru statistických programů SPSSPC.

Výsledky

Výsledky faktorové analýzy významu já u introvertů a extravertů jsou uvedeny v tabulkách 1 a 2. Extrahovali jsme vždy pět faktorů: tyto faktory vyčerpávají u introvertů 47% rozptylu, u extravertů 48% rozptylu. Při interpretaci uvádíme pouze pravý pól škál.

Tabulka 1. Sémantický diferenciál: rotovaná faktorová matice - introverti.

Škály	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5
špatný - dobrý	0.347	0.232	0.445	-0.010	0.241
pasivní- aktivní	0.602	0.105	0.013	-0.283	-0.013
slabý - silný	0.493	0.282	-0.314	0.016	0.050
nepravdivý - pravdivý	-0.002	0.313	0.224	-0.095	0.542
bezcenný - cenný	0.688	0.106	0.126	0.162	0.070
ošklivý - krásný	0.652	0.139	0.153	0.074	-0.070
neúspěšný - úspěšný	0.601	0.240	-0.221	0.080	0.184
špinavý - čistý	0.285	0.209	0.167	-0.364	0.267
křivý - rovný	0.119	0.164	0.038	-0.067	0.702
neprospěšný - prospěšný	0.514	0.153	0.072	0.108	0.151
bezvýznamný - významný	0.672	0.172	0.188	0.278	0.075
nemorální - morální	-0.067	0.221	0.502	0.032	0.325
nesprávný - správný	0.336	0.251	0.506	-0.116	0.268
malý - velký	0.242	0.167	0.260	0.527	-0.237
měkký - tvrdý	0.207	0.079	-0.434	0.389	0.144
tupý - ostrý	0.226	0.166	-0.128	0.561	0.263
pomalý - rychlý	0.527	0.205	-0.205	0.082	0.130
nežádoucí - žádoucí	0.677	0.299	0.201	-0.048	-0.010
nemilovaný - milovaný	0.691	-0.003	-0.064	-0.240	0.172
nezajímavý - zajímavý	0.707	0.208	0.121	0.042	0.177
nepřátelský - přátelský	0.284	0.189	0.673	-0.194	0.037
ledový - vřelý	0.162	0.062	0.537	-0.097	0.266
ženský - mužský	-0.063	-0.177	-0.110	0.579	-0.230
uzavřený - otevřený	0.508	0.043	0.165	-0.344	-0.188
přísný - shovívavý	-0.003	-0.112	0.713	0.054	0.056
oblý - hranatý	-0.078	0.305	-0.033	0.511	0.020
mělký - hluboký	0.011	0.057	0.253	0.251	0.602
vážný - veselý	0.511	-0.157	0.302	-0.372	-0.010
prázdný - plný	0.246	-0.109	0.086	-0.019	0.684
nedokonalý - dokonalý	0.452	0.062	-0.132	0.254	0.261
nenápadný - nápadný	0.495	-0.112	0.363	0.017	-0.134
starý - mladý	0.128	0.208	0.258	-0.417	-0.050
utlumující - povzbuzující	0.524	0.069	0.253	-0.257	0.229
podřazený - nadřazený	0.318	-0.134	-0.051	0.456	0.089
bezzásadový - zásadový	0.147	0.648	-0.042	0.236	0.089
nezodpovědný - zodpovědný	0.010	0.739	-0.219	-0.185	0.009
lhostejný - zaujatý	0.065	0.375	0.104	0.017	0.280
bezcitný - soucitný	-0.040	0.387	0.605	-0.367	0.107
neupřímný - upřímný	0.170	0.342	0.096	-0.266	0.334
nečestný - čestný	0.052	0.615	0.392	-0.132	0.196
nedůstojný - důstojný	0.143	0.749	0.109	0.269	-0.016
nepřijatelný - přijatelný	0.320	0.561	0.068	-0.159	-0.103
stydlivý - bez zábran	0.557	-0.196	0.125	0.056	0.065
nelidský - lidský	0.213	0.468	0.553	-0.355	0.223
nezdvořilý - zdvořilý	0.126	0.522	0.176	0.108	0.152
hrubý - jemný	0.198	0.558	0.288	-0.240	0.182
% rozptylu	15.03	9.94	9.05	7.11	6.31

Tabulka 2. Sémantický diferenciál: rotovaná faktorová matice - extraverti.

Škály	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5
špatný - dobrý	0.233	0.054	0.678	0.221	0.094
pasivní- aktivní	0.284	0.008	0.077	0.401	0.132
slabý - silný	0.361	-0.104	0.020	0.197	0.163
nepravdivý - pravdivý	0.152	0.089	0.754	-0.067	0.125
bezcecný - cenný	0.710	-0.129	0.214	0.023	-0.005
ošklivý - krásný	0.663	-0.139	0.229	0.169	-0.213
neúspěšný - úspěšný	0.557	-0.033	0.162	0.253	0.112
špinavý - čistý	0.186	0.453	0.078	-0.313	-0.037
křivý - rovný	0.354	-0.001	0.504	0.132	0.200
neprospěšný - prospěšný	0.262	0.380	0.449	-0.259	0.231
bezvýznamný - významný	0.668	0.295	0.001	-0.022	-0.114
nemorální - morální	-0.144	0.215	0.665	-0.012	-0.115
nesprávný - správný	0.221	-0.040	0.732	-0.159	0.106
malý - velký	0.096	0.036	-0.068	0.343	-0.176
měkký - tvrdý	0.604	0.192	-0.124	-0.074	0.045
tupý - ostrý	0.445	0.263	-0.309	-0.025	0.411
pomalý - rychlý	0.452	0.483	-0.034	0.060	0.268
nežádoucí - žádoucí	0.717	0.391	-0.021	0.077	0.050
nemilovaný - milovaný	0.367	-0.104	0.139	0.278	-0.145
nezajímavý - zajímavý	0.532	-0.090	0.096	0.265	0.164
nepřátelský - přátelský	-0.180	0.291	0.508	0.421	0.390
ledový - vřelý	-0.079	0.084	0.036	0.583	0.194
ženský - mužský	0.259	-0.097	-0.260	0.093	-0.274
uzavřený - otevřený	0.213	-0.031	0.094	0.630	-0.195
přísný - shovívavý	-0.193	0.335	-0.136	0.198	-0.364
oblý - hranatý	0.149	0.154	-0.487	0.129	-0.010
mělký - hluboký	-0.191	-0.057	0.134	0.257	0.580
vážný - veselý	0.132	0.032	-0.163	0.594	0.091
prázdný - plný	0.052	0.051	0.333	0.436	0.151
nedokonalý - dokonalý	0.532	-0.143	0.105	0.439	0.008
nenápadný - nápadný	0.192	-0.068	-0.191	0.552	0.131
starý - mladý	0.031	0.670	-0.221	0.108	0.133
utlumující - povzbuzující	0.180	0.174	0.108	0.647	0.074
podřazený - nadřazený	0.508	0.218	-0.330	0.352	0.034
bezzásadový - zásadový	-0.063	0.418	0.217	-0.125	0.520
nezodpovědný - zodpovědný	0.252	0.470	0.290	-0.004	0.383
lhostejný - zaujatý	0.195	-0.054	0.023	0.196	0.572
bezcitný - soucitný	0.005	0.694	-0.117	0.112	0.209
neupřímný - upřímný	-0.032	0.306	0.540	0.427	0.072
nečestný - čestný	0.128	0.602	0.436	0.160	-0.145
nedůstojný - důstojný	0.444	0.497	0.082	0.210	-0.196
nepřijatelný - přijatelný	0.113	0.099	0.361	0.321	0.395
stydlivý - bez zábran	0.376	0.219	-0.159	0.379	-0.063
nelidský - lidský	-0.047	0.762	0.116	0.128	-0.203
nezdvořilý - zdvořilý	-0.042	0.674	0.274	0.083	0.112
hrubý - jemný	-0.066	0.615	0.072	-0.088	-0.058
% rozptylu	11.64	10.67	9.99	8.85	5.43

INTROVERTI

1. faktor (15% rozptylu) – sociální hodnocení. Je sycen škálami vyjadřujícími interpersonální atraktivitu (krásný, nápadný, zajímavý, žádoucí, dokonalý), životní vitalitu (aktivní, rychlý, silný), sociální pozici a úspěch (úspěšný, významný, prospěšný, cenný) a sociabilitu resp. extraverci (veselý, otevřený, bez zábran, povzbuzující).
2. faktor (10% rozptylu) - morální hodnocení ukotvené jak v zásadách (zásadový, zodpovědný, čestný, důstojný), tak interpersonálně (zdvořilý, jemný, zaujatý, upřímný, přijatelný).
3. faktor (9% rozptylu) - afiliace spojená s morálkou (shovívavý, přátelský, soucitný, lidský, vřelý, měkký, správný, morální, dobrý).
4. faktor (7% rozptylu) - maskulinita-femininita (mužský, ostrý, velký, hranatý).
5. faktor (6% rozptylu) - autenticita (rovný, plný, hluboký, pravdivý).

EXTRAVERTI

1. faktor (12% rozptylu) - sociální hodnocení (žádoucí, cenný, významný, krásný, úspěšný, zajímavý, dokonalý) spojené s maskulinními rysy (tvrdý, ostrý, silný).
1. faktor (11% rozptylu) - interpersonální morálka s příměsí afiliace (lidský, soucitný, zdvořilý, mladý, jemný, čestný).
2. faktor (10% rozptylu) - morální hodnocení (pravdivý, správný, dobrý, morální, upřímný, přátelský, rovný).
3. faktor (9% rozptylu) - sociabilita resp. extraverte (povzbuzující, otevřený, veselý, vřelý, nápadný).
4. faktor (6% rozptylu) - zásadovost, angažovanost (hluboký, zaujatý, zásadový).

Diskuse

U introvertů i extravertů se shodně objevují faktory sociálního a morálního hodnocení a faktor spojující afiliaci s interpersonálně ukotvenou morálkou, přičemž u introvertů se afiliativní charakteristiky uplatňují významněji.

U introvertů se jako specifický faktor sebepojetí vyděluje maskulinita-femininita, u extravertů jsou maskulinní charakteristiky spojeny se sociálním hodnocením. Naopak u extravertů se jako samostatný faktor vyděluje sociabilita, která je u introvertů součástí faktoru sociálního hodnocení.

Poslední faktor sebepojetí je v obou skupin sycený škálou mělký - hluboký. U introvertů vyjadřuje spíše osobní autenticitu a sebenaplnění (spojení s charakteristikami rovný, plný, pravdivý), u extravertů má význam životní angažovanosti a zásadovosti (spojení s charakteristikami zaujatý a zásadový).

Za nejvýznamnější zjištění považujeme skutečnost, že stejně jako u původního souboru introvertů nevydělují sociabilitu, resp. její nízkou úroveň, jako zvláštní dimenzi sebepojetí. Extravertní charakteristiky jsou opět spojeny s ostatními sociálními charakteristikami do silného hodnotícího faktoru: nižší sociální dovednosti jsou tedy pro introverty primárně zdrojem pro hodnocení vlastního Já.

Podle Markusové (1980) se jednotlivé mentální reprezentace Já vytvářejí kolem těch osobních charakteristik, které jsou u člověka výrazné či typické (salient) a může si pro ně na základě opakované zkušenosti vytvořit kognitivní schema. Je proto

pravděpodobné, že introverti nemají vytvořeno kognitivní schema pro behaviorální projevy sociability a proto ve významu jejich vlastního Já tato dimenze chybí. U extravertů naopak nacházíme přímý vztah mezi chováním a dimenzemi významu: vydělují sociabilitu jako svůj typický rys, odlišený od ostatních dimenzí významu Já.

Literatura

- Blatný, M., Osecká, L., Hrdlička, M.: Temperament jako determinanta obsahu a struktury významu já. *Československá psychologie*, 36, 1992, 6, 493-505.
- Markus, H.: The Self in Thought and Memory. In: D. M. Wegner, R.R. Vallacher (Eds.): *The Self in Social Psychology*. Oxford, Oxford University Press 1980, s. 102-130.
- Vonkomer, J., Miglierini, B.: *Eysenckov osobnostný dotazník*. Bratislava, Psychodiagnostika 1979.

Souhrn

Cílem této studie byla replikace analýzy struktury sebepojetí introvertů a extravertů, provedená původně v souboru vysokoškoláků. Výzkumný soubor tvořilo 309 středoškolských studentů (139 chlapců a 170 dívek, průměrný věk 16,5 v rozsahu od 15 do 20 let). Pro zjišťování sebepojetí jsme použili sémantický diferenciál obsahující 46 bipolárních adjektivních škál, ke sledování úrovně temperamentových vlastností jsme použili Eysenckův osobnostní dotazník. Na základě mediánu jsme respondenty rozdělili do podsouborů na introverty (n = 166, 76 chlapců a 90 dívek) a extraverty (n=143, 63 chlapců a 80 dívek). Strukturu sebepojetí jsme zkoumali pomocí faktorové analýzy, metody hlavních os s rotací Varimax (počet faktorů byl určen pomocí scree-testu). Podobně jako u předešlého souboru spočívá rozdíl mezi introverty a extraverty především v tom, že u extravertů je sociabilita samostatnou významovou dimenzí vlastního Já, zatímco u introvertů je spojena s hodnocením.

Osobná identita ako text - sociálnokonštruktivistický pohľad na identitu*

Viera Bačová

Personal identity as the text - the social constructivist perspective

The author presents the social constructivist look at personal identity as an alternative way of making sense of the „self“. She illustrates it and contrasts it with traditional psychological identity theories. The new paradigm refuses to understand an identity as a „personality core“, the „true self“ and individual's property. What characterizes individual's identity in social constructivist approach is that it comprises time, locality, culture, history, discourse, particular actions and practices, which at every moment model out the persons textual identity.

Úplne na začiatok chcem predoslať, že i keď celý tento príspevok je venovaný vysvetleniu slovného spojenia v nadpise, pociťujem obavy, že napriek môjmu úsiliu a premýšľaniu o tom, ako ho „zrozumiteľniť“, nie je isté, že bude (pre všetkých) zrozumiteľný. Všetky tézy, ktoré tu predkladám, sú prezentované z perspektívy sociálneho konštruktivismu. Preto v tomto smere odkazujem na prácu Bergera a Luckmanna (1966) a najmä na jej český preklad, ktorý vyšiel v tomto roku (1999).

Definícia textu - čo je text?

Text je metafora - označenie sociálneho sveta ľudí.**

Ľudia (obsahom psychiky nehotoví, dopredu nenaprogramovaní) prichádzajú do *textu* - sociálneho sveta narodením sa. Iný *text* nepoznajú a preto ten svoj berú ako danosť, samozrejmosť, ako jediný platný. Všetko to, čo psychologicky sme a „máme“, je vytvorené a vytvárame si z *textu*, t. j. zo sociálneho a kultúrneho materiálu, ktorý je obsahom *textu*. *Text* je teda to, čo má osoba zo sociálneho sveta k dispozícii, aby z neho a pomocou neho modelovala seba a svoj svet. (Možno tiež povedať, že okrem *textu* osoba nemá nič iné. Žiadne psychické vlastnosti, mechanizmy, postoje, osobnosť. Tie sú bez *textu* irelevantné.)

Povedané inými slovami, ľudia počas celého svojho života v *texte* „bývajú“, pohybujú sa v ňom. Ľudia *text* čítajú, dešifrujú, učia sa ho a vysvetľujú si ho. Postupne sa stávajú čoraz zručnejší pri narábaní s *textom* a materiálmi *textu*. Ľudia *text* aj píšú, spoluvytvárajú ho.

* Príspevok bol spracovaný v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 2/6095/99.

** Pre tých, ktorí videli sci-fi film „Matrix“ (1999) o jestvovaní a boji dvoch (virtuálnych) svetov, možno uviesť, že slovo *matrix* bolo v tomto filme použité veľmi podobne, ak nie rovnako ako slovo *text* v postmodernej psychologickej literatúre. O tom ako je ťažké označovať iné pozeranie na veci „novými“ slovami, hovorí aj to, že ak by sa film *Matrix* nazýval *Text*, a v psychologickej literatúre by sme používali namiesto slova *text* slovo *matrix* bolo by to (v tejto literatúre, možno nie až tak vo filme) rovnako nezrozumiteľné.

Sborník příspěvků z konference: Sociální procesy a osobnost, Brno 1999, 18 - 23

Z tohoto vyplýva, že ľudí a *text* nemožno oddeliť. Nejestvuje osobitne a separátne niečo, čo je „vonku“ - t. j. mimo osobu a niečo, čo je „vo vnútri“ osoby. To, čo je vo vnútri osoby je sformulované, vytvorené zo sociálneho materiálu - z *textu*. To, čo je „vonku“, je sociálny svet osoby, ktorý je takým svetom, ako si ho osoba svet vytvorila. Osoba a *text* sú jedno a to isté, okrem toho, že osoba je odlišná od *textu* tým, že je to ľudská bytosť (tak ako ju charakterizujú Harré a Secord, 1972).

Naše skúsenosti s *textom*, do ktorého sme sa narodili, sa podobajú silnej náboženskej viere. Musíme sa veľmi namáhať, aby sme sa dostali „nad *text*“ a pochopili, že sme nevyprostitelne v *texte*. *Text* nám vchádza „do krvi“, sme vytvorení z *textu* a stále ním popretkávaní. Svoj *text* potrebujeme, lebo ním sme. Ťažko sa ho vzdávame, vzdali by sme sa tým totiž seba. Na to, aby sme od *textu* získali odstup, potrebujeme „tvrdopracovať“ aby sme pochopili. Preto je tak ťažko vysvetliť aj nový pohľad na psychológiu, akým je napr. kritická psychológia. Ľudia bývajúci v jednom *texte* obtiažne, ak vôbec, porozumejú ľuďom, ktorí bývajú v *texte* inom. Ľudské sociálne svety sa líšia - je toľko *textov* (sociálnych svetov) ako je spoločenstiev a malých komunít, dokonca je možno toľko *textov*, koľko je (a bolo) ľudí. Našťastie svoje *texty* občas zdieľame (takže ak je ich možné zmysluplne klasifikovať, je ich asi podstatne menej).

Čo všetko je *text*? *Text* je priestor, v ktorom jestvujeme, plný hodnôt, predpokladov, rečových aktov, symbolov, významov, noriem; aj fyzické usporiadanie materiálnej kultúry, praktiky konania a interakcií a inštitucionalizovanie nášho života. Analyzovať *text* je zmysluplné jedine v kontexte jeho produkovania. Potom možno demonštrovať napr. psychologické modely detstva ako obdobia nevinnosti, slúžiace reprodukovaniu jestvujúcich spôsobov uplatňovania authority, ako to robia Stainton Rogersovci (1992) a E. Burmanová (1996), alebo analyzovať reklamy na zubnú pastu a odhaliť v nich vyjadrenia a spojenia medzi jazykom a spôsobmi regulovania ľudí, ako to urobil I. Parker (1996). Potom často to, čo sa zdá *textom* triviálnym, sa ukáže ako symptomatický vzorec uplatňovania kontroly a regulovania našich životov, vrátane predstáv o sebe.

Ako príklad jedného „útržku“ *textu* našej kultúry z toho obrovského množstva, ktoré je okolo nás, uvediem reklamu na bezpečnostné dvere. Plocha veľkého billboardu tejto reklamy sa delí do troch polí: prvé zobrazuje „silné“ bezpečnostné dvere so zámkom, druhé pole poskytuje idylický obrázok teplého domova, s manželkou-matkou a deťmi (chlapcom a dievčatkom) s hračkami. Všetci sú v nočných úboroch. Tretie pole oznamuje názor firmy s bezpečnostnými dverami a nápis „Chráňte svoje poklady“.

Obr. č. 1

Táto reklama nesie významy v niekoľkých rovinách. rovine neuvedomenej vzbudzuje asociácie na hlavné životné hodnoty: domov a rodinu, a (v záujme propagácie svojho výrobku) asociáciu ich možného ohrozenia. Adresát reklamy, ktorý samotný na nej vôbec nie je znázornený, má v tomto texte hlavnú centrálnu rolu. Ako to reklama jasne navodzuje, je to evidentne ten, ktorého povinnosťou je postarať sa o bezpečnosť domova - je to pán domu, živiteľ, ochranca. Jeho vlastníctvom sú znázornené „poklady“ - v tomto prípade ide o osoby - nie truhlica s peniazmi ani bankový účet; sú to jeho najdrahší, ktorí sú jeho najväčším pokladom. Tak poslanie, ako aj šľachetnosť ochrancu a živiteľa ako osoby v texte síce neprítomnej, ale tej hlavnej, je zrejmá - nejde mu o hmotné statky, ale o svojich drahých, ktorých ochraňuje a má ochrániť. Osobe vizuálne v reklame neprítomnej, ako aj osobám, ktoré sú premyslene zobrazené istým spôsobom, tento text určuje (predpisuje, potvrdzuje, vnucuje?) jasné postavenia v systéme vzťahov a moci. A tento text kultúrne predpisuje aj spôsob, ako majú osoby - zamlčané aj znázornené - rozumieť samé seba: či sú osoby silné, kontrolujúce, vládnuce, ochraňujúce a zabezpečujúce iných, alebo sú bezbranné, bezmocné, nebezpečenstvám vystavené, krásne, elegantné, roztomilé a rozkošné, na svojho ochrancu a živiteľa doma čakajúce „poklady“. Tento text sa jasne usiluje definovať rodové a vekové roly.

Identita ako text

Uvedený príklad ilustruje, že my samotní a naše vzťahy s inými (čo možno spadá v jedno) sú vytvárané spôsobom, ktorým o nich hovoríme, spôsobmi, ktorými ich sociálne vytvárame, prezentujeme, vysvetľujeme, upevňujeme a tým kontinuálne udržiavame.

Na rozdiel od chápania identity ako „jadra osobnosti“, hlbokej vnútornej charakteristiky osoby, chápanie identity ako *textu* hovorí: „Identita je to, čo môžeš povedať, že si. To, čo si, si vytváraš na základe toho, že ti iní povedia, že týmto môžeš byť“ (J. Johnstonová, podľa Kitzingerovej, 1989, s. 82). Toto konštatovanie znamená -

okrem iného - že identita osoby je stanovovaná inými, presnejšie je stanovovaná *textom*. Toto stanovovanie obsahuje silu *textu* a pôsobenie zo strany *textu* smerom k osobe.

Vrátiac sa k predošlému príkladu, môžem výrok Johnstonovej ilustrovať. Ak uvedenú reklamu ako súčasť *textu* toho sveta, v ktorom vyrastá, „číta“ chlapček, posolstvo, ktoré mu tento text tentoraz „rafinovane“ (inokedy však viac priamo) vysiela, je jasné. Vedome a podvedome sa chlapec stotožňuje so svojim rodovým vzorom - aj z neho bude vlastník pokladov, ich ochranca, živiteľ. Aj správa vysielať z tohoto textu (a hromady textov podobných) ženám a dievčatkám je jasná - ich postavenie je postavenie „pokladov“ - síce drahých, ale závislých, bezmocných a bez moci. V tejto súvislosti časté komentáre, že tak tomu je „od prírody“ ukazujú, na čo takéto podobné *texty* slúžia: „fungujú tak, aby vytvorili a udržiavali isté typy sociálnych vzťahov a sociálneho poriadku, a aby nás konštituovali ako schopných reprodukovať tento poriadok vo všetkých našich praktických aktivitách“ (Shotter, 1985, uvedené podľa Kitzingerovej, 1989).

Osobné identity chápané ako *text*, nie sú primárne súkromným vlastníctvom jedincov. Sú sociálnymi konštrukciami, hoci nie vždy explicitne vyjadrenými. V konečnom dôsledku podporujú tých, ktorí sú v danom sociálnom poriadku dominantní. Ich dominancia znamená, že majú možnosť definovať iných - vyjadrené vo foucaultovských termínoch majú moc „konštruovať poznanie“. Sú to vládnuce ideológie, ktoré diktujú, aké identity sú a aké nie sú primerané/vhodné pre isté osoby a členov istých spoločností a skupín (na základe toho, čo je výhodné pri udržiavaní statusu quo). V *texte* sú odmeňovaní (istou obmedzenou formou sociálnej akceptácie) tí, ktorí prezentujú s touto ideológiou konformný sebaopis a identitu. Ďalším krásnym príkladom takéhoto *textu* sú nacionalistické hnutia, ktoré definujú napr. pravých Slovákov.

Teórie identity ako text

Aj psychologické teórie sú *texty*. Sú to *texty* vytvorené bádateľmi a výskumníkmi a odrážajú ich implicitné teórie osobnosti. Aj tie majú svoje funkcie. Napríklad súčasným dominujúcim *textom* v psychologických teóriách identity je autonómnosť a centralita jedinca.

Slugoski a Ginsburg (1989) analyzovali v súčasnosti v psychológii najviac akceptovanú a najviac imponujúcu psychologickú teóriu formovania identity, ktorej autorom je Erik H. Erikson. Ich analýza ukazuje túto teóriu ako sociálne podmienený text, ktorý bol určovaný časom, miestom, kultúrou, históriou svojho vzniku a predstavami svojho autora.

Základné predpoklady Eriksonovej teórie identity

Erikson (1968) hovorí o vývoji a formovaní ego identity. Jedinec identitu dosahuje, nadobúda. Deje sa tak zmenami jeho psychických štruktúr, ktoré sú sprevádzané subjektívnym prežívaním - Erikson hovorí o „zmysle psychosociálnej pohody“, „pocite byť doma vo svojom tele“, „vnútornej istote o anticipovanom uznaní od tých, na ktorých záleží“. Jedinec pri dosahovaní identity robí rozhodnutia a voľby, ktoré povedú k jeho konečnej sebadefinícii a definitívnemu prijatiu istých rolí - životných záväzkov. Jedinec musí pri dosahovaní ego identity prejsť „krízou“, to podľa Eriksona znamená, že si musí vyberať z alternatív a rozhodovať.

Dosiahnutie identity je podľa Eriksona *individuálnym* výkonom. Jedinec identitu dosahuje pomocou integratívnych vlastností svojho ega. Ak sa teda ľudia líšia v stupni dosiahnutia identity, možno to vysvetliť *intrapsychickými* procesmi. Eriksonova teória tiež implikuje, že jedinec má nad týmto procesom *kontrolu*.

Eriksonova teória ďalej naznačuje, že nedosiahnutie identity je sociálny a psychologický *deficit*. Žiadúce a pozitívne je dosiahnuť identitu. To je norma. Aj v empirických výskumoch sa zistilo, že status dosiahnutia identity sa spája s pozitívnejšími vlastnosťami - okrem mnohých iných aj vyššou silou ega.

Kritika Eriksonovej teórie identity

Eriksonova teória identity bola a je kritizovaná za svoje harmonické a priam benígne chápanie spoločnosti. Podľa Eriksona spoločnosť poskytuje značnej časti mládeže záštitu, čas na rozmýšľanie, celý rad alternatív pre voľby a rozhodnutia a možnosť vybrať si z nich. Toto je však v mnohých spoločnostiach - dokonca aj v severoamerických - zriedkavé. Ak to aj platí, neplatí to pre všetkých. Platnosť Eriksonovej teórie je obmedzená na strednú a vyššiu triedu (podľa ekonomického stavu spoločnosti v danom období). Veľká časť mladých ľudí - pochádzajúcich zo slabších vrstiev a etnických minorít jednoducho nemá k dispozícii „moratórium“, t. j. obdobie možnosti voľného experimentovania s rolami a možnosť prežívať „krízu“. Dosiahnutie identity nie je pre nich potom aplikovateľné - veď vlastne pre svoj život nemajú alternatívu. Pre takých jedincov niet problému identity. Pri nemožnosti sociálnej mobility otázka „kto som?“ vo vedomí jednotlivcov pravdepodobne ani nevystane. Na otázku „kto sú?“, ktorú kladú o nich iní, v plnej miere platí sociálne preddefinovaná odpoveď (ktorú „berú“ aj samotní marginalizovaní). Avšak aj pre mladých „bielych Anglosasov strednej triedy“ sa v čase ekonomickej recesie ukázalo, že hľadanie a dosiahnutie profesijnej identity je určované nie ich osobným hľadaním a rozhodovaním, ale byrokratickými a ekonomickými možnosťami spoločnosti, v ktorej žijú.

Eriksonova schéma nielenže nie je primeraná pre marginálne a ekonomicky znevýhodnené skupiny ľudí, ale tiež necháva málo priestoru pre formovanie identity žien. Tento model je jasne postavený len pre mužov - dosiahnutie identity je v ňom späté s tradične maskulínnymi oblasťami voľby profesie a politickej orientácie. Výsledky výskumov v 60tych a začiatkom 70tych rokov poukazovali na to, že ženy, ktoré podľa Marciovho Identity Status Interview dosiahli identitu, mali najnižšie skóre sebahodnotenia, čo Marcia (1976) vysvetlil nedostatkom spoločenského uznania a podpory zrelým, cieľavedomým, ale sociálne „neprispôsobivým“ ženám. Ženy s predčasne uzatvorenými životnými záväzkami, t. j. tie, ktoré prebrali svoju identitu od iných (zrejme rodičov a manžela), skórovali v sebahodnotení najvyššie - takúto identitu spoločnosť, t. j. text ženám predpisuje.

Záver

Sociálny konštruktivizmus pri skúmaní identity nestavia otázku o tom, čo „reálne“ existuje v hlave niekoho, aká presne je jeho identita. Otázka o osobnej identite sa formuluje nasledovne: ako osoba dokáže plniť normatívne požiadavky *textu* - ku ktorým patrí napríklad aj požiadavka zdôvodniť svoje konania a konštruovať inteligibilný pohľad na svoj život. K normatívnym požiadavkám patrí aj to, že ženy majú vysvetľovať

svoju identitu inak ako muži, a toto očakávanie zdá sa, ženy aj plnia (aspoň väčšina z nich). Sociálnokonštruktivistický prístup v psychológii takto poskytuje diametrálne iný, ale perspektívny pohľad (aj) na identitu. v tejto perspektíve Slugoski a Ginsburg (1989) Eriksonovu teóriu identity preformulovali - ale uvedenie tejto rekonceptualizácie už presahuje rozsah ôsmich strán povolený pre tento príspevok.

Literatúra:

- Bačová, V.: Teórie sociálnej a osobnej identity. Československá psychologie, 38,1994, 28-42.
- Bačová, V.: o veľkých a malých konštrukciách identity. In: Bačová, V., Kusá, Z. (Eds.): Identity v meniacej sa spoločnosti. Spoločenskovedný ústav SAV Košice, 1997, 12-21.
- Berger, P. L., Luckmann, T.: The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge. Penguin Books, 1966.
- Berger, P. L., Luckmann, T.: Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědení. Centrum problém studium demokracie a kultury. Brno 1999.
- Burman, E.: Constructing and deconstructing childhood: images of children and charity appeals. In: Haworth, J. (Ed.): Innovative methods and strategies. Routledge, London and New York, 1996, 170-184.
- Curt, B.: Textuality and Tectonics. Troubling social and psychological science. Open University Press, 1994.
- Erikson, E. H.: Identity: Youth and Crisis. New York: Norton, 1968.
- Harré, R., Secord, P. F.: The Explanation of Social Behaviour. Basil Blackwell, Oxford 1972.
- Kitzinger, C.: The Regulation of Lesbian Identities: Liberal Humanism as an Ideology of Social Control. In: Shotter, J., Gergen, J.: Texts of Identity. London: SAGE 1989, 82-98.
- Marcia, J. E.: Identity Six Years After: A Follow-up Study. Journal of Youth and Adolescence, 5, 1976, 145-160.
- Matrix. Cyberthriller. Film USA 1999. Scenár a réžia Larry a Andy Wachowski.
- Parker, I.: Discursive complexes in material culture. In: Haworth, J. (Ed.): Innovative methods and strategies. Routledge, London and New York, 1996, 185-196.
- Slugoski, B. R., Ginsburg, G. P.: Ego Identity and Explanatory Speech. In: Shotter, J., Gergen, J.: Texts of Identity. London: SAGE 1989, 36-55.
- Stainton Rogers, R., Stainton Rogers, W.: Stories of Childhood. Shifting Agendas of Child Concern. Harvester Wheatsheaf, 1992.
- Stainton Rogers, R., et al.: Social Psychology. A Critical Agenda. Polity Press 1995.

Souhrn

Autorka prezentuje pohľad na identitu z perspektívy sociálneho konštruktivismu ako alternatívneho spôsobu vysvetľovania psychologickej kategórie „ja“. Na príklade „klasických“ psychologických teórií identity ilustruje odlišnosť tohoto prístupu. Nová paradigma odmieta chápanie identity ako „osobnostného jadra“, opravdivého „ja“ a majetku jednotlivca. Pre sociálny konštruktivismus je charakteristické, že rozumie identitu ako text, ktorý zahrňuje čas, miesto, kultúru, históriu, diskurz, konkrétne aktivity a praktiky, ktoré v každom „momente“ modelujú textuálnu identitu jednotlivcov.

K niektorým metodologickým aspektom štúdia zvládania - porovnanie troch dotazníkov*

František Baumgartner

To some methodological aspects of coping - the comparison of three coping scales

In study of coping we can observe, in principle, the consensus in approach of authors to definitions of basic strategies of overcoming the stressful situations. Obviously two strategies are described - problem focused and emotionally focused ones. Although the certain differences exist in more concrete conceptualization of this topic, after all the crucial reason for producing of large number of coping scales lies in the methodology (e.g. lacks in psychometric characteristics of scales).

Presented study is concentrated on comparison of three coping questionnaires, namely COPE (Carver, Scheier, Weintraub, 1989), CSI (Amirkhan, 1990) and SPNS_(r) (Frankovský, Baumgartner, 1999). The main attention was devoted on COPE, because it was used, on the whole, very frequently and moreover it is known also in Slovakia. Nevertheless, in Slovak circumstances it was not so far psychometrically verified in systematic manner. The results reveal the certain differences between expected and observed factor structures. As opposed to 15 factors, it seems to be more optimally 11 - factor solution. In contribution, the finding factors of COPE are analyzed and additionally their relations with indicators from CSI and SPNS_(r) are characterized.

V štúdiu zvládania (copingu) môžeme v zásade pozorovať konsenzus v pohľade autorov na chápanie pojmu coping (coping ako akékoľvek úsilie redukovať pôsobenie nadmerne vysokých požiadaviek záťažových situácií, pozri napr. Křivohlavý, 1994), ako aj na vymedzenie základných stratégií, ktoré sa uplatňujú v procese vyrovnávania sa so záťažou (stratégie zamerané na problém sa cielene vzťahujú k riešeniu danej situácie, naproti tomu stratégie orientované na emócie smerujú k redukovaniu emocionálnej nepohody vyplývajúcej z prežívanej situácie; napr. Folkmanová, Lazarus, 1985). i keď existujú určité rozdiely v konkrétnom koncipovaní tematiky, predsa rozhodujúci zdroj jestvovania nepreberného počtu dotazníkov zvládania treba skôr hľadať v metodologickej rovine. Často sa totiž poukazuje na psychometrické slabiny používaných škál. N. S. Endler, J. D. A. Parker (1990) analyzovali viaceré koncepcie štúdia copingu a jeho základných dimenzií. Upozornili pritom na viaceré slabšie stránky väčšiny existujúcich copingových škál. Patrí medzi ne nedostatok empirickej podpory pre východiskové teoretické konštrukcie, ako aj slabšie psychometrické ukazovatele.

V charakterizovanom výskume sme sa sústredili na porovnanie troch dotazníkov zvládania - COPE (Carver, Scheier, Weintraub, 1989), CSI (Amirkhan, 1990) a SPNS_(r) (Frankovský, Baumgartner, 1999). Hlavná pozornosť pritom bola venovaná dotazníku COPE, ktorý sa aj v súčasnosti vo výskumoch veľmi často používa, čo by bolo možné dokumentovať viacerými štúdiami z posledného obdobia. Navyše je známy aj na Slovensku.

* Táto štúdia je súčasťou projektu finančne podporovaného VEGA (č. 2/4168/99).

Sborník příspěvků z konference: Sociální procesy a osobnost, Brno 1999, 24 - 30

Pri koncipovaní dotazníka COPE nadväzovali autori na Lazarusov (1993) model stresu, ako aj na formulácie vlastného modelu behaviorálnej sebaregulácie. V ňom predpokladajú, že ak ľudia očakávajú pozitívny výsledok svojho snaženia, tak toto očakávanie vyvoláva zvýšenie úsilia na dosiahnutie cieľa. Naopak, ak toto očakávanie je negatívne, potom dochádza k oslabovaniu snahy cieľ dosiahnuť, prípadne až k jej prerušeniu. V konštruovaní dotazníka sa premietli teoretické východiská autorov, zohľadňovali sa však aj predchádzajúce empirické zistenia, čo viedlo k rozlíšeniu väčšieho počtu copingových úsilí.

V našom výskume sme sa sústredili predovšetkým na overenie predpokladanej štruktúry dotazníka, a to aj so zreteľom k tomu, že v literatúre sa v tomto smere objavili kritické pripomienky. Popri tom sa chceme zamerať na komparáciu COPE a jeho subškál s dvoma ďalšími dotazníkmi zvládania, ktoré boli koncipované inak. Ide v nich totiž o zachytenie všeobecnejších zvládacích stratégií.

Metóda

Výskumná vzorka

Participantami výskumu boli študenti košických a prešovských vysokých škôl. z celkového počtu 182 respondentov bolo 102 žien a 80 mužov. Priemerný vek bol 20,9 rokov.

Použité metodiky

COPE - Multidimenzionálny dotazník copingových stratégií.

Dotazník zostavili C. S. Carver, M. F. Scheier a J. K. Weintraub (1989). Existuje v dvoch formách, a to dispozičnej a situačnej. Pozostáva z 15. subškál, pričom každá je tvorená štyrmi položkami. Dotazník tak celkove obsahuje 60 položiek. COPE u nás podrobnejšie popísala E. Ficková (1992), ktorá ho aj použila vo viacerých výskumoch. Subškály sa členia do troch skupín. Prvú skupinu tvoria subškály zamerania na problém, ktorými sú aktívny coping, plánovanie, prekonávanie konkurujúcich aktivít, sebaovládanie, hľadanie inštrumentálnej sociálnej opory. Ďalšou skupinou sú aktivity vyjadrujúce orientáciu na emócie (hľadanie emočnej sociálnej opory, pozitívna reinterpretácia a rast, popieranie, akceptácia, náboženstvo). Napokon treťou skupinou sú postupy reprezentujúce maladaptívne stratégie - zameranie na emócie a ich prejavovanie, behaviorálne vypnutie, mentálne vypnutie. Dve zostávajúce škály (užívanie alkoholu alebo drog, humor) neboli autormi zaradené bezprostredne do žiadnej z popisovaných skupín.

V predkladanej štúdií sú analyzované výsledky dispozičnej verzie COPE.

CSI (Coping Strategy Indicator) - Indikátor stratégií zvládania.

Autorom je J. H. Amirkhan (1990). Aj tento dotazník je na Slovensku známy. Preložil ho a vo výskume ako prvý použil I. Sarmány (1992). James H. Amirkhan z výsledkov svojich výskumov odvodil tri bazálne postupy, ktoré podľa neho zodpovedajú základným reakciám človeka na ohrozenie. Prvý predstavuje inštrumentálna stratégia, teda zameranie na problém, druhým je stratégia obracania sa na

iných ľudí, hľadanie rady, pomoci, ľudského kontaktu. Napokon tretí postup spočíva v stratégii vyhýbania (v zmysle fyzickom i psychologickom), úniku, ústupu zo situácie.

Dotazník CSI obsahuje 33 tvrdení, ktoré odzrkadľujú rozličné spôsoby zvládania problému. Respondenti majú za úlohu vybaviť si v mysli určitú konkrétnu záťažovú situáciu, v ktorej sa v poslednom období ocitli. Potom majú ku každému z predložených výrokov vyjadriť mieru súhlasu s daným tvrdením voľbou z troch možností (rozhodný súhlas, čiastočný súhlas a nesúhlas). Každá z troch vyššie uvedených stratégií je zastúpená jedenástimi položkami. V náväznosti na to sa odvodzujú tri samostatné výsledné skóre (pohybujú sa v pásme 11 - 33 bodov).

SPNS(r) - Stratégie postupu v náročných situáciách

Autormi sú M. Frankovský a F. Baumgartner, pričom sa utváral v širšej tímovej spolupráci. Autori sa pri konštruovaní usilujú o kombináciu dispozičných a situačných prístupov. Empirickou cestou boli v prvej etape odvodené typické okruhy náročných situácií a v druhej etape typické stratégie ich riešenia (bližšie pozri M. Frankovský, F. Baumgartner, 1997, F. Baumgartner, M. Frankovský, L. Lovaš, 1998). Po istých úpravách dotazník obsahuje popisy dvadsiatichtyoch situácií, ktoré zastupujú štyri kontexty (oblasti života) - ohrozenie zdravia, existenciálne a morálne problémy, zamestnanie a financie a blízke interpersonálne vzťahy. Ku každej zo štyroch vymenovaných oblastí sa viaže 6 popisov situácií. Za popismi situácií sú uvedené tri postupy správania, ktoré reprezentujú snahu vyhnúť sa riešeniu, hľadanie pomoci a podpory u iných ľudí a úsilie zdolať prekážku vlastným pričinením. Respondenti sa vyjadrujú, či by daný postup riešenia použili alebo nie, a to s použitím šesť- bodovej škály (od 1 - určite nie až po 6 - určite áno). Dotazník umožňuje identifikovať tri kľúčové skóre pre vyhýbanie, hľadanie sociálnej podpory a samostatný postup ako zovšeobecnené stratégie zvládania. Okrem toho je možné odvodiť subskóre troch stratégií pre jednotlivé oblasti (kontexty).

Procedúra a štatistické spracovanie

Zber dát sa uskutočnil v rámci širšie koncipovaného výskumu (pozri B. Bodo, 1999). Výsledky boli spracované v štatistickom softvéri STATISTICA.

Výsledky

Hoci dotazník COPE je na Slovensku známy a bol použitý v rozličných skúmaníach, napriek tomu doma nebol dosiaľ, pokiaľ je nám známe, predmetom systematickejšieho psychometrického overovania. Aplikovali sme faktorovú analýzu so zámerom posúdiť opodstatnenosť rozlišovania 15. zložiek, subškál dotazníka. Pre extrakciu faktorov bola použitá metóda maximálnej vierohodnosti s rotáciou Varimax Normalized. Pri hľadaní optimálneho počtu faktorov boli zohľadňované viaceré aspekty - hodnoty Eigenvalue, scree test, predpoklady psychologickej interpretácie. Porovnávali sme niekoľko riešení. Napokon sme sa priklonili k 11 faktorovému modelu. Pri hodnote Eigenvalue =1,0 týchto 11 faktorov vysvetľuje 47,7% celkovej variancie. V tabuľke č. 1 uvádzame názvy faktorov (podľa obsahu položiek, ktoré v najväčšej miere sýtia daný faktor), hodnoty rozptylu faktorov (Eigenvalues) a percentá vysvetľovaného rozptylu.

TAB. 1: Extrahované faktory Dotazníka COPE – rozptyly faktorov a podiely celkového rozptylu.

Faktorová analýza: metóda maximálnej vierohodnosti.

Názvy faktorov	Hodnoty Eigenvalue	% celkového rozptylu	Kumulatívne hodn. Eigenvalue	Kumulatívne hodn. %
Náboženstvo	5.11	8.52	5.11	8.52
Emoc. a inštr. Podpora	4.83	8.05	9.94	16.57
Humor	3.60	6.00	13.54	22.57
Alkohol a drogy	3.21	5.35	16.76	27.93
Behaviorálne Vypnutie	2.66	4.44	19.42	32.36
Plánovanie	2.30	3.83	21.71	36.19
Mentálne vypnutie	1.97	3.28	23.68	39.47
Akceptácia	1.44	2.40	25.12	41.87
Prekonávanie konkuruj. akt.	1.29	2.15	26.41	44.02
Popieranie	1.22	2.03	27.63	46.05
Prejavovanie emócií	0.98	1.63	28.61	47.69

Z hľadiska obsahového sú zistené faktory v súlade s predpokladmi. Pravda, časť zo subškál sa v štruktúre nepremieta a preto počet faktorov nezodpovedá očakávanému rozlíšeniu. Celkom chýbajú subškály *aktívny coping*, *coping sebaovládáním* a *pozitívna reinterpretácia a rast*, ktorých položky sýtia iné faktory. Škály *hľadanie inštrumentálnej sociálnej podpory* a *hľadanie emočnej sociálnej podpory* splynuli do jedného spoločného faktora. Faktor *hľadanie podpory* obsahuje teda prvky problémovej i emocionálnej orientácie copingu. Zameranie na regulovanie emócií zastupujú faktory *náboženstvo*, *akceptácia*, *popieranie* a čiastočne *prejavovanie emócií*. Línia zameranie na problém je vyjadrená vo faktoroch *plánovanie* a *prekonávanie konkurujúcich aktivít*. Faktory *behaviorálne vypnutie*, *mentálne vypnutie* reprezentujú tendencie k vyhýbaniu, k úniku. Faktory *alkohol a drogy* a *humor* majú, podľa autorov, viac-menej samostatný status.

Na základe zistených faktorov sme zostavili subškály tvorené relevantnými položkami (faktorové sýtenie 0,4 a vyššie). V tabuľke č. 2 uvádzame základné štatistické charakteristiky týchto subškál spolu s hodnotami vnútornej konzistencie.

TAB. 2: Štatistické charakteristiky subškál COPE odvodených z výsledkov faktorovej analýzy. Hodnoty vnútornej konzistencie subškál.

Subškály	A	Aritmetický priemer	Smerodajná odchýlka	Cronbachova alfa
Náboženstvo	182	2.74	.95	.927
Emoc. a inštr. Podpora	182	2.67	.58	.860
Humor	182	2.09	.73	.871
Alkohol a drogy	182	1.19	.39	.871
Behaviorálne vypnutie	182	1.99	.50	.754
Plánovanie	182	2.72	.56	.764
Mentálne vypnutie	182	2.32	.66	.707
Akceptácia	182	2.74	.60	.560
Prekonávanie konkuruj. akt.	182	2.37	.52	.544
Popieranie	182	1.95	.48	.424
Prejavovanie emócií	182	2.48	.69	.583

Ako môžeme vidieť, hodnoty Cronbachovho alfa sa pohybujú v dosť širokom intervale od 0,424 (škála popieranie) až po 0,927 (škála náboženstvo). z priemerných hodnôt možno odvodiť mieru preferencie jednotlivých stratégií. Prevažujú orientácia na prijatie, akceptáciu situácie, hľadanie opory v Bohu a iných ľuďoch, ale aj formovanie si predstáv a plánov o tom, ako zvládnuť ťažkosti. Ako najmenej prijateľné sa pritom javí užívanie alkoholu a drog.

Osobitnú pozornosť si zasluhuje nasledujúca tabuľka č. 3. v nej uvádzame korelácie subškál COPE so subškálami dotazníkov CSI a SPNS(r).

TAB. 3: Koeficienty súčinovej korelácie subškál dotazníka COPE a indikátorov dotazníkov CSI a SPNS(r).

Subškály	Únik (CSI)	Hľadanie podp. (CSI)	Riešenie probl. (CSI)	Vyhýbanie (SPNS)	Podpora (SPNS)	Sam. postup (SPNS)
Nábožen.	-.135 p=.068	.153* p=.040	.157* p=.034	-.070 p=.346	.276* p=.000	-.188* p=.011
Emoc. a inštr. podp.	-.089 p=.231	.633* p=.000	.198* p=.007	-.015 p=.837	.410* p=.000	.221* p=.003
Humor	.131 p=.079	-.033 p=.655	-.043 p=.565	.198* p=.007	-.287* p=.000	-.109 p=.144
Alkohol a drogy	.155* p=.037	-.066 p=.380	-.114 p=.126	.220 p=.003	-.134 p=.072	-.145 p=.051
Behaviorál. vypn.	.223* p=.002	.010 p=.891	-.258* p=.000	.083 p=.264	.092 p=.219	-.037 p=.616
Plánovanie	-.123 p=.097	.146* p=.049	.403* p=.000	-.112 p=.133	.121 p=.105	.312* p=.000
Mentálne vypnutie	.246* .001	.036 p=.630	-.067 p=.370	.326* p=.000	.088 p=.240	.053 p=.474
Akceptácia	-.095 p=.202	-.053 p=.477	-.052 p=.483	-.038 p=.607	.021 p=.782	.055 p=.459
Prekon. konk. akt.	-.188 p=.011	.156* p=.036	.174* p=.019	-.169* p=.022	-.030 p=.690	.254* p=.001
Popieranie	.105 p=.158	.037 p=.619	-.121 p=.105	.145 .051	-.019 p=.795	-.156* p=.035
Prejav. emócií	.112 p=.131	.3141* p=.000	.118 p=.113	.120 p=.106	.199* p=.007	.031 p=.674

Najvýraznejšie sa javia korelácie škály sociálna podpora so zodpovedajúcimi škálami CSI a SPNS(r) (t.j. hľadanie pomoci u iných ľudí). Obdobne, v súlade s predpokladmi, sú aj priekazné súvislosti škály plánovanie so skóre samostatného riešenia v oboch ďalších dotazníkoch, ako aj vzťahy skóre mentálneho vypnutia ku skórom vyhýbania CSI a SPNS(r). Môžeme však sledovať aj viaceré ďalšie zaujímavé súvislosti. Skóre na škále humoru pozitívne signifikantne koreluje so stratégiou vyhýbanie SPNS(r) a naopak negatívne s hľadaním pomoci u iných ľudí. Tendencia k vyhýbaniu zisťovaná v dotazníku SPNS(r) i CSI kladne súvisí s užívaním alkoholu a drog (škála COPE). Celkove môžeme konštatovať, že s výnimkou škály akceptácia všetky ostatné subškály COPE štatisticky významne korelujú s niektorými z indikátorov odvodených z ostatných dvoch dotazníkov.

Diskusia

Výsledky faktorovej analýzy dotazníka COPE, ako sme videli, nie sú celkom v súlade s predpokladaným členením. Javí sa byť veľmi zložitý oddeliť hľadanie emocionálnej podpory od hľadania inštrumentálnej opory. Keď sa obraciam na iných ľudí v nejakej komplikovanej situácii, tieto dve línie asi nie je možné vnímať izolovane. To by napokon aj zodpovedalo zaradeniu sociálnej podpory ako stratégie copingu obsahujúcej prvky emocionálne i problémovo zameraných postupov správania, ako sa s tým možno stretnúť u niektorých autorov (napr. Terry, 1994). Najkonzistentnejšími faktormi sú náboženstvo, humor a užívanie alkoholu a drog - sýtené sú iba príslušnými položkami subškál. Skutočnosť, že niektoré faktory neboli potvrdené môže v časti prípadov súvisieť s prekladom, ktorý ešte bude potrebné prehodnotiť. V budúcnosti budeme týmto otázkam venovať pozornosť.

Komparácia výsledkov COPE s dvoma dotazníkmi zvládania CSI a SPNS(r) poukazuje predovšetkým na existenciu tesných vzťahov medzi obsahovo blízkymi subškálami. z tohto pohľadu možno výsledky výskumu vnímať ako príspevok k validizácii týchto metodík. Pretože CSI a SPNS(r) sa sústreďujú na všeobecnú rovinu stratégií zvládania, zatiaľ čo COPE obsahuje širší repertoár možných spôsobov správania, analyzovanie korelačnej matice umožňuje sledovať obsahovú ukotvenosť všeobecných stratégií zvládania.

Literatúra:

- Amirkhan, J. H. (1990). A factor analytically derived measure of coping: The coping strategy indicator. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 1066-1074.
- Baumgartner, F., Frankovský, M., Lovaš, L. (1998). Vzťahy stratégií zvládania ťažkostí a sociálnych noriem. In: Výrost, J., Baumgartner, F. (Eds.): *Perspektívy výskumu sociálnych noriem* (CD ROM). Košice, SvÚ SAV.
- Bodo, B. (1999). Pôsobenie dispozičných a situačných faktorov na proces zvládania náročných životných situácií. Nepublikovaná diplomová práca. Košice, Katedra psychológie PU.
- Carver, C. S., Scheier, M. F., Weintraub, J. K., (1989). Assessing coping strategies: A theoretically based approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 267-283.

- Endler, N. S., Parker, J. D. A. (1990). Multidimensional assessment of coping: A critical evaluation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 844-854.
- Ficková, E. (1992). Zvládanie stresu: teórie, mechanizmy, stratégie. In Z. Ruiselová, I. Ruisel (Eds.), *Praktická inteligencia I.* (s. 50-65). Bratislava, ÚEP SAV.
- Folkman, S., Lazarus, R. S. (1985). If it changes it must be a process: Study of emotion and coping during three stages of a college examination. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 150-170.
- Frankovský, M., Baumgartner, F. (1997): Vývin a konštrukcia metodiky skúmania stratégií správania v náročných situáciách (Dotazník SPNS). In: Lovaš, L., Výrost, J.(eds.): *Stratégie správania v náročných životných situáciách*, Košice, SvÚ SAV, 61-81.
- Křivohlavý, J. (1994). *Jak zvládat stres*. Praha, Grada Avicenum, 192.
- Lazarus, R. S. (1993). Coping theory and research: Past, present and future. *Psychosomatic Medicine*, 55, 234-247.
- Sarmány, I. (1992). Indikátor stratégií zvládania. In A. Prokopčáková, I. Ruisel (Eds.), *Praktická inteligencia II.* (s. 44-51). Bratislava, ÚEP SAV.
- Terry, D. J. (1994). Determinants of coping: The role of stable and situational factors. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 895-910.

Souhrn

V štúdiu zvládania (copingu) môžeme v zásade pozorovať konsenzus v pohľade autorov na vymedzenie základných stratégií uplatňujúcich sa v procese vyrovnávania sa so záťažou - sú nimi problémová, vs. emocionálna orientácia. i keď existujú určité rozdiely v konkrétnom koncipovaní tematiky, predsa rozhodujúci zdroj jestvovania nepreberného počtu dotazníkov zvládania treba skôr hľadať v metodologickej rovine. Často sa totiž poukazuje na psychometrické slabiny používaných škál.

V charakterizovanom výskume sme sa sústredili na porovnanie troch dotazníkov zvládania - COPE (Carver, Scheier, Weintraub, 1989), CSI (Amirkhan, 1990) a SPNS_(r) (Frankovský, Baumgartner, 1999). Hlavná pozornosť pritom bola venovaná dotazníku COPE, ktorý sa vo všeobecnosti veľmi často používa a je známy aj na Slovensku. V domácich podmienkach však nebol zatiaľ systematickejšie psychometricky overovaný. Výsledky poukazujú na určitú odlišnosť očakávanej a dosiahnutej faktorovej štruktúry. Oproti proklamovaným 15. faktorom sa pre získané dáta ako optimálnejšie javí 11-faktorové riešenie. V príspevku popri popise zistených faktorov uvádzame ich vzťahy k indikátorom z ďalších dvoch dotazníkov.

Mobbing, známy - neznámy

Tatjana Búgelová, Mária Dobiášová

Mobbing - know and unknown at our workplaces

The term "mobbing" is known in our country especially from literature. However, many have experienced it personally - either as victims, or as people who show than kind of behavior.

The survey focused on replaying the questions like: How is the experience of mobbing related to sex, level of education, role in the family? Which forms of mobbing are we resistant to, and which ones we perceive as traumatising?

Úvod:

V svete práce, či už v súčasnom, alebo minulom je veľmi problematické oddeliť pracovnú činnosť od pracovných vzťahov. Drvivá väčšina pracujúcej populácie sa ocitá v rôznych pracovných skupinách, kolektívoch či tímoch, je nútená vzájomne kooperovať, participovať a tak je vtáňovaná viac či menej do sociálnej štruktúry daného pracoviska.

So zostrením pracovných podmienok, požiadaviek a v neposlednom rade i konkurencie sa zákonite zostrujú aj pracovné vzťahy a aj u nás zaznamenávame jav, ktorý sme možno dávnejšie zaregistrovali ako zákerné, podraznícke správanie sa kolegu, dnes, už pomaly bežne označovaný ako mobbing.

Napriek výstižnému vysvetleniu tohoto pojmu autormi Novák T. a Capponi V. (1996): Mobbing - psychické týranie - je systematický, cieľavedomý a predovšetkým opakovaný útok na určitú osobu, využívajúc pritom degradujúci prístup, nadmernú kritičnosť, zosmiešňovanie, menšie, či väčšie intrigy", dovoľme si porovnať pojmy mobbing a šikanovanie, ktoré sa niekedy a podľa nás nie celkom adekvátne zamieňajú, i keď majú nesporne mnoho spoločného.

Šikanovanie - je prevažne prejav agresivity zjavný navonok, často sprevádzaný parazitovaním na obeti a cieľom nebýva jednoznačne vypudenie obete z danej sociálnej skupiny. Šikanovanie je príznačné pre skupiny s jasne vymedzeným časovým trvaním, napr. armáda, škola, nápravnovýchovné zariadenie, internát a pod.

Mobbing je jav, ktorý nesporne existuje dávno pred svojím, takpovediac úderným pomenovaním. Jedným z najčastejších "leitmotívov" takeého správania sa, t. j. pôdy pre jeho vznik je: Nie je tu dost' miesta pre všetkých zúčastnených - ani fyzikálneho, ani sociálneho. Ide o tzv. zákerné, v tichosti podlé správanie sa, ktoré vzniká častokrát z pocitu ohrozenia mobbera - zákerníka, či už z obavy zo straty jeho skupinovej pozície, pracovných, či osobných výsad, niečej priazne, alebo konkurencie a jeho cieľom nie je prioritné parazitovanie na obeti, ale naopak, postupné zneschopňovanie jeho pracovnej spôsobilosti, skryté odoberanie jeho kompetencií, zneisťovanie jeho pracovnej výkonnosti a postupné paralyzovanie jeho pracovnej činnosti i sociálnych aktivít. Primárnym cieľom mobbera je vyhnat' obeť takpovediac za brány "svojej" skupiny.

Aj keď pre existenciu mobbingu je príznačné, že sa vyskytuje v pracovných kolektívoch, jeho výskyt môžeme zaregistrovať aj napr. v rodinách, kde v stiesnených

priestoroch prebýva súčasne viac generácií (svokra mobuje nevestu a naopak, mladší člen rodiny starších apod.) ale aj v záujmových či športových skupinách. Prevládajú tu v podstate modifikované motívy ohrozenia zo straty výsadného postavenia, z odsunutia sociálnej pozície na nižšiu priečku a pod. Pre ilustráciu uvádzame ako skutočný príklad príchod novej hráčky do športového tímu. Mobbovanie prebehlo tak, že novej hráčke, v tomto prípade potenciálnej obeť zámerné spoluhráčky kazili hru, prihrávali jej zle, alebo vôbec nie, systematicky jej dokazovali, že je neobratná a nešikovná. Od tohoto "dokazovania" po spontánne chybné úkony obeť je mimoriadne krátka cesta a tým je dielo mobbera dokonané.

Čím väčšiu mieru ohrozenia sa podarí mobberovi navodiť medzi ostatnými členmi skupiny (a to v podstate platí pre všetky sociálne skupiny), tým väčšia je "úspešnosť" mobbera a súčasne väčšia pravdepodobnosť, že potenciálna obeť sa obeťou skutočne stane a sama sa vzdá účasti v skupine v relatívne krátkom čase. Preto sa domnievame, z hľadiska výskumu je potrebné venovať náležitú pozornosť nielen obeť a jej stratégiám správania sa, ale práve tejto špecifickej skupine tzv. poslušných pritakávačov, ktorí sa bezprostredne podieľajú, či už vedome, alebo nevedome na expanzivite mobbera.

Stručný prehľad výskumných prác

V súčasnosti existuje už pomerne dosť zaujímavých prác v tejto oblasti i keď sú prevažne zamerané na deti a mládež. Napr. nemecký výskum Schustera B. (1997), zaoberajúci sa outsiderami v škole, výskumy fínskych autorov, Salmivalli C., Karhunen J., Lagerspetz K. (1996), ktorí sa zaoberajú agresívnym správaním sa a analýzou sociálnych rolí v takýchto skupinách, Říčanov výskum (1995), týkajúci sa sociálnych statusov ohrozujúcich a ohrozených a pod. Taktiež je treba spomenúť ďalších autorov, Kazdu a Tomečka (1996), ktorí sa zaoberajú problematikou mobbingu v armáde, či Červeného a Kubešovou (1996), ktorí sa vo svojej štúdií zaoberajú prežívaním ponížujúceho správania sa. Jeden v súčasnosti z nemnohých výskumov zameraný na mobbing na pracovisku je výskum Carmen Knorzovej a Dietera Zapfa (1996), ktorí okrem analýzy mobbingových prejavov mapujú aj najčastejšie používané obranné stratégie a uvádzajú aj dôsledky mobbingu na psychické prežívanie obeť. Okrem iného uvádzajú, že obeť signifikantne viac trpia podráždenosťou, pocitmi preťaženia a psychomotorickými poruchami ako kontrolná skupina. Takto by sme mohli pokračovať v zozname ďalších autorov, najmä švédskych a z ostatných škandinávskych zemí a samozrejme i slovenských či českých autorov.

Výskum

Cieľom našej práce bolo pokúsiť sa nájsť odpovede na tieto otázky, resp. predpoklady:

1. Predpokladáme, že aktuálne vnímanie skupinovej atmosféry na pracovisku sa bude odlišovať od želateľnej skupinovej atmosféry v zmysle súčasnej vnútornej nespokojnosti.
2. Predpokladáme, že rozdiely vo vnímaní skupinovej atmosféry budú odlišné vzhľadom k pohlaviu.
3. Predpokladáme, že mieru mobbovania prežívajú ženy vo vyššej miere, intenzívnejšie ako muži a taktiež väčšmi pracovníci so stredoškolským vzdelaním ako s vysokoškolským vzdelaním.
4. Predpokladáme, že existuje súvis v pociťovaní mobbingu na pracovisku a v rodine a to aj v pozitívnom aj v negatívnom zmysle.

Na zber údajov sme použili dve metódy:

- Škálu skupinovej atmosféry (Kollárik T. a kol., 1998), pozostávajúcu z 40 bipolárnych adjektív, kde úlohou respondenta bolo vyznačiť na 8-bodovej škále mieru daného adjektíva od "veľmi pozitívna" - hodnota 8 po "veľmi negatívna" - hodnota 1.
- Dotazník na zisťovanie miery mobbingu, (Novák T., Capponi V., 1996), ktorý 11 výrokmí zisťuje pociťovanie mobbingu na pracovisku a 12 výrokmí v rodine. Respondenti odpovedali pomocou 4 - stupňovej škály, kde hodnota 4 znamená "skoro vždy" a hodnota 1 "skoro nikdy".

Výskum sme realizovali v 10 pracovných kolektívoch, ktorých počet sa pohyboval od 4 do 20 členov. z rozdistibuovaných 80 dotazníkov bolo vrátených 24 kusov, čo svedčí o 30% návratnosti, napriek ubezpečeniu o zachovaní naprostej anonymity a diskretnosti. Respondenti boli požiadaní len o vyznačenie pohlavia, veku, výšky vzdelania a počtu členov v skupine.

Rozloženie súboru:

Ženy: 21
Muži: 3
VŠ ženy: 4
VŠ muži: 3
SŠ ženy: 17
SŠ muži: 0

Celkový počet odpovedajúcich respondentov: 24

I keď sa podarilo z každej pracovnej skupiny získať nejakú informáciu, vzhľadom k pomerne malému súboru si uvedomujeme úskalia interpretácie výsledkov. S úsmevom však môžeme za prvý signifikantný výsledok považovať pravdepodobný výskyt týchto prejavov v jednotlivých skupinách vzhľadom na výraznú nechuť, resp. odmietnutie odpovedať na predložené dotazníky.

Vzhľadom k takpovediac komornému súboru interpretujeme výsledky popisnou formou, ktoré majú predovšetkým informatívny charakter a skôr nabadajú k ďalším cestám výskumu, než by jednoznačne potvrdzovali daný jav.

Odpovede na predložené otázky sú nasledujúce:

1. Aké je reálne a želateľné prežívanie skupinovej atmosféry vzhľadom na pohlavie a výšku vzdelania?

Tab. 1 Prežívanie skupinovej atmosféry v súbore u žien

A - celkový Počet	Súčasný stav		Želateľný stav		Rozdiel	
	Abs. priemerná hodnota	% x	Abs. priemerná hodnota	% x	Abs. priemerná hodnota	% x
VŠ - 7	55,7	69,7	66,5	83,1	10,7	13,4
SŠ - 17	48,4	60,5	68,9	86,1	20,5	25,6
Spolu - 24	49,8	62,3	68,5	85,6	35,8	23,3

Respondenti mohli získať maximálne 80 bodov, t. j. 100%. Ako naznačujú rozdiely medzi reálne prežívanou a želateľnou úrovňou skupinovej atmosféry, všetci respondenti prezentujú zhodne nižšiu spokojnosť oproti želateľnej, ženy so SŠ vzdelaním vnímajú skupinovú atmosféru ako relatívne horšiu oproti ženám s VŠ vzdelaním a súčasne ich želanie zmeny je oproti respondentkám s VŠ vyššie.

2. Čo sa týka prežívania mobbingu v závislosti na pohlaví a výške vzdelania prezentuje tabuľka 2.

Tab. 2 Rozdiely prežívania mobbingu v závislosti na pohlaví a výške dosiahnutého vzdelania

Pohlavie	VŠ - muži - 3 ženy - 4		SŠ - 17		Rozdiely	
	Absolútna priemerná hodnota	% x	Absolútna priemerná hodnota	% x	Absolútna priemerná hodnota	% x
Muži - 3	15,3	34,8	-	-	-	-
Ženy - 21	14,2	32,4	18,7	42,5	4,4	10,1
Spolu - 24	14,7	33,4	18,7	42,5	4,4	10,1

Aj keď namerané hodnoty nie sú nepríjemne vysoké, naznačujú, že pre respondentov nie sú tieto prejavy správania sa neznáme. Je zaujímavé že ženy VŠ aj SŠ v priemere udávali nižšiu hodnotu mobbingových prejavov ako muži. Aj keď tento rozdiel nie je výrazný, musíme konštatovať, že náš pôvodný predpoklad sa nepotvrdil. Potvrdil sa však predpoklad, že ženy SŠ precitujú tento jav podstatne výraznejšie ako ženy VŠ.

3. V odpovedi na poslednú otázku, t. j. aký je vzťah medzi prežívaním mobbingu na pracovisku a v domácom prostredí ilustruje tabuľka 3.

Tab. 3 Porovnanie prežívania mobbingu v práci a v rodine.

Pohlavie	Práca		Rodina		Rozdiely	
	Absolútna priemerná hodnota	% x	Absolútna priemerná hodnota	% x	Absolútna priemerná hodnota	%
Ženy - 21	17,8	40,5	16,3	33,9	1,5	6,6
Muži - 3	15,3	34,8	15,3	31,9	0	2,9
Spolu - 24	17,5	39,9	16,2	33,7	1,3	6,2

Z výsledkov môžeme usudzovať, že zatiaľ, čo ženy (bez rozdielu vzdelania) sa cítia byť ohrozené eventúalnym mobbingovým správaním sa väčšmi v práci ako v rodine, u mužov sme prakticky žiaden rozdiel nezaznamenali. Napriek nepatrnému súboru skúmaných mužov nás to nabáda k úvahe, že mobovaný muž v práci bude pravdepodobne mobovaný aj v rodine a naopak. To je však už záležitosť a téma pre ďalší, určite zaujímavý výskum.

Literatúra :

- Schuster, B.: Outsiders in schools: Prevalence of victimization and relationship whit social status In: Zeitschrift für Sozialpsychologie, 1997, Vol. 28, Iss.4, s. 251 - 264.
- Salmivalli C., Karhunen J., Lagerspetz K.: How do the victims respond to bullying? In: Aggressive Behavior, 1996, Vol. 22, Iss. 2, s. 99 - 109.
- Říčan P.: Sociometric Status of the Schoolbullies and their victims In: Studia Psychologica, 1995. Vpô- 37, Iss5, s. 357 - 364.
- Kazda, L., Tomeček A.: Mobbing in the Army: Recent view of the sociopsychological background of the problem In: Československá psychologie, 1996, Vol. 40, Iss 2, s. 155 - 160.
- Červený K., Kubešová D.: Bullying as a reflection of undesirable aggression In: Československá psychologie, 1996, Vol. 40, Iss 2, s. 146 - 154.
- Kollárik T. a kol.: Škála skupinovej atmosféry, 2. doplnené vydanie, Psychodiagnostika, Bratislava, 1988.
- Novák T., Capponi V.: Sám proti agresii, Praha 1996.
- Knorz C., Zapf D.: Mobbing - eine extreme Form sozialer Stressoren am Arbeitsplatz. In: Zeitschrift für Arbeits - u. Organisationspsychologie, 1996, 40. Jg.(N.f.14), s. 12 - 21.

Souhrn

Pojem mobbing je u nás známy predovšetkým z literatúry. Jeho prejavy však zacítil už nejdén člověk sám na sebe – či už jako postihnutý, alebo aj jako člověk tento způsob apravania sa produkující.

Prieskumná sonda je zameraná na zodpovedanie týchto otázok: jako súvisí prežívání mobbingu s pohlavím, s výškou vzdelania, s rolou v rodine? Voči akým prejavom mobbingu sme odolní a které vnímame jako traumatizující?

Agresivní dítě a jeho postavení ve skupině vrstevníků*

Ivo Čermák, Tomáš Urbánek

Autoři studují problémové chování dětí s různým postavením ve skupině vrstevníků. Dotazníkem na zjišťování rolí ve skupině byly identifikovány děti v roli agresorů, obětí, hvězd, pomahačů, vůdců a okrajových členů skupiny (tzv.omeg). Výzkumu se celkově zúčastnilo 223 žáků 6. tříd základních škol (108 chlapců a 115 dívek). Děti dále posuzovaly svoje chování pomocí dotazníku problémového chování (Achenbachův a Edelbrockův dotazník problémového chování). Srovnání profilů a dílčích charakteristik problémového chování sociometricky definovaných skupin dětí se může stát východiskem pro zpřesnění představy o významu individuální psychopatologie ve skupinové dynamice vrstevnické skupiny

Agrese dítěte ve školní třídě či ve skupině vrstevníků má svoje specifika. Při vymezování takového druhu chování nevystačíme s obecnějším pojetím agrese jako chování, jehož cílem je ublížit jinému subjektu. Agrese ve skupině nabývá velice rychle podoby šikanování, jež bývá vesměs chápáno jako specifický druh agrese (Říčan, 1993, 1995, Příhoda, 1989, Lovaš, 1998). Zkušenost psychologů v poradenské a klinické praxi potvrzuje, že za agresivní dítě ve skupině je jak spolužák, tak učitel považován takový žák, který soustavně tyranizuje jiné děti a nikoli ten, u koho se agresivní epizody vyskytují víceméně náhodně.

Významnější výzkumná zjištění ve vztahu k postavení agresivního dítěte ve skupině lze stručně shrnout následovně:

1. Agresivní dívky jsou významněji než chlapci skupinou odmítány (Rys,Bear, 1997)
2. Předpoklad, že nejagresivnější děti obtížně nalézají přátele se nepotvrzuje - i tito jedinci měli ve třídě aspoň jednoho kamaráda (Rys,Bear, 1997).
3. Chlapci jsou častěji než dívky v roli tyranů, pomahačů tyranů a asistentů agresorů, zatímco dívky častěji zaujmou roli ochránců obětí a outsiderů (Salmivalli, Lagerspetz, Bjorkvist, Osterman, Kaukianen, 1996) – tento nálezkoresponduje s dřívějšími zjištěními Čermáka (1989).
4. Šikanování je jedním z nejvýznamnějších fokusů, kolem něhož se organizují vrstevnické sítě ve školní třídě. Širší vrstevnické interpersonální sítě vytvářeli agresori a jejich pomahači častěji než oběti, jejich ochránci a outsideři. Jedinci, kteří se ocitli mimo jakékoli sítě byli nezranitelnější a nejčastěji se stávali obětmi (Salmivalli, Huttunen, Lagerspetz, 1997).
5. Odmítané děti (omegy, děti na okraji skupiny) byly vystaveny v daleko větší míře šikanování a bylo mezi nimi více obětí než u jiných sociometricky definovaných podskupin (Boulton, Smith, 1994).

* Studie je součástí grantového projektu 406/99/1155 Grantové agentury České republiky, Autoři děkují dr. N. Čermákové a M. Pospíšilové za poskytnutí dat.

Sborník příspěvků z konference: Sociální procesy a osobnost, Brno 1999, 36 - 45

6. Někteří autoři zjišťují, že mezi odmítanými dětmi je podskupina agresivních jedinců, která spolu s podsouborem odmítaných-sociálně stažených dětí má problémy s reaktivní agresí kombinovanou s neschopností pozitivně reagovat na vrstevníky ve srovnání s dětmi neodmítanými. Tyto děti mají rovněž méně rozvinuté sociální kompetence (Volling, Mackinnonlewis, Rabiner, Baradaran, 1993).
7. Model deficitních sociálních dovedností, který převládá ve výkladu šikanování, je kritizován jako nedostatečně vysvětlující tento jev. Podle Suttona, Smithe a Swettenhama (1999), mají alespoň někteří agresori docela dobře rozvinutou sociální kognici, protože jinak by jen stěží dokázali manipulovat jinými či trýznit druhé často sofistikovaným způsobem a unikat odhalení.

O šikanování mluvíme tehdy, když jedno dítě nebo skupina dětí je opakovaně a dlouhodobě vystaveno negativnímu jednání ze strany jiného dítěte nebo skupiny dětí. Negativním jednáním se v tomto případě rozumí záměrné ubližování druhým, nebo pokusy poškodit je, nebo trvale u nich navozovat pocit nepohody. Takový druh jednání se také označuje jako agrese, jež má však svoje specifika: nejde o ojedinělou agresi v důsledku dílčího konfliktu mezi osobami, ale o systematickou viktimizaci osoby, tj. označení osoby jako oběti a z toho vyplývající dlouhodobé důsledky v chování tyranů (šikanujících) vůči ní. Šikanování je založeno na vztahu uplatnění moci většinou silnějších jedinců vůči slabším, kteří se nedokáží vlastními silami donucovacím praktikám ubránit. Jde o asymetrický vztah, o nerovnováhu sil, která je jedněmi zneužita vůči druhým. z praktického hlediska má smysl odlišit šikanování přímé, kdy útoky vůči obětem jsou relativně otevřené, od šikanování nepřímého, kdy agresori používají záměrně např. různé formy sociální izolace a vytlačování obětí či potenciálních obětí na okraj skupiny (tzv. pozice omegy).

Tvrzení, že výskyt šikanování na školách lze vysvětlit pouze tím, že oběť svým chováním nebo jinými znaky provokuje agresi potenciálních tyranů je velmi zjednodušující a dokonce zavádějící. Každé dítě má totiž právo na bezpečný pobyt ve škole a to bez ohledu na svoje vzezření, příslušnost k sociální vrstvě či etnické skupině, bez ohledu na své rozumové či obecněji osobnostní předpoklady.

Cíl výzkumu

Vyšli jsme z předpokladu, že osobnostní charakteristiky agresorů a dětí v jiných rolích se mohou odlišovat. z tohoto předpokladu pak vyplývají i praktické implikace – tj. jak využít poznání osobnosti dětí při zvládání agrese ve třídě. Proto jsme považovali za důležité zachytit rozdíly mezi osobnostními charakteristikami dětí, jež se nacházejí ve skupině vrstevníků v různých rolích (pozicích).

Zkoumaný soubor

Výzkumu se zúčastnilo 223 žáků 6. tříd základních škol (108 chlapců a 115 dívek).

Metody

Sociometrický dotazník

Pro identifikaci agresorů a obětí, ale také role hvězd, pomahačů, vůdce a okrajových členů skupiny (tzv. omeg) byla použita modifikace dotazníku na zjišťování rolí ve skupině (peer-nomination dotazník původně vyvinutý G.V. Caprarou a jeho týmem z University „La Sapineza“ v Římě, pro účely výzkumu šikanování na základních školách jej modifikoval I.Čermák). Děti byly vyzvány, aby ke každé otázce přiřadily tři spolužáky, kteří svými projevy nejvíce odpovídali chování, zachycenému v otázce.

Pozice pomahače:

1. Kteří tvoji tři spolužáci často pomáhají jiným dětem?
4. Kteří tvoji tři spolužáci se často rozdělí o věci, které mají rádi?
7. Kteří tvoji tři spolužáci se dokáží zastat slabšího, když je v nesnázích?

Pozice oběti:

3. Kteří tvoji tři spolužáci se neumí bránit, když jsou napadeni?
6. Kteří tvoji tři spolužáci jsou často smutní? (nešťastní, ustrašení)
9. Kterým tvým třem spolužákům se druzí nejčastěji posmívají?

Pozice agresora:

2. Kteří tvoji tři spolužáci často trápí druhé děti?
5. Kteří tvoji tři spolužáci často bijí jiné děti?
8. Kteří tvoji tři spolužáci často urážejí druhé děti?

Pozici hvězdy:

10. Které tři své spolužáky máš nejvíce rád(a)? (jsou ti nejvíce sympatičtí)
12. Se kterými svými třemi spolužáky by sis rád(a) hrál(a)?

Pozice vůdce:

14. Kteří tvoji tři spolužáci jsou ve třídě nejvíce uznáváni?

Pozice omega (děti na okraji skupiny):

11. Které své tři spolužáky máš nejméně rád(a)? (jsou ti nejméně sympatičtí)
13. Se kterými svými třemi spolužáky by sis nerad(a) hrál(a)?
15. Kteří tvoji tři spolužáci jsou nejméně ve třídě uznáváni?

Pro analýzu byly vybrány děti, které v rámci každé třídy obdržely nejvíce voleb v dané kategorii a které se zároveň neocitly v některé další pozici (tj. pro analýzu byly vybrány tzv. čisté role či pozice). Tabulka č.1 zachycuje počet dětí, jež z tohoto hlediska reprezentovaly každou kategorii.

Tab. 1. Sociální pozice ve skupině školní třídy

Pozice ve skupině	Počet
Agresor	11 (pouze chlapci)
Oběť	13 (6 chlapců, 7 dívek)
Hvězda	11 (6 chlapců, 5 dívek)
Pomahač	4 (2 chlapci, 2 dívky)
Vůdce	5 (4 chlapci, 1 dívka)
Omega (skupinou odmítané dítě)	7 (6 chlapců, 1 dívka)

Dotazník na zjišťování poruch chování dítěte (Child Behavior Checklist, CBCL)

Autory dotazníku poruch chování dítěte jsou T. M. Achenbach a C. Edelbrock (1983). Do češtiny jej přeložil a v širší koncipovaném mezinárodním výzkumu v českém kontextu použil I. Čermák. Ve výzkumu šikanování jsme z dotazníku použili *Škály problémového chování*. Problémové chování dítěte je diagnostikováno pomocí 9 škál, jež jsou přehledně i s příklady položek, které je tvoří, uvedeny v tabulce č. 2.*

Tab. 2. Škály dotazníku CBCL a příklady položek.

	Název škály	Označení v grafech	Příklad položek
1	Schizoidní/ úzkostný**	Schizo	75. Jsem bojácný(á).
2	Depresivní	Depre	12. Často se cítím osamělý (á).
3	Nekomunikativní	Nekom	65. Odmítám mluvit
4	Obsesivní/Kompulsivní	Obsesi	9. Nedokážu se zbavit stále se vrtajících myšlenek
5	Somatické stížnosti	Somat	56b. Mám bolesti hlavy
6	Sociální staženost	Staž	25. Nerozumím si s jinými dětmi, nevycházím s nimi
7	Hyperaktivní	Hyper	10. Nevydržím dlouho sedět
8	Agresivní	Agres	16. Někdy bývám krutý(á) a vůči jiným násilný(á).
9	Delikventní	Delin	39. Stýkám se s partami, které mě dostávají do potíží.

Na jednotlivé položky problémového chování, které jsou formulovány jako konkrétní druh chování nebo prožívání odpovídaly děti s využitím tříbodové škály: *velmi často, jen někdy, nikdy*. Děti se měly zamyslet, zda se tak chovaly či prožívaly v posledních dvou týdnech. Česká verze škál problémového chování obsahuje 112 položek (podrobněji o dotazníku viz Čermák, Urbánek, 1998).

Výsledky

Většina výzkumů potvrzuje předpoklad, že chlapci a dívky se odlišují v charakteru agrese, proto bylo nutné nejprve prozkoumat, zda se chlapci a dívky neliší v osobnostních charakteristikách a to jak v celém souboru, tak i v podsouboru dětí definovaných sociometrickou pozicí agresora.

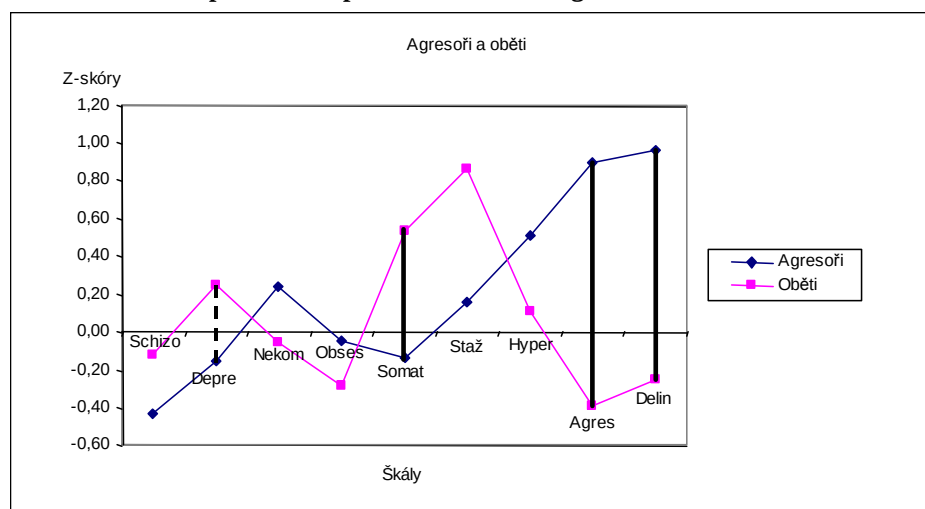
Chlapci a dívky v celém souboru se statisticky významně liší pouze v sebeposouzení deprese (dívky se posuzují jako depresivnější), a v sebehodnocení agrese a delikvence (chlapci si přisuzují vyšší míru obou charakteristik). V podsouboru agresorů se chlapci a dívky statisticky významně liší pouze v sebeposouzení deprese (jak?). Na základě těchto výsledků jsme se rozhodli provést analýzu pro sociometricky definované podsoubory nerozdělené podle kritéria pohlaví.

* Tuto tabulku jsme již publikovali ve stati Čermák, I., Urbánek, T. (1998). Výzkumné a diagnostické možnosti Achenbachova a Edelbrockova testu poruch chování dítěte. In M. Svoboda, M. Blatný (Ed). *Osobnost a sociální procesy*, Brno: Masarykova Univerzita, 32-37. Pro komfort čtenáře ji uvádíme znovu.

** Z hlediska obsahu položek škály se přikláníme k označení *úzkostný*.

Srovnání profilů chování sociometricky definovaných agresorů s ostatními rolemi ve skupině (profily byly vytvořeny na základě výsledků získaných dotazníkem CBCL).

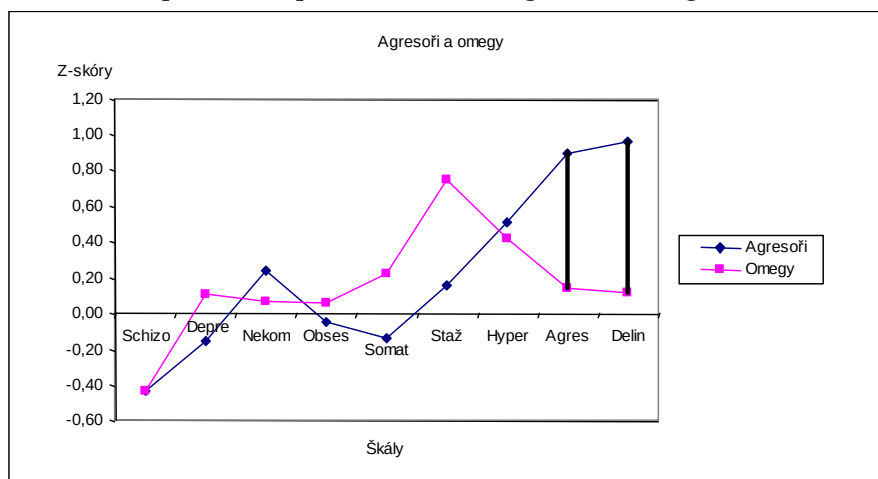
Graf 1. Srovnání profilů sebeposouzení chování agresorů a obětí*

* Plné kolmice spojující dílčí charakteristiky profilů znamenají statisticky významný rozdíl, přerušované kolmice představují rozdíl blížící se statistické významnosti. Rozdíly mezi všemi uvedenými profily jako celky jsou statisticky významné.

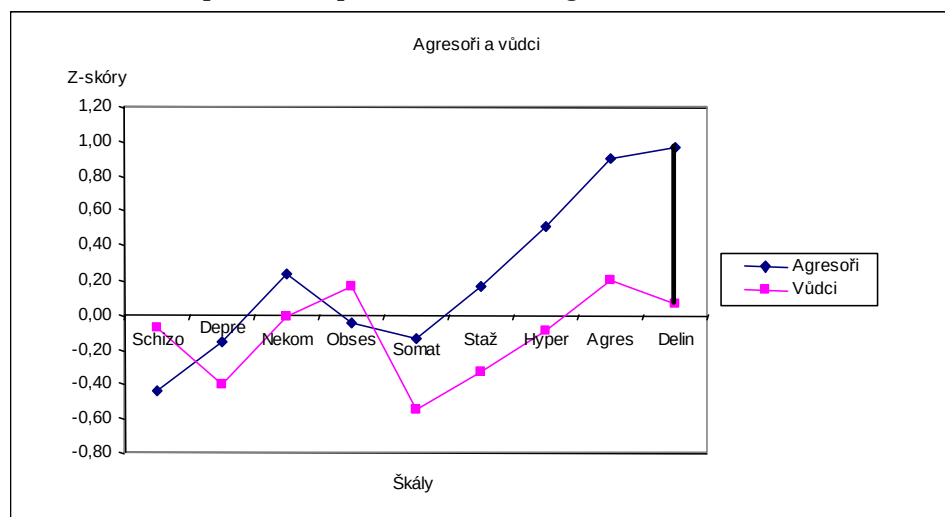
V grafu č. 1 je zachyceno sebeposouzení chování agresorů a obětí agrese (šikanování) ve školní třídě. Oběti si více než agresori stěžují na nejrůznější somatické potíže bez organického podkladu (např. na bolesti hlavy, břicha atd.). Sociometricky definovaní agresori se podle očekávání vnímají jako agresivnější a přisuzují si větší sklon k delikventnímu chování (např. záškoláctví, kouření). Statistické významnosti se blíží i rozdíl v sebeposouzení deprese – oběti se vnímají jako depresivnější, což je rovněž snadno předvídatelný výsledek.

Graf 2. Srovnání profilů sebeposouzení chování agresorů a omeg

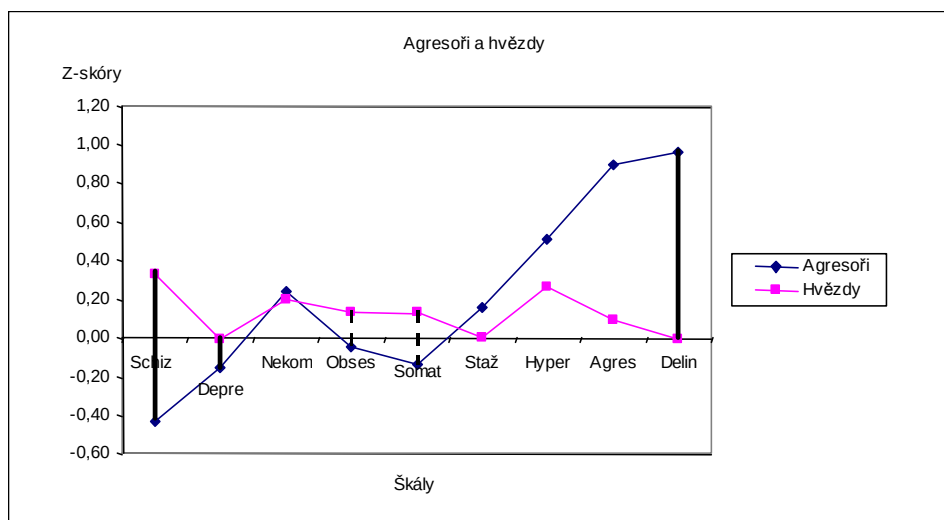
Graf č.2 zachycuje sebeposouzení chování agresorů a dětí v pozici omeg (ostrakizovaných, odmítaných dětí, dětí na okraji skupiny). Agresori se ve srovnání s odmítanými dětmi posuzují jako agresivnější a delikventnější, což je opět očekávatelné zjištění.

Graf 3. Srovnání profilů sebeposouzení chování agresorů a vůdců

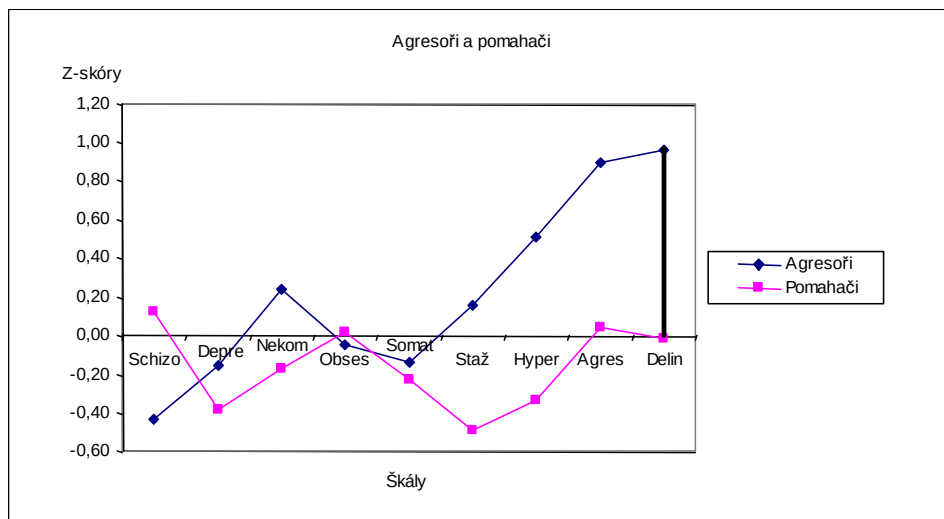
Graf č. 3 srovnává profily sebeposouzení chování dětí, jež skupina spolužáků považuje za agresory a vůdce. Oba podsoubory se statisticky významně liší v sobě přisuzovaných tendencích k delikventnímu chování – agresori je připouštějí ve větší míře.

Graf 4. Srovnání profilů sebeposouzení chování agresorů a hvězd

Graf č. 4 ukazuje, že agresori jsou ve srovnání s dětmi v roli hvězd se statisticky významně posuzují jako méně úzkostní a depresivní a přisuzují si více delikventních projevů v chování. Statistické významnosti se blíží také rozdíl v obsesivních tendencích a sklonem k somatizaci problémů – agresori si přisuzují jejich menší míru.

Graf 5. Srovnání profilů charakteristik chování agresorů a pomahačů

Z grafu č. 5 je patrné, že nejvýrazněji (tj. v našem případě statisticky významně) se od sebe agresori a pomahači liší v sebeposouzení sklonů k delikventnímu chování.

Praktické implikace osobnostního profilu dětí v různých sociálních rolích

Zjištění, že tendence k delikventnímu chování je vůdčím znakem („markerem“) odlišujícím děti v pozici agresorů (šikanujících) od dětí na ostatních pozicích, má význam pro prevenci šikanování ve třídě. Včasné rozpoznání těchto rizikových jedinců může vést k opatřením, jež mohou zabránit rozvoji šikanování ještě v zárodečné fázi.

Metoda srovnání profilů umožňuje zaměřit se nad osobnostními charakteristikami dětí náležejících do sociometricky definovaných podskupin i z širšího, nejenom statisticky vymezeného pole. Profily, třebaže se statisticky v některých charakteristikách neodlišují, mohou sloužit jako grafická orientační diagnostická pomůcka. z této heuristiky vychází i následující popis. Zároveň však uvedené deskripce nejsou vyčerpávající a nepokrývají mnohost různých variant, které se v realitě mohou vyskytnout. Jsou ale také vodítkem, jež naznačuje, jak lze poznání osobnosti dětí ve spojení s jejich postavením v kolektivu využít v prevenci agrese ve školní třídě nebo i ve zvládání již rozvinuté šikany ve skupině.

Agresoři (šikanující) se prosazují nejméně adaptivním způsobem – snaží se ovládat druhé násilím, často tak činí pro své vlastní potěšení. Mají větší sklony k delikventnímu chování než děti jiných skupin. Někteří agresoři jsou zároveň hyperaktivní. Nedokáží se příliš vcítovat do prožívání druhých ani se o to často nesnaží. S výjimkou hyperaktivních agresorů, u kterých je podíl impulsivní složky v jejich agresivním chování vyšší, jsou agresoři necitliví k potřebám druhých a bezohledně sledují uspokojení svých nejrůznějších potřeb. Direktivní přístup bez nepřátelství a hněvu, průběžná konfrontace s pravidly nenásilné komunikace s jinými lidmi a korektivní zkušenost může spolu s intenzivní psychoterapií vést dlouhodobě perspektivě k redukci agrese. Zároveň je třeba mít stále na zřeteli, že šikanování je sociálně patologický jev a že podmínky umožňující nebo omezující jeho šíření jsou zdaleka nejvýznamnějším faktorem.

Oběti mají sklon k depresi, objevují se u nich somatické obtíže bez objektivního nálezu, a jsou sociálně stažené. Zároveň však pravděpodobně díky své trpké zkušenosti mají schopnost vcítit se do prožívání druhých a kdyby nebyly inhibovány strachem z násilí, ochotně by druhým dětem nabídly pomoc, pokud by se ocitly v nouzi. Některé oběti si mohou brzy s pomocí dospělého (učitele, rodiče, terapeuta) nebo s podporou vrstevníků osvojit strategie obrany proti útočníkům (jak čelit šikanujícím).

Vůdcové díky své autoritě i přiměřené míře sebeprosazování (někdy možná i agresí, ale ne systematickou nebo svévolnou, pravděpodobně použitou jen na udržení své pozice) a průměrné schopnosti komunikovat by mohli být (opatrně) učitelem pobízení k zabránění šikanování.

Hvězdy jsou pravděpodobně příliš egocentrické než aby jejich role v kontrole šikany byla významná. Jejich schopnost komunikovat a touha upoutávat na sebe pozornost by však mohly zejména u hvězd s rozvinutou empatií nebo u hvězd s vůdcovskými či pomahačskými sklony představovat jistý potenciál využitelný v prevenci šikany. V našem souboru byly hvězdy příliš úzkostné a depresivní (pravděpodobně v důsledku značné koncentrace pozornosti na udržení si své pozice) než aby mohly účinněji participovat na zvládání situace šikanování ve třídě.

Pomahači mají velmi vyvinutý soucit a empatii, silnou motivaci pomáhat vrstevníkům v nesnázích, avšak potřebují většinou impuls od autority (učitele, vůdce nebo hvězdy) aby překonaly určitou sociální staženost nebo aby se odvážili aktivně vystoupit s pomocí. V podmínkách sociální podpory dokáží být velmi významným činitelem bránícím násilí ve třídě.

Omegy, děti na okraji skupiny nebo odmítané děti mají podobné charakteristiky jako oběti: somatické obtíže, depresivní tendence a jsou sociálně stažené. Některé se svou hyperaktivitou podobají agresorům. U této skupiny je největší riziko, že se mohou stát obětí nebo provokující obětí, či dokonce příležitostným agresorem. Někdy mohou být k šikanování podníceni skutečnými agresory, aktivně či pasivně je s jejich souhlasem podporovat či se stávají jejich asistenty při šikanování.

Literatura

- Achenbach, T.M., Edelbrock, C.(1983). Manual for the Child Behavior Checklist. Revised *Child Behavior Profile*. Burlington, V.T.: University of Vermont Department of Psychiatry.
- Boulton, M.J., Smith, P.K. (1994). Bully victim problems in middle-school children: stability, self-perceived competence, peer perceptions and peer acceptance. *British Journal of Developmental Psychology*, 12, 315-329.
- Čermák, I. (1989). Některé psychologické problémy mravního vědomí (Mravní dilemata adolescentů). Disertační práce. Brno.
- Čermák, I. (1998a). *Lidská agrese a její souvislosti*. Žďár nad Sázavou: Nakladatelství Fakta.
- Čermák, I. (1998b). *Dětská agrese*. Brno: CERM
- Čermák, I., Urbánek, T.(1998): Výzkumné a diagnostické možnosti Achenbachova a Edelbrockova testu poruch chování dítěte. In M. Svoboda, M. Blatný (Ed). *Osobnost a sociální procesy*, Brno: Masarykova Univerzita, 32-37.
- Kolář, M.(1997). *Skrytý svět šikanování ve školách*. Praha: Portál.
- Lovaš, L. (1998). Tyranizovanie jako typ agresie. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 3, 195-202.
- Mynard, H., Joseph, S. (1997). Bully/victim problems and their association with Eysenck's personality dimensions in 8 to 13 year-olds. *British Journal of Educational Psychology*, 67, 1, 51-54.
- Olweus, D.(1994). *Bullying at school. What we know and what we can do*. Oxford: Blackwell.
- Parry, J., Carrington, G.(1995). *Čelíme šikanování*.(Sborník metod). Praha: Metodický materiál Institutu pedagogicko-psychologického poradenství ČR.
- Příhoda, P. (1989). Systematická psychotraumatizace ve skupině (Sociální funkce šikanování). *Kontext*, ?, 6-13.
- Rys, G.S., Bear, G.G. (1997). Relational aggression and peer relations: Gender and developmental issues. *Merrill-Palmer Quarterly Journal of Developmental Psychology*, 1, 87-106.
- Říčan, P. (1993). Šikanování jako psychologický problém. *Československá psychologie*, 3, 208-217.

- Říčan, P.(1995). *Agresivita a šikana mezi dětmi*. Praha: Portál.
- Salmivalli, C., Lagerspetz, K.M.J., Björqvist, K., Osterman, K., Kaukiainen, A. (1996). Bullying as group process: Participant roles and their relations to social status within the group. *Aggressive Behavior*, 1, 1-15.
- Salmivalli, C., Huttunen, A., Lagerspetz, K.M.J. (1997). Peer networks and bullying in schools. *Scandinavian Journal of Psychology*, 4, 305-312.
- Sutton, J., Smith, P.K., Swettenham, J. (1999). Bullying and “theory of mind”: A critique of the “social skills deficit” view of antisocial behaviour. *Social Development*, 1, 117-127.
- Volling, B.L., Makinnonlewis, C. , Rabiner, D., Baradaran, L.P. (1993). Childrens social competence and sociometric status - further explorations of aggression, social withdrawal, and peer rejection. *Development and Psychopathology*, 3, 459-483.

Tvorivá osobnosť a zvládanie záťažových situácií

Marek Falat

Key words: creativity, coping strategies, frustration, humor

Problém a metóda

Predmetom nášho skúmania sú vzťahy medzi úrovňou resp. indikátormi tvorivého myslenia a spôsobom zvládania záťažových - frustrujúcich situácií. Z prehľadu relevantnej literatúry vyplýva, že doterajšie poznatky a zistenia zostávajú často na úrovni hypotetických predpokladov resp. sa obmedzujú na dotazníkovú formu zachytávania jednotlivých premenných, čo má zaiste svoje obmedzenia. Iba vzácné sa stretávame s kvalitatívnymi výskumami opierajúcimi sa o interakčnú paradigmu (napr. G.B.Kakas(1987), z domácej proveniencie M. Jurčová (1998)). K tejto línii výskumov patrí aj náš pilotný výskum, ktorého výsledky tu predstavujeme, voľne nadväzujúc na našu predchádzajúcu štúdiu (Falat, v tlači).

Výskumnú vzorku tvorilo 32 probandov (24 dievčat a 8 chlapcov).

Boli to 21 roční študenti 3. ročníka vysokých škôl. Pri identifikácii skupiny najtvorivejších ($N = 7$) a najmenej tvorivých ($N = 7$) sa vychádzalo z výsledkov v neverbálnom Urbanovom teste tvorivosti autorov K.K. Urbana a H.K. Jellena z roku 1993. Slovenskú verziu pripravil T. Kováč (1994). Na zisťovanie spôsobu zvládania bol použitý verbálno obrázkový projektívny test frustračnej tolerancie PFT autora S. Rosenzweiga (podľa Duhma a Hansena, 1998). Na rozdiel od bežnej administrácie sme test použili vzhľadom na ciele výskumu modifikovaným spôsobom. Z pôvodných 24 obrázkov sme vybrali tri Kým v pôvodnej forme majú probandi uviesť prvú odpoveď, ktorá ich napadne ako možné riešenie danej situácie, v našom prípade boli probandi navyše inštruovaní k uvádzaniu čo možno najväčšieho počtu odpovedí s využitím fantázie a humoru. Tieto odpovede probandov z jednotlivých situácií testu frustračnej tolerancie sme kategorizovali do troch skupín (nasledovné príklady sú vybrané zo situácie

"Rande" v ktorej sú na obrázku dvaja muži a jeden z nich hovorí:

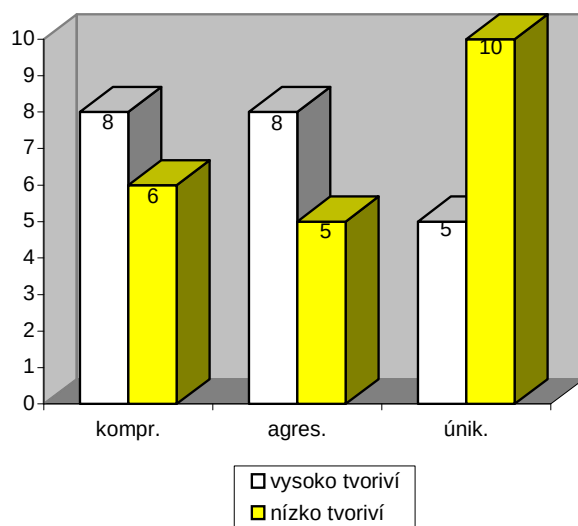
"Tvoje dievča ma pozvalo na dnes večer zatancovať si. Povedala mi, že neprídeš.") a to :

- 1.KOMPROMISNÁ ODPOVEĎ (ponúkajúca riešenie, konštruktívna) napr.: "To ešte nevedela, že sa mi podarí uvoľniť z práce."
- 2.AGRESÍVNA ODPOVEĎ (atakujúca, znevažujúca príp.sarkastická)"Keď si s ňou budeš chcieť niečo začať, tak budeš mať do činenia so mnou."
- 3.ÚNIKOVÁ ODPOVEĎ (popierajúca, naznačujúca ústup): napr. "To ti povedala? Neverím ti, to by neurobila."

Výsledky

Porovnanie rozdielov medzi vysoko a nízko tvorivými jednotlivcami sme "zahájili" zameraním sa na prvú odpoveď, ktorej sa v rôznych psychologických metodikách pripisuje špecifická diagnostická hodnota. Ako vidíme v tabuľke 1, vysoko tvoriví jednotlivci uviedli v prvej odpovedi rovnaké množstvo kompromisných a agresívnych a menej únikových odpovedí. Naproti tomu sú únikové odpovede najvýraznejšie zastúpené v prvej odpovedi menej tvorivých, kým kompromisné a agresívne odpovede sa u nich objavili menej často. (Vzhľadom na veľkosť vzorky nie sú uvedené vzťahy štatisticky významné.)

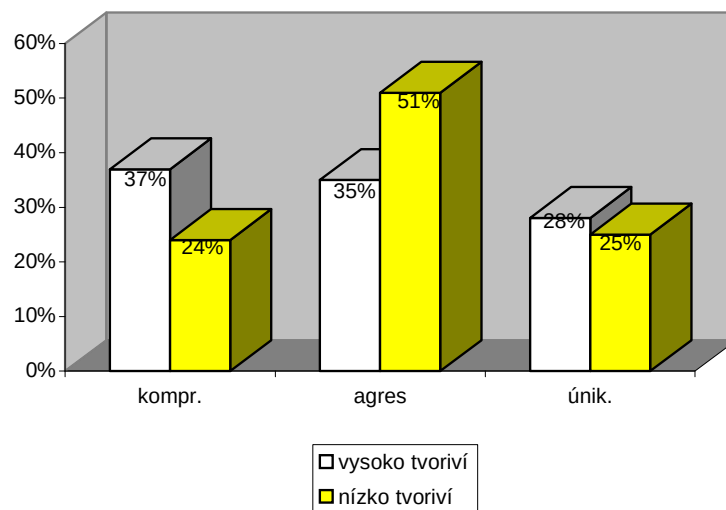
Tab. 1: Porovnanie vysoko a nízko tvorivých v počtosti jednotlivých kategórií zvládania - v prvej odpovedi. (N=14)

vysvetlivky: kompr. .. kompromisné odpovede
 agres. ... agresívne odpovede
 únik. ... únikové odpovede

Čo sa týka ďalších odpovedí, ich percentuálne zastúpenie v rámci jednotlivých kategórií zvládania zachytáva tabuľka 2. Vyplýva z nej, že tvorivejší jednotlivci uvádzali na rozdiel od menej tvorivých častejšie kompromisné odpovede a výrazne menej často agresívne odpovede. Zobrazenie na základe percentuálneho zastúpenia je tu uvádzané ako priekaznejšie vzhľadom na odlišný počet odpovedí (fluenciu) ako jeden z indikátorov tvorivosti.

Tab. 2: Porovnanie vysoko a nízko tvorivých v percentuálnom zastúpení jednotlivých kategóriách zvládania - ďalšie odpovede. (N=14)

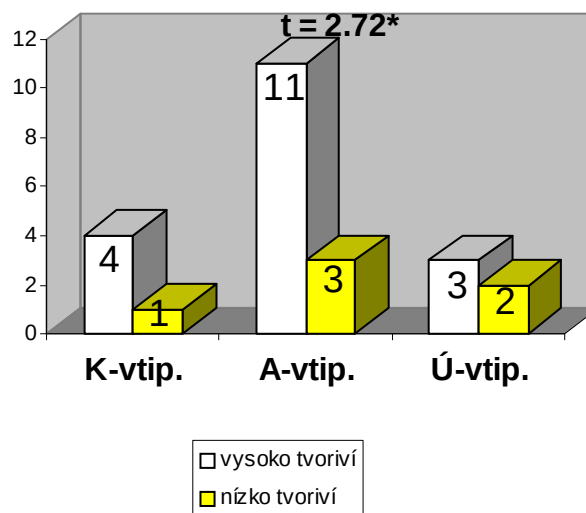

vysvetlivky: kompr. ...kompromisné odpovede
 agres. ... agresívne odpovede
 únik. ... únikové odpovede

Porovnanie zastúpenia kategórií zvládania medzi prvou a ďalšími odpoveďami ponúka pohľad na "dynamiku" odpovedania. Určité diferencie nachádzame v prípade agresívnych a únikových stratégií. U menej tvorivých sme v ďalších odpovediach zaznamenali oproti prvej odpovedi nárast agresívnych odpovedí na úkor únikových. U vysoko tvorivých boli zaznamenané opačne smerujúce (aj keď oveľa miernejšie) tendencie. Zastúpenie kompromisných odpovedí sa medzi prvou a nasledujúcimi odpoveďami u oboch extrémnych skupín podľa úrovne tvorivosti v podstate nemení.

Špecifiká v distribúcii odpovedí, ktoré boli posúdené ako vtipné, v rámci jednotlivých kategórií zvládania zachytáva tabuľka 3. Vysoko tvoriví jedinci uviedli štatisticky významne viac odpovedí, ktoré boli zároveň agresívne aj vtipné ($t = 2.72$) ($p < 0.05$).

Tab. 3: Porovnanie distribúcie vtipných odpovedí v jednotlivých kategóriách zvládania u vysoko a nízko tvorivých. (N=14)

K-vtip. ... vtipné kompromisné odpovede
 A-vtip. ... vtipné agresívne odpovede
 Ú-vtip. ... vtipné únikové odpovede

vysvetlivky: * $P < 0.05$

Diskusia

Opierajúc sa o uvedené výsledky môžeme celkovo povedať, že zvládanie frustrujúcich situácií tvorivejšími jednotlivcami sa ukazuje byť konštruktívnejšie, ponúkajúce riešenie a zároveň otvárajúce priestor pre uvoľnenie napätia, ktoré tieto situácie sprevádza. Na druhej strane menej tvoriví študenti zapájajú do zvládacieho procesu najprv obranné (defenzívne) reakcie, čo pravdepodobne zužuje ich "manévrovací priestor" s následným prechodom do agresívnych odpovedí.

Naše zistenia môžeme porovnať s výsledkami G.B. Kakasovej (1987), ktorá skúmala vzťah medzi tvorivosťou (Torranceho test tvorivosti) a pôvodnou verziou testu frustračnej tolerancie P-F-T. Zistila, že málo tvoriví (okrem celkovej zníženej variability odpovedí) častejšie používali výrazne agresívne odpovede ako aj stratégiu zmenšenia významu prekážky natoľko, že sa takmer popiera jej existencia.

Ako je známe humor (zmysel pre humor) je výraznou - tak povediac imanentnou - výbavou tvorivých ľudí. M.Jurčová (1998) zistila okrem pozitívneho vzťahu medzi humorom a tvorivosťou aj vyššiu schopnosť najoriginálnejších generovať vtipné riešenia konfliktných situácií.

Jedným zo zistení nášho výskumu bolo, že tvorivejší jednotlivci poskytli viac odpovedí, ktoré boli kategorizované ako agresívne a zároveň vtipné. Zamýšľaný hlbší rozbor údajov by nám mohol pomôcť pri ďalšej charakterizácii týchto odpovedí. Mohli by sme sa pýtať do akej miery sú tieto zamerané na spoluaktérov vo frustrujúcej situácii ako určitý prostriedok na presadzovanie svojich potrieb.

Prípadne, či môžu aj takéto agresívne odpovede (ktoré ako samostatná kategória boli vlastné skôr nízko tvorivým) s "prímesou" humoru viesť k odľahčeniu situácie alebo napokon aj k riešeniu situácie.

Pri pátraní po determinantoch vzťahov medzi tvorivosťou a zvládaním frustrujúcich situácií sa dostávame k niektorým osobnostným vlastnostiam tvorivých jedincov. K najcharakteristickejším (a často sa vyskytujúcich v jednotlivých štúdiách) podľa T.I.Lubarta (1994) patria: ochota riskovať, otvorenosť voči skúsenosti, tolerancia k dvojznačnosti, vytrvalosť pri prekonávaní prekážok, odvaha na vlastné presvedčenia (sebadôvera).

Ak vezmeme vo väčšej miere do úvahy situačnú charakteristiku môžeme vysloviť predpoklad, že tvorivejší jednotlivci (na rozdiel od menej tvorivých) nehodnotia (neprežívajú) frustrujúce situácie ako priveľmi ohrozujúce. Tento predpoklad budeme overovať v ďalšej štúdii, keďže sme probandom spolu s uvedenými metodikami administrovali aj škály zamerané na takéto posúdenie jednotlivých záťažových situácií.

Na základe uvedených zistení ako aj načrtnutých ďalších možných výskumných smerovaní môžeme konštatovať, že prístup zvolený v tejto štúdii sa ukazuje ako prínosný, poskytujúci možnosť analyzovať podiel tvorivosti pri zvládaní frustrujúcich situácií.

Literatúra:

- Duhm, E.-Hansen, J., 1998, Rosenzweigov obrázkovo - frustračný test P-F-T forma pre deti, Psychodiagnostika a.s., Bratislava.
- Falat, M. Possibilities of research of creativity in context of coping. Studia psychologica (v tlači).
- Jurčová, M., 1998, Humor and creativity - possibilities and problems in studying humor. Studia psychologica, 40, 4, 312-315.
- Kakas, G.B., 1987, Study of the relationship between creativity and frustration tolerance. In: Kardos, L.-Pleh, Cs.-Barkóczy, I. (eds.): Studies in Creativity. Akadémiai Kiadó, Budapest, 79-85.
- Kovač, T., 1994, Nová metodika zisťovania tvorivosti-slovenské skúsenosti. In: Jurčová, M., Zelina, M., (eds.): Kreativizácia a jej bariéry, ÚEPS SAV Bratislava, 102-110.
- Lubart, T.I., 1994, Creativity. In: R.J. Sternberg: Thinking and problem solving. Academic Press San Diego, California, p. 289-332.

Souhrn

Štúdia je zameraná na objasnenie vzťahov medzi tvorivosťou a zvládaním záťaže (frustrácie). Použili sme metodiku na meranie tvorivosti - autorov K.K.Urbana a H.K.Jellena a modifikovaným spôsobom podnetové obrázky z testu frustračnej tolerancie S. Rosenzweiga.

Výskumnú vzorku tvorilo 32 študentov tretích ročníkov vysokých škôl. Ako sme zistili, vysoko tvoriví jednotlivci pri zvládaní frustrujúcich situácií využívajú významne viac aktívne - konštruktívne stratégie, na rozdiel od nízko tvorivých, ktorí uvádzali viac agresívnych a únikových odpovedí. Analyzujeme tiež odlišnosti medzi prvou a ďalšími odpoveďami na frustrujúce situácie v rámci extrémnych skupín podľa úrovne tvorivosti. Uvedené zistenia sú diskutované v kontexte teórie tvorivosti ako aj empirických zistení. Naznačujeme tiež ďalšie možné výskumné smerovania.

Využívanie zvládacích techník pri interpersonálnych vzťahoch v rovesníckej skupine

Eva Farkašová

Using of coping techniques at interpersonal relations in peer groups

An analysis of Coping Inventory (CI) results and results of a personal questionnaire HSPQ is presented. The questionnaire CI is aimed to find a level of coping techniques preference (in relation to oneself as well as to the surrounding). Significant coherences between data were found which claim the state and suggest a way of affection for improving social competences in a peer group. 43 students of 8th grade from two language classes formed the sample.

Zisťovanie zvládacích techník bolo súčasťou longitudinálne koncipovaného výskumu zameraného na sledovanie úspešnosti žiakov tried s vyučovaním cudzích jazykov od prvého ročníka základnej školy (Farkašová, 1995, 1997). Pred vstupom do školy sú deti do týchto tried doporučované na základe výsledkov psychologického testu vzhľadom na to, že výučba je náročnejšia. Za vhodnejšie sme preto považovali pokúsiť sa znížiť pravdepodobnosť výskytu problémov s učením a predchádzať zlyhávaniu žiakov tým, že sa do tried dostávali tí, ktorí dosiahli výsledky v oblasti priemeru a vyššie. Našu pozornosť pri poslednom psychologickom meraní sme zamerali na žiakov dvoch 8. ročníkov: v 1. skupine bolo 21 žiakov, v 2. skupine bolo 22 žiakov. Priemerná známka na výročnom vysvedčení bola v oboch skupinách 1,51.

Zaujímalo nás, či vo veku 14 rokov je možné identifikovať účelnosť používaných zvládacích techník pri kontaktoch v rovesníckej skupine. Výber a využívanie zvládacích stratégií závisí od osobnostných charakteristík. Je možné zistiť v danom veku určité osobnostné vlastnosti a ich súvislosť s používanými zvládacími technikami?

Zvládacie techniky sme zisťovali prostredníctvom dotazníka S. Zeitlinovej Coping Inventory (CI, experimentálna úprava) a osobnostné vlastnosti dotazníkom HSPQ (autori R.B. Cattell a M.D.L. Cattell). Dotazník CI získava informácie o používaných taktikách, technikách a stratégiách v správaní a pri kontaktoch so svojim okolím v situáciách každodenného života. Zameriava sa na schopnosť využívať vnútorné predpoklady a zdroje (kategória „zvládanie seba“) a schopnosť realizovať efektívne činnosti, konať a reagovať v rôznych situáciách v súčinnosti s okolím (kategória „zvládanie prostredia“). Obidve kategórie sa posudzujú v troch dimenziách, ktoré sa charakterizujú bipolárne: správanie produktívne – neproduktívne, aktívne – pasívne, flexibilné – rigidné. V položkách sa hodnotí intenzita daného prejavu na 5-stupňovej škále. Výsledky sme vyhodnocovali v každej triede – skupine osobitne.

Výsledky

Najviac signifikantných korelácií sme zaznamenali v dimenzii aktivita. Frekvencia výskytu bola vyrovnaná v oboch kategóriách - „zvládanie seba“ a „zvládanie prostredia“. Zdá sa, že aktívny prístup k riešeniu situácií súvisí najviac s osobnostnými črtami.

V obidvoch triedach sme zistili signifikantné korelácie medzi faktorom **C** (z dotazníka HSPQ, ktorý reprezentuje citovú zrelosť, vyrovnanosť a stálosť, realizmus v prispôsobení svojich postojov a záujmov) a dimenziami aktivity a produktivity pri „zvládání seba“, v jednej z tried aj pri „zvládání prostredia“. Ďalšie výsledky mali odlišný charakter v každej skupine.

V 2. skupine sme najviac signifikantných korelácií zaznamenali pri faktore **A**, ktorý vyjadruje bezprostrednosť, srdečnosť, ochotu spolupracovať, spoločenskú prispôsobivosť. Faktor súvisí najmä s aktivitou pri zvládání v obidvoch kategóriách („seba“ aj „prostredia“).

V tejto skupine sa prejavila signifikantná závislosť aj medzi faktorom **G**, ktorý sa charakterizuje ako svedomitosť, vytrvalosť, zodpovednosť a dimenziami aktivity a produktivity pri „zvládání seba aj prostredia“.

Sebestačnosť (faktor **Q2**) negatívne korelovala s dimenziami „zvládanie prostredia“, čo znamená, že vyššia súdržnosť so skupinou (a závislosť na nej) umožňuje aktívnejšie a produktívnejšie „zvládanie prostredia“.

Pri súhrnnom pohľade na získané výsledky konštatujeme, že v našich dvoch triedach sa do istej miery podarilo identifikovať charakteristiku osobnosti žiakov, ktorej vlastnosti umožňujú lepšie zvládanie, a teda úspešnejšie pôsobenie v skupine. Sebadôvera, optimizmus, aktivita, zodpovednosť, spolupatričnosť so skupinou, citová zrelosť, ovládanie sa a stálosť sa vyprofilovali ako významné pri kontaktoch s rovesníkmi už vo veku 14 rokov. Súčasne je to náznak, ktorým smerom sa môžeme orientovať pri riešení problémov v interpersonálnych vzťahoch žiackych skupín.

Literatúra:

- Farkašová, E.: Využívanie psychologických metód pri výbere žiakov do I. ročníka jazykových tried. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 30, 1995, č. 4, s. 358-366.
- Farkašová, E.: Zvládanie a školská úspešnosť. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 32, 1997, č. 2, s. 126-130.

Situačno-kontextový prístup k analýze súvislostí medzi sociálnymi normami a stratégiami správania v náročných situáciách

Miroslav Frankovský

Situational - contextual approach to the analysis of the relations among of social norms and behavioural strategies in the demanding situations

Presented results of the research (on the research, as the respondents, participated 166 university students - 81 males and 85 females, average age of the respondents was 20,8 years), are based on the findings which we gained by the analysis of the relations among the normative convictions imbeded into the nine life contexts of situations and via election of behaviour strategy (an independent solution, avoidance, search of social support) in the demanding situations formulated in four life contexts: work, health, close interpersonal relations, moral and existencional questions.

The theoretical outcome of research approach was the verified IDP model of the structure of social norms, which enables to differ the injunctive, descriptive and peronal norms. The stated model is inspired by the imlicite theory of social norms and by the theory of the focus of norms. From the point of view of our research approach the attention was concentrated on the problem of situational - contextual specification of relation between the election of certain strategy of behaviour in the demanding situations and stated structure of the social norms. The results of the research confirmed productivity of use of the interactional paradigm in the research of stated issue.

Projekt prezentovaného výskumu nadviazal na zistenia, ktoré sme získali na základe analýzy súvislosti medzi normatívnymi presvedčeniami, ktoré sa týkali buď odvetného správania v situáciách s agresívnym kontextom (Baumgartner, Frankovský, Lovaš, 1998), resp. boli zakomponované do širšej mozaiky deviatich životných kontextov situácií (Frankovský, 1999) a voľbou stratégie správania v náročných situáciách.

Teoretickým rámcom výskumného prístupu bol overovaný IDP model štruktúry sociálnych noriem, ktorý umožňuje rozlíšiť injunktívne normy (čo sa má robiť), deskriptívne normy (čo sa bežne robí) a personálne normy (čo mám právo urobiť ja). Uvedený model je inšpirovaný implicitnou teóriou sociálnych noriem (Lovaš, 1998) a teóriou ohniska noriem (Cialdini, Reno, Kallgren, 1990).

Z hľadiska nášho výskumného zamerania bola pozornosť sústredená na problém situačno-kontextovej špecifickosti súvislosti medzi mierou voľby určitej stratégie správania v náročných situáciách a uvedenou štruktúrou sociálnych noriem v konkrétnych typoch situácií.

Metóda

Výskumu sa zúčastnilo 166 respondentov (študentov VŠ). Z tohto počtu bolo 81 mužov a 85 žien. Priemerný vek respondentov bol 20,8 rokov.

Normatívne presvedčenia boli vo výskume zisťované Dotazníkom NOSTRA 1 a stratégie správania v náročných situáciách Dotazníkom SPNS(r).

Dotazníkom SPNS(r) obsahuje popisy 24 náročných situácií (po 6 z kontextov práca, zdravie, blízke interpersonálne vzťahy, morálne a existenciálne otázky) a troch postupov ich riešenia, ktoré zodpovedajú trom vyššie uvedeným stratégiám správania (samostatné riešenie, vyhýbanie, hľadanie sociálnej podpory). Vymedzené kontexty situácií, ako aj stratégie správania v náročných životných situáciách boli potvrdené v empirických výskumoch (Výrost, 1998, Frankovský, Baumgartner, 1997, Baumgartner, 1997, Bolfíková, 1997, Frankovský, 1997), v ktorých bol overovaný trojdimenzionálny model postupu riešenia ťažkostí a analyzovaná transsituačná stabilita stratégií zvládania (Výrost, 1997).

Dotazník NOSTRA 1. umožňuje identifikovať mieru akceptácie (na sedem-bodovej škále - určite áno, asi áno, áno, neviem, asi nie, nie, určite nie) injunktívnej, deskriptívnej a personálnej normy (v zmysle modelu IDP) v každom z deviatich vymedzených kontextov situácií (zdravie, životné prostredie, ľudské práva, partnerské vzťahy, rodina, priateľské vzťahy, vzdelanie, zamestnanie, vlastníctvo). V rámci jedného kontextu bola jedna situácia určená explicitne (jej riešenie je jednoznačne legislatívno-právne upravené) a druhá situácia implicitne (jej riešenie je konvenčne, tradíciou upravené) (Výrost, Frankovský, 1998). Obsah jednotlivých situácií bol koncipovaný tak, aby navodzoval predstavu porušenia noriem správania. Ako príklad uvádzame situáciu z oblasti priateľských vzťahov, explicitne určenú:

V deň výplaty sa stratila peňaženka. Jediný očitý svedok udalosti je najlepším priateľom človeka, ktorý kradol. Na súde do zápisnice neuviedol, čo videl.

- *Smie sa to (ľudia majú právo to urobiť)*
- *Stáva sa to*
- *Mám právo to urobiť*

Výsledky

Získané údaje dokresľujú a spresňujú naše poznatky o súvislosti medzi normatívnymi presvedčeniami a stratégiami správania. Charakterizovali sme už vzťah medzi normatívnymi preveďčeniami, ktoré sa týkali odvetného správania v situáciách s agresívnym kontextom a stratégiami správania v náročných situáciách (Baumgartner, Frankovský, Lovaš, 1998). Výsledky poukazali na skutočnosť, že respondenti, ktorí výraznejšie v rámci stratégie označenej ako vyhýbanie preferujú tento spôsob zvládania náročných situácií, v kognitívnej reprezentácii sociálnych noriem sa viac prikláňajú k agresívnej odвете po verbálnom alebo fyzickom ublížení. Najzjavnejšie sa táto skutočnosť prejavila v rovine personálnej normy (na čo mám ja osobne právo) a v agresívnych odvetách spojených s materiálnym poškodením alebo inou odvetou.

Naopak, respondenti, ktorí v rámci stratégie označenej ako samostatné riešenie výraznejšie preferujú tento spôsob zvládania náročných situácií, sa menej prikláňajú k agresívnej odвете po verbálnom alebo fyzickom ublížení. Toto zistenie sa prejavilo predovšetkým v rovine injunktívnej normy (posúdenie podľa platných zákonov a pravidiel správania ľudí voči sebe) pri fyzickom ublížení a agresívnych odvetách spojených s verbálnym, fyzickým alebo materiálnym poškodením (Tab. 1. - Tab. 3.).

Tab. 1. Súvislosť medzi stratégiami zvládania náročných situácií a posúdením možných reakcií odvetnej agresie na verbálne alebo fyzické agresívne ublíženie v experimentálnej podmienke INJUNKTÍVNA NORMA (uvádzame štatisticky významné korelácie pre N=136).

	Verbálne ublíženie				Fyzické ublíženie			
	V	F	M	I	V	F	M	I
Vyhýbanie		.31		.22			.19	.22
Sam. rieš.					-.22	-.20	-.32	

Tab. 2. Súvislosť medzi stratégiami zvládania náročných situácií a posúdením možných reakcií odvetnej agresie na verbálne alebo fyzické agresívne ublíženie v experimentálnej podmienke DESKRIPTÍVNA NORMA (uvádzame štatisticky významné korelácie pre N=136).

	Verbálne ublíženie				Fyzické ublíženie			
	V	F	M	I	V	F	M	I
Vyhýbanie			.23				.20	.22
Sam. rieš.			-.24					

Tab. 3. Súvislosť medzi stratégiami zvládania náročných situácií a posúdením možných reakcií odvetnej agresie na verbálne alebo fyzické agresívne ublíženie v experimentálnej podmienke PERSONÁLNA NORMA (uvádzame štatisticky významné korelácie pre N=136).

	Verbálne ublíženie				Fyzické ublíženie			
	V	F	M	I	V	F	M	I
Vyhýbanie		.19	.26	.25			.20	.22

Legenda tab. 1. - 3.

V - verbálna odвета

F - fyzická odвета

M - materiálne poškodenie

I - iná odвета

Popísaná bola aj všeobecná súvislosť medzi normatívnymi prevedčeniami, ktoré sa týkali už uvedených 9 životných kontextov a stratégiami správania v náročných situáciách. Na základe získaných údajov sme mohli urobiť záver, že respondenti, ktorí výraznejšie preferujú stratégiu vyhýbanie, vyjadrujú aj vyššiu mieru akceptácie jednotlivých sociálnych noriem v zmysle obsahovej orientácie situácií (smie sa to, stáva sa to, mám právo to urobiť). Naopak, preferovanie stratégie vyhľadávania sociálnej pomoci súvisí v prípade injunktívnej a personálnej normy s nižšou mierou akceptácie uvedených noriem. Významná súvislosť medzi stratégiou samostatné riešenie a skúmanými normami sa neprejavila (Tab. 4.).

Tab. 4. Korelačné koeficienty medzi vymedzenými normami (injunktívnou, deskriptívnou a personálnou) a stratégiami správania v náročných životných situáciách (samostatné riešenie, vyhýbanie, hľadanie sociálnej podpory)

	Samostatné riešenie	Vyhýbanie	Hľadanie sociálnej podpory
Injunktívna norma		-.24	.20
Deskriptívna norma		-.19	
Personálna norma		-.27	.18

Výsledky prezentovaného výskumu dopĺňajú vyššie uvedené zistenia z pohľadu analýzy súvislostí medzi stratégiou správania v náročných situáciách a skúmanou štruktúrou sociálnych noriem v konkrétnych typoch situácií. Do analýzy sme zahrnuli tri konkrétne typy situácií (partnerské vzťahy - explicitne určená situácia, priateľské vzťahy - implicitne určená situácia a zamestnanie - implicitne určená situácia). Korelačné koeficienty medzi posúdením stratégií správania a skúmanou štruktúrou noriem v uvedených situáciách uvádzame v Tab. 5.

Z uvedených výsledkov vyplýva, že najpriekaznejšie sa analyzovaná súvislosť prejavila medzi stratégiami správania a štruktúrou sociálnych noriem v situácii II. (legenda Tab. 5.). Respondenti, ktorí viac preferujú stratégiu vyhýbanie, sa výraznejšie domnievajú na všetkých troch úrovniach IDP modelu, že sa smie takto správať, že sa ľudia takto správajú a ja sám mám právo sa takto správať. Naopak respondenti, ktorí viac preferovali stratégie samostatné riešenie a hľadanie sociálnej podpory sa domnievajú, že sa nesmie takto správať, že sa ľudia takto nesprávajú a ja sám nemám právo sa takto správať.

Z hľadiska stratégií správania sa analyzovaná súvislosť významne prejavila vo všetkých troch situáciách len vo vzťahu k stratégii vyhýbanie. Obsahová orientácia tejto súvislosti v konkrétnych situáciách bola rovnaká, ako v prípade analýzy na všeobecnej úrovni (Tab. 4.).

Tab. 5. Korelačné koeficienty medzi skúmanými normami (injunktívnou, deskriptívnou a personálnou) a stratégiami správania (samostatné riešenie, vyhýbanie, hľadanie sociálnej podpory) vo vybraných situáciách.

	Samostatné riešenie	Vyhýbanie	Hľadanie sociálnej podpory
Situácia I.			
Injunktívna norma		-.24	.19
Deskriptívna norma			.17
Personálna norma		-.23	.19
Situácia II.			
Injunktívna norma	.22	-.16	.19
Deskriptívna norma	.16	-.22	.16
Personálna norma	.33	-.24	.24
Situácia III.			
Injunktívna norma		-.18	.24
Deskriptívna norma			.16
Personálna norma			.26

Legenda Tab. 5.

Situácia I. - Partneri si pri vstupe do vzťahu sľúbili vernosť. Jeden z partnerov tento sľub porušil. Svoj prehrešok nemá v úmysle priznať.

Situácia II. - v deň výplaty sa stratila peňaženka. Jediný očitý svedok udalosti je najlepším priateľom človeka, ktorý kradol. Na súde do zápisnice neuviedol, čo videl.

Situácia III. - Pri koncoročných odmenách jeden pracovník, ktorý očividne nedosahoval najlepšie výsledky, získal najvyššie ohodnotenie. Odmenu, bez akýchkoľvek pochybností, ako samozrejmosť prijal.

Diskusia a záver

Prezentované výsledky z analýzy vzťahu medzi stratégiami správania v náročných situáciách a sociálnymi normami umožňujú urobiť niekoľko priebežných záverov:

- potvrdzuje sa produktivnosť skúmania sociálnych noriem v rámci overovaného IDP modelu (injunktívne, deskriptívne a personálne normy),
- potvrdzuje sa produktivnosť vyvíjaného nástroja (NOTRA 1) zisťovania uvedených sociálnych noriem,
- potvrdzuje sa produktivnosť analýzy vzťahu stratégií správania v náročných situáciách a sociálnych noriem,
- získané výsledky prispievajú k riešeniu otázky transsituačnej stability a situačnej podmienenosti v zmysle uplatnenia interakčnej paradigmy.

Posledný záver je zároveň aj výzvou pre ďalší výskum IDP štruktúry sociálnych noriem, v ktorom je potrebné riešiť otázku úrovne generalizácie (transsituačnej stability, resp. situačnej špecifickosti) existencie a pôsobenia skúmaných noriem.

Literatúra:

- Baumgartner, F., 1997, Vzťah depresie a stratégie riešenia náročných situácií. In. Lovaš, L., Výrost, J., Stratégie správania v náročných životných situáciách. Spoločenskovedný ústav SAV, Košice, 94-100.
- Bolfíková, E., 1997, Stratégie riešenia náročných životných situácií a problém férovosti. In. Lovaš, L., Výrost, J., Stratégie správania v náročných životných situáciách. Spoločenskovedný ústav SAV, Košice, 107-117.
- Baumgartner, F., Frankovský, M., Lovaš, L., 1998, Vzťahy stratégií zvládania ťažkostí a sociálnych noriem. In. Výrost, J., Baumgartner, F. Perspektívy výskumu sociálnych noriem. Košice, Spoločenskovedný ústav SAV (CD ROM).
- Cialdini, R. B., Reno, R. R., Kallgren, C. A., 1990, A focus theory of normative conduct: Recycling the concept of norms to reduce littering in public places. Journal of Personality and Social Psychology, 58, 1015 - 1026.
- Frankovský, M., Baumgartner, F., 1997, Vývin a konštrukcia metodiky skúmania stratégií správania v náročných situáciách (Dotazník SPNS). In. Lovaš, L., Výrost, J., Stratégie správania v náročných životných situáciách. Spoločenskovedný ústav SAV, Košice, 61-81.
- Frankovský, M., 1997, Argumentatívnosť vo vzťahu k stratégiám správania v náročných situáciách. In. Lovaš, L., Výrost, J., Stratégie správania v náročných životných situáciách. Spoločenskovedný ústav SAV, Košice, 101-106.

- Frankovský, M., 1999, Normatívne presvedčenia a stratégie správania v náročných životných situáciách. In. Zb. Psychologické dni '99 (v tlači).
- Lovaš, L., 1998, Normatívny pohľad detí na tyranizovanie (BULLYING). In. Sociální procesy a osobnost. Masarykova univerzita, Brno, 113-118.
- Výrost, J., 1997, Uplatnenie princípu transsituačnej stability v konštrukcii nástrojov na diagnostiku osobnosti. In. Človek na počiatku nového tisícročia. SPS pri SAV, Bratislava.
- Výrost, J., 1998, Multidimenzionálna analýza súvislostí medzi stratégiami správania v náročných životných situáciách a črtami interpersonálneho správania. Československá psychologie, 1, 21-31.
- Výrost, J., Frankovský, M., 1998, On the transsituational stability of norms. Studia Psychologica, 40, 4, 343-347.

Souhrn

Prezentované výsledky výskumu (zúčastnilo sa ho 166 vysokoškolských študentov - 81 mužov a 85 žien, priemerný vek respondentov bol 20,8 rokov), nadväzujú na zistenia, ktoré sme získali na základe analýzy súvislosti medzi normatívnymi presvedčeniami zakomponovanými do deviatich životných kontextov situácií a voľbou stratégie správania (samostatné riešenie, vyhýbanie, hľadanie sociálnej podpory) v náročných situáciách formulovaných v štyroch životných kontextoch: práca, zdravie, blízke interpersonálne vzťahy, morálne a existenciálne otázky.

Teoretickým rámcom výskumného prístupu bol overovaný IDP model štruktúry sociálnych noriem, ktorý umožňuje rozlíšiť injunktívne, deskriptívne a personálne normy. Uvedený model je inšpirovaný implicitnou teóriou sociálnych noriem a teóriou ohniska noriem. z hľadiska nášho výskumného zamerania bola pozornosť sústredená na problém situačno-kontextovej špecifickosti súvislosti medzi voľbou určitej stratégie správania v náročných situáciách a uvedenou štruktúrou sociálnych noriem. Výsledky výskumu potvrdili produktívnosť využívania interakčnej paradigmy pri skúmaní uvedenej problematiky.

Osobnostné koreláty sociálnej kompetentnosti

Marta Jurčová

Personality corelates of social competence

The contribution pertains to the anchoring of social skills in personality characteristics. It verifies Rigg's method of „Social Skills Inventory“ on a sample of Slovak adolescents and compares the results with Rigg's data obtained using an American sample. It thus represents the revalidation of his results. It was confirmed that individual social skills are predicted by different personality characteristics. In the Slovak sample, personality sensitivity is in a different relationship with social skills than is the case in the American sample.

Na predchádzajúcej konferencii Sociální procesy a osobnosť v Brne som sa stručne dotkla Riggioho metodiky Social Skills Inventory (SSI) a to vo vzťahu k humoru a tvorivosti (Jurčová, 1998). Tu chcem poukázať na všeobecnejšie súvislosti sociálnych zručností a osobnostných vlastností na základe uvedenej metodiky. Osobitne chcem poukázať na zhodu a rozdiely zistené u slovenskej vs. americkej vzorky. Príspevok chápem aj ako čiastočnú validizáciu Riggioho metodiky na slovenskej populácii.

Riggioho koncepcia sociálnych zručností

Výskumníci sociálnych zručností sa zhodujú podľa Riggia (1986) v tom, že existujú dve veľké základné skupiny týchto zručností: vysielanie (sending) a prijímanie (receiving) sociálnych informácií, ku ktorým Riggio pridáva dodatkové sociálne zručnosti, týkajúce sa interpersonálneho riešenia problémov a hranie rolí.

Sociálne zručnosti, sociálnu kompetentnosť chápe Riggio ako komunikačné zručnosti. Nepovažuje ju pritom za jednotnú entitu, ale skôr za konšteláciu mnohých základných zručností. Základné zručnosti sociálnej komunikácie rozdeľuje na tri skupiny: 1. spôsobilosti prijímať informácie - senzitivita na komunikáciu, 2. vysielateľ - komunikačná expresivita a 3. monitorovať alebo kontrolovať, regulovať komunikáciu. Tieto tri základné zručnosti sa uplatňujú v dvoch oblastiach: neverbálnej (označovanej ako emocionálna) a verbálnej (označovanej ako sociálna). Ich kombinácie dávajú 6 rôznych sociálnych spôsobilostí:

Emocionálna expresivita ktorá sa uplatňuje pri neverbálnej komunikácii, znamená zručnosť vysielateľ emocionálne zprávy, neverbálne vyjadrovať emocionálne stavy, postoje a status, prípadne vybudieť druhých k vyjadreniu svojich citov.

Emocionálna senzitivita je zručnosťou prijímať a interpretovať prejavy neverbálnej komunikácie zo strany druhých ľudí, dekodovať a interpretovať subtílné emocionálne kľúče druhých, ich presvedčenia alebo postoje.

Emocionálna kontrola predstavuje schopnosť regulovať emocionálnu komunikáciu a neverbálne prejavy, tiež schopnosť utajovať, ukrývať emócie.

Sociálna expresivita znamená zručnosť vyjadriť sa verbálne, zaangažovať druhých do sociálneho diskurzu, iniciovať konverzáciu. Je spojená s verbálnou fluenciou, iniciovaním a vedením konverzáciu na ľubovoľnú tému.

Sociálna senzitivita je zručnosťou interpretovať verbálnu komunikáciu a senzitivitu na sociálne pravidlá a normy, vhodnosť sociálneho správania iných aj svojho.

Sociálna kontrola predstavuje zručnosť hrať sociálne roly, zručnosť sebaaprezentácie a reguláciu verbálneho správania. Uplatňuje sa pri riadení smeru a obsahu komunikácie v sociálnej interakcii. Riggiova koncepcia je realizovaná v 90 položkovej sebavýpovedňovej metodike SSI -Social Skills Inventory (Riggio 1989). Vzájomné vzťahy sociálnych zručností k osobnostným charakteristikám Cattellovho 16PF sú uvedené v príručke k 5. vydaniu Cattellovho 16PF (Russell, Karol (1997).

Problém

Pri hľadaní súvislostí medzi osobnostnými vlastnosťami a sociálnymi zručnosťami sme si kládli najmä otázky: 1. do akej miery je sociálna kompetentnosť záležitosťou len extravenzie, resp. ktoré sociálne zručnosti sa viažu s extravenziou a ktoré nie? 2. sú sociálne zručnosti v odlišných kultúrach predikované rozdielnymi osobnostnými vlastnosťami alebo od kultúry nezávisia?

Odpovede sme v tejto štúdii hľadali jednak zisťovaním vzájomných vzťahov osobnostných vlastností s jednotlivými sociálnymi zručnosťami, ako aj porovnaním týchto väzieb v slovenskej a americkej vzorke.

Metóda

1. Cattellov 16PF - piate vydanie (1997), 2. Riggioho SSI (Social Skills Inventory, 1989).

Vzorku tvorilo 227 študentov stredných škôl, priemerný vek 16,4 rokov (rozpätie 15-21), 131 žien, 96 mužov. Približne polovicu z nich tvorili študenti gymnázií z 3 miest na Slovensku, z rôznych regiónov, druhú polovicu študenti navštevujúci stredné školy so zameraním na špeciálnu oblasť (umenie, dizajn, kolektívne športy). Pri spracovaní výsledkov sa použila korelačná analýza. Výskum realizovala L.Štubňová (1999), údaje sme podrobili vlastnej analýze.

Charakteristiky porovnáwanej americkej vzorky: Riggioho vzorku tvorilo 256 osôb, z toho 222 univerzitných študentov a 32 osôb v dôchodku. Priemerný vek bol 26,8 rokov, rozpätie od 18 - 92, 110 mužov a 146 žien. Vzorka je teda relatívne porovnateľná s našou.

Výsledky

Vzťahy jednotlivých škál sociálnych zručností SSI s osobnostnými LH 6 faktormi 16PF v slovenskej vzorke ukazuje tabuľka 1.

Tab. 1 Korelácie medzi 16 PF a SSI v celom súbore (n = 227)

Faktory 16 PF	Škály SSI				Suma		
	EE	ES	EK	SE	SS	SK	SSI
A - Vrelosť	.35***	.43***	-.14*	.49***	.14*	.34***	.48***
B - Uvažovanie						-.18**	-.14*
C - Emocionál. stabilita			.23***	.26***	-.29***	.34***	.17*
E - Dominancia	.21**			.26***	-.13*	.26***	.22***
F - Živosť	.41***	.20**		.52***		.31***	.43***
G - Zásadovosť	-.14*			-.13.*	.17**		
H - Sociálna trufalosť	.38***	.28***	.20**	.74***	-.22***	.70***	.63***
I - Senzitivita	.16*	.38***			.30***		.25***
L - Ostražitosť		.14*					
M - Snivosť	.18**						
N - Uzavretosť	-.32***	-.15*	.13**	-.42***		-.23***	-.31***
O - Ustráchanosť		.14*		-.13*	.54***	-.21**	
Q1 - Otvorenosť ku zmenám		.20**		.15*		.16*	.15*
Q2 - Sebestačnosť	-.16*		.13*	-.40***	-.14*		-.25***
Q3 - Perfekcionizmus	-.20**						
Q4 - Tenzia	.19**	-.18**	-.37***		.16*	-.26***	-.15*

(Uvádzame len štatisticky významné korelácie)

Globálne faktory

Faktory 16 PF	Skály SSI				Suma		
	EE	ES	EK	SE	SS	SK	SSI
Extraverzia	.48***	.35***		.75***		.49**	.62***
Anxieta			-.29***	-.19**	.43***	-.34***	
Strnulosť	-.27**	-.43***		-.19**	-.16*		-.31***
Nezávislosť	.33***	.26***	.16*	.56***	-.20**	.54***	.50***
Sebakontrola	-.30***		.14*	-.16*			

*P < .05, **P < .01, ***P < .001

Škály SSI:

EE = Emocionálna expresivita, ES = Emocionálna senzitivita, EK = Emocionálna kontrola,

SE = Sociálna expresivita, SS = Sociálna senzitivita, SK = Sociálna kontrola

Pre uľahčenie orientácie vo výsledkoch uvádzame tabuľku 2, v ktorej sú uvedené tie osobnostné vlastnosti, ktoré najvýraznejšie súvisia s uvedenými typmi sociálnej kompetentnosti. (Uvádzame len tie, kde korelácie presiahli hranicu .3.) Globálne faktory sú označené hrubým písmom.

Tab. 2 Najvýraznejšie osobnostné prediktory sociálnych zručností

NONVERBÁLNE (emocionálne) zručnosti

EE-emocionálna expresivita (sprostredkovanie emócií)	ES-emocionálna senzitivita (porozumenie neverbálnych správ, prežívanie s inými)	EK-emocionálna kontrola (regulovanie emocionálnych prejavov, utajovanie citov)
Extraverzia Nezávislosť Vrelosť Živosť Sociálna trúfalosť Priamosť	Extraverzia Prístupnosť Vrelosť Senzitivita	Uvoľnenosť
EXPRESIVITA	SENZITIVITA	KONTROLA
VERBÁLNE (sociálne) zručnosti		
SE-verbálna expresivita (iniciovanie a riadenie konverzácie)	SS-sociálna senzitivita (na spôsoby a prejavy sociálneho správania)	SK-sociálna kontrola (sociálna sebaaprezentácia, hranie rolí)
Extraverzia	Anxieta	Extraverzia
Nezávislosť Nízka sebakontrola Vrelosť Živosť Sociálna trúfalosť Priamosť Družnosť	Senzitivita Ustráchanosť	Nízka anxieta Nezávislosť Vrelosť Emocionálna stabilita Živosť Sociálna trúfalosť

Potvrdilo sa, že sociálne spôsobilosť sú v intrapsychických väzbách s rozdielnymi globálnymi faktormi 16PF, čo podporuje aj Riggioho názor, že sociálna kompetentnosť nie je jednotná spôsobilosť.

Osobnostné zakotvenie sociálnej expresivity a to verbálnej i neverbálnej, ako aj sociálnej kontroly, je veľmi podobné. Najtesnejšie súvisia s osobnostnou extraverziou a nezávislosťou, ako aj s ich komponentami vrelosťou, živosťou, priamosťou. Do najtesnejšieho vzťahu s nimi vstupuje sociálna trúfalosť.

Sociálna senzitivita, ako citlivosť na sociálne pravidlá a normy v správaní má jediná pozitívny vzťah s globálnou anxieta a jej komponentou sociálnou neistotou. Pozitívne súvisí s osobnostnou senzitivitou. Sociálna senzitivita nesúvisí s extraverziou.

Obe škály kontroly vykazujú záporný vzťah s anxieta, resp. jej komponentou tenziou. Zručnosti týkajúce sa regulácie sociálnych prejavov sú tak vo väzbe aj s emocionálnou stabilitou a uvoľnenosťou. Naopak, nadmerná regulácia sociálnych prejavov sa spája s vysokou anxieta, ktorá tak môže byť bariérou efektívnej komunikácie.

Emocionálna senzitivita sa od ostatných sociálnych zručností odlišuje zakotvením v globálnej prístupnosti, ktorá je opačným pólom strnulosti. Jej komponenta -

osobnostná senzitivita vykazuje pozitívne vzťahy s oboma škálami sociálnej senzitivity. Výsledky vo vzťahu k položeným otázkam na začiatku štúdie nepotvrdili teda nevyhnutný podiel extravenzie na rozdielnych sociálnych zručnostiach. Z robustnejších osobnostných globálnych Cattellových faktorov sa podieľa na nich aj nezávislosť, čiastočne prístupnosť a nízka anxieta. Sociálna senzitivita, ktorá sa týka vnímavosti na prejavy sociálneho správania a normy, je predikovaná úplne odlišnými osobnostnými vlastnosťami ako väčšina ostatných sociálnych zručností. Vzťah anxiety so sociálnou senzitivnosťou vysvetľujú Russell, Karol (1997) prílišným zameriavaním sa vysoko senzitivných osôb na uvedomovanie si svojho správania a vlastnej prezentácie

Podobne, ako sociálna senzitivita, ani emocionálna kontrola nepreukázali vzťah s extravenziou. Ponúka sa vysvetlenie, že vysoká sociálna senzitivita, ako aj kontrola svojich emócií je príznačná pre prosociálnych introvertov. To by však žiadalo ďalšie overenia.

Porovnanie výsledkov slovenskej a americkej vzorky

1. Platnosť výsledkov získaných Riggim sa potvrdila aj na slovenskej populácii. Porovnanie vzťahov jednotlivých typov sociálnych zručností ukazuje medzi oboma vzorkami vysokú zhodu. Vzťahy globálnych faktorov 16PF so sociálnymi zručnosťami sú takmer identické. Nepreukázali sa tu teda kultúrne rozdiely, resp. použitá metodika nie je na ne citlivá.

2. V primárnych faktoroch je medzi oboma vzorkami najvýraznejší rozdiel vo vzťahoch osobnostnej senzitivity (I+ faktor) s jednotlivými typmi sociálnych zručností. Kým v americkej vzorke význ. vysoko koreluje na úrovni .78 s verbálnou expresivitou (teda schopnosťou iniciovať a riadiť konverzáciu), v slovenskej vzorke osobnostná senzitivita koreluje s oboma typmi sociálnej senzitivity - verbálnou aj emocionálnou, avšak s verbálnou expresivitou má nevýznamný nízky vzťah.

3. Sociálna senzitivita (SS) má s primárnymi faktormi 16PF početnejšie vzťahy v americkej vzorke, keď popri jej vzťahu s ustráchanosťou (O), vykazuje význ. vzťahy tiež s nízkou emocionálnou stabilitou a vyššou tenziou.

Diskusia

1. Ako sme uviedli, jediný závažnejší rozdiel, ktorý sme zistili pri porovnaní dvoch vzoriek sa týkal vzťahov osobnostnej senzitivity (I+ faktor) s rozdielnymi sociálnymi zručnosťami.

Príčiny rozdielov v oboch kultúrach môžeme vysvetľovať len hypoteticky. Istým vysvetlením môže byť vyššia pragmatičnosť americkej vzorky v sociálnych vzťahoch. Opačným pólom senzitivnosti je utilitárnosť, ktorá znamená menej sentimentálnosti, kladenie dôrazu na prospešnosť a objektivitu, vylučovanie citov ľudí zo svojich úvah. V manuáli k 16PF sa v súvislosti s opačným pólom senzitivnosti uvádza termín "neemocionálna objektivita", ktorý asi najpresnejšie vystihuje nedostatok senzitivity v sociálnych vzťahoch.

V slovenskej vzorke sú sociálne zručnosti týkajúce sa senzitivity zakotvené v osobnostnej senzitivite a vrelosti, ktoré spolu vysoko korelujú. V komunikácii slovenskej vzorky je tak viac srdečnosti a empatie.

2. Osobitnú pozornosť si zasluhuje Sociálna trúfalosť (H + faktor) ako dominujúci v obraze zručností spojených s verbálnou expresivitou a kontrolou. V popise tohto faktora (Russell, Karol 1997) sa uvádza silný prvok potreby predvádzania sa, s príchutou dominancie. Sociálna trúfalosť pozitívne prispieva ku globálnym faktorom extravenzie, nezávislosti a sebahodnotenia a zároveň úzko súvisí s inými mierami extravenzie a ich škálami (s PRF škálou družnosti a dominancie, s CPI škálami nezávislosti, sociability a spoločenského vystupovania a so všetkými NEO fazetami extravenzie, najmä s asertivitou a družnosťou). Početné väzby sociálnej trúfalosti s celým radom osobnostných vlastností poukazujú na ďalšie aspekty, ktoré treba mať na zreteli pri vysvetľovaní osobnostnej zakotvenosti sociálnych zručností.

3. Ako ukázali iné naše zistenia, vzájomné vzťahy sociálnych zručností s osobnostnými vlastnosťami môžu byť ovplyvnené ďalšími činiteľmi. Úroveň originality sa ukázala ako významný mediátor tohto vzťahu (Jurčová, Štubňová 1999). Zároveň potvrdenie rozdielných Q-typov v extrémnych skupinách najoriginálnejších a najmenej originálnych Pb (Jurčová, Štubňová, v tlači) poukazuje na značné interindividuálne rozdiely, ktorých si musíme byť vedomí pri postulovaní všeobecnejších záverov o osobnostnej zakotvenosti sociálnych zručností.

Literatúra:

- Jurčová, M., Štubňová, L., 1999, Creativity and social competence of adolescents, *Studia psychologica* 41,3, 193-202
- Jurčová, M., Štubňová, L., Tvorivosť a sociálne spôsobilosti adolescentov: Q - typy, (v tlači, zborník zo zjazdu slovenských psychológov Trenčín, 1999)
- Riggio, R.E., 1986, Assessment of basic social skills, *J. of Personality and Social psychology*, 51, 4, 649-660
- Riggio, R.E., 1989, *Social Skills Inventory, Manual, research edition*, Consulting psychologists press
- Russell, M., Karol, D., 1997, 16PF- piate vydanie, Príručka pre administrátora, Psychodiagnostika, a.s., Bratislava
- Štubňová, L., 1999, Podpora nápaditosti ako fenomén tvorivej klímy v kontexte tvorivej osobnosti. Doktorandská dizertačná práca LH 3 ÚEPsSAV, Bratislava

Souhrn

Príspevok sa týka zakotvenosti sociálnych spôsobilostí v osobnostných vlastnostiach. Overuje Riggioho metodiku Social skills inventory v domácich podmienkach u adolescentnej mládeže. Predstavuje tak revalidizáciu jeho výsledkov. Diskutujú sa možnosti predikovania sociálnych spôsobilostí osobnostnými črtami a kultúrne odlišnosti. Poskytuje podrobnejšiu analýzu predbežne načrtnutých vstupov na predchádzajúcej konferencii.

Metodologické otázky a pseudootázky v psychologii osobnosti

Olga Kolaříková

Problems and pseudo-problems of methodology in the psychology of personality

Some time ago, W. Dilthey distinguished "two psychologies" - the so-called understanding psychology and the so-called explaining one. The former examines the variety of mental states with regard to the immediate experience of a subject, the latter explains the relations among the mental elements with regard to the category of causality. These two long-term tasks of psychology have not been in discrepancy, and they need not be so in their newer forms. Nevertheless, this dichotomy projected itself into the methodological controversies which were initiated by some phenomenologically oriented psychologists. The author presents some of these disputes by means of the topics: a) the unique structure of a concrete personality, b) the qualitative methodology in the field of the psychology of personality and the quantifying one, c) the research and the "human problems approach", as alternatives of the psychologist's activities.

Úvodem

Století, které nyní končí, bylo pro psychologii obdobím pozoruhodného rozvoje. Přitom po celou tuto dobu, a dokonce ještě o něco dříve, vzbuzovala pozornost její metodologická stránka.

Podle W. Diltheye (1894) ji určují dvě východiska. Lidský subjekt prožívá své duševní dění jako primárně souvislé a jemu přímo srozumitelné. Také jeho poznávání jiných lidí probíhá jako jejich bezprostřední chápání čili jako obdoba metody, užívané v duchovních vědách. Jiným východiskem je potřeba zkoumat vztahy mezi elementy duševního dění (např. mezi počitky a představami) a vysvětlovat je se zřetelem ke kategorii kauzality čili s použitím metody, která je běžná ve vědách přírodních. Tato Diltheyova dichotomie byla později vyjadřována prostřednictvím pojmů "chápací psychologie".

Různé příčiny způsobily, že pojem duchovní vědy se v dalším století postupně stával méně užívaným a že se mluvilo spíše o vědách společenských nebo humanitních. Současně vědní obory, pro které se kdysi starého názvu užívalo, se v průběhu 20. století navzájem odlišili vzhledem ke svým předmětům i metodologiím.

V tomto smyslu se vyhranila také psychologie. Takzvané duševno bylo teď ovšem zmapováno podrobněji než dříve a repertoár metod přístupu k němu byl bohatší a rozmanitější. Skutečností se stala profese psychologa a také institucionalizace psychologického výzkumu. Ale i za těchto nových okolností trvala dvojznačnost psychologické metodologie a byla teď dokonce více zřejmá než dříve.

Tento problém ovšem nebyl a není pro různé subdisciplíny psychologických věd naléhavý ve stejné míře. K těm, ve kterých vystupují se zvláštní výrazností, patří psychologie osobnosti, zejména pokud ji s T. Herrmannem (1994) nahlédneme jako nedílnou oblast teorie, výzkumu a praktických aplikací.

Ze zpětného pohledu je zřejmé, že uplynulé století bylo pro tuto subdisciplinu obdobím vysloveného teoreticko-metodologického pluralismu. Koexistovaly zde teorie osobnostních typů, teorie faktorové struktury osobnosti, vícegenerační okruh behavioristických koncepcí, vícegenerační okruh koncepcí hlubinných, směry orientované kognitivisticky, fenomenologicky aj. Tento pluralismus se nám může jevit ve smyslu teorie vědeckých revolucí T.S.Kuhna (1970) jako praeparadigmatické stadium, jeho pozitivní stránkou je však skutečnost, že otevřel cestu k širokému spektru témat osobnostní problematiky.

V druhé polovině 20. století některá z těchto témat vyvolávala diskuse a polemiky, ve kterých se střetávala hlediska té psychologie osobnosti, která se metodologicky opírá o vciťující se chápání, a té, která chce nacházet vztahy a objasňovat je. Za těchto okolností některá "legitimní" témata psychologie osobnosti získávala kontroverzní ráz a diskuse o nich se dostávaly do poloh, ve kterých z otázek se případně stávaly pseudotázky. Takových témat bylo více, zde bude stručně přihlédnuto ke třem.

Některá "kontroverzní" témata

a) Jedinečnost osobnostní struktury konkrétního člověka

Studium osobnostních zvláštností jedince jako tradiční součást programu diferenciální psychologie bývá realizováno výzkumnými přístupy rázu $n=1$. Na tuto problematiku se však někdy hledělo i ze zcela jiného úhlu, totiž se zřetelem k iracionální stránce osobnosti. Byla zpochybňována možnost vystihnout jedinečnost konkrétní osobnosti prostřednictvím popisu racionálně orientovaného.

Zastáncem tohoto hlediska byl G.W. Allport, který ve studii, psané pro německý sborník (1971), ostře rozlišil mezi záměrem nacházet obecné dimenze osobnostní struktury, jak o to usilují faktorové teorie, a mezi poznáváním osobnosti určitého člověka. Je sice možné najít jeho pozice na dimenzích dominance, úzkostlivosti aj., není však jisté, že takové dimenze jsou vzhledem k němu relevantní. Kromě toho zjišťováním jedincových odchylek od obecných a skupinových norem nevystihneme jeho osobnost jako "základní skutečnost jeho lidské podstaty" a jako systém, který je jedinečný ve smyslu své neopakovatelnosti i nenapodobitelnosti svého utváření.

Zdá se, že Allport nepostřehl, v čem je jádro poznatkového přínosu faktorových teorií osobnosti. Dosažení vysokého skóre neznamená, že nějaká dimenze je vzhledem k jedinci důležitá, naopak i skóre nízké či dokonce nulové poskytuje nezanedbatelnou výpověď o něm. Podle R.B. Cattella (1970, 246 a d.) zřetel k osobnostní jedinečnosti není faktorovým teoriím cizí, ale není jimi uplatňován v absolutistickém významu tohoto slova. Jejich kontextu odpovídá relativizované pojetí, podle kterého jedinečnost je reprezentována ojedinělostí pozic různých osob ve vícedimenzionálním prostoru obecné osobnostní struktury. Podobné stanovisko k otázce jedinečnosti osobnosti zaujali i H.J. Eysenck a M.W. Eysenck (1985).

Absolutistické pojetí jedinečnosti a zvýšený zřetel k iracionální sféře osobnosti najdeme také u A. Welleka (1969). Jemu se jedinečnost jeví jako krajní vnitřní svoboda subjektu a tedy i jako neodhadnutelnost jeho budoucího jednání. Je to mínění, které je očividně neslučitelné s behavioristickým předpokladem, že způsoby chování lidí jsou navoditelné, předvídatelné a vysvětlitelné. Teze o krajní vnitřní svobodě subjektu však

paradoxně není v souladu s hlubinnými teoriemi, které přikládají iracionální sféře značný význam.

V jejich pojetí však tato sféra není zdrojem jedincovy svobody, spíše je tomu naopak (dlouhodobé účinky oedipského komplexu u Freuda, účinky pocitu méněcennosti u Adlera aj.).

b) Kvalitativní a kvantifikující zřetel v psychologické metodologii

Psychologické významové kontexty pojmů kvalita a kvantita se vytvořily v první polovině 20. století v procesu postupné emancipace psychologie od filozofie. Přitom celé toto století bylo obdobím rozvoje kvantifikačního trendu v psychologii v souvislosti s užíváním psychometrických postupů při konstrukcích diagnostických metod a s prováděním matematicko-statistických verifikací výzkumných hypotéz.

Vůči rostoucí převaze kvantifikačních zřetelů se v druhé polovině století vytvořilo v psychologii jakési opoziční hnutí, zdůrazňující naopak význam zřetele kvalitativního. V tomto smyslu vystoupil W. Salber (1960), později pak jiní (A. Wellek 1969, S. Koch 1973, L.A. Radzichovskij 1989). U nás psal o potřebě zvýraznění kvalitativního přístupu v psychologii V. Smékal (1983). Od nedávné doby se podobné snahy psychologů mohou inspirovat také interdisciplinárním trendem takzvané kvalitativní metodologie (viz např. I. Čermák, I. Štěpáníková 1997, 1998).

Úsilí o odklon psychologie od jednostrannosti kvantifikačního přístupu mělo různé podoby, zejména se však projevovalo vyhledáváním diagnostických metod "kvalitativního" rázu. Za takové pokládali někteří psychologové projekční metody, třebaže např. i vyhodnocování dat, získaných Rorschachovým testem, es neobejde bez uplatnění některých kvantifikačních zřetelů (viz O. Kolaříková 1993). Dále bývají za kvalitativní označovány hlubinné přístupy, psychologická analýza takzvaných osobních dokumentů, přístupy orientované biograficky aj. Také se ovšem vyskytli autoři, kteří ztotožňovali kvalitativní metodologii s každodenní případovou prací klinického či poradenského psychologa (třebaže oba užívají i psychometricky konstruované metody) anebo dokonce s beletrizovanými popisy různých příhod a dějů.

V celkovém diskusním kontextu tohoto tématu se vyskytla i stanoviska, která nelze přejít bez povšimnutí. Podle A. Welleka (1969) psycholog by se měl zajímat např. o hněv jen jako o prožitkovou polohu rázu jakési čisté kvality. Naopak by nemusel věnovat pozornost hněvivosti jako osobnostnímu rysu a tedy něčemu, co je subjektu přičteno na základě implicitní kvantifikace určitých projevů jeho výrazového chování. Wellek tedy nepřihlíží k tomu, že pojmy hněv a hněvivost - podobně jako např. úzkost a úzkostlivost a jiné takové dvojice - reprezentují rozdíl mezi osobnostními stavy a rysy. Přitom rysové hledisko má v psychologii širokou teoretickou základnu a je jiného východiskem typologických i faktorových koncepcí osobnosti právě tak jako novějšího výzkumného programu Big-Five. Paradoxní pocity také vyvolává soulad Wellekova návrhu na vyloučení zřetele k rysům s někdejšími obdobnými návrhy behavioristů watsonovského období.

Prozatím není snadné odhadnout, jak podnětný by mohl být zmíněný interdisciplinární trend kvalitativní metodologie vzhledem k psychologii. K jeho rozvoji dochází v době, kdy do některých humanitních oborů, např. do lingvistiky nebo do literární vědy, kvantifikační hlediska teprve pronikají, zatímco psychologie je uplatňovala svým speciálním způsobem po většinu století. Konkrétní podoby

kvantifikace jsou v různých vědních oborech odlišné a nebude asi snadné najít jednotný způsob přístupu k nim prostřednictvím takzvané velké antropologie a velké etnologie (M. Kučera 1992).

Postulát rehabilitace kvalitativních hledisek a přístupů v okruhu psychologie je ovšem z řady důvodů velmi opodstatněný. Za jeho naplněním však tento obor patrně bude musit jít vlastní cestou.

c) Zkoumající a "lidský" přístup v psychologii osobnosti

Jako každá badatelská činnost je i psychologický výzkum zdrojem určité problematiky eticko-právního rázu (viz např. H. Schuler 1980). Ale druhá polovina století přinesla i pohledy přesahující tento rámec. V té době se totiž projevila tendence některých psychologů zaujímat vůči stavu vlastního oboru hodnotící postoje.

Kritice přitom neušla ani situace a praxe psychologického výzkumu. Některá v tomto kontextu vyslovená mínění byla velmi případná, např. postřeh K. Holzkampa (1973), že prožitková stránka reakcí pokusných osob často přesahuje záměry experimentátora a přitom zůstává nepovšimnutá a nevyužitá. A. Wellek (1969) připomněl, že dotazníky a podobnými metodami se získávají údaje rázu málo exaktního, třebaže jsou potom zpracovávány s použitím exaktních postupů.

Vůči otázkám psychologického výzkumu byla však projevována i jiná stanoviska. Mezi psychologickým výzkumem a činností psychologů v různých úsecích společenské praxe bylo shledáváno jen málo přímých návazností. Podle některých autorů (n.Sanford 1965, C.F. Graumann 1973) se do výběru témat psychologického výzkumu příliš nepromítá zřetel k realitě a nesázím lidského života (tzv. human problems approach), protože vědečtí pracovníci se inspiroují více tím, co právě řeší jejich kolegové, než potřebami a starostmi lidí. R.R.Holt (1971) připomněl v této souvislosti vícekrát vyslovené dělení psychologů na statistiky (čili psychoterapeuty a poradce). V takovém názorovém ovzduší někteří psychologové (kromě předešlých i S. Koch 1973 a W. Revers 1978) vytyčovali se zdůrazněním hodnotového hlediska protiklad mezi situací, kdy člověk je psychologovým klientem, a jinou, ve které se stává jeho pokusnou osobu.

Statut pokusné osoby se takto stal kontroverzním námětem. Některým psychologům, shora uvedeným, se pokusná osoba jeví jako jedinec, zbavený výzkumnou situací osobnostních atributů a redukovaný na pouhého respondenta, který nuceně reaguje na předložený podnětový materiál v mezích působu předem dohodnutého. Na postavení pokusné osoby v průběhu výzkumu se zde pohlíží jako na zdroj speciálního stresu, bližší zdůvodnění však nebývá uvedeno. Takovým úhlem pohledu se skutečnost značně zkresluje. Účast na psychologickém výzkumu v roli pokusné osoby totiž klade na jedincovu psychickou rovnováhu nároky spíše menší než mnohé jiné a přitom vcelku běžné situace jeho každodenního života.

Bezprostřední cíle činnosti psychologů-výzkumníků a psychologů klinických či poradenských jsou nepochybně odlišné, což se samozřejmě promítá i do odlišností pozic klientů a pokusných osob. Vztah praktický psycholog - klient a vztah zkoumající psycholog - pokusná osoba představují dvě důležité otázky, kterými by bylo užitečné se zabývat. Vytváření pseudotázek v tomto kontextu je však zbytečné.

Závěrem

Některé iniciativy představitelů "chápací" psychologie osobnosti v druhé polovině 20. století účinkovaly jako užitečná opozice vůči jednostranně scientistickým metodologickým přístupům k osobnostní problematice. Někdy však přitom docházelo i k uplatňování extrémistických stanovisek a málo nosných způsobů argumentace.

Literatura

- Allport G.W.: Das Allgemeine und das Individuelle in der Psychologie, in: Sanford F.H., Capaldi E.J.: Moderne psychologische Forschung I, Beltz, Weinheim 1971, 94-110
- Cattell R.B.: The scientific analysis of personality, The Chaucer Press, Ltd., Bungay, Suffolk 1970
- Čermák I., Štěpaníková I.: Validita v kvantitativním psychologickém výzkumu, Československá psychologie XLI, 1997, 6, 503-512
- Čermák I., Štěpaníková I.: Kontrola validity dat v kvalitativním psychologickém výzkumu, Československá psychologie XLII, 1998, 1, 50-62
- Dilthey W.: Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie, Berlin 1894, in: Gesammelte Schriften, Bd. 5, Berlin-Leipzig, Teubner 1924, 139-240
- Eysenck H.J., Eysenck M.W.: Personality and individual differences, New York-London, Plenum Press 1985
- Graumann C.F.: Zur Lage der Psychologie, in: Reinert G.: Bericht über den 27. Kongress der Deutschen Gesellschaft für Psychologie in Kiel, Göttingen, Verlag für Psychologie 1973, 19-37
- Herrmann T.: Psychologie als Wissenschaft, in: Rösler F., Florin I.: Psychologie und Gesellschaft, Stuttgart, S. Hirzel 1994, 15-26
- Holt R.R.: Individualisierung und Verallgemeinerung in der Persönlichkeitspsychologie, in: Sanford F.H., Capaldi E.J.: Moderne psychologische Forschung I, Weinheim-Berlin-Basel, J. Beltz 1971, 111-126
- Kolaříková O.: Pluralita metodologických přístupů k problematice osobnosti, Sborník prací FF BU, i 27, 1993, 23-29
- Kučera m.: Školní etnografie, Pedagogická fakulta UK, Praha 1992
- Kuhn T.S.: The structure of scientific revolutions, Chicago, Univ. of Chicago Press 1970
- Radzichovskij L.A.: Logičeskij analiz i problema ponimanija v psichologii, Voprosy psichologii 1989, 5, 99-106
- Revers W.: Die antropologische Krise der Naturwissenschaft in der Psychologie, Salzburg, Verlag A. Pustet 1978
- Salber W.: Qualitative Methoden der Persönlichkeitsforschung, in: Lersch Ph., Thomae H.: Persönlichkeitsforschung und Persönlichkeitstheorie, Bd. 4, Göttingen, Hogrefe 1960, 30-58
- Sanford N.: Will psychologists study human problems? American Psychologist 20, 1965, 192-202
- Schuler H.: Ethische probleme psychologischer Forschung, Göttingen, Hogrefe 1980
- Smékal V.: Kvalitativní přístup v psychologickém výzkumu, Československá psychologie XXVII, 1983, 1, 50-58
- Wellek A.: Ganzheitspsychologie und Strukturtheorie, Bern, Fracke 1969

Zvládanie nadlimitne záťažových situácií so sluchovo handicapovaným dieťaťom v rodine

Lubica Kročanová

Coping with above-limit stressful situations with hearing handicapped child in the family

The contribution deals with psychological aspects of parental coping with risk situations in hearing impaired child in early and preschool age. The article puts emphasis on importance of increased occurrence of emotional and social problems in the family in relation to acceptance of physically handicapped child and parents' adaptation to this handicap.

Sluchové postihnutie

Odlišnosť, ktorú treba rešpektovať?

Defekt, ktorý treba korigovať?

Dieťa so sluchovým postihnutím po narodení

- Prítomnosť komunikačnej bariéry s nedostatočným prísunom akustických stimulov
- Častá pridruženosť neurologickej symptomatológie
- Retardačné znaky v motorike a senzomotorických aktivitách
- Neadekvátne sociálne prejavy (znížená adaptačná schopnosť, neklud, stereotypné, povrchné správanie bez pozitívnych sociálnych prvkov)
- Nedostatočná emocionálna väzba na matku

Osobnostné špecifiká nepočujúceho dieťaťa

- Oneskorený vývin hovorenej reči
- Zaostávanie v osvojovaní si verbálneho jazyka
- Spomalenie vo vývine intelektového potenciálu
- Nežiadúce zmeny v osobnostných štruktúrach a emocionalite
- Častý výskyt problémového sociálneho správania
- Zvýšená komunikačná pasivita spojená s poskytovaním málo dešifrovateľných rečových signálov
- Prežívanie opakovanej skúsenosti s neporozumením
- Narušenie interakčných vzťahov so sociálnym okolím

Rodinné záťažové situácie so sluchovo handicapovaným dieťaťom

Permanentná nadlimitá rodinná záťaž vo fyzickej, ekonomickej, sociálnej a psychickej podobe

- Rizikovosť rodiny súvisiaca s neustálou možnosťou zlyhania
- Adaptácia rodičov na prítomnosť sluchovo postihnutého dieťaťa v rodine

Sborník příspěvků z konference: Sociální procesy a osobnost, Brno 1999, 70 - 71

- Potreba akceptácie dieťaťa aj so sluchovou vadou rodičmi a seba ako rodiča dieťaťa so sluchovým handicapom
- Zvýšený výskyt emocionálno-sociálnych problémov pri vyrovnávaní sa rodičov so sluchovou nedostatočnosťou dieťaťa
- Vyššia pravdepodobnosť partnerských konfliktov medzi rodičmi
- Náročnosť pri budovaní plnohodnotnej a úspešnej komunikácie s nepočujúcim dieťaťom
- Rozhodovanie rodičov o voľbe komunikačného kanála
- Problémy vo výchovných prístupoch k nepočujúcemu dieťaťu
- Nevyhnutnosť prejavovania empatických postojov rodiny vo vzťahu ku sluchovo postihnutému dieťaťu

Nároky na rodinnú starostlivosť o dieťa so sluchovou vadou

- Zabezpečenie stimulačne bohatého prostredia v rodine i mimo nej
- Napomáhanie ku pozitívnemu napredovaniu dieťaťa v kognitívnom i rečovom vývine s cieľom priblížiť sa vývinovej úrovni bežnej detskej populácie
- Poskytovanie emocionálnej podpory dieťaťu pre vytváranie si správnej motivácie a sebadôvery pri vyrovnávaní sa s vlastným handicapom
- Zvýšené požiadavky na adaptabilitu, kohéziu rodiny, na orientovanosť na dieťa a pozitívne osobnostné charakteristiky rodičov
- Nutnosť nadviazania spolupráce rodičov s odborníkmi za účelom poskytnutia profesionálnej intervencie do rodiny

Aktuálne charakteristiky súčasnej rodiny počujúcich rodičov so sluchovo postihnutým dieťaťom predškolského veku

Kohezívnosť

- Znížená úroveň adaptability na zmeny z prostredia i vnútorné (vývinové) zmeny
- Záujem rodičov o aktívny prístup ku riešeniu záťažových rodinných situácií (maximálne úsilie rodičov pomôcť dieťaťu)
- Vyhľadávanie odbornej pomoci od profesionálov
- Príklon k náboženskej viere a cirkevným úkonom
- Menej frekventovaný výskyt vyhýbacích stratégií a pasívneho hodnotenia rizikových situácií v rodine
- Odmietanie sociálnej opory z blízkeho okolia (príbuzní, známi, susedia)
- Intenzívny pozitívny vzťah ku vlastnej rodine ako významnej životnej hodnote /podľa D.H.Olsonových metodík F-COPES, FACES III., 1983/

Literatúra:

OLSON,D.H.,McCUBBIN,H.I.: Families-What Makes Them Work.Beverly Hills,New Delhi (London),Sage Publication,1983.

Normatívne aspekty používania fyzických trestov

Ladislav Lovaš

Normative aspects of corporal punishment

Normative behavior is mediated by behavioral intentions which include relevant social norms. Differentiation of social norms according to theory of cognitive representation of norms evokes question, which type of norms (injunctive, descriptive, personal) has strongest influence on behavioral intentions. In this context relationship between norms of using parental corporal punishment and intentions to use parental corporal punishment were analyzed. Hypothesized was most significant correlation between behavioral intentions and personal norms. Verified were different forms of identification of personal norms. Findings showed that correlations between behavioral intentions to use corporal punishment as parent and all types of norms were significant. Highest level of correlational coefficients were between behavioral intentions and personal norms operationalized as personal right to use parental corporal punishment (0.53) and between behavioral intentions and personal norms operationalized as personal rule (0.48). Participants in general rejected parental corporal punishment mainly as personal rule. Other norms differed in level of rejection of parental corporal punishment. Significant gender differences were observed.

Cieľom príspevku je analyzovať normatívne presvedčenia týkajúce používania telesných trestov vo výchove z hľadiska ich vnútornej štruktúry, vzťahu k behaviorálnym zámerom a z hľadiska vzťahu k osobnej skúsenosti s telesnými trestmi. Výber tejto problematiky bol podnietený špecifickými súvislosťami používania telesných trestov vo vzťahu k agresii a k sociálnym normám, týkajúcim sa ubližovania a násilia.

Pomerne dlhý čas sa v psychológii a v príbuzných vedách, rovnako v každodennom živote venovala pozornosť telesným trestom predovšetkým z hľadiska účinnosti ich používania. V priebehu posledných desaťročí sa telesné tresty stali predmetom pozornosti z iných dôvodov. Proti mechanicky generáciami preberanému prijímaniu telesných trestov ako štandardného výchovného prostriedku bola sformulovaná požiadavka chápať fyzický trest ako nežiadúce používanie sily a spôsobovanie bolesti a teda ako príklad násilia. Odpor voči telesným trestom sa stal súčasťou dvíhajúceho sa odporu voči akýmkoľvek formám násilia a to aj v dovedty normami chránených uzavretých sociálnych jednotkách (osobných vzťahoch, rodinách, v školách, pracovných skupinách, väzniciach). Otvorila sa otázka ubližovania v týchto vzťahoch, čo vynieslo na svetlo fenomén tyranizovania vo všetkých súvislostiach (bullying, mobbing, sexuálne obťažovanie ...), ale aj oprávnenosť používania fyzických trestov.

Veľmi dôležitú úlohu v používaní telesných trestov vo výchove ako prostriedku udržiavania disciplíny majú sociálne normy, čo zodpovedá ich povahe a funkciám (napr. Bolfíková, 1998). Na silnú normatívnu podporu používania telesných trestov vo výchove upozornili viacerí autori (Flynn, 1996, MacIntyre, Cantrell, 1995). Preto sa považuje za mimoriadne dôležité, že sa vyššie uvedené podnety nábádajúce k zmene pohľadu na telesné tresty v uplynulom období prejavili vo sfére noriem. Zaujímavé sú v tomto smere

Sborník příspěvků z konference: Sociální procesy a osobnost, Brno 1999, 72 - 77

údaje prezentované M. A. Straussom a A. K. Mathurovou (1996). Podľa ich zistení boli v r. 1968 rodičovské telesné tresty prijímané v USA prakticky celou spoločnosťou ako kultúrna norma. Približne 94% populácie používala telesné tresty (najčastejšie sa operovalo bitím po zadku). Výsledky porovnateľných národných prieskumov z rokov 1986, 1988, 1989, 1990, 1991 a 1994 poukázali na pokles až na úroveň 68%. Pri zistených rozdieloch medzi rôznymi skupinami obyvateľstva, určenými demografickými znakmi, autori dospeli k záveru, že uvedený pokles je prejavom zmien kultúrnych noriem, nie dôsledkom demografických zmien.

Všeobecne formulovaná požiadavka upustiť od telesných trestov vo výchove našla podporu vo výskumných zisteniach, poukazujúcich na súvis telesných trestov a agresívneho správania, resp. formovania agresívnej osobnosti.

Popri konkrétnych zisteniach, poukazujúcich na príčinné súvislosti medzi telesnými trestami a agresívnym správaním trestaného jednotlivca, je potrebné poukázať aj na všeobecnejšie aspekty vzťahu používania telesných trestov a agresie. Patrí k nim v prvom rade vysoký stupeň podoby agresie a fyzických trestov. Praktizovanie telesných trestov, konkrétne samotný výkon telesného trestu má úplne evidentne viaceré znaky agresívneho správania. Podľa niektorých teórií a definícií agresie telesné trestanie jednoducho agresiou je. Trestanie je evidentne zámerné správanie, jeho bezprostredným cieľom je spôsobiť bolesť, objekt trestu je motivovaný sa mu vyhnúť atď. Pre odlíšenie trestania a agresie je kritické objasnenie chápania toho, čo znamená zámer ublížiť – či spôsobenie bolesti, alebo nadradený cieľ, ktorým je v danom prípade cieľ výchovný. Ide o to, či rodič alebo iný vychovávateľ skutočne a v konečnom dôsledku chce telesným trestom dieťaťu ublížiť, spôsobiť mu škodu alebo to robí v jeho prospech. Rozdiel medzi agresiou a trestom dobre vystihuje normatívne chápanie agresie. Podľa neho je agresiou zámerné ubližovanie, ktoré je zároveň porušovaním situačne relevantných noriem. Výchovný telesný trest v našej kultúre porušením situačne relevantných noriem nie je. Podľa toho rodičovské trestanie nie je agresiou, rovnako ako nepovažujeme za agresiu bolestivé zákroky zubného lekára a iné prípady spôsobovania bolesti v záujme pozitívnych úmyslov. Pomerne vážnym problémom pri hľadaní súvislosti trestania a agresie je prototyp telesného trestu. Požiadavka jasne odlíšiť agresiu a trestanie totiž obvykle vychádza z predstavy, že trestajúci človek sleduje v danej situácii len záujmy dieťaťa, koná uvážene a premyslene a aj keď nerád, ale udrie, lebo viac-menej musí – v presvedčení, že sa inak v danej situácii nedá postupovať. V mnohých prípadoch je však realita iná. Nielen preto, že prakticky vždy sa dá postupovať aj inak. Trestáme často v afekte, v niektorých prípadoch má trestanie podobu boja. Súvislosť trestania s agresiou sa teda prejavuje minimálne v niektorých prípadoch aj evidentnými vnútornými súvislosťami.

Vo svetle týchto okolností je trestanie jedna z málo početných kategórií prípadov, kedy je tolerované ublíženie inej osobe. Možno aj preto má v niektorých prípadoch veľmi krutú podobu. Pravdepodobne najvážnejšie na vnútornú súvislosť agresie a trestania poukazuje jej podoba v iných situáciách ako je výchova. Trest, aby bol tolerovaný, musí sa viazať na jasne určené kompetencie v istom type vzťahov. Rodič ich vzťahu k svojmu dieťaťu má. Bežne sa stáva, že sa uplatnenie trestu ako negatívnej sankcie prenáša aj na iné situácie, do iných vzťahov. Stretávame sa s tým napríklad pri rovesníckych vzťahoch pri použití násilia voči osobe ako sankcii za jej nevhodné správanie. Vtedy sa takéto správanie kvalifikuje ako agresia a operovanie trestom sa

kvalifikuje ako nevhodné (rovesník nemá právo telesne trestať), resp. ako typický príklad používania morálne akceptovateľných vysvetlení pri zdôvodňovaní agresie. Takto je často je interpretovaná ako trest reaktívna agresia.

Naznačené súvislosti poukazujú na mimoriadny význam normatívnych presvedčení, týkajúcich sa používania fyzických trestov vo výchove, tzv. rodičovských telesných trestov (parental corporal punishment). Tieto tresty stále predstavujú kultúrnymi vzorcami a sociálnymi normami zašitú formu násilia a agresie. Dôležitou otázkou je, ako sa premietajú do sféry normatívnych presvedčení jednotlivca. Pochopiteľne, týka sa to v prvom rade ich obsahu – či sú považované telesné tresty za normu. Hlavne z pozície teórie kognitívnych reprezentácií sociálnych noriem vystupuje do popredia potreba špecifikácie vnútornej štruktúry normatívnych presvedčení, týkajúcich sa telesných trestov ako injunktívnych, deskriptívnych a personálnych noriem (model IDP) (Lovaš, 1998a). Popri tom sa v kontexte doterajšieho štúdia normatívnej regulácie správania (napr. Lovaš, 1998b) vynárajú ako dôležité ďalšie otázky. Patrí k nim aj bližšie určenie funkcií jednotlivých typov noriem vo vzťahu k správaniu. Istým indikátorom v tejto súvislosti sú behaviorálne zámery. Tesný vzťah normy so zámerom správať sa v súlade s normou je ukazovateľom vplyvu normy na sociálne správanie. V súlade so sformulovanými predpokladmi (Lovaš, 1998b) by mala mať najsilnejší vplyv na správanie personálna norma, čo by sa malo odraziť vo významnej korelácii behaviorálnych zámerov a personálnych noriem. Tieto otázky, spolu so zisťovaním vplyvu pohlavia v danej sfére boli predmetom empirického overovania.

Metóda

Výskumu sa zúčastnilo 165 účastníkov, vysokoškolských študentov, vo veku 18 – 22 rokov, z toho bolo 81 mužov a 85 žien.

Normatívne presvedčenia, behaviorálne zámery a osobná skúsenosť s telesnými trestami boli zisťované výskumným dotazníkom FT. V úvodnej položke bola navodená nasledovná situácia: „Keby si mal napríklad 10 ročného syna, trestal/a by si ho bitkou (po zadku), keby urobil niečo veľmi zlé, niečo, čo by Ťa skutočne veľmi nazlostilo?“ Odpoveď na túto položku na 5 bodovej škále súhlasu vs. nesúhlasu bola indikátorom behaviorálneho zámeru použiť telesný trest (póly škály: 1 – áno, 5 – nie). Ďalšie položky zisťovali jednotlivé typy noriem.

Injunktívna norma: „Smie podľa platných zákonov napríklad v takejto situácii použiť rodič fyzický trest?“. Deskriptívna norma: „Pokiaľ si si to všimol/všimla, trestajú rodičia v Tvojom okolí v podobných prípadoch deti fyzicky?“. Personálna norma ako osobné právo: „Myslíš si, že Ty osobne máš právo (budeš mať právo) svoje deti trestať fyzicky?“. Personálna norma ako osobná zásada trestať: „Považuješ použitie fyzického trestu v takých prípadoch za svoju osobnú zásadu?“. Personálna norma ako zásada netrestať: „Je Tvojou zásadou práve naopak nikdy nepoužívať fyzické tresty vo výchove?“

Výsledky

Prvým krokom analýzy výsledkov bolo zistenie vnútornej konfigurácie normatívnych presvedčení, ktoré uvedieme spolu s testovaním vplyvu pohlavia. Pri testovaní vplyvu pohlavia na všetky ukazovatele noriem a zámeru potrestať (MANOVA s jednou nezávislou premennou a 6 závislými premennými) nebol zistený významný vplyv tohto faktora. Podľa získaných údajov (tab. č. 1) účastníci výskumu vyjadrili presvedčenie, že sa deti telesne trestať asi nesmú (priemer je medzi škálovými hodnotami „3“ a „4“), pritom sa asi používajú (priemer je medzi škálovými hodnotami „2“ a „3“). Medzi mužmi a ženami pritom nebol významný rozdiel. Významný rozdiel medzi oboma pohlaviami bol v prípade personálnej normy operacionalizovanej ako osobné právo. Zatiaľ, čo ženy odmietli právo použiť telesný trest (priemer zodpovedá približne alternatíve „asi nemám právo“), priemerné stanovisko mužov je tiež na strane odmietnutia, ale je významne viac posunuté smerom k neutrálnemu strediu. Zaujímavé výsledky prinieslo použitie otázok, týkajúcich sa personálnej normy ako osobného práva, aj keď ani tu sa neprejavili významné rozdiely medzi mužmi a ženami. Aj muži, aj ženy uviedli, že trestať nie je ich osobná zásada, ale na druhej strane nevydarili recipročne jednoznačné dodržiavanie zásady netrestať. Priemerné hodnoty vzajdujúce zámer potrestať dieťa sa u oboch pohlaví nachádzali veľmi mierne v zóne odmietania trestať (asi by netrestali telesným trestom).

Tab. 1 Aritmetické priemery a hodnoty MANOVA F testov – vplyv pohlavia

	Zámer potrestať	Injunktívna norma	Deskriptívna norma	Osobné právo	Osobná zásada trestať	Os. zásada netrestať	Fyz. trestaný ako dieťa
Muži	3.18	3.48	2.37	3.19	4.38	2.62	2.89
Ženy	3.26	3.64	2.65	3.76	4.56	2.25	2.98
MANOVA							
F	.143	.89	2.17	8.24	1.46	3.27	.50
p	.705708	.34544	.142146	.004653	.228550	.072198	.479427

V kontexte zisťovania vplyvu diferencovaných noriem na správanie sme zisťovali ich súvis s behaviorálne zámermi používať, resp. nepoužívať vo výchove telesné tresty. Za týmto účelom boli vytvorené extrémne skupiny z tých, ktorí by použili telesný trest a z tých, ktorí by telesný trest nepoužili. Výsledky zisťovania vplyvu týchto zámerom ako faktora boli zisťované prostredníctvom MANOVA s jednou závislou premennou a šiestimi závislými premennými. Zistený bol vysoko významný rozdiel v odpovediach tých, čo by použili telesný trest a tých, čo by ho nepoužili, na celej sade závislých premenných (Raove R je 16.15495, čo je významné na hladine 0.001). Tento významný rozdiel sa prejavil okrem osobnej zásady trestať vo všetkých ostatných premenných (tab. 2).

Tab. 2 Aritmetické priemery a hodnoty MANOVA F testov – extrémne skupiny podľa zámeru použiť telesný trest

Vyjadrený zámer	Injunktívna norma	Deskriptívna norma	Osobné právo	Osobná zásada trestať	Osobná zásada netrestať	Fyz. trestaný ako dieťa
Potrestal by	3.12	2.10	2.68	4.31	3.18	2.71
Nepotrestal by	3.90	2.64	4.10	4.60	1.85	3.08
MANOVA F	19.99	7.63	55.46	3.40	47.66	9.66
p	.000015	.006451	.000000	.067116	.000000	.002261

Konzistentne pritom boli normatívne presvedčenia tých, ktorí by použili telesný trest viac posunuté smerom k takémuto postupu v porovnaní s tými, ktorí by nepoužili telesný trest. Tá, ktorí by použili telesný trest, významne menej sú presvedčení, že sa trestať nesmie, viac sú presvedčení, že sa to robí, myslia, že majú právo trest použiť. Voči zásade netrestať sa stavajú neutrálne, ale podobne ako tí, ktorí bynetrestali, odmietajú trestanie ako zásadu. Pozitívny vzťah behaviorálnych zámerov k celej štruktúre normatívnych presvedčení okrem zásady trestať sa prejavil aj pri korelačnej analýze (tab. 3).

Tab. 3 Korelačná matica – označená hladina významnosti 0.05 (*)

	Zámer trestať	Injunktívna norma	Deskriptívna norma	Osobné právo	Osobná zásada trestať	Osobná zásada netrestať	Fyzický trestaný ako dieťa
Zámer trestať		.33*	.16*	.53*	.15	-.48*	.22*
Injunktívna norma	.33*		.09	.41*	.12	-.26*	-.03
Deskriptívna norma	.16*	.09		.13	.07	-.32*	.28*
Osobné právo	.53*	.41	.13		.35*	-.46*	.06
Osobná zásada T	.15	.12	.07	.35*		-.27*	.20*
Osobná zásada N	-.48*	-.26*	-.32*	-.46*	-.27*		-.23*
Trestaný ako dieťa	.22*	-.03	.28*	.06	.20*	-.23*	

V oboch prípadoch sa pritom v súlade s našimi predpokladmi ako najtesnejší prejavil vzťah normatívnych presvedčení s ukazovateľmi personálnych noriem – operacionalizovaných ako osobné právo a ako osobnej zásady, v danom prípade ako zásady netrestať. Korelačná analýza zároveň poukázala na najtesnejší vzťah týchto dvoch ukazovateľov personálnych noriem s ostatnými normami, čo indikuje centrálnu postavenie personálnych noriem.

Zaprínosné pritom považujeme použitie dvoch formulácií pri zisťovaní personálnej normy ako osobnej zásady. Ukázalo sa, že odmietnutie pozitívne formulovanej zásady (v danom prípade zásady trestať) nemusí automaticky znamenať prijatie zásady netrestať. Pritom z korelačná analýza, rovnako ako MANOVA priniesli zistenie, že vyjadrenie odmietnutia zásady nie je vo vzťahu s ostatnými ukazovateľmi zložiek normatívnych presvedčení – ani tam, kde tesný vzťah vyplýva z povahy jednotlivých noriem. Tieto vzťahy sa naopak prejavili vtedy, keď účastníci výskumu mali možnosť skôr pozitívnu odpoveďou potvrdiť zásadu. Pripomeňme, že celkový trend v našej vzorke bol skôr v smere odmietania telesných trestov.

Záver

Prezentované výsledky prieniesli viaceré významné zistenia, hlavne z hľadiska perspektív ďalšieho výskumu. Týka sa to jednak problematiky telesných trestov, jednak použitej procedúry, ktorá by práve pri empirickom výskume tejto problematiky mohla byť prínosná. z hľadiska ďalšieho rozpracovania teórie kognitívnych reprezentácií noriem, vidíme okrem ďalšieho potvrdenie opodstanenia a produktivity zisťovania injunktívnych, deskriptívnych a personálnych noriem hlavný prínos v zistení ich vzťahov k behaviorálnym zámerom. Na potrebu pokračovať v hľadaní najrelevantnejšej operacionalizácie a techniky zisťovania personálnych noriem poukázali prvé skúsenosti s ich chápaním ako osobnej záasady postupovať istým spôsobom.

Literatúra:

- Bolfíková, E. (1998): Normatívna dimenzia distributívnej spravodlivosti. In: J. Výrost, F. Baumgartner: Perspektívy výskumu sociálnych noriem, Košice, SvÚ SAV, 1998. CD ROM.
- Flynn, C. P. (1996): Normative support for corporal punishment: Attitudes, correlates, and implications. *Aggression and Violent Behavior*, 1, 47-55.
- Lovaš, L. (1998a): Model diferenciácie sociálnych a personálnych noriem: Normatívny pohľad na odplácanie (kontraagresiu). *Čsl. Psychologie*, 42, 543-559.
- Lovaš, L. (1998b): Súčasné pohľady na vplyv sociálnych noriem na ľudské správanie. *Človek a spoločnosť*, 1998, 2. <http://www.saske.sk/cas>
- MacIntyre, D. I., Cantrell, P. J. (1995): Punishment history and adult attitudes towards violence and aggression in men and women. *Social Behavior and Personality*. 23, 23-28.
- Strauss, M. A., Mathur, A., K. (1996): Social change and trends in approval of corporal punishment by parents from 1968 to 1984. In: D. Frehsee, W. Horn, K. Bussman (Eds.): *Violence against children*. Berlin and New York: Walter de Gruyter, pp. 91-105.

Souhrn

Predpokladom uplatňovania sociálnych noriem v správaní jednotlivca je ich priemet do sféry behaviorálnych zámerov. Diferenciácia zložiek normatívneho presvedčenia v intenciách teórie kognitívnych reprezentácií noriem evokuje otázku, s ktorou z IDP noriem najtesnejšie behaviorálne zámary korelujú. Odpoveď na túto otázku sme zisťovali na príklade problematiky používania fyzických trestov vo výchove detí v rodine. Empiricky sme overovali predpoklad, podľa ktorého s behaviorálnym zámerom najviac koreluje personálna norma. Zároveň sme pritom overovali rôzne spôsoby zisťovania personálnej normy. Údaje poukázali na to, že s behaviorálnym zámerom použiť, resp. nepoužiť fyzický trest významne korelujú všetky IDP normy (injunktívna, deskriptívna, personálna). Najtesnejší vzťah bol pritom zistený medzi behaviorálnym zámerom a personálnou normou operacionalizovanou ako osobné právo použiť fyzický trest (korel. koeficient bol 0.53) a personálnou normou operacionalizovanou ako osobná zásada, v tomto prípade nepoužívať fyzické tresty (korel. koeficient 0.48). Údaje poukázali na celkovú tendenciu odmietat' používanie fyzických trestov vo výchove detí, na diferencované rozloženie jednotlivých typov noriem a na vplyv pohlavia v tejto sfére.

Identita, vývoj a osobnostní charakteristiky adolescentů.*

Petr Macek, Martina Hřebíčková, Ivo Čermák

Z pohledu psychologie celoživotního vývoje je identita často chápána jako jeden z hlavních úkolů období adolescence. Stupeň dosažené identity je v tomto vztahovém rámci často vymezován s využitím konstruktů závazek (commitment) a hledání (exploration). Sociálně psychologický přístup k identitě často zdůrazňuje potřebu integrace sociálních rolí, které jsou percipované jako subjektivně relevantní, dále začlenění důležitých norem, hodnot a cílů do smysluplného a koherenního obrazu sebe sama. Psychologie osobnosti spojuje často pojem identity se zážitkem vlastní existence, s vědomím jedinečnosti či autenticity. Další možností je zdůraznění procesuálního aspektu identity - zde navazuje úvaha o kognitivních či osobnostních stylech, které člověk v procesu sebeuvědomování a sebedefinování používá.

Identita a příbuzné pojmy

Identita se stala zejména v posledním desetiletí velice frekventovaným a svým způsobem také značně populárním pojmem. Ztráta, krize či hledání vlastní identity se vztahuje nejen k jednotlivci, ale také k různým skupinám, národům a regionům. Je to téma pro sociology, historiky, politiky, umělce a filozofy. Dá se ovšem také říci, že ve většině kontextů a souvislostí si pojem identity zachovává určité psychologické atributy – jednak je to vyjádření pocitu jedinečnosti, unikátnosti a subjektivnosti a současně také pocit určitého zakotvení a vymezení vůči okolí - ať již ve smyslu příslušnosti, spolupatřičnosti či sounáležitosti nebo ve smyslu kontrastu, oddělení a konfrontace.

Ani v rámci psychologie není snadné pojem identity zřetelně vymezit. Nejde nám teď o jednotlivé dílčí teoretické přístupy, máme na mysli spíše nesnadné obecnější odlišení od konstruktů já (self) a osobnost (personality).

Všechny tři konstrukty kladou důraz na jedinečnost člověka. Chápeme-li pojem osobnost jako teoretický konstrukt, který pomáhá psychologii popsat a pochopit obecnosti, typičnosti a jedinečnost prožívání, poznávání a chování konkrétního člověka, je odlišení od pojmu identita a self relativně snadné. Osobnost je konstrukt, který tvoří „vnější“ výkladový rámec poznávání psychiky jednotlivce, identita a self jsou určité formy subjektivní reprezentace této skutečnosti.

Přesnou hranici mezi konstrukty self a identita vést nejde, spíše jde o různé úhly pohledu na jáskou zkušenost. Oba jsou „poznámenány“ tzv. dvojjakostí já – zaměřením na obsah sebereflexe nejde nikdy oddělit existence subjektu, který tuto sebereflexi vykonává. Já jako subjekt poznávání („Self as knower“) se spojuje s úlohou organizátora jáské zkušenosti, se zpracovatelem informací, popř. pocitů („Self as a processor of knowledge“). Činné já zaměřuje pozornost, srovnává, organizuje informace, konstrukty, koncepty a konečně také poznává, porozumívá, hodnotí a interpretuje (srov. Blasi, 1988), vede k tzv. já-efektům přičítaným paměťovým procesům (sebevztažný efekt,

* Stať je dílčím příspěvkem k řešení výzkumného úkolu GA ČR 406/99/1155 „Agrese, osobnost a identita: výzkumné výsledky“.

Sborník příspěvků z konference: Sociální procesy a osobnost, Brno 1999, 77 - 84

sebeprodukční efekt, sebezapojující efekt – viz Greenwald, Pratkanis, 1984), pozornosti („cocktail party phenomenon“ - viz Moray, 1959) a k některým komplexnějším vlivům jáské zkušenosti na motivaci, hodnocení a zaměřenost (podrobně v přehledu Blatný, Osecká, Macek, 1993; Macek, 1997).

Self teorie, které vznikají v rámci psychologie osobnosti a v rámci kognitivní psychologie, často zdůrazňují obsah jáské zkušenosti, jeho konkrétní části, uspořádání do určité struktury, popřípadě hierarchie. Vedle důrazu na kognitivní obsah věnují ovšem pozornost i emocím vztahovaným k já – od úrovně jednotlivých konkrétních pocitů až po rovinu celkového sebehodnocení (vyjadřovaného v různých nuancích např. jako pozitivní či negativní vztah k sobě, sebeúcta, sebpřijetí atd.).

Identita, zvažovaná v kontextu psychologie osobnosti a případně i v sociálně-psychologickém smyslu (Bačová, 1997) zdůrazňuje jiný aspekt jáské zkušenosti. Představuje psychologickou jedinečnost, neopakovatelnou konstelaci vlastností a charakteristik člověka, také jejich určitou stabilitu a kvalitu. Slyšíme-li o někom, že ztratil svoji „identitu“, znamená to často v přeneseném slova smyslu, že ztratil „svoji tvář“. Tedy určitou svéráznost a výjimečnost, případně že se dotyčný zachoval proti tomu, co je pro něj jinak typické nebo co se od něj očekává.

V zážitkové rovině znamená vědomí vlastní identity pocit vlastní totožnosti (existenciální zážitek typu „já jsem já“), jedinečnosti (tj. neopakovatelnosti, unikátnosti, odlišnosti) a kontinuity (Van der Werff, 1990). Sociální vývojová psychologie toto pojetí dále rozšiřuje o pocit zakotvenosti v konkrétním prostředí - jak na úrovni interpersonálně-vztahové (ke komu se vztahuji a jak, tj. kdo je pro mě důležitý člověk, pro koho jsem důležitý já a jaká je důležitost a kvalita tohoto vztahu), tak na úrovni rolí (které si přisuzuji, jak jsou pro mě důležité, zda je přijímám či ne), případně na úrovni celkového pocitu ze svého života a ze světa, ve kterém žiji. z výše uvedeného vyplývá smysluplnost členění na osobní a sociální aspekt identity.

Identita v období adolescence

Identita jako pocit a zážitek vlastního já provází člověka po většinu jeho života, v různých etapách a obdobích má však rozdílný subjektivní význam. Velká důležitost identity bývá tradičně spojována s obdobím adolescence. Pod vlivem tělesných, psychických a sociálních změn se u dospívajících zvětšuje frekvence i intenzita sebereflexe a prohlubuje se u nich potřeba ujasnit si vztah k sobě samému. Podle E. Eriksona (1968) je v tomto období aktuální konflikt mezi potřebou integrace sebe samého (ego identity) a potřebou vyrovnat se s nejasnými požadavky společnosti tak, aby byl dospívající schopen najít a akceptovat svoje vlastní místo a hodnotu jako člen tohoto společenství.

Eriksonův přístup dále rozpracoval a operacionalizoval v typologii určitých stavů identity J. Marcia (1967, 1980). Klíčovými pojmy v jeho teorii jsou *krize* (crisis), resp. v některých pracích *hledání* (exploration) a *závazek* (commitment). Pojem krize tu má specifický význam. Znamená „vtažení“ dospívajícího do procesu volby a rozhodování v důležitých oblastech současného a budoucího života (přesvědčení, postoje vztahy, budoucí perspektivy atd.). Jde o proces aktivního hledání a objevování. Závazek vyjadřuje investici a současně zodpovědnost v důležitých oblastech života - člověk přijímá určitý cíl a tím i program.

Kombinace přítomnosti resp. nepřítomnosti krize a přítomnosti či nepřítomnosti závazku jsou pak J. Marciovi základem pro klasifikaci čtyř potenciálních *stavů identity* (identity statuses). *Zmatek* čili *difúzní identita* odpovídá stavu, kdy člověk ani aktivně nehledá, ani na sebe nebere závazek. Nemá aktivní potřebu sebedefinování. Je snadno ovlivnitelný vrstevníky, mění často svoje názory a přesvědčení a mění i svoje chování, aby bylo v souladu s normami a očekáváním skupiny, které je právě členem. *Předčasně uzavřená identita* je stav charakterizovaný přijetím závazku a konzistentním obrazem světa a sebe. Děje se tak však bez aktivního hledání, při kterém by člověk zažíval krizi identity. Postoje, normy a přesvědčení, resp. budoucí cíle přebírá bez vnitřního přetavení vlastní zkušeností od autorit (zejména rodičů, učitelů, ale i důležitých přátel). *Stav moratoria* je charakteristický hledáním. Člověk zažívá krizi identity spojenou se stavu úzkosti a s pochybnostmi, nebere však na sebe skutečné závazky. V této oblasti „pouze“ experimentuje, zkouší si určité role, objevuje hodnoty a rozvíjí různé zájmy. *Stav dosažení identity* (identity achievement) je spojen s aktivním hledáním (zážitkem krize) a se snahou řešit otázku svých závazků. Minulost, přítomnost a budoucnost se spojuje ve smysluplný celek. Dostavuje se zážitek kontinuity a sebeakceptace, vytváří se předpoklady pro prožívání sexuální intimity.

J. Marcia nikdy nepovažoval tyto čtyři stavy identity za vývojová stadia, kterými musí adolescent bezpodmínečně projít. Zdůrazňuje pouze, že stav moratoria má předcházet stavu dosažení identity. Jde tedy především o to, aby identita byla výsledkem aktivního hledání – *explorace*. Rozptýlená identita, či jinak řečeno, aktuální „nepotřeba“ vymezit se a přijmout závazky ve vztahu k osobní perspektivě a stav moratoria jsou podle autora normální stavy pro období dospívání. Je také běžné, že adolescent se v jednotlivých oblastech svého života nachází ve stejnou dobu v různých stavech identity. Problematické však je, pokud nejde o dynamický proces, který by byl v konečné fázi završen stavem dosažení identity. Právě aktivní hledání v kombinaci s přijímáním závazků je z hlediska teorie stavů identity pomyslná brána do dospělosti (viz Marcia, 1980).

Další autoři se přesto pokouší potvrdit předpoklad, že o jednotlivých stavech identity je možno uvažovat jako o vývojových stádiích. Svoji logiku by měla posloupnost od stadia předčasně uzavření na počátku dospívání (jako vliv vnějších norem a autorit, zejména rodičů), přes stádium rozptýlené identity (jako „rozchod“ s dřívějšími normami a hodnotami a následná nechuť, nepotřeba či neschopnost přijmout nový status), k období moratoria (znovu probuzená potřeba hledat a zkoušet, ale nejprve bez rizika) a posléze ústící v dosažení „dospělé“ identity (kdy už člověk ví co chce a také ví, co proto musí udělat).

Nicméně, empirické výsledky, které by podporovaly vývojovou posloupnost stavů identity, nejsou jednoznačné. W. Meus (1992) sice uvádí, že na základě výsledků několika výzkumů se s věkem zvyšuje počet adolescentů, kteří „dosáhli“ stadia aktivní *explorace* a přijetí závazků a snižuje se počet těch, kteří jsou ve stadiu moratoria, rozptýlené identity či ve fázi pasivního příklonu. Status aktivní *explorace* je také stabilnější než všechny zbývající, naproti tomu, nejméně stabilní (a tedy měnící se) je status moratoria. Otevřená však zůstává otázka, do jaké míry jsou jednotlivé stavy identity závislé na určité – z vývojového hlediska relativně stabilní – konstelaci osobnostních vlastností. Jinak řečeno - zda určitá konstelace kognitivních a emočních

charakteristik osobnosti není „silnějším“ a relativně stabilním faktorem určujícím status identity než vývojové změny v adolescenci.

Identita a individuální rozdíly v sebedefinování

Některé výzkumy ukazují, že ti adolescenti, kteří jsou ve stádiu dosažení identity (tzv. achievers), mají častěji pozitivní sebeobraz, jsou více flexibilní a nezávislí, rovněž odmítají častěji než jiní autoritářství druhých. Stav dosažení identity souvisí i s dobrými výsledky ve škole, s liberálním postojem k drogám a s odpovědným chováním ve vztazích.

Adolescenti, pro které je charakteristický status moratoria, jsou méně flexibilní, méně jistí v soupeření i ve spolupráci. Nejsou tolik spokojeni se školními výsledky, ve vztahu k vlastní budoucnosti zažívají nejistotu. Podobně jako ti, kteří jsou ve stádiu dosažení identity, mají pozitivní představu o sobě a o svých vztazích s druhými lidmi.

Status předčasného uzavření (foreclosure) je charakteristický kombinací konvenčnosti a rigidity. Ti, pro které je typický, jsou spokojeni sami se sebou, jsou však závislí na autoritách. Mají nízké sebevědomí a poměrně konfliktní vztahy s druhými. Také jsou většinou spokojeni se školou, striktně odmítají drogy. Nezažívají mnoho osobnostních krizí a preferují „osvědčený“ konvenční styl života.

Status zmatku či rozptýlené identity (diffusion) je rovněž spojován s nízkým celkovým sebehodnocením a s problémy v interpersonálních vztazích. Narozdíl od „předčasně uzavřených“ jsou však tyto jedinci méně rigidní a méně konvenční ve svém chování. Jsou relativně nezávislí a flexibilní, nejsou autoritářští. Ke škole mají obvykle kritický vztah, k drogám spíše liberální postoj. Nepřitahuje je konvenční život a nemají ani velkou potřebu ujasňovat si a potvrzovat svoji personální a sociální identitu, tj. vlastní jedinečnost a role (Meuus, 1992).

Procesuální přístup, ve kterém je integrován zmíněný vývojový pohled na identitu E. Eriksona a J. Marcii s teorií personálních konstruktů S. Epsteina (1973) nabízí M. Berzonsky (1988, 1989). Identita v adolescenci je jeden aspekt dlouhodobého formování vztahu k vlastnímu já. Jednotlivec žije v konkrétních sociálních a fyzických kontextech. V tomto prostředí získává informace, které považuje za relevantní vlastnímu já a na jejich základě si vytváří konstrukty, schémata a scénáře, jejichž efektivnost si ověřuje v běžné každodenní zkušenosti v konfrontaci s úkoly a problémy, které musí řešit (viz též Kihlstrom, Cantor, 1984; Markus, 1977; Neisser, 1976). Jde o neustálý dialektický střet akomodativních a asimilativních procesů. Analogie mezi typy sebe-konstruování a stavy identity jsou naznačeny na obr. 1.

Obr. 1: Souvislosti mezi typy sebe-konstruování, stavy identity a způsoby řešení problémových situací (adaptováno podle M. Berzonského, 1989)

Typ sebe-teoretika	Stav identity	Způsob řešení problémů
Vědecký	Seberefektivní: v moratoriu - aktivně dosahující	Orientace na informace Objektivní zpracování Flexibilní adaptace: kombinace procesů asimilace a akomodace
Dogmatik	Předčasné uzavření	Orientace na normy Zaujaté zpracování Převaha asimilace: kognitivní deformace, rigidita v chování
Ad hoc	Zmatek	Vyhýbavá orientace Převaha akomodace: krátkodobé přizpůsobení na úrovni chování, verbální vyhovění

Na základě výše uvedených souvislostí koncipoval M. Berzonsky (1989) tři sociálně-kognitivní strategie sebedefinování. V dalších souvislostech o nich mluví jako o tzv. stylech identity. *Informační styl* vyjadřuje orientaci na aktivní vyhledávání a posuzování informací, které by mohly být využity při definování sebe sama. Pro *normativní styl* je charakteristické přebírání hotových normativních standardů od rodičů a dalších významných autorit pro definování sebe sama. *Difúzní styl* znamená odkládání sebedefinování, odmítání problémů, orientaci na situační odměnu a příjemnou přítomnost.

V našich výzkumech, které vycházely z konceptualizace stylů identity M. Berzonského, jsme si v kontextu dříve uvedeného kladli otázku, do jaké míry podléhají tyto styly sebedefinování v průběhu adolescence vývojovým změnám a do jaké míry jsou vázány na osobnostní charakteristiky. i když nemáme zatím výsledky z longitudinálního výzkumu, průřezový výzkum ukázal, že v období střední adolescence (15 – 18 let) se jednotlivé věkové kohorty liší v zastoupení stylů identity jen málo (viz tabulka 1).

Tab. 1: Průměrné hodnoty stylů identity pro jednotlivé věkové skupiny (výsledky jsou zakotveny pětibodovou škálou : 1 = není pro mě typické, 5 = je pro mě typické)

Věková skupina		Informační styl	Normativní styl	Difusní styl	Počet osob
14-15	M	3,37	3,44	2,87	133
	SD	0,59	0,65	0,49	
16	M	3,32	3,36	2,79	141
	SD	0,67	0,50	0,56	
17	M	3,29	3,31	3,00	235
	SD	0,58	0,58	0,58	
18-19	M	3,47	3,42	3,08	211
	SD	0,558	0,535	0,56	
ANOVA	F-test	2,328	1,477	8,376***	

Signifikantní vliv věku na průměrné skóry stylů identity byl zjištěn pouze v případě difúzního stylu - u starších věkových skupin jsou hodnoty poněkud vyšší. Ani naše výsledky tedy neprokázaly výraznější trend, podle kterého by se s věkem adolescentů snižoval významně důraz na normy a stabilní vzorce chování (normativní styl sebedefinování) a narůstala ve významné míře potřeba aktivního hledání (informační styl).

V jiném výzkumu jsme sledovali, v jaké míře souvisí styly sebedefinování s osobnostními dimenzemi Big Five (viz tab. 2).

Tab. 2: Korelace mezi dimenzemi osobnosti (Big Five) a styly identity.

	Informační styl (aktivní hledání)	Normativní styl (hotové normy)	Difúzní styl (bez potřeby sebedefinování)
Neuroticismus	,001	-,051	,048
Extraverze	,070	,129**	,032
Otevřenost	,220***	,078	-,002
Přívětivost	,188**	,104+	,078
Svědomitost	,304***	,269***	-,185**

Z přehledu korelací je zřejmé, že nejvíce souvisí s osobnostními dimenzemi informační styl identity a normativní styl identity. Difúzní orientace, která znamená spíše odmítnutí nějakého konkrétního způsobu sebevymezení, souvisí s osobností adolescentů jen málo.

Naše výsledky podporují předpoklad, podle něhož dvě (možná základní) zaměření procesu utváření vlastní identity, tj. orientace na přijetí určitých standardů, norem a hodnot (normativní styl identity či stav předčasného uzavření) a aktivní hledání (informační styl identity, explorace), jsou v období střední adolescence relativně stabilní. Nepodléhají vývojovým změnám, spíše souvisejí s osobnostními charakteristikami adolescentů. Difúzní orientace (rozptýlená identita), která není stylem sebedefinování v pravém slova smyslu a spíše znamená odklad úkolu identity, je pravděpodobně méně vázána na osobnostní charakteristiky a více souvisí s aktuální životní situací adolescentů.

Literatura:

- Bačová, V. (1997). Identita v sociálnej psychológii. In: J.Výrost, I. Slaměník,(Red.), *Sociální psychologie – sociálna psychológia*. Praha: ISV, str.211 – 236.
- Berzonsky, M. (1988). Self-theorist, identity status, and social cognition. In D. K. Lapsley & F. C. Power (Eds), *Self, Ego, and Identity: Integrative approach* (pp. 243-262). New York: Springer Verlag.
- Berzonsky, M.D. (1989). Self-construction over the life-span: A process prespective on identity formation. *Advances in Personal Construct Psychology*, 1, 155-186.
- Berzonsky, M.D. (1990). The Self As A Theorist: Individual Differences In Identity Formation. *International Journal of Personality Construct Psychology*, 2, 363-376

- Blasi, A. (1988). Identity and development of the Self . In: D. K. Lapsley, F. Power (eds.), *Self, Ego and Identity. Integrative Approaches*. New York: Springer Verlag, p. 226-242.
- Blatný, M., Osecká, L. Macek, P. (1993). Sebepojetí v současné kognitivní a sociální psychologii. *Československá psychologie*, 37, 5, s. 444-454.
- Epstein, S. (1973). The self-concept revisited: Or a theory of a theory. *American Psychologist*, 28, 404 – 416.
- Erikson, E. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton and comp.
- Greenwald, A. G., Pratkanis, A. R. (1984). The Self. In: R. S. Wyer, T. H. Srull (Eds.), *Handbook of Social Cognition*. Hillsdale, N.J.: Erlbaum, s.129 - 178.
- Kihlstrom, J. F. & Cantor, N (1984). Mental representations of the self. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 17) (pp. 1-47). New York: Academic Press.
- Macek, P. (1997). Sebesystém a vztah k vlastnímu já. In: J. Výrost, I. Slaměník, (Red.), *Sociální psychologie*. Praha: ISV, s. 181-210.
- Marcia, J. (1967). Ego identity status: Relationship to change in self-esteem, "general maladjustment", and authoritarianism. *Journal of Personality*, 35, str. 118-133.
- Marcia, J. (1980). Identity in Adolescence. In: J. Adelson (Ed.), *Handbook of adolescent psychology*, New York: Willey. str. 159-187.
- Markus, H. (1977). Self-schemata and processing information about the self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35, 63-78.
- Meuus, W. (1992). Toward a Psychosocial Analysis of Adolescent Identity; An Evaluation of the Epigenetic Theory (Erikson) and the Identity Status Model (Marcia). In: W.Meeus, M.de Goede, M. Kox,& K. Hurrellman, (Eds.), (1992), *Adolescence, Careers, and Cultures*. Berlin: Walter de Gruyter, str.55-76.
- Moray, N.(1959). Attention in dichotic listening: Affective cues and influence of instructions. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 11, 56-60.
- Neisser, U. (1976). *Cognition and reality*. San Francisco: Freeman
- Van der Werff, J. (1990). The Problem of Self-Conceiving. In. H. Bosma, S. Jackson (Eds.), *Coping and Self-Concept in Adolescence*. Berlin: Springer Verlag.

Vztah k rodičům a vrstevníkům v časně adolescenci*

Petr Macek, Lída Osecká

Časná adolescence (v jiné terminologii pubescence) bývala tradičně hodnocena jako zvýšeně konfliktní období pro vztah dospívající - rodiče. Novější empirické výzkumy však nepotvrzují, že by se jednalo o převládající trend. Vztah k rodičům je často dáván do souvislosti se vztahem k vrstevníkům (spolužákům, přátelům, kamarádům), který nabývá v průběhu dospívání nových kvalit. Jednoduchá kvantifikace důležitosti vztahu k rodičům a důležitosti vztahu k vrstevníkům je však obtížná, protože význam obou typů vztahů je specifický a v průběhu dospívání se navíc mění. V případě vztahu k vrstevníkům jde často především o získání vlastní prestiže a sociální hodnoty, ve vztahu k rodičům zase více o uznání osobní hodnoty, autonomie a akceptace ze strany rodičů.

V průřezově koncipovaném výzkumu byly zkoumány kohorty 11, 12, 13, 14 a 15-ti letých dospívajících. V rámci dotazníkového šetření hodnotili respondenti důležitost, resp. význam interakce a komunikace s rodiči a s přáteli pro různé oblasti a situace každodenního života. Příspěvek popisuje některé vývojové trendy v percepci hodnocení rodičů a vrstevníků.

Význam rodičů a vrstevníků

Časná adolescence (v jiné terminologii pubescence) bývala tradičně hodnocena jako zvýšeně konfliktní období. Novější empirické výzkumy však nepotvrzují, že by se jednalo o převládající trend, z řady výzkumů vyplývá, že pouze 5 – 15 % adolescentní populace vypovídá o psychických obtížích (Durkin, 1995). Jak uvádí A. Petersenová (1988), vysokou míru konfliktů zjišťujeme především u těch dospívajících, se kterými byli problémy již v dětství.

Také generační střet typu „bouře a vzdor“ mezi adolescenty a jejich rodiči je spíše mýtus než realita. V mezinárodní srovnávací studii, do které bylo zařazeno deset zemí z Evropy, Asie, Ameriky a Austrálie se ukázalo, že v každé zemi více než 91 % dotázaných adolescentů popírá nevráživost a odpor vůči rodičům. Rovněž si nemyslí, že by se jejich rodiče měli za ně stydět (Offer et al., 1988). Podobné výsledky zjistil holandský výzkum (Du Bois-Reymond, 1989) a srovnávací americká studie J. Younisse (1989).

Rovněž v našich výzkumech opakovaně zjišťujeme vysokou důležitost rodičů v průběhu adolescence (Macek, 1997; Macek, Osecká, 1996). Konflikty s rodiči sice patří do obrazu běžných denních starostí současných českých dospívajících, jejich frekvence a intenzita však není příliš vysoká (Macek, 1998).

Oproti předchozímu období dětství se chování rodičů v časně adolescenci více diferencuje. Velmi záleží na stylu komunikace – je-li otevřená, latentní a dlouhodobé neshody a nepochopení mohou být dobře ventilovány. V tomto směru je důležitý

* Stať je dílčím příspěvkem k řešení výzkumných úkolů „Laboratoře pro výzkum dětí a mládeže“ (projekt MŠMT ČR, VS 97 027). Rovněž je podpořen grantem GA AV ČR A 8025702 "Neuroticismus a úzkost ve vztahu k vyrovnávání se se životními obtížemi"

Sborník příspěvků z konference: Sociální procesy a osobnost, Brno 1998, 85 - 88

rodičovský zájem a zaangažovanost, emoční intenzita interakce, podstata rodičovského vedení a podstata rodičovské autority (Parish, 1987). Důležitá je také interpretace a význam osobních střetů – pokud mají dospívající pocit, že mohou svobodně vyjadřovat názory a že se na ně bere ohled, konflikty a střety s rodiči nejsou vnímány jako něco negativního a zatěžujícího. H. Grotevand a C. Cooper (1985) popisují tento proces jako proces individuace a charakterizují ho jako vztah mezi sebezdůrazňováním či sebeprosazováním (individuality, self-assertion) na jedné straně a citlivostí a vstřícností k druhým (connectedness) na straně druhé. V tzv. zdravých rodinách jsou tyto procesy v rovnováze. Na úrovni komunikace jde v případě sebeprosazování o schopnost vyjádřit svůj vlastní pohled tak, aby ho pochopili druzí, a také současně o přijetí zodpovědnosti za svůj názor. Citlivost k druhým zahrnuje i respekt k jejich názorům a naslouchání jejich argumentaci. z analýzy konverzace v rodinách autoři zjistili, že vyváženost těchto dvou složek komunikace posilovala osobní identitu adolescentů.

Vztah k rodičům je často dáván do souvislosti se vztahem k vrstevníkům (spolužákům, přátelům, kamarádům), který nabývá v průběhu dospívání nových kvalit. Jednoduchá kvantifikace důležitosti vztahu k rodičům a důležitosti vztahu k vrstevníkům je však obtížná, protože význam obou typů vztahů je specifický a v průběhu dospívání se navíc mění. V případě vztahu k vrstevníkům jde často především o získání vlastní prestiže a sociální hodnoty, ve vztahu k rodičům zase více o uznání osobní hodnoty, autonomie a akceptace ze strany rodičů.

Vztahy k rodičům, resp. dalším autoritám a vztahy k vrstevníkům přitom mají odlišný význam. V případě rodiny dominuje často snaha o „zrovnoprávnění“ vlastní pozice, ve vztahu k vrstevníkům jde často především o vlastní „zhodnocení“. Při utváření identity se tak zejména ve fázi časně adolescence často přechodně odděluje její osobní a sociální aspekt - problém vlastní jedinečnosti, tj. osobní identita, je častěji reflektován v kontextu původní rodiny, sociální aspekt identity v kontextu vrstevnických skupin. Na úrovni chování se to projevuje selektivní konformitou - vysoká konformita vzhledem k vrstevníkům pocit vlastní autonomie obvykle zvyšuje, vysoká konformita ve vztahu k rodičům naopak tomuto pocitu často brání. V dalších fázích adolescence se oba aspekty identity zase sbližují a nejsou již tak vázány na konkrétní prostředí (podrobněji viz Macek, 1999).

Vývoj důvěry k rodičům a vrstevníkům – empirický výzkum

V průřezově koncipovaném výzkumu^{*} byly sledovány kohorty 11, 12, 13, 14 a 15-ti letých dospívajících (celkem 336 respondentů, 173 dívek, 163 chlapců). V rámci dotazníkového šetření se adolescenti vyjadřovali i k různým aspektům vztahů s rodiči a vrstevníky (viz tabulka 1).

^{*} Výzkum Long 2, ze kterého čerpáme tato data je podrobně popsán jinde (viz Smékal, Macek a kol, 1998).

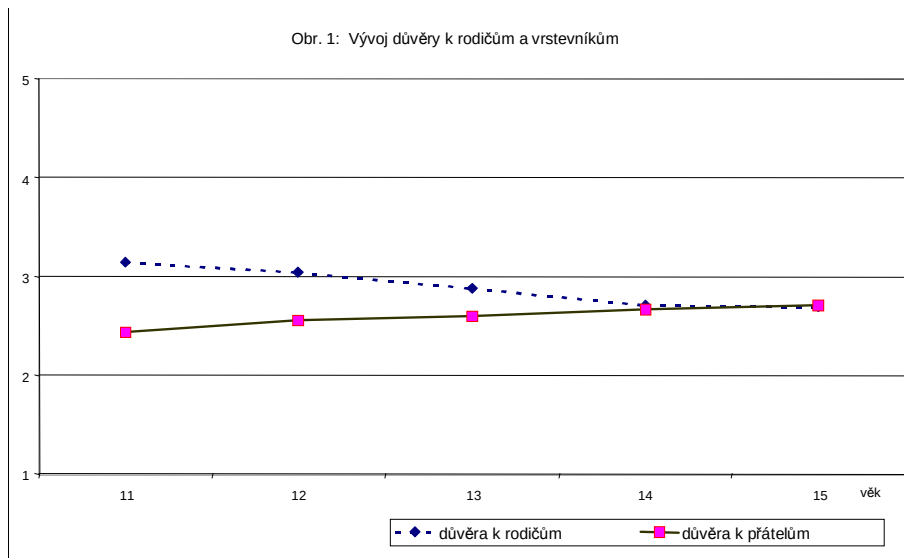
Tab. 1: Různé aspekty důvěry ve vztahu k rodičům a vrstevníkům (průměry, směrodatné odchylky, vliv věku (F test) a korelace s věkem).

	m	SD	Vliv věku (F-test)	Korelace s věkem
Mohu být sám sebou, když jsem spolu s rodiči	2,91	0,90	2.084	- .137**
Mohu být sám sebou, když jsem s přáteli	3,37	0,74	3.095+	.181**
Jestliže mám osobní problém, obrátím se pravděpodobně na své rodiče	2,90	0,93	4.771***	- .223***
Jestliže mám osobní problém, obrátím se pravděpodobně na své přátele	2,54	0,98	0.989	.109+
Myslím, že se nejlépe naučím vycházet s druhými lidmi, když jsem spolu s rodiči	2,62	0,93	4.128**	- .215***
Myslím, že se nejlépe naučím vycházet s druhými lidmi, když jsem se svými přáteli	2,73	0,87	1.696	.132**
O důležitých školních záležitostech mluvím se svými rodiči	3,31	0,75	1.943	- .134*
O důležitých školních záležitostech mluvím se svými přáteli	2,47	0,98	1.825	.108+
Radu ve věcech lásky a partnerství získávám od svých rodičů	2,40	1,06	5.868***	- .236***
Radu ve věcech lásky a partnerství získávám od svých přátel	2,54	1,01	1.936	.088
Ve věcech, které se týkají mého budoucího studia nebo povolání se spolehnu na radu svých rodičů	3,25	0,87	0.772	- .086
Ve věcech, které se týkají mého budoucího studia nebo povolání se spolehnu na radu svých přátel	1,92	0,85	0.535	- .006
Důvěra k vlastním rodičům			7,104***	- .280**
Důvěra k přátelům			1,811	.140**

*** p < .0001 ** p < .001 * p < .01 + p < .05

Z přehledu výsledků vyplývá, že:

- i když si rodiče uchovávají důvěru dospívajících, její úroveň se ve většině oblastí v průběhu časně adolescence mírně snižuje,
- v největší míře klesá důvěra v pomoc rodičů v oblasti osobních problémů a blízkých vztahů s druhými lidmi,
- značný a více méně stabilní vliv si rodiče ponechávají v oblasti školních záležitostí a v otázkách profesní orientace,
- důležitost přátel se zvyšuje zejména v souvislosti s pocitem vlastní hodnoty, s ujasňováním vztahů k druhým. Rovněž se zvyšuje jejich význam v souvislosti s řešením školních záležitostí
- důvěra v přátele v průběhu časně adolescence mírně narůstá, ke konci tohoto období dosahuje v průměru takové úrovně, jako je důvěra ve vlastní rodiče (viz obr. 1).

Literatura:

- Du Bois-Reymond, M. (1989). School and family in the lifeworld of youngsters. In, K. Hurrellman and U. Engel (Eds.), *The Social World of Adolescents: International Perspectives*. Berlin and New York: de Gruyter.
- Durkin, K. (1995). *Developmental Social Psychology*. Blackwell Publishers Ltd.: Oxford
- Grotevand, H.D., & Cooper, C.R. (1985). Patterns of interaction in family relationships and the development of identity exploration in adolescence. *Child Development*, 56, 415-428.
- Macek, P. (1997). Adolescents' perception of parents and family life: relations to their self-system. In: *New Trends in Developmental Psychology: Resume*. VIIth Conference on Developmental Psychology, September 3-7, Rennes, str.260.
- Macek, P. (1998). Euronet Pilot Study: Běžné denní problémy adolescentů. *Zprávy - Psychologický ústav AV ČR*, roč. 4, č. 2. Brno: PÚ AV ČR.
- Macek, P. (1999). Adolescence: Psychologické a sociální charakteristiky dospívajících. Praha: Portál.
- Macek, P., Osecká, L. (1996) The Importance of adolescents' selves: Development, Context, and Typology. *Personality and Individual Differences*, Vol. 21, 6, str. 1021 - 1027.
- Offer, D., Ostrov, E., Howard, K., & Atkinson, R. (1988). *The teenage world: The adolescents' self-image in ten countries*. New York: Plenum Press.
- Parish, T.S. (1987) Family and Environment. In V.B. Van Hasselt, M. Hersen, *Handbook of Adolescent Psychology*, str. 168-183.
- Petersen, A. (1988). Adolescent development. *Annual Review Psychology*, 39, str. 583-607.
- Youniss, J. (1989). Parent-adolescent relationships. In, W. Damon (Ed.), *Child Development Today and Tomorrow*. San Francisco: Jossey-Bass.

Dimenze posuzování pojmů "dobrý člověk" a "zlý člověk" u adolescentů*

Petr Macek, Mojmír Tyrlík

Představa dobrého člověka a zlého člověka jsou důležité hodnotící etalony dospívajících. Pro lepší pochopení jejich funkce je třeba více vědět o tom, zda adolescenti uvažují o dobrém a zlém člověku stejném vztahovém rámci. Jinak řečeno, zda je sémantická struktura pojmů „dobrý člověk“ a „zlý člověk“ je analogická. Celkem 309 adolescentů posuzovalo pojmy „já“, „dobrý člověk“ a „zlý člověk“ na škálách sémantického diferenciálu. Jejich faktorová analýza pak vedla ke specifikaci dimenzí, ve které jsou pro definování dobrého a zlého člověka relevantní.

Úvod

V souvislosti s ujasňováním vztahu k sobě a s procesem utváření identity v období adolescence získávají na zvláštním významu i subjektivní normy, hodnoty a morální pravidla. Morální vývoj v dospívání znamená v tomto smyslu přechod mezi dětskou morálkou, která se opírá o jasná vnější pravidla určená autoritami a morálkou „psychické dospělosti“, která by se měla opírat o zvnitřněné etické principy (srovnej Kohlberg, 1976; Heidbrink, 1997).

Dobro a zlo si dospívající uvědomují v různých souvislostech – osobních i neosobních, více či méně zprostředkovaných (massmédií, virtuální realitou atd.). Zejména masivní neosobní prezentace dobra a zla vede často k relativizaci základních etických norem a hodnot. Zvláštní význam získává pro adolescenty poctivost a opravdovost - uplatňují se jako důležité integrující faktory právě tehdy, když se dospívající dostává do střetů mezi různými hodnotovými systémy (Perlmutter, Shapiro, 1987).

Morálka se v adolescenci utváří na více základech. Jedním je rozvoj formálních operací a abstraktního myšlení, které vede k teoretickým etickým úvahám o spravedlnosti, dobru a zlu. Druhým základem jsou měnící se vztahy k nejbližšímu sociálnímu okolí - přátelům, rodičům, dalším dospělým autoritám atd. Dospívající si začínají větší měrou uvědomovat hodnotu vztahů, mění i jejich pojetí zájmu o druhé, pojetí péče, starosti a pomoci druhým. Pomalu překonávají egocentrismus a v interpersonálních vztazích rozvíjejí svoji osobní morálku, která v psychologickém slova znamená citlivost a znalosti a přesvědčení o tom, co je správné a co je špatné (Seifert, Hoffnung, 1991).

V tomto vztahovém rámci jsou důležitými hodnotícími etalony personifikovaná vyjádření morálky, mezi nimi i představy o tom, kdo a jaký je dobrý člověk a zlý člověk.

* Jedná se o řešení grantového projektu GA ČR 40/98/10892 "Dobro a zlo v myslích adolescentů", jehož řešiteli jsou oba uvedení autoři. Tato stať je dílčím výstupem tohoto projektu.

Sborník příspěvků z konference: Sociální procesy a osobnost, Brno 1999, 89 - 94

Míra abstrakce od určitých situací a od chování konkrétních osob nečiní adolescentům obtíže, zřejmá je současně i relevance těchto dvou pojmů pro úvahy o vlastní morálce.

Do této oblasti je zaměřen i náš empirický výzkum. Jedním z jeho dílčích cílů je zjistit, zda adolescenti uvažují o dobrém a zlém člověku jako o významových protikladech. Jinak řečeno, zda je sémantická struktura obou pojmů analogická, či zda při posouzení každého z nich uvažují dospívající v jiných dimenzích.

Za vhodný teoretický rámec pro konceptualizaci a operacionalizaci tohoto výzkumného záměru považujeme psychosémantický přístup, který pracuje s různými variantami metody sémantického diferenciálu (Osgood, Suci, Tannenbaum, 1957; Šmeljev, 1983; Petrenko, 1983).

Na rozdíl od běžnější varianty, kdy se zavádí společný sémantický prostor několika pojmů a popisují se jejich vzájemné distance v tomto prostoru, jdeme nyní opačnou cestou – hledáme specifické aspekty významu pojmů „dobrý člověk“ a „zlý člověk“.

Metoda

Výzkumný soubor tvořilo celkem 309 adolescentů (156 dívek, 153 chlapců) z různých středních škol. Průměrný věk respondentů byl 16 let, přičemž ve věkovém pásmu 15-17 let bylo více než 90% dotázaných.

V rámci dotazníkové baterie bylo jedním z úkolů zúčastněných pokusných osob posoudit prostřednictvím 23 bipolárních škál dobrého člověka (formulace: „Dobrý člověk je:“) a zlého člověka (formulace: „Zlý člověk je:“). Pro škálování byla použita pětibodová stupnice.

Volba posuzovacích škál vycházela z našich dřívějších výzkumů. Kritériem bylo, aby škály reprezentovaly třídimenzionální pojetí sémantického prostoru podle Ch. Osgooda a jeho spolupracovníků (Osgood, Suci, Tannenbaum, 1957) a také aby postihly další důležité významové aspekty obsahu sebesystému adolescentů (viz Macek, Osecká, Blatný; 1993; Macek, Osecká, 1996).

Výsledky

1. Struktura pojmu „dobrý člověk“

Na základě scree-testu (eigenvalue větší než jedna) bylo extrahováno celkem šest faktorů (metoda hlavních komponent, rotace Varimax). Výsledky faktorové analýzy jsou uvedeny v tabulce 1.

**Tab 1. : Faktorová struktura pojmu „Dobry člověk“ (rotovaná faktorová matice),
průměry pro jednotlivé škály**

	1	2	3	4	5	6	kom.	M	SD
šťastný – nešťastný	,278	-,030	,301	,348	,045	,274	,367	3,925	0,814
silný-slabý	-,022	,070	,166	,160	,514	,617	,703	3,626	0,931
pasivní-aktivní	-,293	-,301	-,325	,082	-,297	-,140	,397	1,901	0,747
neoblíbený-oblíbený	-,171	-,033	-,627	-,063	-,020	-,289	,512	1,844	0,845
průbojný-neprůbojný	,497	,029	,266	-,124	,562	,074	,655	3,505	0,983
správný-nesprávný	,191	,570	,120	,099	,172	-,116	,429	4,592	0,637
dobry-špatný	-,069	,613	,164	,038	-,048	,037	,413	4,779	0,550
příjemný-nepříjemný	,165	,217	,713	-,031	-,100	-,001	,594	4,386	0,693
špinavý-čistý	-,494	-,465	,054	,007	,251	-,286	,609	2,049	0,943
tvrdý-měkký	,087	-,042	-,151	,001	,770	-,038	,626	2,701	0,976
úspěšný- neúspěšný	,721	-,037	,255	,029	,193	,081	,632	3,683	0,902
prospěšný lidem- neprospěšný	,023	,210	,515	,477	,074	-,078	,550	4,510	0,633
schopný-neschopný	,419	,386	,232	,169	,186	,048	,444	4,143	0,808
křivý-rovný	-,090	-,545	,014	-,111	,170	-,291	,431	1,951	0,897
hezký-ošklivý	,221	,122	,114	-,025	-,121	,767	,680	3,296	0,721
přátelský-nepřátelský	,236	,337	,574	,298	-,106	-,001	,599	4,597	0,571
nadaný-nenadaný	,500	,214	,064	,188	,111	,161	,373	3,633	0,750
morální-nemorální	,028	,362	,059	,651	-,075	-,120	,579	4,472	0,643
významný- bezvýznamný	,412	,147	-,054	,410	,132	,277	,456	3,687	0,960
společensky angažovaný- neangažovaný	,723	-,107	,174	,089	-,126	-,011	,588	3,621	0,905
pravdivý-nepravdivý	-,059	,708	,162	,151	,015	,070	,558	4,549	0,626
cenný-bezcenný	,097	,018	,056	,816	-,073	,103	,694	4,322	0,769
jemný-hrubý	,130	,092	,354	,370	-,445	,113	,498	4,162	0,703
Variance	11	10,5	9,5	8,7	7,6	6,5	52,1		

První faktor (11 % rozptylu) je v největší míře saturován škálami *angažovaný - neangažovaný*, *úspěšný - neúspěšný*, *nadaný - nenadaný*, *průbojný - neprůbojný*, *schopný - neschopný* a také škálami *významný - bezvýznamný*, *čistý - špinavý*. Spojuje se v něm společenské uznání, společenská hodnota a určitá míra aktivity. Faktor jsme nazvali *Společenský úspěch versus. neúspěch*.

Druhý faktor (10,5 % rozptylu) sdružuje škály *pravdivý - nepravdivý*, *dobry - špatný*, *správný - nesprávný*, *rovný - křivý*, *čistý - špinavý*. Adjektivy, která se vyskytují často i v běžné mluvě dospívajících vyjadřuje běžnou morálku. Dostal označení *Pravdivost versus nepravdivost*.

Třetí faktor (celkem 9,5 % rozptylu) spojuje škály *příjemný - nepříjemný, oblíbený - neoblíbený, přátelský - nepřátelský, prospěšný lidem – neprospěšný*. Jde o sociálně příjemné a užitečné charakteristiky, proto je pojmenován *Společenská obliba versus neoblíbenost* - .

Čtvrtý faktor (8,7 % rozptylu) tvoří škály *cenný - bezcenný, morální - nemorální*, a v menší míře také škály *prospěšný, významný*. Adjektiva vyjadřují mravnost, ve spojení s hodnocením člověka se v mluvě adolescentů však vyskytují jen zřídka, mají „silný“ význam. Faktor jsme nazvali *Společenská hodnota versus bezcennost*.

Pátý faktor (7,6 %) je spojení škál *tvrdý - měkký, průbojný - neprůbojný, silná - slabý*, a v menší míře také škály *hrubý – jemný*. Jde tu o způsob sebeprosazování , faktor byl nazván *Průbojnost versus poddajnost*.

Šestý faktor (6,5 %) spojuje dvě škály: *hezký – ošklivý a silný – slabý*. Specifický faktor jsme nazvali *Atraktivita versus nepřitažlivost*.

2. Struktura pojmu „Zlý člověk“

S aplikací stejných statistických kritérií byla provedena faktorová analýza pojmu „zlý člověk“. Bylo extrahováno celkem pět faktorů (viz tab. č. 2).

Tab 2: Faktorová struktura pojmu „Zlý člověk“ (rotovaná faktorová matice), průměry pro jednotlivé škály

	1	2	3	4	5	kom.	M	SD
šťastný – nešťastný	0,186	0,097	0,351	0,525	-0,194	0,480	2,694	1,151
silný-slabý	0,087	0,056	-0,067	0,706	0,036	0,515	3,365	1,285
pasivní-aktivní	0,093	-0,317	-0,223	-0,537	0,186	0,481	2,811	1,274
neoblíbený-oblíbený	-0,113	-0,095	-0,770	-0,160	0,067	0,645	4,182	0,927
průbojný-neprůbojný	-0,053	0,376	-0,061	0,668	0,019	0,594	3,810	1,115
správný-nesprávný	0,622	0,086	0,292	0,155	-0,238	0,560	1,451	0,666
dobrý-špatný	0,644	0,105	0,142	0,121	-0,178	0,492	1,325	0,613
příjemný-nepříjemný	0,211	0,253	0,733	0,043	-0,027	0,648	1,721	0,873
špinavý-čistý	-0,095	-0,381	-0,221	-0,129	0,605	0,586	3,260	0,991
tvrdý-měkký	0,004	0,108	-0,431	0,417	0,365	0,505	4,153	0,927
úspěšný- neúspěšný	0,145	0,646	0,229	0,395	-0,095	0,656	3,007	1,120
prospěšný lidem-neprospěšný	0,736	0,148	0,087	0,008	0,001	0,571	1,643	0,863
schopný-neschopný	0,175	0,625	0,091	0,443	-0,187	0,660	3,159	1,204
křivý-rovný	-0,234	0,066	0,098	-0,088	0,727	0,606	3,945	0,982
hezký-ošklivý	0,051	0,566	0,152	-0,125	-0,505	0,617	2,925	0,900
přátelský-nepřátelský	0,410	0,311	0,483	0,092	-0,117	0,520	1,795	0,938
nadaný-nenadaný	0,237	0,659	-0,025	0,179	-0,126	0,538	3,059	1,018
morální-nemorální	0,644	0,143	0,118	-0,117	-0,128	0,479	1,662	0,882
významný-bezvýznamný	0,313	0,606	0,179	0,223	0,018	0,548	2,827	1,123
společensky angažovaný-neangažovaný	0,051	0,657	0,285	0,139	0,104	0,546	2,918	1,141
pravdivý-nepravdivý	0,717	0,007	0,081	0,111	0,000	0,533	1,669	0,820
cenný-bezcenný	0,562	0,429	0,150	-0,095	0,034	0,533	2,235	1,095
jemný-hrubý	0,308	0,158	0,617	-0,125	0,057	0,519	1,623	0,816
Variance	14,1	13,9	10,9	10,0	6,7	55,7		

První faktor (14,1 % rozptylu) sdružuje škály *prospěšný lidem – neprospěšný, pravdivý – nepravdivý, morální – nemorální, dobrý – špatný, správný – nesprávný, cenný – bezcenný*. Sociální hodnocení se zde spojuje s morálním. Dá se říci, že vyjadřuje celkovou hodnotu člověka – nazvali jsme ho proto *Hodnotnost versus bezcennost*.

Druhý faktor (13,9 % rozptylu) zahrnuje škály *nadaný – nenadaný, společensky angažovaný – neangažovaný, úspěšný – neúspěšný, schopný – neschopný, významný – bezvýznamný a hezký – ošklivý*. Spojuje se v něm společenské uznání, společenská hodnota a určitá míra aktivity. Nazvali jsme ho *Společenský úspěch versus neúspěch*.

Třetí faktor (celkem 10,9 % rozptylu) spojuje škály *příjemný – nepříjemný, oblíbený – neoblíbený, jemný – hrubý, přátelský – nepřátelský, měkký – tvrdý*. Jde o sociálně příjemné a užitečné charakteristiky, proto je pojmenován *Společenská obliba versus averze*.

Čtvrtý faktor (10,0 % rozptylu) tvoří škály *silný – slabý, průbojný – neprůbojný, aktivní – pasivní a šťastný – nešťastný*. Aktivita se zde spojuje se silou, faktor jsme nazvali *Průbojnost versus pasivita*.

Pátý faktor (6,7 %) je nejspecifičtější, spojuje dvojici škál *křivý – rovný a špinavý – čistý*. Tato adjektiva v běžné mluvě dospívajících označují morální charakteristiky, proto jsme ho nazvali „*Běžná morálka versus „špinavost“*“.

Diskuse

I když nacházíme ve faktorové struktuře pojmů „dobrý člověk“ a „zlý člověk“ řadu podobností, mají oba pojmy svoje specifika.

Pro oba pojmy je společnou charakteristikou uvažování v dimenzích *společenský úspěch vers. neúspěch, společenská obliba vers. averze, a průbojnost vers. neprůbojnost*.

U pojmu „dobrý člověk“ se také zřetelně vydělují dva aspekty *mravnosti*. Zdá se, že tyto dva aspekty vyjadřují oddělení jakési oficiální společenské morálky od mravnosti, tak jak je vnímána a komunikována v běžném životě. Označit někoho přívlastkem „morální“ není v běžné komunikaci dospívajících časté. Obvyklejší vyjádření morálních charakteristik je, že je někdo „správný“, „dobrý“ či „pravdivý“. Právě tyto tři adjektiva saturují zmíněný faktor běžné morálky. Je-li tedy někdo dobrý, v užším slova smyslu to rovněž znamená, že je autentický (pravdivý) s přirozenou neformální hodnotou.

Jako specifická dimenze uvažování o dobrém člověku se vydělila *atraktivita*, což je naše označení pro spojení síly a krásy. Srovnáme-li tento výsledek s našim dřívějším výzkumem ideálního já adolescentů (Macek, Osecká, Blatný, 1993), nacházíme tu určitý významový posun. V obrazu ideálního adolescenta se síla spojuje spíše se sociálním oceněním, krása s úspěchem. Při explicitním hodnocení abstraktnější pojmu „dobrý člověka“ jsou tyto charakteristiky na sociálních a morálních aspektech relativně nezávislé.

Pojem „zlý člověk“ je – mimo jiné – spojován i s úvahami o společenské ceně či hodnotě člověka. Nemorálnost je blízko špatnosti, nepravdivosti, nesprávnosti. To je pravděpodobně jakási základní obecná dimenze. Vedle ní se uplatňuje specifické expresivní (ale v běžné mluvě často používané) označení zlého člověka jako „křiváka“ a „špinavce“ (relevantní škály sytí pátý, specifický faktor).

Zajímavé může být také vědět, které škály mají v souvislosti s posuzováním uvedených pojmů nejednoznačný význam. Pro „dobrého člověka“ jsou to škály *šťastný –*

nešťastný, špinavý-čistý, prospěšný lidem-neprospěšný, významný-bezvýznamný a překvapivě rovněž škála *aktivní - pasivní*. Pro posuzování „zlého člověka“ má nejednoznačný význam pouze škála *tvrdý – měkký*.

Škála *šťastný-nešťastný* nevstupuje větším nábojem do žádného z faktorů posouzení „dobrého člověka“ (při posouzení „zlého člověka“ souvisí s průbojností). *Špinavý-čistý* souvisí jednak s osobní mravností, jednak se společenským oceněním, být *prospěšný lidem* znamená jednak být morální a současně být oblíbený.

Škála *aktivní – pasivní* reprezentující v jiných souvislostech samostatnou specifickou složku významu (*activity* - viz Osgood, Suci, Tannenbaum, 1957) bývá při hodnocení konkrétních osob v signifikantním vztahu se škálou *silný-slabý*. V případě struktury sebepojetí adolescentů to často vyjadřuje sociálně průbojného člověka, který má u druhých prestiž (Macek, Osecká, 1990). V tomto výzkumu se ukázala nejméně relevantní pro posouzení „dobrého člověka“ (v případě posouzení „zlého člověka“ je aktivita spojována s tvrdostí a silou).

Označení *tvrdý-měkký* má v obraze posouzení „zlého člověka“ dvojí konotaci – jednak souvisí pozitivně s průbojností, negativně je vztahována k společenské oblibě. Jeden aspekt významu znamená tedy negativní sílu (a v obraze „zlého člověka“ bychom si mohli představovat třeba agresivitu), druhý negativní sociální hodnocení.

Literatura:

- Macek, P., Osecká, L., Blatný, M. (1993) Semantic structure of adolescent's actual, ideal, and unwanted self. *Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis*, i 27, 111-121
- Macek, P., Osecká, L. (1996). Sebesystém adolescentů a jejich hodnocení rodičů: psychosémantický přístup (Self-system of adolescents and their assessment of parents). *Sborník prací FF BU, P1*, s. 35 - 48
- Heidbrink, H. (1997). *Psychologie morálního vývoje*. Praha: Portál
- Kohlberg, L. (1976). Moral Stages and Moralization. The Cognitive-Developmental Approach. In: T. Lickona (Ed.), *Moral Development and Behavior*. New York: Holt, Rinehart, and Winston.
- Osgood, C.E., Suci, G.J., Tannenbaum, P.H. (1957). *The measurement of meaning*. Chicago: University of Illinois Press.
- Perlmutter, R., & Shapiro, E.R. (1987). Moral and Values in adolescence. In: V.B. Van Hasselt, M. Hersen (Eds.), *Handbook of Adolescent Psychology*. New York: Pergamon Press, str. 184-204.
- Petrenko, V.F. (1983). Vvvedeniye v eksperimentalnuyu psichosemantiku: issledovaniye form reprezentatsii v obydenom. soznanii. Moskva: Izdatelstvo MGU.
- Seifert, K. L., & Hoffnug, R. J. (1991). *Child and Adolescent Development*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Šmeljev, A.G. (1993). Vvvedeniye v eksperimentalnuyu psichosemantiku: teoretičesko-metodologičeskoje osnovaniye i psichodiagnostičeskoje vozmožnosti. Moskva: Izdatelstvo MGU.

Teorie Nancy Chodorow: snaha o nalezení dynamického modelu psychosexuálního vývoje ženy

Magda Machátová

Theory of Nancy Chodorow: looking for dynamical model of women's psychosexual development

Freud's concept of human psychosexual development influenced concept of development children's psychology and many theoretically and practically contributions. The main concept of his psychology is oedipal complex reflecting the reality of patriarchal society with fixed gender hierarchy. Thus the feminist movement systematically criticized the psychoanalysis. Nancy Chodorow attempted to rehabilitate the psychoanalysis by formulating the Object/Relation Theory. This theory explains the differences in the male and female psychology using the primary relationship between mother and child; the mother-daughter relationship is determined by the similarity and the mother-son relationship is determined by the dissimilarity.

Tvrzení, že teoretický příspěvek Sigmunda Freuda ovlivnil nejen psychoterapii, ale i další psychologické disciplíny (především psychologii osobnosti, vývojovou psychologii atd.), jistě není nadnesené, zvláště v Evropském kontextu. Freudův model psychosexuálního vývoje najdeme v nesčetném počtu učebnic: Freud (in Balcar, 1993) hovoří o pěti stádiích, ve kterých se centrem pudové energie stává určitá tělesná oblast, každému stádiu pak odpovídá určitý typ charakteru.

Jedním z nejdůležitějších konceptů je Oidipický komplex, pomocí kterého Freud vysvětluje primární socializaci dítěte v rodině, jejíž součástí je také převzetí mužské a ženské role. Oidipický komplex se podle Freuda (in Rycroft, 1993, in Kocourek, 1992) odehrává mezi čtvrtým a pátým rokem života. Dítě směřuje svá sexuální přání na rodiče opačného pohlaví, zatímco rodiče stejného pohlaví prožívá jako rivala. Negativní oidipický komplex popisuje situaci, kdy dítě směřuje svá sexuální přání na rodiče stejného pohlaví a za rivala považuje rodiče opačného pohlaví. Oidipický komplex probíhá u obou pohlaví různě: Chlapec reaguje na svá přání kastrací úzkostí, která nakonec vede k opuštění těchto přání a identifikací s otcem. Závist penisu pak Freud vysvětluje psychosexuální vývoj ženy. S objevením anatomické rozdílnosti pohlaví v ženě vzniká pocit zranění, poškození. Závist penisu se proměňuje do přání po dítěti. Podle Rycrofta (1993) lze Freudovu tendenci interpretovat psychologii ženy pomocí tohoto fenoménu považovat za falocentrickou. z tohoto hlediska je zajímavé tvrzení samotného Freuda, který napsal, že „psychologie ženy pro něj zůstala přes všechnu jeho snahu nepoznaným kontinentem“ (Freud in Rohde-Dachser, 1997, 19).

Oidipický komplex odráží realitu patriarchální společnosti, kde nelze hovořit o skutečném dualismu ve vztahu muže a ženy, ale o asymetrii: muži mají snazší přístup k mocenským pozicím a tím také větší možnost zabránit ženám v přístupu k těmto pozicím; pro patriarchát je typický mocenský boj mezi mužem a ženou; jeho výsledkem je pohlavní hierarchie, která se projevuje v oblasti vnějších reprezentací a například také v tom, že je to muž, kdo definuje ženu a ne naopak.

Podle Tomáškové (1994) definuje psychoanalýza psychologický vývoj člověka jako jev, který spočívá na jedné straně v synově žárlivosti na otce a z toho vyplývající nenávisti k vlastní matce jako na nevyhnutelném kroku k odpoutání se a k dosažení dospělé mužnosti, a na straně druhé v dceřině uvědomění si své tělesné nedostatečnosti – závislosti, že nevlastní penis. Proto jistě není překvapivé, že toto definování nenalezlo ve feministických teoriích velkou odezvu; psychoanalytické definování ženské psychiky je jedním z důvodů, proč byla právě psychoanalýza feministickým hnutím systematicky kritizována.

Nancy Chodorow se pokusila o rehabilitaci psychoanalýzy. Na základě své dlouhodobé práce publikovala velké množství článků a knih a předložila teorii, která je dnes označována jako „Object-Relations Theory“ (teorii o vztahu k objektu, její příspěvek ke vzniku pohlavních rozdílů z feministické perspektivy lze považovat za nejvýznamnější a nejkompaktnější).

N. Chodorow v roce 1978 zveřejnila knihu „The Reproduction Of Mothering“, ve které uveřejnila konceptualizaci pohlavních rozdílů zcela odlišnou od tradiční psychoanalýzy. Ve své práci klade důraz především na vztah matka – dcera. Autorka se nepokouší vyrovnat s ženským oidipským komplexem a z něj vyplývajícím pojetím ženského vývoje; její teorie hovoří o mužské a ženské primární socializaci a vysvětluje vznik pohlavní odlišnosti.

Teorii N. Chodorow představím v následujících tezích:

1. Protože je to vždy ženy kdo se stávají matkami, stávají se ženy také primárními osobami pro chlapce i dívky v prvních letech jejich života. Na počátku života mají chlapci i děvčátka vztah k jedné ženě (tzv. „asymetrie pohlaví“). Tato skutečnost má pro děti mužského i ženského pohlaví různé následky.
2. Vztah matka – syn je od počátku určen rozdílností obou zúčastněných. To znamená, že syn je matkou především potvrzován jako objekt, který se odlišuje - chlapečkova identita se vytváří na základě odlišnosti; učit se být maskulinní pro něj znamená učit se nebýt femininní.
3. Vztah matka – dcera je oproti tomu určen podobností. Psychická struktura děvčátka se vytváří ve vztahu k někomu, kdo je stejný jako matka. Dcera je matkou prožívána a milována jako pokračování vlastního já a je méně utvrzována ve své odlišnosti. Děvčátka se identifikují s matkou a mají v ní trvalý příklad vztahu vůči druhým – v pečování, soucítění, schopnosti vcítění se do myšlení a pocitů druhých. Jejich vnitřní život je odmalička obohacený o schopnost vztahovosti vůči okolnímu světu a celá jejich osobnost je formována v propojení s okolním světem tak, jak to vidí u své matky. Protože žena vychovává ženu, vyrůstá děvče s psychickou kapacitou být matkou a starat se o druhé. Autorka v tom vidí důvod, proč dívky později přebírají roli matky celkem automaticky. Domnívá se také, že dívky samy sebe definují více v souvislosti a ve spojení s ostatními a prožívají se méně diferencovaně. Vztahy a závislosti jsou pro rozvoj dívčiny psychiky do jisté míry nutné, zatímco odloučení není primární. Naopak, ženská rodová identita je odloučením ohrožována.
4. Aby se chlapec stal mužem, musí se brzy a relativně náhle vyvázat z primárního vztahu k matce. Odloučení je pro chlapce zásadní pro rozvoj jeho mužskosti. Protože mužskost je definována skrze odloučení, je mužská rodová identita

ohrožována intimitou. Duševní život mužů v důsledku této situace vyžaduje opozici, reakci na silnou osobu věčně přítomné matky. Autorka v tom vidí příčinu misogynie, obviňování matek ze špatných vlastností synů či připisování viny za jejich neúspěchy. Považuje to za důkaz této psychické potřeby postavit se do opozice vůči v dětství silně prožitému vztahu k matce (tzv. vnitřní obraz matky). V důsledku radikálního oddělení od matky zůstává velká část chlapcových pocitů a fantazií je potlačena. Mužův nejhlubší strach se týká situace, ve které podlehne pokušení (často připisované ženě) a znovu „upadne“ do primárního vztahu. Podle Chodorow (1978) bude později ženě způsobovat zklamání, protože tento strach ho učiní neschopným vyjadřovat své pocity a vycházet vstříc jejím emocionálním přáním, hovoří o neschopnosti muže vytvořit si zdravý nekonfliktní vztah k druhým a považuje tuto skutečnost za trvalý zdroj napětí v partnerských vztazích a za zdroj mužovy snahy dominovat ve všech sférách společenského života.

5. Vztah matka – dcera není poznamenán takovým zlomem jako vztah matka – syn. Vztah matka – dcera přetrvává celý život (i když je velmi ambivalentní) a má i určité symbiotické zabarvení. Otec je zajímavý heterosexuální vztahový partner, který dyádu matka – dcera obohacuje. Vedle existujícího vztahu k matce má vztah k otci pro dceru dvojitý význam. Otec však není dostatečně důležitým objektem na to, aby mohl zlomit lásku k matce, neboť ranná náklonnost děvčátka k matce je exkluzivní, zatímco k otci nikoliv.
6. Děvčátko hledá u otce v první řadě nezatežující alternativu ke svému intenzivnímu primárnímu vztahu. Sexualizace tohoto vztahu vychází od otce a potvrzuje děvčátko jako „malou ženu“. K rivalitě mezi matkou a dcerou dochází, jestliže tato sexualizace probíhá příliš intenzivně. V normálním případě děvče považuje oba rodiče za objekty lásky i za rivaly.
7. Děvčátko si otce idealizuje – překrývá tak zklamání vzniklé následkem jeho nezastížitelnosti a nepřítomnosti.
8. Nepřátelství děvčátka vůči matce je reakcí na dříve prožitou matčinu všemocnost, která nebyla modifikována přítomností třetí osoby. Zážitky zklamání a bezmoci malého dítěte se spojují vždy s obrazem matky, protože jí byla přenechána zátěž péče o dítě, zatímco otec se stáhnul.
9. Jestliže má být řetězec předávání pohlavních rolí přerušen, vyžaduje to, aby byla v budoucnu zátěž „mateřství“ rozdělena mezi muže a ženu. Emancipace ženy dosud narážela na nedostatečné uskutečňování tohoto předpokladu.
(volně podle Chodorow, 1978 a Rohde-Dachser, 1997)

Teorie N. Chodorow validizuje v první linii vztah matka – dcera, který je považován za centrální a současně nejvýznamnější oblast ženské existence. Jsou to především emocionální blízkost a shoda, které zajišťují tomuto vztahu (při vši jeho ambivalenci) jeho jedinečnost. Současně se jedná o vztah, který v této kvalitě připadá v úvahu pouze mezi ženami. Pohlaví dceři zajišťuje její privilegium účasti na exkluzivitě tohoto vztahu. Otec je a zůstává cizincem. Jeho pohlavní příslušnost ho předurčuje (na rozdíl od ženy) k emocionálně omezené existenci, která se projevuje v nedostatečné empatii, snížené schopnosti prožívat a vyjadřovat své pocity. Proto musí žena vedle muže zůstat notoricky potřebná. Tuto emocionální deprivaci matka a dcera ve svém vztahu neprožívají, neexistuje v něm srovnatelné zklamání. Význam muže/otce jako

heterosexuálního objektu je menší ve srovnání s lákadly v emocionální oblasti vztahu matka - dcera.

Jestliže srovnáváme příspěvek Nancy Chodorow s Freudovou teorií ženskosti (ženskosti z mužského pohledu), pak se objevují rozdíly v obsahu i struktuře. Samotná formulace obou teorií prozrazuje pohlaví autora/autorky podle schématu racionální = maskulinní/ emocionální, vztahové = femininní (Bornemann, 1994), proto Rohde-Dachser (1997) hovoří o „mužské“ a „ženské“ verzi.

1. Mužská verze zdůrazňuje rozdílnost vzhledem k primárnímu objektu, ženská verze zdůrazňuje podobnost.
2. Mužská verze staví do popředí viditelný pohlavní znak, ženská verze vztah.
3. V mužské verzi vše závisí na "vlastnictví" penisu, který zde má funkci garance elementární jistoty; v ženské verzi vše závisí na vztahu k matce, který sám musí být zbaven agrese, závisti a viny.
4. V mužské verzi je muž/otec reprezentován penisem a kvůli němu uctíván nebo obáván. Penis funguje jako patriarchální objekt aniž by absence k němu náležející osoby byla pocíťována jako nedostatek - jedná se o určitou paralelu k fetišistickému vztahu. Mnohé poukazuje na to, že ženy jsou spíše připraveny zabývat se ve svých fantaziích tělesnou podobností s matkou, např. schopností rodit. Představa: "otec a já máme oba penis, proto nás spojuje jedinečný nezrušitelný vztah" není součástí mužského fantazijního světa a pravděpodobně by vzhledem ke svým homosexuálním implikacím vzbuzovala obavu.
5. V ženské verzi hrají důležitou roli pocity (vlastní, ale také domnělé otcovy/mužovy), v mužské verzi je řeč pouze o afektech (zklamání, závist, ješitnost, žárlivost...) Převedení emocionality na ženu se zde jeví téměř absolutní.
6. Mužská verze zdůvodňuje, proč je vše tak, jak je, a obsahuje pokyny, jak se s tím má žena vyrovnat. Ženská verze má také silný utopický element: i tato verze popisuje, proč jsou věci tak, jak jsou, ale deklaruje zároveň i cíl potenciálních změn.
7. Mužská verze poskytuje ženám model ženskosti spolu s návodem, jak se chovat, jestliže chce této deklarované ženskosti dosáhnout. Ženská verze také adresuje mužům určité pokyny týkající se mužské role, tyto pokyny se však nevztahují primárně na jeho „mužnost“ (která se samozřejmě předpokládá a nemusí být teprve dosahována). Muž zde má především něco dělat: má ženě ulehčit její obtížný úkol – mateřství.
8. Obě verze obsahují latentní poselství vždy pro to druhé pohlaví. V mužském poselství se má žena stát určitým komplementárním prvkem. Ženské poselství pro muže je méně jednoznačné, ambivalentnější. Jeho obsah snad lze formulovat jako poselství: „Potřebuji tě, neopouštěj mě.“, ale také „Nesmíš mě zklamat.“ a „Když se mi budeš podobat, nebo když se o to alespoň pokusíš, můžeme být spolu šťastní.“
9. S jistotou očekávaným zklamáním je toto poselství současně určeno také dceři (nebo z pohledu dcery také matce). Zde pak zní: „Muž/otec je zdrojem zklamání, nebude nás mít, protože ty (matka, dcera) jsi má nejdůležitější partnerka ve vztahu. Nedovolíme mu, aby do našeho vztahu vnesl rivalitu, závist, nenávist. Ty a já patříme k sobě.“

(volně podle Chodorow, 1978, 1989, Rohde-Dachser, 1997)

Koncepce ženskosti N. Chodorow (podobně jako Freudova) je výsledkem představy o primárním dyadickém vztahu; tato koncepce kulminuje do výpovědi, že dyáda matka – dítě (dcera) je primárním vztahem, ke kterému otec přistupuje vždy až jako třetí. Zcela ignorována je skutečnost, že rodičovský pár existoval již před narozením dítěte, tedy před existencí vztahu matka – dcera. Podle Rohde-Dachser (1997) je to právě dítě, kdo se ve skutečnosti stává třetím členem již existujícího systému. Tato absence podrobnější reflexe úlohy otce v rodinném systému je podle mého názoru největším nedostatkem prezentovaného příspěvku.

Vzhledem k rapidní změně pohlavních rolí a společenského klimatu obecně upozorňuje Rohde-Dachser (1997) na skutečnost, že dnešní doba vyžaduje od dívek jiné výkony v procesu jejich individuace, které již neodpovídají tradiční „ženské“ socializaci. Dnešní děvče nebude reagovat zesílením blízkosti a závislosti ve vztahu k matce, protože do svého ideálního já internalizovala emancipační ideologii a tyto své reakce odmítá. Často u matky nenachází uspokojivý model řešení situace, naopak řešení, které matka nabízí představuje pro dceru neatraktivní variantu. Tím je vážně ohrožena kontinuita: cesty matek a dcer se rozdělují s dosud nevídanou radikálností. z tohoto pohledu může tendence k podobnosti a závislosti na matce představovat překážku či ztížení procesu individuace.

Obecně je teorie N. Chodorow považována za dosud nejkomplexnější příspěvek k nalezení modelu ženské psychiky formulovaný ženou. Nepochybně se jedná o jakési otevření dveří, počátek na cestě, na které je třeba jít dál. Oslovuje především svou srozumitelností, možností praktického využití i dalšího teoretického zpracování.

Literatura:

- Balcar, K. (1991): Úvod do studia psychologie osobnosti. Chrudim: Mach.
Bornemann, E. (1994): Encyklopedie sexuality. Praha: Victoria Publishing.
Chodorow, N. (1978): The Reproduction Of Mothering. Berkeley: UC Press.
Chodorow, N. (1989): Feminism and Psychoanalytic Theory. New Haven and London: Yale University Press.
Kocourek, J. (1992): Horizonty psychoanalýzy. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.
Rohde-Dachser, Ch. (1997): Expedition in den dunklen Kontinent. Frankfurt a.M.: Fischer.
Rycroft, Ch. (1993): Kritický slovník psychoanalýzy. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.
Tomášková, S. (1994): Nancy Chodorow - Psychoanalytika a materstvo. Aspekt, 1, 7.

Souhrn

Freudův model psychosexuálního vývoje ovlivnil pojetí vývoje dětské psychiky a podnítil mnoho teoretických i praktických příspěvků. Jeho základním konceptem je oidipický komplex, který však odráží realitu patriarchální společnosti s pevně určenou pohlavní hierarchií. Proto byla psychoanalýza podrobena systematické kritice feministického hnutí. O rehabilitaci psychoanalýzy se pokusila Nancy Chodorow, která formulovala tzv. Object/Relation Theory – teorii o vztahu k objektu. Tato teorie vysvětluje rozdíly v psychice muže a ženy na základě primárního dyadického vztahu dítěte a matky; vztah matka - dcera je určován podobností a vztah matka - syn je určován odlišností.

Faktory osobnosti v kontexte dimenzií rodiny u pubescentov

Luba Medved'ová

Persomality factors in the context of family dimensions in pubescents

The contribution researches the relatedness of Big Five factors (John et al., 1994) with educational means in the family (Čáp - Boschek, 1994). The results indicate a considerable variability of the relatedness of components of education and personality factors both in relation to parents' sex and to pubescents' sex. As expected, significant relationships appeared to be in the positive poles of personality characteristics (including emotional stability as the antipole of neuroticism) and positive emotional relationship of parents, and for the favour of liberty in educational direction. Our respondents are more perceptive to emotional components in this age and girls have more significant relationships with their fathers.

Pri formovaní nášho problému sme vychádzali z výskumov B. Rotterovej a J. Čápa (1979), od ktorých sme prebrali aj ponímanie spôsobu výchovy v rodine, ako zahŕňajúce vzájomné emočné vzťahy dospelých s deťmi, spôsob komunikácie medzi nimi, veľkosť a spôsoby kladenia požiadaviek na dieťa, kontrolu ich plnenia (odmeňovanie a trestanie) a spôsoby reagovania dieťaťa. Uvedení autori vychádzajú z rozsiahleho štúdia literatúry a vlastného výskumu vyčlenili 4 komponenty výchovy (kladný vzťah, záporný vzťah kladenie požiadaviek a poskytovanie voľnosti), ktoré sa vzájomne kombinujú a majú najväčší formatívny vplyv na duševný vývin dieťaťa. V ďalších výskumoch skúmali súvislosti charakteristík výchovy s rysmi osobnosti, zisťovanými dotazníkmi EOD (Rotterová, Čáp, 1979a, 1979b) a HSPQ (Čáp, Boschek, 1996). Potvrdili, že základnou podmienkou priaznivého vývinu osobnosti (svedomitosti, stability a ďalších znakov) je kladný emočný vzťah k dieťaťu a adekvátna miera požiadaviek a kontroly - bez extrémov.

V poslednej dobe je predmetom teoretického i aplikovaného výskumu v mnohých krajinách 5-faktorová štruktúra osobnosti tzv. Big Five identifikovaná na základe analýzy lexika používaného k popisu osobnosti. Táto štruktúra sa viac menej potvrdila v mnohých krajinách okrem iného aj v češtine (Hřebíčková, Čermák, 1996) a slovenčine (Ruisel, 1997, 1998). Ide o faktory *extraverzia, prívetivosť, svedomitosť, neurotizmus a otvorenosť voči skúsenosti*.

R.M. McCrae a P.T. Costa (1990) uvádzajú, že pre rozvoj vzťahov k ľuďom sú zvlášť dôležité extroverzia a prívetivosť, kedy prvá je odrazom kvantity a druhá odrazom kvality vo vzťahoch k ľuďom. Ostatné tri faktory sa dotýkajú skôr osobného rozvoja, bez súvislostí vzťahov k ľuďom.

Nás zaujímal aké sú súvislosti medzi vyššie uvedenými charakteristikami výchovy a faktormi osobnosti (Big Five) osobitne v období puberty, ktoré je často charakterizované ako obdobie odpútavania sa detí od rodiny. Viacerí autori uvádzajú, že počas detstva deti bazálne akceptujú rodičovskú autoritu, čo zabezpečuje rovnováhu, v rámci ktorej rodičia širšie determinujú a kontrolujú vzťahy s deťmi. Avšak

s približujúcou sa adolescenciou najmä v období puberty sú vzťahy rodič-dieťa rôzne transformované. Tieto zmeny majú za následok zvýšenie asertivity u rodičov aj detí, zníženie akceptácie, zvýšenie výskytu verbálnych konfliktov, redukcii prejavov fyzického láskania a pozitívneho porozumenia medzi členmi rodiny a nové formovanie vplyvu, ktorý deti postupne nadobúdajú na rozhodovanie v rodine (podľa Medved'ová, 1995).

Vychádzajúc z načrtnutých súvislostí, sme sa chceli dozvedieť: aká je štruktúra vzťahov rodič-dieťa v kontexte faktorov osobnosti (Big Five) v puberte?

Metodika a vzorka

Na identifikáciu vlastností osobnosti sme použili 5-faktorovú škálu **CCQ-BFS** (The California Child Q-set Big Five scale) od Johna a kol. (1994). Škála identifikuje 5 bipolárnych faktorov osobnosti, ktoré sú: *extraverzia verus sociálna inhibícia* - identifikuje intenzitu interpersonálnych interakcií, úroveň aktivácie, potrebu stimulácie a sklon k veselosti; *prívetivosť verus antagonizmus* - identifikuje kvalitu interpersonálnej orientácie na kontinuu od súcitu k antagonizmu v myslení, cítení a konaní;

svedomitosť verus chýbanie kontroly - zachytáva individuálnu úroveň organizácie, vytrvalosti a motivácie správania zameraného na cieľ; *neurotizmus verus emocionálna stabilita* - identifikuje negatívne emócie a emočnú nestabilitu, sklon k zvýšenému prežívaniu stresu a maladaptívnym reakciám; *otvorenosť voči skúsenosti* - zisťuje sklon k vyhľadávaniu nových zážitkov toleranciu k neznámemu a uspokojovanie z objavovania.

Dotazníkom na zisťovanie spôsobov výchovy v rodine (Čáp - Boschek, 1994), sme identifikovali 4 komponenty výchovy: *kladný a záporný citový vzťah, požiadavky a voľnosť* v percepcii detí u každého rodiča osobitne.

Vzorku tvorilo 207 žiakov vo veku 10,5 - 14,5 rokov

Výsledky a diskusia

V tabuľkách 1 a 2 uvádzame rozdiely medzi chlapcami a dievčatmi v nami sledovaných premenných. Pri štatistickom porovnaní faktorov osobnosti sme získali len jeden významný rozdiel, ktorý predstavuje vyššiu úroveň neurotizmu u dievčat. V ostatných faktoroch evidujeme zanedbateľné rozdiely, kým M. Hřebíčková a I. Čermák (1996) zistili u 14-19 ročných adolescentov signifikantne vyššiu úroveň všetkých faktorov u dievčat, najvyššiu však tiež u neurotizmu.

Tab. 1 Štatistické rozdiely medzi chlapcami a dievčatmi vo faktoroch osobnosti

FAKTORY OSOBNOSTI	Chlapci n=105		Dievčatá n=102		ROZDIELY	
	AM	SD	AM	SD	t-test	f-test
Extroverzia verzus sociálna inhibícia	51,39	9,93	51,76	11,95	- 0,24	0,06
Prívetivosť verzus antagonizmus	83,27	34,83	87,46	33,54	- 0,88	0,77
Svedomitosť verzus chýbanie riadenia	60,60	11,62	59,53	9,99	0,71	0,50
Neurotizmus verzus emocionálna stabilita	40,23	12,69	47,54	14,52	- 3,85***	14,91***
Otvorenosť voči skúsenosti	44,32	7,87	44,11	7,89	0,19	0,03

Tab. 2 Štatistické rozdiely medzi chlapcami a dievčatmi v percepcii spôsobu výchovy rodičov

KOMONENTY výchovy v rodine	Chlapci n=105		Dievčatá n=102		ROZDIELY	
	AM	SD	AM	SD	t - test	f - test
	O	T	E	C		
Kladné city	26,06	3,30	25,74	3,93	0,61	0,38
Záporné city	14,44	3,62	13,39	3,68	2,03*	4,13*
Požiadavky	17,69	3,42	15,81	3,36	3,95***	15,60***
Voľnosť	19,06	3,22	20,13	3,51	- 2,24*	5,05*
	M	A	T	K	A	
Kladné city	26,17	3,59	27,01	3,32	- 1,76	3,10
Záporné city	14,45	3,26	13,52	3,54	1,96*	3,85*
Požiadavky	18,02	3,73	16,66	3,64	2,66**	7,06**
Voľnosť	19,27	3,11	20,37	3,50	- 2,40*	5,77*

významnosť: * = 0,05; ** = 0,01; *** = 0,001;

V tabuľke 2 vidíme, že chlapci v porovnaní s dievčatmi udávajú významne vyššiu úroveň záporných citov, požiadaviek (najmä od otca) i vyššiu kontrolu tak u otca ako aj u matky. Čiže vnímajú rodičov ako menej láskavých, náročnejších a prísnejších a pritom však majú nižšiu úroveň neurotizmu.

Tab. 3 Korelácie faktorov osobnosti s percepciou spôsobu výchovy rodičov u chlapcov a dievčat

KOMPONENTY výchovy v rodine	FAKTORY OSOBNOSTI				
	Extraverzia	Prívetivosť	Svedomitosť	Neurotizmus	Otvorenosť
O T E C n=104					
Kladné city	,27**	,23*	,33***		
Záporné city			-,19*	,28**	
Požiadavky		-,19*			
Voľnosť					
M A T k A n=105					
Kladné city		,20*	,32***		,33***
Záporné city					
Požiadavky		-,19*			
Voľnosť			,22*		
O T E C n=98					
Kladné city	,34***		,19*	-,25**	
Záporné city	-,26**		-,20*	,19*	
Požiadavky	-,22*		-,19*	,23*	
Voľnosť	,21*				
M A T k A n=102					
Kladné city					
Záporné city					
Požiadavky	-,25**			,29**	
Voľnosť					

významnosť * = 0,05, ** = 0,01, *** = 0,001

V tabuľke 3 uvádzame korelačné vzťahy dimenzií osobnosti s komponentmi výchovy osobitne pre každé pohlavie. Pokiaľ ide o množstvo signifikantných vzťahov sú pre chlapcov otec i matka približne rovnako dôležití (s dôrazom na emočné charakteristiky). U dievčat však evidujeme väčšiu závislosť od otca (8 významných vzťahov) než od matky, čo pravdepodobne súvisí s perspektívnou erotickou orientáciou. Zaujímavá je u dievčat absencia vzťahov dimenzií osobnosti s emočnými charakteristikami matky.

Pokiaľ ide o súvislosti jednotlivých faktorov s komponentmi výchovy, zisťujeme, že z dvoch faktorov ktoré reflektujú vzťah k ľuďom, **extroverzia** súvisí u chlapcov len s kladnými citmi otca, kým u dievčat vykazuje súvislosti so všetkými komponentmi výchovy otca a požiadavkami matky. Úplne inak je to u faktora **prívetivosť**, ktorý súvisí u chlapcov s kladnými citmi a s požiadavkami (negatívne) obidvoch rodičov, u dievčat sme však nezaznamenali žiadny signifikantný vzťah.

Pokiaľ ide o faktory, ktoré sa viac dotýkajú osobného rozvoja, **svedomitosť** u dievčat súvisí len s láskou a nárokmi otca, kým u chlapcov veľmi výrazne s láskou obidvoch rodičov a toleranciou matky. Toto zistenie považujeme za zaujímavé, pretože ide o obdobie v ktorom sa traduje nárast konfliktov s rodičmi, osamostatňovanie sa, nárast potrieb sebaapresadenia a dominancie najmä u chlapcov. Pravdepodobne však

práve preto potrebujú cítiť akceptáciu a lásku zo strany rodičov, čo je pre nich oporou pri interakcii s mimorodinnými činiteľmi a pri individualizácii.

Pokiaľ ide o faktor **neurotizmu**, vidíme, že tendencia prežívať skutočnosť negatívnejšie a úzkostlivejšie u chlapcov súvisí len so zápornými citmi otca voči nim, kým u dievčat aj s absenciou kladných citov otca a vzrastá so zvyšujúcimi sa požiadavkami a kontrolou obidvoch rodičov. Zdá sa, že pre faktor neurotizmu sú v tomto vývinovom období dôležitejšie emočné charakteristiky otca nie matky.

Otvorenosť voči skúsenosti je faktor, ktorý u dievčat nie je v tomto veku (?) viazaný na výchovu rodičov, u chlapcov sa spája s kladnými citmi matky (motivačný činiteľ?).

Naše výsledky korešpondujú v značnej miere so zisteniami B. Rotterovej a J. Čápa (1979a, 1979b) a J. Čápa a P. Boscheka (1996).

Záver

V našom súbore zisťujeme vyššiu úroveň neurotizmu u dievčat a vyššiu úroveň precepcie záporných citov, požiadaviek a kontroly od rodičov u chlapcov.

Pokiaľ ide o súvislosti jednotlivých faktorov s výchovou v rodine možno povedať, že v tomto vývinovom období extravergia viac súvisí s komponentmi výchovy v rodine u dievčat, a priateľnosť viac u chlapcov. Svedomitosť súvisí s pozitívnym citovým zázemím, osobitne u chlapcov, a neurotizmus je viac viazaný na negatívne city otca u obidvoch skupín. Otvorenosť súvisí len s kladnými citmi matky u chlapcov. U dievčat je zjavná väčšia fixácia na otca.

Nechceme robiť špecifickejšie závery z viacerých dôvodov: skúmali sme len základné komponenty výchovy, neverifikovali sme nástroj na meranie faktorov osobnosti u pubescentov, nemôžeme tiež jednoznačne tvrdiť, že naša vzorka bola reprezentatívna. Výsledky vyžadujú ďalšie overovanie.

Uvedomujeme si, že naše zistenia platia predovšetkým pre náš súbor, predsa sa však domnievame, že táto sonda potvrdzuje pretrvávajúce formatívne pôsobenie spôsobu výchovy v rodine na faktory osobnosti aj v puberte. Ďalej z nej vyplýva, že rodičia sú aj v tomto vývinovom období pre svoje deti zdrojom opory (ale aj frustrácie) pri nepriaznivých životných udalostiach, motivácie pri dosahovaní cieľov a modelom pre vzťahy k ľuďom mimo rodiny.

Literatúra:

- Čáp, J.: Způsob výchovy v rodině a jeho interakce s dalšími podmínkami ve vývoji dítěte. *Psychologie a patopsychologie dětí a teenagerů*, 30, 1995, 2, 147-163.
- Čáp, J., Boschek, P.: Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině. *Psychodiagnostika*, Bratislava 1994.
- Čáp, J., Boschek, P.: Faktory osobnosti adolescentů ve vztahu ke způsobu výchovy v rodině. *Československá psychologie*, 40, 1996, 6, 465-479.
- John, O.P., Caspi, A., Robinson, R.W., Moffitt, T.E., Stouthamer-Loeber, M.: The „Little Five“: Exploring the nomological network of the Five-factor model of personality in adolescent boys, *Child Development*, 1994, 65, č.1, s.160-178.
- Mccrae, R.M., Costa P.T.: *Personality in Adulthood*. Guilford Press, New York 1990.

- Medved'ová, L.: Rodina ako sociálna opora zvládania (coping) stresu u pubescentov. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 30, 1995, 2, 171-182.
- Hřebíčková, M., Čermák, I.: Vnitřní konzistence české verze dotazníku NEO-FFI. *Československá psychologie*, 40, 1996, 3, 208-216.
- Hřebíčková, M., Čermák, I.: Obecné dimenze osobnosti u mladších a starších adolescentů. In: *Retrospektiva, realita a perspektivy psychologie na Slovensku*. STIMUL, Bratislava 1996, s. 371-374.
- Rotterová, B., Čáp, J.: Způsob, problémy jeho vyjádření a zkoumání. *Československá psychologie*, 23, 1979, 2, 104-118.
- Rotterová, B., Čáp, J.: Vliv způsobu výchovy na formování všestranně rozvinuté osobnosti. *Československá psychologie*, 23, 1979, 3, 165-179.
- Ruisel, I.: Analysis of personality descriptors in the Slovak language. *Studia psychologica*, 39, 1997, 1, 1-3.
- Ruisel, I.: Lexical hypothesis in a psychodiagnostic context. *Studia psychologica*, 40, 1998, 4, 244-249.

Souhrn

Príspevok skúma súvislosti faktorov osobnosti Big Five (John a kol. 1994) so spôsobmi výchovy (Čáp-Boschek, 1994) a internálnym a externálnym zvládaním záťaže v rodine (Family Copes-Olson a kol., 1983). Výsledky hovoria, že pozitívne póly faktorov osobnosti (svedomitosť, otvorenosť voči skúsenosti, prívetivosť a extroverzia) vrátane emocionálnej stability (protipól neurotizmu), prevažne súvisia s kladným citovým vzťahom rodičov a toleranciou voči chlapcom i dievčatám. Pokiaľ ide s rodinného zvládania vzťahy nie sú tak jednoznačné a majú určité špecifiká tak vzhľadom k pohlaviu, ako aj stratégiám zvládania v rodine. Vzorku tvorilo 207 žiakov vo veku 10,5 – 14,5 rokov.

Příspěvek k diskusi o využití komplexních virtuálních simulací jako nástroje pro analýzu problémů

Marek Navrátil

Autor se zabývá problematikou využití komplexních virtuálních simulací jako výkonného nástroje pro modelování problémů v aplikované psychologii. Zamýšlí se nad jeho limity, především z hlediska posouzení adekvátnosti nalezených variant řešení. Přednosti tohoto nástroje shledává zejména ve formulaci a reformulaci hodnotících kritérií, jež jsou klíčová pro posouzení nabízených řešení problémů.

Úvahy o „kybernetickém prostoru“ (dále jen cyberspace) a o jeho modech lze nalézt v literatuře již od šedesátých let. STANISŁAV LEM ve svém dnes již klasickém díle *Summa Technologiae* hovoří o: „Fantomatice jako o vytváření umělých vazeb mezi umělou skutečností a jejím adresátem“. Dnes je však cyberspace díky aplikačním oblastem počítačové vědy chápán jako grafické prostředí, přibližující se svým vzhledem a účinkem světu reálnému, komunikující s jeho adresátem.

Dělicí čáru, která bývá účelově kladena mezi takovouto realitu virtuální a realitu „reálnou“ můžeme v několika posledních letech zaznamenat nejen v populárně vědecké literatuře či tisku, ale i v odborných publikacích. Můžeme být svědky oddělování těchto dvou světů, jejich srovnávání, porovnávání jejich účinků a různých hodnocení. Někdy můžeme nabýt dojmu, že virtuální realita je něco podobného počítačovým hrám a poté býváme svědky simplifikací typu: Je takovéto prostředí zdravé, škodlivé, podněcující agresi, vyvolávající závislost, či naopak. **Tyto úvahy však vedou přímo ke konkrétním modalitám cyberspace a ne k tomuto fenoménu jako celku.**

Cyberspace lze integrativně pojmout jako rozvinutou strukturu větvících se uzlů, kde máme možnost při jeho vnímání a zpracování postupovat (podobně jako v hypertextu, který je asi většině z nás znám) po třech osách.

Na příkladu hypertextu lze ilustrovat tyto tři obecné rozměry cyberspace: osu časovou, dějovou a významovou (zde by bylo možné hovořit o ose metavýznamové). Podobně jako ve většině struktur lze pak v každém jejím bodu - (zde uzlu) dále postupovat jak na ose informační, dějové nebo významové a tento postup chápat jako tvorbu „metavýznamu“.

Tato metafora (hypertext) však poněkud ztrácí na vysvětlovací hodnotě při jejím převedení do modu dynamicky se měnícího a interagujícího grafického prostředí. Zde je realizován informační posun paralelně s dějovým posunem a k posunu významovému může dojít v libovolném okamžiku. Představa, že vstupujeme do interakce s grafickým, dynamickým a interagujícím cyberspace, kde v právě každém uzlovém bodu je možné dojít ke zcela jinému významu se pak jeví téměř nereálnou.

Ale i zde lze nalézt výjimku; v reálném světě jsme někdy ochotni toto nekonečno posunů na významové ose akceptovat a chápat jej; tomuto postoji snad na vážnosti neubírá skutečnost, že se tak děje v oblasti science fiction (i Watzlawik v monografii *Jak skutečná je skutečnost* cituje tento populární tzv. „motýlí efekt“). Zašlápnutí motýla na informačně - dějové ose vyvolává posun na ose významové a podobně jako je na přímce

x nekonečno bodů x_1 , je možné nalézt ve struktuře dokonalého cyberspace nekonečno významů a sekundárně i metavýznamů.

Význam této domněnky lze ocenit v oblasti aplikované psychologie v otázkách modelování řešení problémů:

V rámci projektu Analýza usuzování pomocí komplexních grafických simulací se interdisciplinární badatelský tým projektu pokouší modelovat případovou studii řešení konkrétního problému v kybernetickém prostoru:

Počáteční úvahy vedly nejdříve k typologii problémových úloh. V kontextu Hammondovy teorie kognitivního kontinua se zaměřili na výběr úloh dle kritérií této dynamické teorie, které svým charakterem vybízejí k řešení v cyberspace. Pro posouzení adekvátnosti výběru modelových problémů řešených v cyberspace použili Hammondovu Teorii kognitivního kontinua, neboť akcentuje dynamiku problému (zahrnuje do úvahy časovou osu a změnu řešitelské strategie v průběhu řešení).

Hammond rozlišuje úlohy dle toho, zda:

podněcují li spíše analytický způsob řešení či spíše intuitivní způsob

jsou členěny dle hloubky struktury problému a

jejich polohy na kontinuu úlohy (TCI).

Domnívám se, že grafický kybernetický prostor lze charakterizovat jako prostředí vhodné k modelování úloh kladoucích důraz spíše na intuitivní zpracování, s nehlubokou strukturou a s TCI položeným v polovině intervalu od intuitivního k analytickému.

Při modelování problémů v cyberspace je pak možné lépe identifikovat posun v hierarchii náповědí na časové ose, kde lze identifikovat ty klíčové náповědi, které zásadním způsobem ovlivnily a ovlivňují průběh řešení problému.

Nabízí se zde praktická otázka, zda výsledek řešení problému v cyberspace bude ve srovnání s řešením obdobného problému bez použití moderní technologie efektivnější. U uzavřených problémů, kde „správné“ řešení vyplývá již ze samotné podstaty zadání, nemá význam takovéto srovnání provádět. Avšak u otevřených problémů, kde jejich autoři sami neznají správnou odpověď a její (jejich) nalezení je čistým tvůrčím procesem bez preference jednoho trendu, lze hovořit o cyberspace jako o vhodném nástroji k jeho hledání.

I toto tvrzení si závěrem dovolím ilustrovat na konkrétním příkladu:

Magistrát města Brna vypsál před třemi lety architektonickou soutěž zaměřenou na ztvárnění nové podoby Mendelova náměstí. Návrhy předložené týmy architektů byly převedeny do grafického cyberspace a jury posuzovatelů těchto návrhů měla možnost shlédnout návrhy i prostřednictvím této technologie.

Analýzou těchto kvalifikovaných posudků bychom pravděpodobně získali sumu náповědí, které jury akcentovala a různí členové jim přisuzovali různý význam. Konfrontace vah jednotlivých přesně identifikovaných (intuitivně-analytických) náповědí v následné diskusi by pak mohla vést tvůrce finálního návrhu k zahrnutí těchto měřítek a modifikaci nejbližšího návrhu v návrh ideální.

V tomto příspěvku jsem se zaměřil na odkrytí několika rysů grafického a hypertextového cyberspace. Otázkou zůstává, zda cyberspace „komunikační“ (jehož typickým představitelem je chat, vnášející množství metavýznamu do struktury) spadá rovněž do oblasti hypertextu či nikoliv.

Děkuji ing. Křejskému, Mgr. Staudkovi, doc. Kostroňovi a prof. Serbovi, kteří se účastnili a účastní diskusí, jimiž jsem se inspiroval.

Možnosti využití nezdolnosti typu S.O.C. v léčebně-preventivní péči

Stanislav Pelcák, Alena Vosečková

The possibilities of using the resistance of S.O.C. in the treatment and preventive care

A significant attention is paid lately to the relationship stress - health and the possibilities of reducing negative influence of stress (the moderators of health), in particular the problem of social support, the strategy of coping with difficulties and resistance of Hardiness or S.O.C. type. The authors pay attention to mutual relationships of S.O.C. (Sense of Coherence) and other health moderators. Resistance in the concept of S.O.C. characterizes coherence, and cohesivity of the overall life orientation of a human being. It expresses to what extent the given human being has a view and the feeling of confidence that the events in internal and external world are foreseeable, regular and directed by a certain order. S.O.C. is defined as generalized, long-lasting way of looking at the world and seeing own life in it. S.O.C. is considered an effective moderator in the relationship stress - health that is a factor that has a specific protective effect because it enables to eliminate, reduce or regulate negative influences of adverse life events. The method of S.O.C. can be used to evaluate subjective preconditions of an individual to cope adequately with stress and to predict the risks of inception of the whole range of diseases (for example the probability of inception of ischemic heart disease) in a more complex way. People with a high level of S.O.C. have a lower cardiovascular reactivity in stressogenic situations, in comparison with people with a low S.O.C. they state less neurotic problems associated with stress (headaches, nausea, sleeping disorders and others). The authors in their article analyze the first results of the observation of selected moderators of health in healthy individuals and selected groups of clinical population. The observed variables are used primarily in practice in individual and group consulting (or psychotherapy).

Nové paradigma zkoumání skutečnosti klade důraz na hledání smyslu života a vztahování se člověka k sobě, druhým i světu (Vymětal, 1996). V této souvislosti je v současné medicíně a psychologii zdraví zdůrazňován celostní (holistický) přístup k člověku ve zdraví a nemoci. Pro vývoj názorů na problematiku zdraví je stále více charakteristický posun k jeho pozitivnímu vymezení, tj. zdraví jako stav úplného tělesného, duševního a sociálního blaha (well-being).

Akcent na psychosociální faktory zdraví a celostní přístup k člověku úzce souvisí se salutogenetickým modelem myšlení, s hledáním a využíváním faktorů, jež zvětšují potenciál lidského zdraví (Antonovsky, 1979; 1984; Krivohlavý, 1990, 1992; 1990; Šolcová a Kebza, 1998; Mohapl, 1992). Bio-eko-psycho-sociální pojetí zdraví a nemoci zohledňuje podíl jednotlivých dimenzí na etiologii onemocnění i prevenci, terapii a rehabilitaci poruch zdraví jakékoliv etiologie (Vymětal, 1996). Z hlediska systémové teorie se porucha vznikající v čase může projevovat změnami na jedné či více úrovních „systému člověk“ současně. Adaptační vztahy zpětných vazeb podle Ludewiga (1992) způsobují, že nemoc sice ovlivňuje všechny subsystémy současně, ale v různých

proporcích a časovém sledu. Na základě tohoto předpokladu je nutné změnit přístup k člověku ve zdraví i nemoci (etiopatogeneze, klinický obraz, terapie a prevence). Jednotlivé symptomy a příčiny poruchy či nemoci je nutno číst v celém kontextu, současně i terapie a prevence musí probíhat v těchto rovinách. Tento požadavek by se měl promítnout také v nově nastoleném požadavku léčebného společenství, které kvalitativně mění dosavadní asymetrii vztahu mezi pacientem (klientem) a zdravotnickými pracovníky.

Z bio-eko-psycho-sociálního pojetí zdraví vyplývá i jeho multifaktoriální charakter. Spolu s genetickým vybavením se na něm podílejí i četné faktory zahrnující prakticky veškeré aktivity člověka od myšlení přes chování a jednání na úrovni jednotlivce, sociálních skupin až po celou populaci. Nejčastěji jsou uváděny životní úroveň, způsob života, životní prostředí a životní spokojenost. Zvláštní postavení má mezi těmito faktory životní styl, zejména jeho komponenty, které mají salutoprotektivní, nebo naopak patoplastické účinky (Mohapl, 1992).

Systémový - interakční přístup sleduje z hlediska zdraví interakce mezi zdravotním stavem (psychické zdraví, funkce tělových systémů a jejich konstituční předpoklady), osobnostními zvláštnostmi člověka a vlivy vnějších činitelů (stresory a salutoprotektivní faktory životního stylu). Definice vycházející ze systémového pojetí zdraví zdůrazňují tyto aspekty :

1. Struktura celku. Holistický pohled na zdraví klade důraz na celek, který je více než soubor částí. Zabývá se biologickou, psychologickou, sociální i duchovní stránkou daného celku.
2. Integrita celku. Systém člověk představuje integrovaný, organický celek ve všech rovinách a mezi těmito rovinami navzájem (mezi somatickou, psychickou, sociální i spirituální).
3. Procesuální charakter zdraví. Systém člověk je chápán v celoživotním pohledu, důraz je položen na dění v čase, tedy dynamický charakter zdraví.
4. Sociální kontext individua. Pro definování zdraví je důležité začlenění člověka do rodiny a sociálních skupin.
5. Respekt k vlivům prostředí. Jedná se zejména o kulturní prostředí, vliv životních podmínek a ekologických faktorů.

Oproti biomedicínkému přístupu jde tedy o hledání faktorů, které udržují člověka v dobrém zdravotním stavu, faktorů, které zdravotní stav zlepšují a na cestě ke zlepšení pozitivně ovlivňují. Vymětal (1994) zdůrazňuje, že z pohledu salutogeneze hrají významnou roli zejména tyto faktory :

1. smysluplnost v pohledu na svět a vlastní činnost.
2. důvěra a víra v pevnost, stabilitu osobního a okolního světa.
3. srozumitelnost, porozumění - racionální orientace vycházející z existence zákonitostí, jimiž se řídí svět a které lze poznat.
4. zvládnutí a kontrola dění, osobní kompetence a vliv.

Nezdolnost typu S.O.C (Antonovsky, 1985) je jedním z nejčastěji citovaných moderátorů ve vztahu stres – zdraví. Má specifický protektivní účinek v tom, že umožňuje eliminovat, zmírňovat či usměrňovat negativní vlivy nepříznivých životních událostí, situací a okolností (Šolcová, 1996). Metodiku S.O.C. lze podle řady autorů použít pro predikaci rizika vzniku celé řady onemocnění (Antonovsky 1985, Mohapl 1989, Křivohlavý 1990,1992 aj.). Nezdolnost je pokládána za účinný moderátor ve

vztahu stres - zdraví, t.j. faktor, který má specifický protektivní účinek v tom, že umožňuje eliminovat, zmírňovat či usměrňovat negativní vlivy nepříznivých životních událostí, situací a okolností. Metodiku S.O.C. lze používat pro posouzení subjektivních předpokladů jedince adekvátně zvládat stres a pro komplexnější predikci rizik vzniku celé řady onemocnění.

V našem sdělení poukazujeme na možnosti využití vybraných moderátorů zdraví při komplexní léčbě pacientů po akutním infarktu myokardu.

Výsledky a diskuse

Sledovaný soubor tvořilo 20 pacientů po akutním infarktu myokardu. Kromě nezdolnosti typu S.O.C. jsme věnovali pozornost percipované sociální opoře a kvalitě subjektivního prožívání pacientů. V porovnání se skupinami zdravé populace jsou u sledovaného souboru pacientů výrazněji nižší hodnoty S.O.C. (graf 1). Průměrná hodnota nezdolnosti S.O.C. u skupiny pacientů po IM = $134,31 \pm 16,19$. Zákonitě se promítá i v nižších průměrných hodnotách jednotlivých dimenzí S.O.C. (grafy 2,3,4).

Zjištěné výsledky vyšetření potvrzují souvislost mezi individuální dispozicí ke zvládání stresu a způsobem, jakým se pacient vyrovnává s hospitalizací po akutním infarktu myokardu, s ohrožením života a se změnou zdravotního stavu. Nízká nezdolnost ve smyslu vulnerability může být zároveň jedním z mnoha faktorů, který vedl k rozvoji onemocnění.

Nižší hodnoty S.O.C. zároveň souvisejí se subjektivně prožívanou kvalitou života pacientů. Na základě zjištěné hodnoty S.O.C. jsme soubor pacientů rozdělili do dvou podskupin. Skupinu A tvořili pacienti s vysokou resistencí vůči stresu, průměrná hodnota S.O.C. = $160,86 \pm 8,69$. Skupinu B tvořili pacienti s nízkou nezdolností (vysokou vulnerabilitou), průměrná hodnota S.O.C. = $125,00 \pm 9,68$.

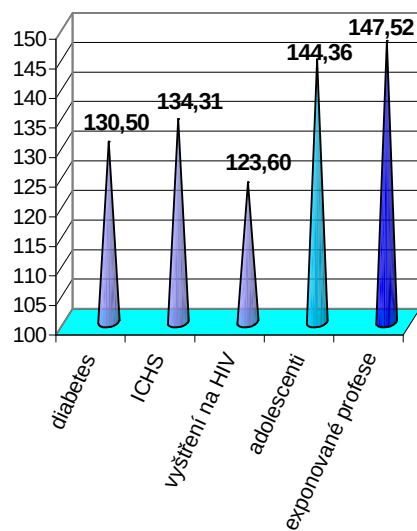
Nezdolnost (resp. vulnerabilita) ovlivňuje kvalitu subjektivního prožívání pacienta. z grafu 5 je patrné, že u skupiny B převládají v procentuálním zastoupení komponent obvyklého psychického stavu negativní psychické stavy. Obvyklý psychický stav posuzujeme za období jednoho kalendářního roku před hospitalizací. Záporná polarita OPS s převažujícím úzkostným a depresivním prožíváním může přispívat k postupnému rozvoji onemocnění.

Polarita obvyklého psychického se promítá v kvalitě aktuálního psychického stavu po dobu hospitalizace (graf 6) a před propuštěním do domácího léčení, kdy se pacient adaptuje na náročnou životní situaci (graf 7). Zde jsou opět patrné výrazné rozdíly mezi oběma skupinami. Převažující komponenty tzv. aktivačního bloku PE,A u skupiny A vypovídají o snadnější adaptaci na náročnou životní situaci. U skupiny B převažuje úzkostné, depresivní ladění spojené s obavami o zdraví a život.

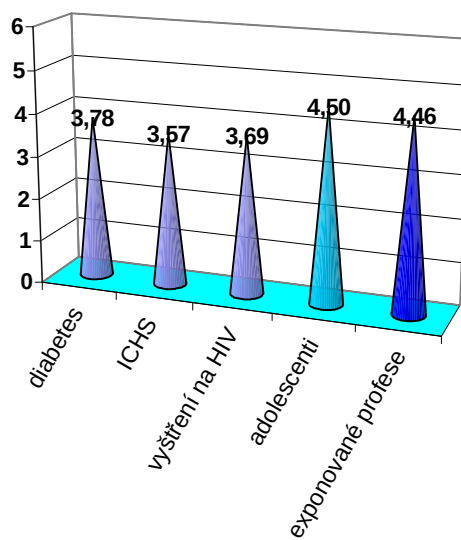
Závěr

Posouzení individuálních předpokladů zvládání náročné životní situace na ose vulnerabilita - nezdolnost tedy umožňuje odhadnout míru zranitelnosti a schopnosti zvládat náročnou životní situaci pacienta. Může být efektivněji volena komplexní terapie i po propuštění do domácí léčby, zpřesněna indikace podpůrné individuální, případně skupinové psychoterapie při ambulantní léčbě apod.

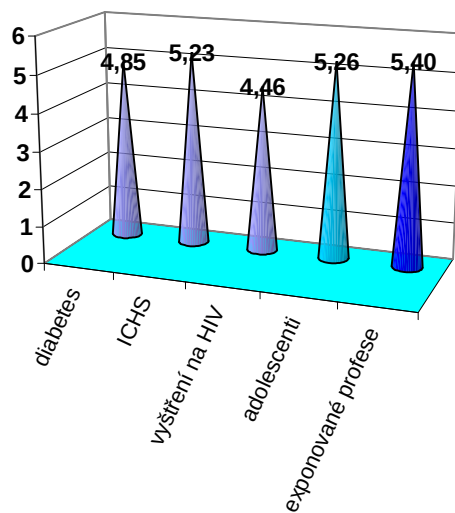
Graf 1 Průměrné hodnoty nezdolnosti typu S.O.C. u vybraných skupin populace

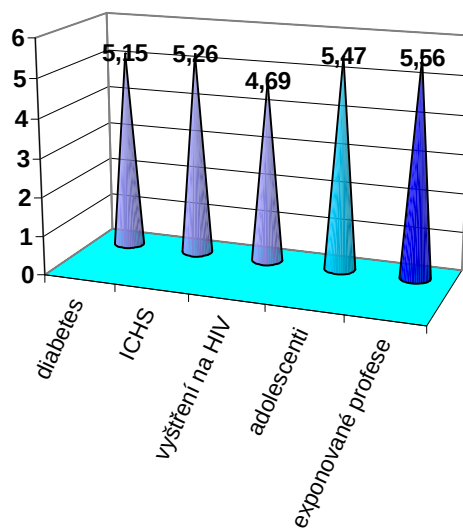
Graf 2 Průměrné hodnoty dimenze S.O.C. Comprehensibility

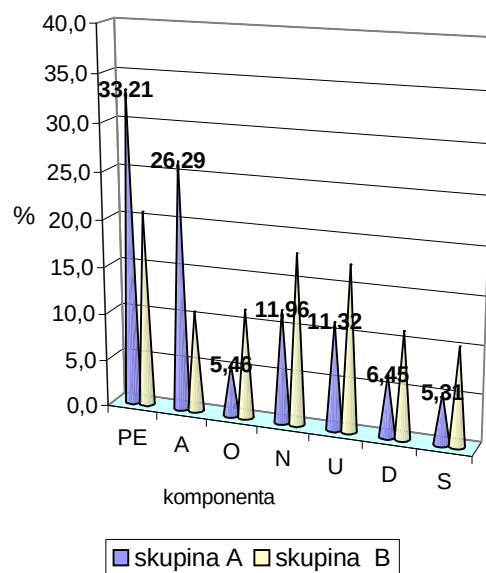
Graf 3 Průměrné hodnoty dimenze S.O.C.
Manageability

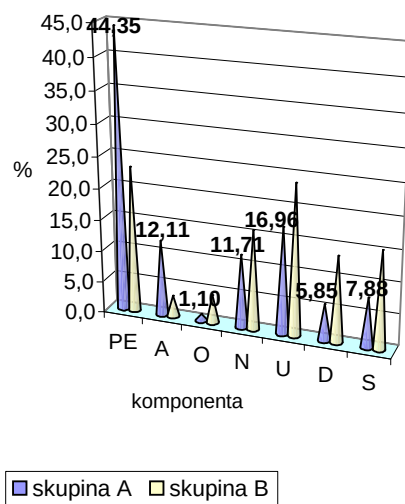
Graf 4 Průměrné hodnoty dimenze S.O.C.
Meaningfulness

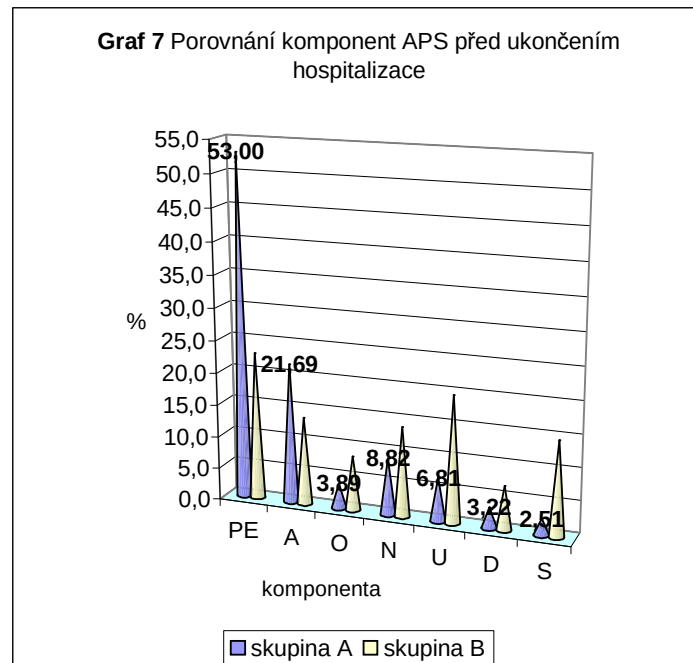

Graf 5 Porovnání komponent OPS u pacientů s IM

Graf 6 Porovnání komponent APS v průběhu hospitalizace

Literatura:

- Albee, GW.: Preventing psychopathology and promoting human potencial. Amer. Psychologist, 1982, vol. 37, p. 1044.
- Antonovsky, A.: Health, Stress and Coping. San Francisco, Jossey-Bass, 1979. 120 p.
- Kadlecc, J.: Pozitivní zdraví a jeho indikátory v současné odborné literatuře. Čs. Psychol., 1990, roč. 34, č. 2, s. 118.
- Křivohlavý, J.: Salutogeneze a behaviorální medicína. Čas. Lék. čes., 199X, roč. 129, č. 36, s. 1121-1124.
- Křivohlavý, J.: Charakteristické rysy soudobých definic a kritérií zdraví. Bulletin NCPZ, Praha, 1994, roč. 3, č. 4, s. 26-29.
- Ludewig, K.: Systemická terapie. 1. vyd. Praha, Pallata, 1994. 150 s.
- Matarazzo, JD.: Behavioral Health - A Handbook of Health Enhancement and Disease Prevention. New York, John Wiley and Sons, 1984
- Mohapl, P.: Úvod do psychologie zdraví a nemoci. 1. vyd. Olomouc, Vydavatelství University Palackého, 1992. 89 s.
- Speirer, GW.: Teorie vzniku onemocnění v pojetí rogersovského přístupu k člověku. Čs. Psychol., 1997, roč. 34, č. 2, s.113-119.
- Šavlík, J.: Systémový přístup k terapii a prevenci ischemické choroby srdeční a zejména infarktu myokardu. Prakt. Lék., 1993, roč. 73, s. 7-8.
- Šolcová, I. - Kebza, V.: Psychoneuroimunologie a zvládání stresu. Čs. Psychol., 1998, roč. 62, č. 1. s. 32-41.
- Vymětal, J.: Rogersovská psychoterapie. 1. vyd. Praha, Český spisovatel, 1996. 216 s.

Souhrn

Vztahu stres – zdraví a možnostem zmírňování negativního působení stresu (tzv. modelátory zdraví) je v poslední době věnována značná pozornost, zejména problematice sociální opory (social support), strategií zvládání těžkostí (coping) a nezdolnosti typu Hardinnes nebo S.O.C. Autoři věnují pozornost vzájemným vztahům nezdolnosti typu S.O.C. (Sense of Coherence) a dalších moderátorů zdraví. Nezdolnost v pojetí S.O.C. charakterizuje kompaktnost, soudržnost, kohezitu celkové životní orientace člověka. Vyjadřuje do jaké míry má daný člověk pohled a pocit důvěry (confidence), že dění ve vnitřním a vnějším světě je předvídatelné, zákonité a řízené určitým řádem. S.O.C. je definována jako zobecněný, dlouho trvající způsob nazírání na svět a vidění vlastního života v něm. Nezdolnost je pokládána za účinný moderátor ve vztahu stress – zdraví, tj. faktor, který má specifický protektivní účinek v tom, že umožňuje eliminovat, zmírňovat či usměrňovat negativní vlivy nepříznivých životních událostí. Metodiku S.O.C. lze používat pro posouzení subjektivních předpokladů jedince adekvátně zvládat stres a pro komplexnější predikci rizik vzniku celé řady onemocnění (např. pravděpodobnost vzniku ICHS). Osoby s vysokou úrovní nezdolnosti mají nižší kardiovaskulární reaktivitu ve stresogenních situacích, v porovnání s osobami s nízkou nezdolností uvádějí méně neurastenických stesků souvisejících se stresem (bolesti hlavy, žaludeční navolnost, poruchy spánku aj.). Autoři ve svém sdělení analyzují první výsledky sledování vybraných moderátorů zdraví u zdravých jedinců a vybraných skupin klinické populace. Sledované proměnné jsou primárně využívány v praxi, v individuálním a skupinovém poradenství (případně v psychoterapii).

Odraz temperamentu v rukopisu

Jana Petříková

The expression of temperament in handwriting

The article deal a well-known part of psychology of personality, the theme of temperament, in new connection of handwriting analysis. The author wants to apprise readers of potentials of using handwritten materials to assign a type of temperament to a writer.

In the first part there are introduced some basic informations about graphology, handwriting analysis and about the procedure of analysing of writing. In the second part there defined some relevant terms relating to the field of temperament and there are mentioned rudimentary typologies of temeperament (Hippokrates, Kretschmer, Eysenck etc). At the last part of the article there are discussed relatives between grafological indicies and temperament characteristics. In fine readers can view some exhibics of manuscript of each type of temperament.

Psychologie písma, grafologie

Pojem psychologie písma

Pojem **grafologie** vznikl složením dvou řeckých slov *grafein* - psát a *logos* - nauka, řád, rozum či smysl. Poprvé jej použil roku 1872 Francouz Jean Hyppolyte Michon, aby jím souhrnně označil studium vztahů mezi charakteristickými znaky rukopisu a charakteristickými vlastnostmi pisatele. Grafologie prošla dlouhým a složitým vývojem, jednotlivé metody a postupy, jak určit z písma povahu pisatele se od sebe lišily, ale podstata, *hledání vztahu mezi rukopisem a jeho pisatelem*, zůstala nedotčena.

V průběhu vývoje se od grafologie postulovaly některé samostatné školy; jejich předmět zůstal stejný, daly však přednost specifickým metodám (např. škola grafometrická). Počátkem 20. století se začala grafologie, hlavně pod vlivem specifického nadání R. Schermanna, mylně ztotožňovat s uměním „věštit“ z písma a tak, aby se očistilo jméno nauky o písemném projevu, začalo se používat nového pojmu *psychologie písma*. V soudnictví pak existuje sesterská disciplína, *písmoznalectví*, neboli soudní šetření písma. Jeho moderní pojetí si zakládá nejen na klasických exaktních metodách zkoumání rukopisu, ale také na pochopení osobnosti pisatele, tedy na psychologii písma.

Psychologie písma, jak uvádí Tardy (1964) zkoumá vědeckými metodami základní vlastnosti a stavy zkoumaného individua v rámci širšího oboru, psychodiagnostiky. Tentýž názor zastávají i moderní autoři, např. Kučera uvádí: „Psychologie písma je **psychodiagnostická metoda** - metoda poznávání toho, kdo písmo 'vytvořil'.“ (Kučera, 1991, s.26). V rámci psychologie se řadí grafologická diagnostika mezi **grafické projektivní metody**, se všemi pozitivy i negativy, které s sebou princip projektivity přináší (srv. Petříková, 1998).

Osobnost a rukopis

Historie psaní sahá relativně hluboko do minulosti lidstva (alespoň v poměru k délce lidského života); písmo se objevilo přibližně před 7-5ti tisíci lety na několika místech světa současně. V životě lidstva jako celku hrálo nesmírně důležitou roli a stejně tak pro život jednotlivce má písmo neoddiskutovatelný význam.

O tom, že písemný projev je skutečně svérázným projevem individua svědčí např. skutečnost, že již po mnoho desetiletí se používá právě **podpis jako nezaměnitelný identifikační znak** např. v bankovníctví. Specifický **grafický přístup** můžeme sledovat již u velmi malých dětí; při čarání či kresbě jsou patrné charakteristické pohyby, tendence ke kruhu či hraně, lze zaznamenat typický tlak, uvolněnost atp. s rozvíjením psací schopnosti se z psacího procesu stává **zautomatizovaná činnost**, psaní tedy probíhá pod prahem vědomí a tím nabývá většího významu při poznání hlubších vrstev pisatelovy osobnosti. Psací pohyby se uzpůsobují fyzickým i psychickým potřebám pisatele a v období mezi 16. a 20. rokem obvykle dochází k individualizaci písma* (i tento fakt dokazuje svázanost písemného projevu a psychiky, neboť jde o období jež je spojováno s procesem individualizace osobnosti).

Podobně, jako považujeme za samozřejmé, že projevy jedince projevují určitou **variabilitu** při zachování „podstaty“ osobnosti, platí i v rukopisném projevu, že zaznamenává určitou variabilitu při zachování podstatných znaků písemného projevu (mnohdy se jedná o znaky na první pohled neškoleného pozorovatele snadno přehlédnutelné). Jednotlivým znakům a jejich kombinacím přisuzují grafologové psychologické významy, stejně tak, jako tomu činí psychodiagnostici např. při analýze kresby lidské postavy či stromu. Homola v této souvislosti uvádí: „*Rukopis se chápe jako řečové a graficky signifikantní útvar vysokého stupně individuálnosti a jako podstatný výraz osobnosti se vyhodnocuje podle prakticky ověřených pravidel.*“ (Homola, Trpišovská, 1992, s.34).

V tomto příspěvku se zabýváme pouze skromným výsekem z široké škály grafologických poznatků o osobnosti pisatele, a to možností určit podle písemného projevu temperamentový typ, ke kterému se pisatel nejvíce blíží. S ohledem na známou skutečnost, že temperament podléhá vlivu životních zkušeností a okolností jedince, neklade si pochopitelně psycholog písma za cíl jednoznačné vymezení typové kategorie. Cílem je spíše *zachycení temperamentových rysů v rámci komplexního pohledu na pisatelovu osobnost*. Analýza aktuálního rukopisu umožňuje, podobně jako dotazníkové metody, rozpoznat v jakém stadiu se pisatel právě nachází, navíc však srovnáním více ukázek z různých období a různých situací (které snadno získá) je grafolog schopen eliminovat výkyvy dané momentální (např. zátěžovou) situací a určit charakteristiky trvalé, typické.

Orientační seznam grafologických znaků

V rámci diagnostiky osobnosti prostřednictvím grafologické metody je důležité uvědomit si několik základních poznatků a postupů, jimiž se analýza rukopisu řídí. Předně jakákoli **písemná ukázka se posuzuje ve vztahu k písemné předloze**, podle níž

* I tento fakt dokazuje dle Jeřábka (1997) svázanost písemného projevu a psychiky, neboť jde o období jež je spojováno s procesem individualizace osobnosti.

se pisatel učil psát; analýza tedy spočívá ve výkladu odchylek od písemné normy, která v sobě ztělesňuje také psychosociální normu dané společnosti.

Existuje mnoho různých postupů analýzy písma, které se od sebe více či méně liší. My jsme jako základ zvolili postup Jeřábka, který se ve své práci pokusil o syntézu osvědčených postupů různých autorů (např. M. Pulvera, Mülera a Enskatové, R. Pophala, V. Schönfelda, R. Saudka atd.).

Postup vychází z co možná nejúplnějších informací o pisateli, analyzovaném materiálu, zadavateli atp. Prvním krokem je evidence tzv. *komplexních dojemových znaků*. Jejich vyhodnocení umožní první celkový náčrt osobnosti, který tvoří rámec ostatním znakům. Dalším krokem je zaznamenání výskytu a hodnot *znaků měřitelných a popsateľných*. Každý znak samostatně odpovídá jednomu či skupině psychologických jevů, v kombinaci s jinými znaky se výklad specifikuje či modifikuje. Následuje vyhodnocení *znaků vyšší complexity*, jejichž výpovědní hodnota je podstatně vyšší, než-li předchozí elementární grafologické znaky. Na závěr přichází zkoumání *podpisu a dalších specifických kategorií* (adresa, číslice, grafologická abeceda). Po celou dobu je samozřejmě nezbytné **brát v úvahu také vztah k obsahu, účelu a formě písemné ukázky a anamnestické údaje**, které se nám podařilo zjistit, neboť některé z těchto údajů mohou posunout výklad některých grafologických znaků. Celkové množství jednotlivých údajů daných výkladem znaku či kombinace znaků se v konečné fázi procesu analýzy *syntetizuje a integrativně zpracovává*. Teprve posledním krokem je sepsání závěru ve formě analýzy osobnosti, profilu, nálezu či doporučení (dle zadání).

Pro orientaci předkládáme přehled základních grafologických znaků a jejich základních významů (dle Jeřábka, 1997).

Tab. č. 1: Přehled základních grafologických znaků

Komplexní dojmové znaky	Měřitelné znaky	Popsatelné znaky	Znaky vyšší komplexity	Ostatní znaky
pohyb - projev biol. podstaty, nevědomí, dynamika os.	velikost - vitalita, způsob prožívání	vázání (girlanda, arkáda, úhel, nitka, dvojoblout) - forma sociability, přizpůs. realitě	úběžnost - poměr mezi intro- a extraverzí, egoismem a altruismem, pasivitou a aktivitou	diakritika a interpunkce - pečlivost, sebeovládání, opatrnost x impulzivnost, idealismus x realismus, vitalita
forma - projev sociokult. potřeb, vědomá orientace, sebe prezentace	sklon - poměr citovosti a rozum., impulzivnosti a sebekontroly	tlak - vitalita, odolnost, pudovost	pravidelnost - stabilita, sebevláda	číslice - vztah k materiálnímu světu, financím
fixace - výraz ps. řízení a napětí	šíře x těsnost - poměr extraverze - introverze, sebevláda	ostrost x těstovitost - poměr mezi smyslovostí a duchovností, abstraktním a konkrétním myšlením	rychlost - pssomatické tempo, směřování ke společnosti, k cíli	adresa - pisatel v širších sociálních vztazích
rytmus (pohybu, formy a členění) - sch. vývoje a seberealizace, integrovatost ne- a vědomí	délkové rozdíly - dynamika os., vyrovnanost, ambice	spojitost - kontinuita pssomat. procesů, analytické x syntetické myšlení	členitost + řádkování a okraje - organizační a systematické sch., emoc. x racionalita, sebevláda, sociabilita, nálada	podpis - sebezpojení
individuálnost - prosazování individuality, odlišnost od průměru	zdůraznění zón - horní = zaměření na čin., intelekt, duchovno, fantazie, střední = sebevědomí, soc. vztahy, dolní = zaměř. na Já, pudovost, tělesnost, materialismus	hubenost x plnost - poměr rozumovost x citovost, střízlivost x fantazie		
harmoničnost - vyrovnanost, sebevláda		zjednodušení x obohacení - rozumovost a střízlivost x citovost a fantazie; sebe prezentace		

Temperament a rukopis

Pojem temperament

Pojem temperament má původ v latinském výrazu *temperare* - ladit, a poprvé se s ním můžeme setkat v 5. století p.n.l. u řeckého lékaře (podle mediků přímo u otce lékařství) Hippokrata. Ten si povšimnul, že u lidí lze vypořádat určité shodné skupiny vlastností, které mají mezi sebou společné a oddělují je od jiných skupin lidí a na

základě dnes již zpochybněné představy, že tyto skupiny vlastností jsou dány poměrem tělesných šťáv, vytvořil nepochybně nejznámější typologii zahrnující čtyři temperamentové typy - sangvinik, cholerik, flegmatik a melancholik. Tyto kategorie se brzy dostaly do obecného povědomí a jsou s jistou samozřejmostí používány jako součást běžného slovníku dodnes.

Od původně nevědeckého pojetí temperamentu se vědci s postupem času dobrali k pojetím více vědeckým a v současné době pojmem temperament rozumíme „obecné **vlastnosti duševní dynamiky**, uplatňující se v prožívání a v projevech člověka“ (Balcar, 1991, s.87). Dle Nakonečného (1995) lze temperament chápat v užším pojetí jako jednu z kategorií vlastností osobnosti se vztahem k emocionalitě, v širším pojetí pak se vztahem k reagování, jakožto **dispozice ke vzrušivosti**.

Temperament - podstata a dědičnost

Temperament lze chápat jako dědičností danou dispozici duševní dynamiky, zahrnující především emocionální a do určité míry i činnostní aspekty, postihuje také aspekty psychomotorické. Pro vrozený charakter temperamentu svědčí jak mnohé odborné výzkumy (např. výzkumy prováděné na dvojčatech), tak běžná pozorování - např. rozdíly v reaktivitě na podněty lze pozorovat již u novorozenců. Vlastnosti temperamentu jsou relativně stálými vlastnostmi osobnosti a jsou (pouze) do jisté míry nezávislé na vnějších podmínkách. Lze říci, že temperament predisponuje jedince k reakcím určitého typu, avšak konkrétní reakce či obecně formování osobnosti vzniká ve složité interakci mnoha vnitřních i vnějších činitelů a nelze je připisovat pouze vlivu vrozeného temperamentu.

Podstata temperamentu dosud nebyla jednoznačně vymezena, pojetí jednotlivých autorů se od sebe mnohdy diametrálně odlišuje a zahrnuje celé spektrum vlivů od neurofyzilogických po biochemické. Eysenck (dle Balcara, 1991) například shledává zdroj poměru extraverte - introverze v poměru hypotetických procesů podráždění a útlu v mozku, zdroj emoční labilitu potom nachází ve stupni reaktivity vegetativní nervové soustavy. V pojmech fyziologické činnosti mozku popisoval temperament také Pavlov (jeho východiska však nebyla výzkumy dokázána). V této souvislosti upozorňuje Homola (1992), že temperament samozřejmě je ovlivňován vlastnostmi nervové soustavy, avšak nelze ztotožňovat obecný typ nervové soustavy s temperamentem. Jiné pojetí představuje např. Kretschmer (dle Nakonečného, 1995), který chápe osobnost jako somatopsychický funkční systém a temperament má dle něj podstatu biochemickou (vliv mají morfoloické, vegetativní aj. vloh celého organismu).

Temperamentové typy

Souhrn psychických vlastností, které vytvářejí určité soubory (syndromy) a které jsou charakteristické pro určitou skupinu lidí nazýváme **typ**. Je samozřejmé, že typ je pouhým teoretickým zobecněním skupiny specifických vlastností a stejně jako pro jednotlivou vlastnost, tak pro typ je platná křivka normálního rozložení (Gaussova křivka), z čehož plyne, že jednotlivé typy jsou v současnosti chápány spíše jako krajní hodnoty („prototypy“) a většina populace, jak potvrzuje i empirická zkušenost, se nachází někde uprostřed tohoto kontinua. Běžnou námitkou proti používání typologií je skutečnost, že ačkoli typ *postihuje výraznou či podstatnou charakteristiku osobnosti*, charakteristiku jednotlivé osobnosti jakožto celku zdaleka nevyčerpává. Navíc v rámci

každého typu existuje takřka nekonečné množství variant. Přesto má používání typologií v praxi své oprávnění a smysl, neboť jednotlivé typologie určitým způsobem uspořádávají individuální rozmanitost (Nakonečný, 1995). Některé (notoricky) známé typologie připomeneme v následující části.

Hippokrates, Galenos

Původní Hippokratovo pojetí temperamentu vycházelo z představy, že podstatou je rozdílů mezi jednotlivými typy temperamentu je odlišný podíl jednotlivých tělesných šťáv. Podle principu analogie lze jednotlivým typům temperamentu připsat i další charakteristiky, jak to učinil Aristoteles, viz. následující tabulka č.1. v tabulce č.2 uvádíme souhrn vlastností charakteristických pro určení typu temperamentu, jak o nich uvažují moderní autoři.

Tab. č. 2 : Klasické typy temperamentu - analogie

VLASTNOST / TEMPERAMENT	sangvinik	cholerik	flegmatik	melancholik
<i>tělesné šťávy</i>	krev (ř. <i>sanguis</i>)	žluč (ř. - <i>cholé</i>)	hlen (ř. - <i>flegma</i>)	černá žluč (ř. - <i>melaina cholé</i>)
<i>roční období</i>	jaro	léto	podzim	zima
<i>klima</i>	teplo+vlhko	teplo+sucho	chladno+vlhko	chladno+sucho
<i>životní období</i>	dětství	mládí	zralost (dosp.)	stáří
<i>živly</i>	vzduch	oheň	voda	země

Tab. č. 3: Klasické typy temperamentu - vlastností (převzato z: Nakonečný, 1995)

VLASTNOST/ TEMPERAMENT	sangvinik	melancholik	cholerik	flegmatik
<i>emoční zabarvení</i>	veselý	smutný	výbušný, dráždivý	vyrovnaný, klidný
<i>síla prožívání</i>	slabé	silné	silné	slabé
<i>hloubka prožívání</i>	povrchní	hluboké	povrchní	hluboké
<i>doba trvání prožívání</i>	krátká	trvalá	trvalá	krátká
<i>průběh prožívání</i>	nepravidelný	pravidelný	nepravidelný	pravidelný
<i>rychlost reagování</i>	rychlý	pomalý	rychlý	pomalý
<i>síla reagování</i>	silný	slabý	silný	slabý
<i>doba trvání reagování</i>	krátká	trvalá	aktivně trvalá	pasivně trvalá
<i>rozsah reagování</i>	velký	malý	velký	malý
<i>průběh reagování</i>	nepravidelný	pravidelný	nepravidelný	pravidelný

Kretschmer

Německý psychiatr Ernst Kretschmer vydal v roce 1921 knihu „Stavba těla a charakter“, v níž na základě studia psychiatrických pacientů vyslovil nové hypotézy o vztahu tělesné konstituce, temperamentu a psychické choroby. Vztah mezi psychickým onemocněním a tělesnou stavbou je podle Kretschmera zprostředkován především humorálně a dále pak nervově. Psychické onemocnění a temperament jsou potom dle tohoto autora jsou potom krajní dimenze jednoho a téhož jevu (např. schizotypní psychická struktura se může stupňovat přes schizoidní hraniční strukturu až po psychickou nemoc - schizofrenii). K původním dvěma temperamentovým typům

cyklotyma a schizotyma (konstitučně pyknik a astenik či leptosom) přidal autor posléze i třetí typ ixotyma či typ viskózní (s postavou atletickou). Přestože se zmíněné vazby mezi temperamentem, tělesnou stavbou a duševní nemocí nepodařilo prokázat, je Kretschmerova dichotomie schizotymie - cyklotymie ceněným vědeckým artiklem a používá se jí i v současných výzkumech (Balcar, 1991).

Obecně lze jednotlivé typy charakterizovat takto:

- typ **cyklotymní** - pohybuje se mezi póly veselost, čilost, vzrušení x zádumčivost, těžkopádnost, klid; jsou společenší, bezprostřední, otevření, komunikativní; přizpůsobiví, adaptovaní; často požitkářští, se sklonem k emočním prožitkům (emocionalita převažuje nad racionalitou), dobrosrdeční; realističtí, praktičtí, pohodlní, splývají s dobou,

- typ **schizotymní** - pohybuje se mezi póly přecitlivělost (jemnocit) a chladnost; jsou uzavření, plaší, citliví; typický je protiklad bezvýrazného povrchu a bohatého nitra (žijí s intenzivním vnitřním životem); jeví se jako podivínští, rozporuplní, nepraktičtí, egoističtí, suchaři; racionalita je v převaze nad emocionalitou

- typ **ixotymní** - jedinci tohoto typu jsou pomalí, důkladní a houževnatí; málo vzrušiví - avšak často reagující afektivně; projevující malou proměnlivost, spíše flegmatictí

V tabulce č. 3 uvádíme systematizované charakteristiky jednotlivých typů dle Remplaina.

Tab. č. 4: Kretschmerova typologie (převzato z Nakonečný, 1995, s.316)

VLASTNOST/ TEMPERAMENT	cyklotymní	schizotymní	ixotymní, viskózní
<i>postoj ke světu</i>	realista	idealista	v sobě žijící
<i>postoj k jiným lidem</i>	potřeba kontaktu, družnost, sdílnost, otevřenost	uzavřenost, nepřístupnost, zdržen. ve stycích a projevech	pasivní družnost, nemluvnost
<i>emoční ladění</i>	mezi veselostí a smutkem, malá afektivní vzrušení rychle odezní	mezi přecitlivělostí (dráždivost) a chladností, vnitřní vzrušivost, pomalu odeznívající, nervozita	mezi explozivitou a flegmaticností (netečnost), nevelká vnitřní vzrušivost, odezní velmi rychle
<i>psychické tempo</i>	výkyvy mezi pohodln. a pohyblivostí	výkyvy mezi čilostí a ochablostí	bez výkyvů; klidný, pomalý, stálý
<i>výraz</i>	reaktivně přiměřený, přirozený, měkký	reaktivně nepřiměřený, strnulý, škrobený	klidný až nejapný
<i>reflexe</i>	velká cit. rezonance při malé intenz. a trvalosti	méně lehce rezonantní, ale hluboce a trvale	malá rezonance až citová tupost
<i>mysl</i>	srdečnost, spoluúčast, dobromysl., humornost	chladnost až studenost	závislost, věrnost
<i>adaptabilita</i>	velká	malá	dostatečná
<i>myšlení</i>	konkrétní předmětné, synteticky individualizující	abstraktně formalist., sklon k systematizov., zobecňování	abstraktní, analytické, důkladné až pedantic., suché, střízlivé
<i>úchylnost</i>	malá	velká	velmi malá

Eysenck

Psycholog Hans J. Eysenck se ve svém přístupu pokusil o integraci několika dříve vymezených pojetí temperamentu. Podkladem mu byl v první řadě přístup švýcarského psychiatra C.G.Junga. Jung v roce 1921 zveřejnil vlastní typologii, v níž poprvé použil dobře známé termíny extraverte - introvert. V Jungově původním pojetí je základním kritériem pro přiřazení typu základní tendence směřování energie a to dovnitř (na subjekt) nebo ven (na objekt). Eysenck dal ve svém přístupu přednost vymezení typu v pojmech chování viz. např. následující obecné charakteristiky extraverta a introverta:

- **typ extraverta** - zaměřený ven, na realitu; společensky založený, družný, nerad zůstává o samotě; otevřený, činorodý, praktický, adaptabilní, nesnáší jednotvárnost - vyhledává změnu; touží po vzrušení, impulzivní, optimistický; závislý na okolí (na jeho mínění)

- **typ introverta** - zaměřen více na sebe sama, na svůj vnitřní svět, má bohatou fantazii a představivost, spíše negativní vztah k objektu obecně a ke světu, uzavřený, nepřístupný, pasivní, nespolečenský

K dimenzi extraverte - introvert přidal Eysenck unipolární charakteristiku neuroticismus (stabilita - labilita). Uvedením těchto dvou dimenzí do os nám vzniknou čtyři základní typy temperamentu - sangvinik, melancholik, cholerik a flegmatik. Jednotlivým typům Eysenck přisuzuje jednotlivé póly jmenovaných dimenzí následovně:

sangvinik	stabilní extravert
melancholik	labilní introvert
cholerik	labilní extravert
flegmatik	stabilní introvert

Obraz jednotlivých typů v rukopisu

Poté, co jsme připomněli podstatu a projevy jednotlivých temperamentových typů nejznámějších typologií a zabývali jsme se tematikou psychologie písma, přejdeme k jádrové části, v níž se chceme vyjádřit k možnosti určení temperamentového typu z rukopisného projevu. Vzhledem k rozsahu příspěvku nebudeme zacházet do větších podrobností a dále se zaměříme na výčet podstatných grafologických znaků odpovídajících jednotlivým typům, podložený konkrétními ukázkami. Problematiku určení konkrétních vlastností vymezujících ten který typ můžeme shrnout konstatováním, že naprostá většina z těchto vlastností má svůj specifický odraz v rukopisném projevu (blíže viz. tabulka č.1 a níže uvedená literatura). Jedná se o „učebnicové znalosti“, které hodláme v nejbližší době prověřit vlastním výzkumem.

Hippokrates, Galenos

Sangvinik

pravý sklon, šíře, větší délkové rozdíly, plošnost, znaky pravoběžnosti, nepravidelnosti, znaky rychlosti, dobrá členitost, stoupavé řádky, výše umístěná diakritika

atd. Postava samostojnega kaplana
ujala tisti, jako postava "tudiha"
V smernosti, kaj ho kaplan izročil
si kapelj, preidele slui opreč, vau

Melancholik

písmo menší, úže, hubenost, malé délkové rozdíly, slabší tlak, ochablost, nižší spojitost, znaky levoběžnosti, znaky pomalosti, větší mezislovní mezery, klesající řádky

je v' p'm ¹sp'at'ing' p'oth'ing' : tak je m'at'
p'at'ic' , p'at'ic' p'm d'r n'it a j'm' n'it' m'

anotărilor în activitatea a peștii, pentru că am scris, în broșura
atrasă în jurul a 400, nu foarte multă vreme, după ce
e în 132. De la mine, în mine sunt toate peștii care
sunt în țară, anotărilor, peștii peșterilor și peștii, alții

Cholerik

špatný rytmus až arytmičnost, spíše větší, pravý sklon, větší délkové rozdíly, zvětšené dolní délky, úhly, tlakové nakupeniny, nepravidelnost, kolísavý průběh řádků, řádkový průplet, ostré uvozovací a koncové tahy

Jedinej' apriavdu dila
moma je ka se s Paulm
chystame do Augaly. Tak
se psychicky pripravuji a u
ni me zajeda ve sta rok
za dva. Vobasne proc me
na svide. Jedine mam
k opravdani zpusobu.

Flegmatik

písmo menší, sklon kolmý nebo mírně pravosklonný, těsnost (hl. u smyček), menší délkové rozdíly, větší tlak, bez výkyvů, spojitost, zjednodušování, pravidelnost, pomalost, krácené až odpadlé koncové tahy, podpis odpovídající textu

Ode mluvíme kříd : „Slyš mi radit k majitelu
přítel“ Ode m o belostí unědovně, kř. plic
opradu vdepi a jistěti douděvání je
a kř. mluví dal plic radit. Syn s kř. mluví
a o kř. plic plic plic a kř. mluví
kř. mluví mluví, kř. mluví mluví
Naděk kř. mluví, o kř. mluví plic
a kř. mluví mluví - popularis, kř. mluví

Kretschmer**Cyklotym**

přirozené písmo, obloukovitost (vlnitost, oblost), zdůrazněné spodní délky, girlandy a obohacené tvary, tlak silnější, kolísavý, spojitost, plnost, obohacení, pravoběžnost, pravidelnost, dobrý rytmus, písmový obraz závislý na aktuálním naladění

aládal, jž nepředmujeme
vzhledem k tomu, že jž m
stotit nedovádí se autorem
u, jžte povinen je fin. m
už se všech plic mluví

Schizotym

variabilita formy (časté formální zvláštnosti), stylizovanost, těsnost, hubenost, arkády nebo úhly, silný tlak, ostrost, nespojitost, zjednodušení nebo stereotypie, levoběžnost, napětí, nepravidelnost (často náhlé nepravidelnosti, skákavost), větší mezislovní mezery

Ne kř. mluví kř. mluví, kř. mluví kř. mluví
přítel mluví kř. mluví, kř. mluví kř. mluví
mluví mluví kř. mluví, kř. mluví kř. mluví
přítel mluví kř. mluví, kř. mluví kř. mluví
mluví mluví kř. mluví, kř. mluví kř. mluví
přítel mluví kř. mluví, kř. mluví kř. mluví
mluví mluví kř. mluví, kř. mluví kř. mluví
přítel mluví kř. mluví, kř. mluví kř. mluví

Eysenck

Extravert

velká střední zóna, pravý sklon, velká primární a sekundární šíře, střední až větší mezislovní mezery, girlandy, pravidelný, dynamický tlak, znaky pravoběžnosti, znaky rychlosti, horší členitost, stoupavé řádky

1. Větrání, který všechno vy
dobře, ale na volku je
kutu na vnější okraje
žijí se, ale to vypadá tak
z povahy a s rukou se
veliké to i odhodává

Introvert

malá střední zóna, malá primární a sekundární šíře, arkády, slabší, proměnlivý, nedynamický tlak, znaky levoběžnosti, znaky pomalosti, dobrá členitost, malé mezislovní mezery, malý horní okraj, širší pravý okraj, malá variabilita

u větrání se má odhadnout. Rukou se nese, když mi bylo
mala jsem někdy v rukou v mrtvéch. Mám
za, a když jsem v rukou v mrtvéch, které je 14
mrtvéch, rukou se nese. Mám v rukou
má gymnastiku v rukou, rukou se nese. Mám v rukou
má gymnastiku v rukou, rukou se nese. Mám v rukou

Závěr

Psychologie písma je moderní vědní disciplínou; řadí se mezi aplikované psychologické disciplíny. Analýza rukopisu se svým předmětem a metodami práce řadí mezi diagnostické metody, konkrétně se jedná o grafickou projektivní metodu diagnostiky osobnosti. Na příkladu určování temperamentu na podkladě grafologické analýzy rukopisu jsme si ukázali nejen, že grafologie má reálné možnosti určit vyhraněný či převažující typ temperamentu pisatele, ale zároveň jsme tím ukázali, že grafologii lze uplatnit jako diagnostickou metodu. V tomto směru není překvapivé, že při analýze rukopisu se psycholog setkává s obdobnými výhodami a nevýhodami jako u jiných grafických projektivních metod. Dostupnost diagnostického materiálu a komplexnost získaných údajů jsou však nesporné výhody, které svědčí o užitečnosti této

vědní disciplíny. Validitu výsledků získaných metodou psychologické analýzy rukopisu budeme průběžně ověřovat; již v tomto okamžiku však můžeme konstatovat, že tato metoda je hodnotným prostředkem k poznání osobnosti. O možnostech aplikace psychologie písma v oblasti klinické, poradenské či výzkumné praxe není pochyb.

Literatura:

- Balcar, K. (1991): Úvod do studia psychologie osobnosti. MACH, Chrudim.
Homola, M., Trpišovská, D. (1992): *Psychologie osobnosti* (skriptum FF UP), Olomouc.
Jeřábek, J. (1997): *Grafologie, diagnostika osobnosti*. Argo, Praha.
Kučera, M. (1991): *Mluví písmo*. Avicenum, Praha.
Nakonečný, M. (1995): *Lexikon psychologie*. Vodnář, Praha.
Nakonečný, M. (1995): *Psychologie osobnosti*. Academia, Praha.
Peters, J. (1947): *Úvod do soudní a kriminální grafologie*. Nakladatelství E. Fastra, Praha.
Petríková, J. (1998): *Grafologie - mýtus a realita*. SPFFMU, P2, s. 123-139.
Poppéová, D., Zelinka, A. (1999): *Učebnice grafologie*. Schneider, Brno.
Saudek, R. (1925): *Vědecká grafologie* (Psychologie písma). Orbis, Praha.
Scher mann, R. (1937): *Písmo nelže*. J. Albert, Praha.
Schönfeld, V. (1948): *Učebnice vědecké grafologie*. Nakladatelství J. Spousta, Praha.
Živný, P. (1991): *Co může říci písmo* (Kapitoly z grafologie). Horizont, Praha.

Souhrn

Příspěvek se zabývá známou oblastí psychologie osobnosti, problematikou temperamentu, a to v kontextu psychologie písma. Autorka si klade za cíl seznámit posluchače/čtenáře s možností využití rukopisného materiálu pro přiřazení temperamentového typu pisateli.

V úvodu příspěvku jsou vymezeny základní pojmy a jsou připomenuty základní temperamentové typologie (Hippokrates, Kretschmer, Eysenck aj.). V další části příspěvku jsou uvedeny základní vlastnosti jednotlivých temperamentových typů ve vztahu k rukopisným znakům, pomocí nichž lze tyto vlastnosti v písemném projevu identifikovat. Závěr práce shrnuje výše uvedené v konkrétních ukázkách rukopisů, které psychologie písma identifikuje jako typické písemné projevy jednotlivých temperamentových typů.

Potrebuje psychológia zdravý rozum?

Imrich Ruisel

Do need psychology the common sense?

The presented information focuses on the relationship between psychology and the common sense construct. It is assumed that common sense can be defined in the three following ways: a. as a set of jointly accepted pre-conditions, b. as a set of generally accepted rules, c. as a thought stereotype when analyzing common sense, the formation of cognitive schema is considered above all. In general, it is believed that common sense is a valuable albeit debatable source of information for psychology.

Nie je tajomstvom, že v období postmodernizmu dochádza k masívnemu spochybňovaniu vedeckého myslenia a k výraznému rastu iracionalizmu. Nemožno jednoznačne povedať, že by psychológia na túto situáciu nebola vôbec pripravená. Najmä preto, že časť útokov proti formalizovanému (vedeckému) poznaniu prebieha pod štitom zdravého rozumu. Kritická konfrontácia zdravého rozumu a vedeckého myslenia poskytuje šancu udržať istý (aj keď žiaľ limitovaný) stupeň racionality v spoločenskom vedomí.

Niet pochybností o tom, že z poznatkov zdravého rozumu sa psychológia snažila čerpať už dávnejšie. Napríklad podľa F. Heidera veľa z toho, čo sa nazýva naivnou psychológiou, je stelesnené v pojmových štruktúrach ovplyvňujúcich každodenný jazyk. Preto prostredníctvom pojmových analýz jazyka sa F. Heider pokúšal o systematickú, pojmovú explikáciu psychológie zdravého rozumu. Podľa neho analýzy tejto pojmovej štruktúry môžu hrať dôležitú rolu v opise kognitívnych procesov naivným psychológom a vo vytvorení teórie vysvetľujúcej tieto procesy. Pretože, podľa jeho slov: "obyčajný človek máva veľké a hlboké porozumenie seba a iných ľudí, aj keď iba neformulovane alebo vágne predstavované, čo mu umožňuje interagovať s inými viac alebo menej adaptívnymi spôsobmi", (F. Heider, 1958, s.2). F. Heidera podporil H. Kelley (1973, s. 108), ktorý konštatoval: "Verím, že sociálni psychológovia dospeli k záveru, že ich úlohou nie je vyvracať zdravý rozum, ale skôr ho analyzovať, kultivovať a rozširovať".

Pochopiteľne, že odborníci k problematike zdravého rozumu nezaujímajú len pozitívne postoje. Podľa H.C. Lindgrena a J.H. Harveya (1981, s. 7): "Ťažkosti so zdravým rozumom spočívajú v tom, že nás uspáva do falošného presvedčenia, že vždy rozumieme ľuďom, zatiaľčo psychológia o tom, čomu skutočne rozumieme, pochybuje..."

Relatívnym nedostatkom zdravého rozumu je univerzalita, ktorú možno ilustrovať prísloviami (napr. "vtáci rovnakého peria sa zhlukujú" a súčasne "protiklady sa priťahujú"). Podľa K.G. Shavera (1981) zdravý rozum nedokáže vymedziť podmienky, za ktorých sú všetky generalizácie pravdivé. Preto potrebujeme psychologický výskum. "Nemôžeme sa spoliehať iba na naše implicitné teórie: ak hľadáme dokonalé pochopenie a presnú predikciu, musíme uskutočniť potrebný výskum. Skúsenosť je znamenitým zdrojom podnetov a hypotéz, ale vedecká teória musí byť založená na údajoch" (K.G. Shaver, 1981, s. 18).

Pochybnosti niektorých sociálnych psychológov o zdravom rozume blednú v porovnaní s rozhodným postojom radikálnych behavioristov, najmä B.F. Skinnera (1971, s. 234): "Katastrofálne výsledky zdravého rozumu v riadení správania sú evidentné v priebehu každodenného života, od medzinárodných vzťahov až po starostlivosť o deti..."

Ktorý z týchto protikladných táborov má pravdu, aký je vzťah medzi psychológiou a zdravým rozumom?

Najskôr by snáď bolo užitočné vymedziť samotný pojem zdravého rozumu.

Zdravý rozum

Je paradoxné, že doposiaľ sa vymedzeniu zdravého rozumu venovala pomerne malá pozornosť. Ako príklad možno uviesť R.B. Joynsona (1974), ktorý síce vyjadril vzťah medzi psychológiou a zdravým rozumom, avšak definícii zdravého rozumu sa vyhol. Jednu z mála definícií ponúkol G.J.O. Fletcher (1984), ktorý zdravý rozum vymedzil ako kultúrne podmienené presvedčenie o svete. Podľa toho istého autora možno rozlíšiť tri oblasti alebo aspekty zdravého rozumu:

1. zdravý rozum ako množina základných predpokladov o pôvode sociálneho a fyzikálneho sveta,
2. zdravý rozum ako množina kultúrnych zásad a presvedčení o sociálnom a fyzikálnom svete a
3. zdravý rozum ako spôsob myslenia o sociálnom a fyzikálnom svete.

Prvé dve oblasti skrývajú obsah myslenia, o ktoré sa opiera zdravý rozum, zatiaľčo tretia reprezentuje kognitívne procesy zahrnuté v myslení podľa zdravého rozumu. Tento rozdiel medzi obsahom a procesom je aktuálne prezentovaný v každodennom používaní tohto pojmu. Jednotlivci často konštatujú, že určité presvedčenie je pravdivé, pretože je v súlade so zdravým rozumom, čo znamená, že je súčasťou nášho poznatkového skladu. Naopak, pojem sa niekedy používa v súvislosti s operáciami a pravidlami, ktoré vymedzujú rozumné alebo správne štýly myslenia. Preto napr. neraz žiadame od ľudí, aby svoj zdravý rozum použili pri rozhodovaní a posudzovaní.

Zdravý rozum a psychológia

Podľa mnohých laikov poznatky získavané v sociálnych a humanistických vedách (psychológii, sociológii, kriminalistike, manažmente a pod.) sú kontrolovateľné zdravým rozumom. Nie div, že mnohé výskumy a ich výsledky pripadajú vonkajším pozorovateľom všeobecne známe, triviálne a veľmi drahé. Na rozdiel od prírodných a technických vied, bohatých na špecifickú terminológiu, ktorej laici nerozumejú a preto sa menej púšťajú do vyslovovania výhrad.

Podľa A. Furnhama (1983) námietky zdravého rozumu môžu nadobúdať tri formy:

- prvá z nich sa týka okolnosti, že mnohé zistenia sú dobre známe, intuitívne, málo prekvapujúce, nedostatočne informatívne a pod.
- druhá námietka vyplýva z faktu, že viaceré akademické disciplíny skúmajú subjektívne prežívanie (osobná percepcia, pracovná motivácia, láska a príťažlivosť a pod.). Preto sú prístupné zdravému rozumu, z čoho vyplýva, že ich možno zdravým rozumom aj vysvetliť.

- tretia námietka sa vyskytuje v prípadoch, ak experimentálne zistenia protirečia rozšíreným názorom o ľudskej prirodzenosti. Preto takmer všetky psychologické zistenia ktoré demonštrovali, že ľudia sú krutí, sebeckí, vzťahovační alebo antisociálni, boli podrobené väčšej kritike, než tie, ktoré vykresľujú opačný obraz.

Ak máme veriť T. Gilovichovi (1991), ľudia nadobúdajú vedecky nesprávne presvedčenia o rôznych javoch reality nie preto, že sú hlúpi alebo nemajú k dispozícii dostatok relevantných dôkazov, ani kvôli uspokojovaniu dôležitých psychologických potrieb. Skôr preto, že sa neriadia iracionálnymi, ale chybnými racionálnymi presvedčeniami. Laikom T. Gilovich prisudzuje nasledovné kognitívne omyly:

- nesprávne pochopenie náhodných udalostí,
- nedostatočné pochopenie zákonov štatistickej regresie a - tendencia hľadať iba potvrdzujúce informácie.

Niektorí odborníci rozlišujú rôzne úrovne špecifického spracovania informácií medzi deťmi, dospelými a expertnými vedcami. Napr. D. Kuhn (1989) konštatovala, že vedec je schopný troch postupov:

- vedome artikulovať presvedčenie, ktoré akceptuje, - vedieť, ktoré dôkazy podporujú a ktoré protirečia jeho presvedčeniu, - ospravedlňovať, prečo ho koordinácia dostupných presvedčení a dôkazov viedla k akceptácii daného presvedčenia a odmietnutiu iného.

V sérii štúdií D. Kuhn (1989) ilustrovala, ako deti nediferencujú medzi subjektívnym presvedčením a dôkazmi. Dôkazy prispôsobujú k presvedčeniu alebo presvedčenie k dôkazom. Laici (od 12 rokov až k dospelosti) konfrontovaní s diskrepantnou informáciou prejavovali výraznú tendenciu udržať svoje presvedčenie, ale skresliť dôkazy. V tomto zmysle deti a mnohí dospelí nemajú jasný pojem dôkazu vymykajúceho sa presvedčeniu. Až pochopenie možnosti, že aj rôzne presvedčenia môžu vysvetľovať určitý jav, pomáha ľuďom akceptovať, že sú možné dôkazy, ktoré presvedčenie nespĺňajú.

D. Perkins a R. Simmons (1988) poskytli integrovaný model pre pochopenie nedorozumení vo vedeckom myslení. Upozornili na nevyhnutnosť vymedziť štyri rozdielne úrovne alebo rámce porozumenia:

- obsahový rámec - sumarizuje fakty, definície a algoritmy spojené s "obsahom" témy, spolu s metakognitívnym poznaním orientovaným na obsah, ako sú stratégie monitorovania konkrétneho algoritmu alebo memorovania a reprodukcie. S týmto rámcom sú spojené charakteristické výkony, vrátane reprodukcie faktov a výstižných opisov príkladov používajúcich slovník danej oblasti.

- rámec riešenia problému - obsahuje stratégie riešenia špecifických a všeobecných problémov, presvedčení o riešení problému a autoregulačných procesov, slúžiacich v priebehu riešenia problému na udržanie jednotlivca v organizovanom stave.

- epistemický rámec - zahŕňa špecifické a všeobecné normy a stratégie týkajúce sa validizácie tvrdení v určitej oblasti. "Fakty" v obsahovom rámci sú validizované meraniami noriem v epistemickom rámci. Charakteristickými aktivitami sú poskytovanie dôkazov, explanácia princípov, navrhovanie testov pre overenie tvrdení.

- rámec skúmania - sumarizuje špecifické a všeobecné presvedčenia a stratégie, ktoré rozširujú a aktivujú poznanie v rámci špecifických oblastí. Charakteristickým prejavom je kritické a kreatívne myslenie, ktoré prekračuje vymedzené hranice.

D. Perkins a R. Simmons (1988) súčasne opísali typické omyly, ku ktorým dochádza v jednotlivých rámcoch:

- obsah - naivné, nediferencované alebo nevýznamné pojmy, ťažkosti v overovaní poznatkov a problémy s prekrútenými poznatkami.

- riešenie problému - pokus a omyl, perseverácie, hádanie, stereotypné odpovede atď.

- epistémia - intuitívne úvahy maskujúce opačné pozorovania, uprednostňované pred vnútornou koherenciou, odmietanie pravidiel pôsobiacich v danej oblasti.

- skúmanie - nenachádzanie žiadneho problému ani pokus oň.

Súčasne upozorňujú na nápadné nedorozumenia, ku ktorým dochádza pri spracovávaní informácií: ide o naivné pojmy, ritualizované pojmy a praktickú činnosť a tvrdenia založené na neidentifikovaných omyloch.

Záver

Psychológovia sa podľa akceptácie fenoménu zdravého rozumu rozdelili do niekoľkých skupín. Zatiaľčo viacerí klinickí, pedagogickí a sociálni psychológovia odmietajú interpretovať rozdiely medzi expertami a laikmi, kognitívni psychológovia zväčša usilujú o preklenutie "myšlienkových pascí", do ktorých by riešitelia problémov mohli padnúť. Pochopiteľne, že situácie, v ktorých laici robia logické a inferenčné chyby, sú výzvou pre odborníkov. Na druhej strane poznatky laikov môžu tvoriť dôležitý zdroj poznatkov pri formovaní vedeckých teórií, vrátane implicitných teórií osobnosti a inteligencie (I. Ruisel, 1999). Inventarizácia a analýza logických chýb, ktorých sa laici dopúšťajú pri spracovaní informácií, môžu prispieť k redukcii falošných posudkov a nesprávnych inferencií, neraz vedúcich nielen k iracionalite myslenia ale aj k fatálnym dôsledkom pri formovaní predsudkov, stereotypov a výrazných kognitívnych zlyhaní pri spracovávaní reality vonkajšieho sveta.

Literatúra:

- Fletcher, G.J.O., Psychology and common sense. *American Psychologist*, 39, 1984, 203-213
- Furnham, A., Social psychology and common sense. *Bulletin of the British Psychological Society*, 36, 1983, 105-109
- Gilovich, T., How we know what isn't: The fallibility of human reason in everyday life. New York, Free Press 1991
- Heider, F., The psychology of interpersonal relations. New York, Wiley 1958
- Joynson, R.B., Psychology and common sense. London, Routledge and Kegan Paul 1974
- Kelley, H., The process of causal attributions. *American Psychologist*, 28, 1973, 107-128
- Kuhn, D., Children and adults as intuitive scientists. *Psychological Review*, 56, 1989, 674-689
- Lindgren, H.C., Harvey, J.H., An introduction to social psychology. St. Louis, Mosba 1981
- Perkins, D.N., Simmons, R., Patterns of misunderstanding: An integrative model for science, math and programming. *Review of educational research*, 58, 1988, 303-326
- Ruisel, I., Inteligencia a osobnosť. Bratislava, Veda 1999

Shaver, K.G., Principles of social psychology. Cambridge, Winthrop 1981
Skinner, B.F., Beyond freedom and dignity. New York, Knopf 1971

Souhrn

Predložená informácia je orientovaná na vzťah medzi psychológiou a konštruktom zdravého rozumu. Predpokladá sa, že zdravý rozum možno vymedziť tromi spôsobmi: a. ako množinu spoločne akceptovaných predpokladov, b. ako množinu všeobecne uznávaných pravidiel a c. ako myšlienkový stereotyp. Pri analýze zdravého rozumu sa uvažuje najmä o formovaní kognitívnych schém. Celkove sa usudzuje, že zdravý rozum je pre psychológiu hodnotný avšak často diskutabilný zdroj poznatkov.

Hereze v psychohygieně*

Evžen Řehulka, Oliva Řehulková

Heresy in mental hygiene

The study points out potential extreme paradoxes to be found in current mental hygiene. They are related to the development of mental hygiene, to its theory and practice, and to the utilization of related fields' knowledge.

Hereze znamená obvykle zastávání odchylných názorů než jsou oficiální, a to dokonce v takovém kontextu - sociálním i vědeckém - že může dojít až k pobouření. Za herezi ve vědě můžeme považovat něco, co až s despektem popírá oficiální názor, který je zpravidla přijímán i veřejným míněním. Hereze může být vyprovokována nejen vědeckou odvahou, ale i nevzdělaným fanatismem nebo touhou na sebe upozornit. Naše "heretické" úvahy jsou motivovány jednak úctou k práci a výzkumům odborníků, kterých si velmi vážíme na jedné straně a na druhé straně využíváním těchto výsledků v praxi a jednak rozporem mezi teorií, která je někdy pod tlakem očekávání a každodenním životem, který neví v mnoha případech, co s touto teorií. Poněkud zlým aforismem se potom říká o psychohygieně, že jde o vědu, která nemocným nepomáhá a zdraví ji nepotřebují. L. MÍČEK (1980) rozumí duševní hygienou (synonymum je psychohygiena, naše poznámka) systém vědecky propracovaných pravidel a rad sloužících k udržení, prohloubení nebo znovuzískání duševního zdraví, duševní rovnováhy. Dodává, že tento systém, se v dnešní době pozvolna konstituuje v novou vědeckou disciplínu. O. KONDÁŠ (1977) více v návaznosti na tradici vývoje duševní hygieny (C. W. Beers, H. Meng, K. Dabrowski a d.) ji charakterizuje jako "hnutí, které se snaží zabránit vzniku duševních poruch, studuje a realizuje optimální podmínky a zásady na udržování duševního zdraví". Můžeme zde tedy pozorovat dilema *vědecká disciplína versus hnutí*. Asi proti očekávání považujeme duševní hygienu na hnutí, jejíž kořeny můžeme nacházet od Bible, přes Komenského až k současným příručkám "jak být zdravý", "jak být úspěšný" atd. Vědecké konstituování těchto poznatků vidíme pouze v dnešní psychologii zdraví, která v posledních několika desetiletích vzniká z lékařské psychologie a behaviorální medicíny. Psychohygienu a psychologii zdraví však nemůžeme ztotožňovat.

Z poněkud jiného úhlu pohledu můžeme ještě mluvit o *normativní a výzkumné* v psychohygieně. Můžeme dokonce říci, že psychohygiena se vyvíjela a vyvíjí od normativního až apodiktického k výzkumnému. Jinak bychom mohli také říci, že tato skutečnost se dobře projevuje ve vývoji od psychohygieny k psychologii zdraví.

Neznamená to ale, že výzkumná zjištění vždy popírají normy, které jsou zpravidla výrazem tradice, historických zkušeností či různých filozofických dedukcí. V současné době se uznává poznávací priorita výzkumu, ale zvláště u psychohygieny není šťastné stavět proti sobě normativní a výzkumné poznatky, ale snažit se spíše o jejich propojení. Normativní konstatování výzkumně prověřovat, ale výzkum dobře metodologicky a filosoficky zajistit.

* Vypracování studie bylo podporováno grantem č. 406/97/0054 GA ČR

Sborník příspěvků z konference: Sociální procesy a osobnost, Brno 1999, 133 - 136

Další velké dilema související s psychohygienou je vztah *tělo versus psychika* (cca *duše*). Duševní hygiena je tradičně zaměřována na psychické zdraví. Nemyslíme si, že je to správně chápání předmětu psychohygieny. Již J. SRNEC (1989) konstatoval, že "v dosud běžném pojetí duševní hygieny se zdůrazňuje její vztah k "duševnímu zdraví". Ve skutečnosti však všechny její praktiky směřují k udržení "zdraví vůbec", stejně tělesného jako psychického. Co tvoří specifikum duševní hygieny, není její cíl, nýbrž povaha prostředků, které k tomuto cíli vedou. ... Jinak řečeno, jde o mentálně zprostředkovanou hygienu života." Duševní hygiena se tedy nezabývá pouze psychickým zdravím, ale zabývá se zdravím z hlediska a prostředky psychologie, což je opět fakt, který si řada autorů neuvědomuje.

"Sám Bůh pokoje nechť vás cele posvětit a zachová vašeho ducha, duši i tělo bez úrazu a poskvrny..." říká již Sv. Pavel (1Te 5,23).

Nechceme zde provádět problematické srovnávání veršů Bible s poznatky současné psychologie, ale jasně vidíme, že *vedle duše a těla* se zde rozlišuje *ještě duch*. Nemáme jen zdraví tělesné a psychické, ale také duchovní. Současná definice zdraví, jak ji podává WHO, tady mluví o zdraví sociálním. Záleží sice na výkladu, ale nejde asi o totéž. Vidíme to i ve vymezení interakčního pojetí zdraví jak ho používá Program podpory zdraví ve škole zpracovávaný Státním zdravotním ústavem v Praze (HAVLÍNOVÁ, M. a kol. 1998), kde individuální zdraví závisí na - organismu (tělesné zdraví) - struktuře psychických funkcí (duševní zdraví) - osobnosti (sociální a duchovní zdraví).

Kategorií psychického se tedy předmět psychohygieny nevyčerpává, ale musí přecházet k dimenzi duchovní a sociální, což se může prezentovat např. v otázkách filozofických či axiologických.

Duševní hygiena, jako každá věda, se svými poznatky snaží přesvědčovat. Psychohygiena, a to již vzhledem k některým faktům, které jsme uvedli výše, má tendenci *vedle přesvědčování moralizovat*. Moralizování je argumentace, která se implicitně opírá o citové hodnocení a zveličuje hodnoty uznávané veřejným míněním.

Moralizování také vede u některých lidí k vyvolávání pocitu viny. Vědecké argumentace mohou jen přesvědčovat a o jejich přijetí či využití si každý musí sám svobodně, bez nátlaku, rozhodnout. Toto dilema souvisí také s dalším rozporem, který je v psychohygieně značně vyhraněn. Je to výrazný *nesoulad mezi znalostmi psychohygienických pravidel a jejich realizací*. Můžeme říci, že v dnešní době jsou lidé poměrně velmi dobře informováni o škodlivosti různých návyků (kouření, alkohol, přejídání atd.). Tento paradox je velmi závažný. Např. v jednom z našich výzkumů psychohygieny vysokoškolských studentů (ŘEHULKA, E. 1987) jsme podle našeho očekávání zjistili nejlepší a nejdůvodněnější informovanost o pravidlech zdravého způsobu života u mediků a budoucích učitelů, u nichž jsou tyto poznatky součástí profesionální přípravy. Současně jsme se ale také dověděli, že právě tyto dvě skupiny vysokoškoláků (na rozdíl např. od posluchačů technických a uměleckých oborů) tato pravidla relativně nejvíce porušují. K podobným výsledkům docházíme i při výzkumu učitelů základních škol (ŘEHULKA, E., ŘEHULKOVÁ, O. 1998), ale i vysokoškolských učitelů (ŘEHULKA, E. 1999).

Kriticky můžeme v psychohygieně také zkoumat prezentování poznatků v dimenzi *jednoduché - složité*. Skutečnost - zvláště v různých populárních příručkách - kterou se psychohygiena zabývá, je velmi často značně zjednodušována. Je to dáno jednak tím, aby případné rady nabyly přesvědčivosti a také asi tím, že jejich formulace, ke kterým se

dochází, se snaží být stručné, jasné, bezproblémové až direktivní. Převážná většina teoretických i praktických psychohygienických opatření se však zabývá velmi složitou problematikou, která má vždy řadu závažných výjimek a podmínek a zjednodušování tady může být až velmi nebezpečné.

Hereticky může vyznívat také úvaha o hodnocení *vztahu stabilita - labilita (neuroticismus)* jako osobnostních vlastností.

Psychohygienu postuluje jako cíl stabilitu, vyrovnanost, ale ta se také může projevit jako ztráta dynamiky, aktivity, iniciativy. Naopak určitá labilita (která nesmí dosahovat patologických hodnot), neklid, může být dynamogenním momentem pro růst osobnosti a dosahování nové integrity na vyšší úrovni (viz např. teorii pozitivní desintegrace, jejímž autorem je polský vědec K.DABROWSKI, 1996).

S tím v určitém smyslu souvisí i chápání stresu, jak ho ke konci života formuloval zakladatel této teorie H. SELYE (1974). Selye již zde nepostuluje stres jako něco jednoznačně škodlivého, ale chápe stres jako nutnou zátěž, která je spojena s životem, a kterou člověk musí překonávat. "Život bez stresu je smrt", říká H. Selye. Rozeznává se potom *distres*, tedy negativně působící stres a *eustres* jako stres pozitivně působící. V životě se musíme vyhýbat především distresu a učit se ho zvládat.

Závažným paradoxem, který se někdy zvláště obtížně vysvětluje široké veřejnosti je to, že se nachází jen malý *pozitivní vztah (korelace)* mezi tělesnou, psychickou a sociální *pohodou (well-being)* a *dlouhověkostí*. Jde o složitý vztah, v němž intervenuje mnoho faktorů, z nichž některé asi ještě ani nejsou známy. Musíme prostě konstatovat, že sliby o dosažení dlouhého věku při dodržování zásad psychohygieny, patří do klamu zjednodušování, na nějž jsme upozornili výše.

Mohli bychom v psychohygieně dále nacházet různá dilemata, jejichž řešení nemusí být v souladu s očekáváním znalce tohoto oboru. Některé nové nebo nově intepretované poznatky mohou v kontextu tradiční psychohygieny vyvolávat překvapení. Nemyslíme si však, že jde o něco mimořádného. Žádná oblast lidského poznání se nerozvíjí přímočaře a vždy musíme počítat s tím, že informace přijímané jako evidentní dnes, mohu být zítra zpochybněny. V případě psychohygieny jsou tyto rozpory závažné proto, že v rámci psychologie se zde integruje mnoho poznatků vedlejších věd a vytváří tím jeden z nejužších kontaktů mezi teorií a praxí, který se daří psychologii zaujímat. Konečně i hereze může vznikat jen tam, kde jsou lidé plně, až vášnivě, rozumem i citem, angažováni na řešení nějakého problému.

Literatura

- Bible. Písmo Svaté. Ekumenický překlad.
- Dabrowski, K.: W poszukiwaniu zdrowia psychicznego. PWN, Warszawa 1996.
- Havlíková, M. a kol.: Program podpory zdraví ve škole. Portál, Praha 1998.
- Kondáš, O.: Klinická psychologie. Osveta, Martin 1977.
- Míček, L.: Duševní hygiena. SPN, Praha 1984.
- Řehulka, E.: Způsob, formy a metody odpočinku vysokoškolských studentů. Referát na 13. Psychologických dnech, Olomouc 6.-8. 7. 1987.
- Řehulka, E., Řehulková, O.: Problematika tělesné a psychické zátěže při výkonu učitelského povolání. In: Učitelé a zdraví 1., PsÚ AV ČR Brno 1998, s. 99-105.
- Řehulka, E.: Psychohygiena vysokoškolských učitelů. Referát na XI. mezinárodní vědecké konferenci VUT Brno 18-20. 10. 1999, v tisku.
- Selye, H.: Stress without Distress. N.Y. 1974.
- Srnec, J.: Budoucnost zdraví a odpovědnost psychologů. Čs. psychologie, 1989, č. 2, s. 112-124.

Souhrn

Ve studii je poukázáno na některé možné extrémní paradoxy, které můžeme najít v současné psychohygieně. Souvisejí s vývojem psychohygieny, její teorií a praxí a s využíváním poznatků vedlejších věd.

Duchovní dimenze osobnosti a morální jednání adolescentů

Vladimír Smékal, Lucie Kotková

Spiritual dimension of personality and moral behaviour

Spiritual area of personality still is not viewed as a part of personality structure and dynamics. Present paper shows what dimensions belongs to this personality area and what are their functions especially in moral behaviour of adolescents. Spiritual dimensions were observed through Noodynamic questionnaire of K. Popielski. Exploratory factor analysis proved that there are four factors of this area: (1) the meaning of life, (2) awareness of transcendence/transcendence consciousness, (3) will to meaning, and (4) the way of meaning realisation. Moral behaviour was assessed through Gues who technique in which were operationalised good and bad deeds. In the study were proved high meaningful correlations which can be interpreted as a plausible hypothesis concerning the influence of meaning of life to higher level of moral behaviour of adolescents.

1. Úvod

Vydeme-li z tradičního uvažování o osobnosti, budeme v osobnosti rozlišovat charakteristiky tělesné konstituce, temperamentu, motivace, intelektu a jáství, resp. ve zcela tradiční perspektivě ještě charakteru. Zjednodušíme-li tento výčet, zařadíme uvedené složky do tělesné a duševní vrstvy. Dá se najít ještě nějaká duchovní vrstva či širší dimenze rozlišitelná případně i na další podsložky a jednotky, nebo je výsledek takového hledání spíše konstruktivistickým aktem než empiricky rozlišitelným útvarem?

Předpoklad existence tří vrstev osobnosti je podporován zkušeností, která nám poskytuje dostatek podkladů o jevech trojího druhu: mnohé z toho, co je spojeno s naší tělesností (barva očí a vlasů, tvar postavy, některé nemoci, možná i temperament) je řazeno do genotypu a považuje se za převážně zděděné nebo vrozené; to, co je výsledkem učení nebo nápodoby, ale ztuhne silou zvyku, tvoří fenotyp, a to je většina získaných dispozic k prožívání a jednání; k možnostem člověka však patří i nezávislost na jakékoliv determinaci a schopnost uvážlivě volit a vybírat, hodnotit atd. D. Kováč (1985) v podobném pojetí rozlišuje tři kategorie osobností: rudimentární – určenou převážně dědičností, dobře adjustovanou – určenou převážně učením, a kultivovanou – určenou sebevýchovou, reflexí a sebereflexí vlastních činů, jak lze Kováčův námět domyslet.

Zvolíme-li vztahový rámec logoterapie a její rozlišovací kritérium míry determinismu a svobody rozhodování, můžeme bez obtíží konstatovat, že stanovení tří skupin složek osobnosti má své empirické opodstatnění. Logoterapeutická antropologie je znázorňuje následujícím třídimenčním modelem.

Dimenzionální ontologie člověka podle logoterapie

3. Pouze člověk	Svoboda zaujetí	DUCH
	duchovní (noetická) vrstva	Stanovisko k danému
Člověk, zvíře	Značně ovladatelná	PSYCHÉ
	psychosociální vrstva	Částečná závislost na daném
Člověk, zvíře, rostlina	Málo ovladatelná	TĚLO
	biologicko-fyzikální vrstva	Závislost na daném

2.

Ve vymezování jednotek duchovní vrstvy osobnosti můžeme postupovat různými cestami. Někteří badatelé předpokládají, že jejím jádrem je energie duchovní lásky „agapé“; někteří hovoří o základních ctnostech prozíravosti, uměřenosti, spravedlnosti, moudrosti a statečnosti; z teologie vycházející myslitelé říkají, že je to jednota víry, naděje a lásky. V. Frankl formuluje předpoklad, že duchovní vrstva osobnosti se realizuje v transcendentním smyslu života.

Franklův žák K. Popielski (1996) pro duchovní vrstvu osobnosti nahlíženou v logoterapeutické perspektivě používá název noodynamika. K jejímu zkoumání vytvořil dotazník o 100 položkách (přeložený V. Smékalem a upravený S. Ráčkem) identifikujících podle jeho záměru 36 jednotek, které se seskupují do čtyř kategorií: noetické kvality (uvědomování si hodnoty, smyslu, důvěra ad.), noetická temporalita (orientace na minulost – přítomnost – budoucnost), noetická aktivita (akceptace sebe a druhých ad.) a noetické postoje (k úspěchu, ke smrti ad.).

V našich výzkumech se Popielským navržené škály ukázaly jako málo reliabilní. Proto jsme provedli v diplomové práci S. Ráčka (1997) faktorovou analýzu škál i položek dotazníků získaných od 123 vysokoškoláků. Faktory stanovené oběma faktorovými analýzami dávají 4 zřetelně rozlišitelné faktory: (1) pocit smysluplnosti života, (2) vůle ke smyslu, (3) vědomí transcendence a (4) rozumový nebo citový způsob realizace smyslu.

3.

V tomto sdělení referujeme o hledání vztahů mezi faktory a některými Popielským určenými dimenzemi noodynamiky na jedné straně a morálním jednáním na straně druhé. Předpokládáme, že morální jednání, které vychází ze svědomí (na rozdíl od mravního jednání určovaného etickými normami – viz A. Anzenbacher, 1991) je řízeno nebo aspoň ovlivňováno z duchovní vrstvy osobnosti.

Výzkum byl proveden na 115 studentech maturitních ročníků gymnázií (46 chlapců a 69 dívek), z toho bylo 56 z Biskupského gymnázia v Hradci Králové a 59 ze státního gymnázia v Pardubicích. Jejich průměrný věk byl 17;11 let.

Zkoumaným osobám byl předložen Popielského dotazník noodynamiky a námi vytvořená nominační technika 15 způsobů morálního jednání, v níž studenti měli jmenovat spolužáky, kteří jednají definovanými způsoby. Nominační technika zahrnovala např. položky: 2. Slíbí-li něco, dodrží to, 6. Neroznáší klepy a pomluvy, 7. Ochotně pomůže s učivem, kterému nerozumím atd.

Získané údaje byly zpracovány multivariační analýzou a v získané korelační matici vztahů mezi skóry faktorů noodynamiky a procentovými četnostmi nominací způsobů morálního jednání, jsme vyhledávali korelace signifikantní na hladině významnosti rovné nebo vyšší než 0,01.

4. Výsledky

Z mnoha signifikantních korelací jednotlivých proměnných noodynamiky s morálním jednáním, uvedeme jen korelace faktorů s proměnnými morálního jednání.

Faktor **pocitu smysluplnosti života** koreluje nejvýš s nominačními položkami 10. Je k lidem slušný/á a ohleduplný/á (0,281, $P = 0,01$) a 13. Dalo by se něm/ní říci, že je charakterním člověkem (0,299, $P = 0,01$).

Faktor **vědomí transcendence** koreluje významně na $P = 0,01$ s položkou 10. Je k lidem slušný/á a ohleduplný/á.

Faktor **vůle ke smyslu** nekoreluje signifikantně na $P = 0,01$ s žádnou nominační položkou.

Faktor **způsoby realizace smyslu** koreluje na hladině $P = 0,01$ s třemi nominačními položkami: 9. Nejde za svým „přes mrtvolu“, 10. Je k lidem slušný/á a ohleduplný/á a 11. Nepamatuji se, že by někdy lhal/a. Poznamenáváme, že korelace vyjadřuje skutečnost emoční angažovanosti na morálním jednání.

Parciální korelace, jimiž jsme eliminovali vliv typu školy neredukují korelační koeficienty indukující předpokládané souvislosti.

5. Závěr

Ze zjištěných signifikantních korelací vyplývá, že s faktory noodynamiky jako s aspekty duchovního života souvisejí významné komponenty morálního jednání, které se týkají slušnosti, ohleduplnosti a pravdomluvnosti a které jsou koncentrovány v charakteru osobnosti.

Výsledky proto považujeme za plausibilní hypotézu pro další kritické ověřování také proto, že obě proměnné – faktory noodynamiky a komponenty morálního jednání byly zjišťovány odlišnými metodami a nejsou na sobě nijak z hlediska odpovědí respondentů závislé.

6. Reference

- Anzenbacher, A.: *Úvod do filosofie*. Praha, SPN 1991
Frankl, V. E.: *Lékařská péče o duši*. Brno, Cesta 1996
Kotková (roz. Pšeničková), L.: *Smysl života jako determinanta kvality mravního jednání*. Brno, FF MU 1998. Diplomová práce.
Kováč, D.: *Teória všeobecnej psychológie*. Bratislava, Veda 1985
Popielski, K.: *Noetyczny wymiar osobowości*. Lublin, Wydawnictwo KUL 1994
Ráček, S.: *Noodynamika a osobnost*. Brno, FF MU 1997. Diplomová práce

Souhrn

Duchovní dimenze osobnosti dosud není běžně zkoumaná jako součást struktury a dynamiky osobnosti. Studie sleduje jednotlivé dílčí proměnné této dimenze a jejich determinující úlohu v morálním jednání adolescentů. Duchovní dimenze je zjišťována dotazníkem Noodynamiky podle K. Popielského, proměnné duchovní dimenze jsou vyvozeny faktorovou analýzou a definovány takto: (1) pocit smysluplnosti života, (2) vědomí transcendence, (3) vůle ke smyslu, (4) způsob realizace smyslu. Morální jednání bylo zjišťováno nominační technikou operacionalizující dobré a špatné skutky. Sdělení popisuje a interpretuje významné korelace.

Některé aspekty agresivity ve vztahu k sportovní činnosti

Michal Šafář

Some aspects of aggression in relation to sports activities

In our contribution we solve problems of relation between the sport activity and the aggression. We just present starting points, methodical frame and some preliminary results because of we have not finished our project yet. We see the aggression as multicausally conditioned phenomenon with the complicated structure. We suppose that sport activity may cause the increase or the decrease of on aggression, and this increase and decrease is influenced by the rate of specific and non-specific factors. Those factors result from concrete sport activity. For the comparison we have chosen multilevel system. In the first level we have compare an aggression of sportsmen with an aggression of peer population. In the second level we compare different type of sports. In the third level we compare different sport discipline and than in the forth we compare relation between the aggression and the rank of the individual in small social group (sports team). For our division of different type of sports we used Kodym's typology of sports (1978). The sample contains 230 men 17-23 years old. Theirs main interest (at least for five years) is doing exercise as sport training or sport competition. They must compete in the highest (or second highest) competition in their category in the Czech Republic. The control groups contain 600 soldiers, 150 university students, 100 policemen and 25 juvenile delinquents, which are convicted for violent criminal activities. We diagnostic an aggression by personal inventory B-D-I. We present concrete results of some sport discipline.

Úvod

V našem příspěvku řešíme problematiku vztahu sportovní aktivity a agresivity. S ohledem na rozpracovanost projektu prezentujeme východiska, metodický rámec a některé předběžné výsledky.

Agresivitou rozumíme dispoziční k jednání se záměrem poškodit a chápeme ji jako multikauzálně podmíněný a složitě strukturovaný fenomén. Předpokládáme, že sportovní aktivita může agresivitu zvyšovat nebo snižovat, a že tento pokles nebo nárůst agresivity je ovlivněn přítomností specifických a nespecifických faktorů vyplývajících z konkrétní sportovní aktivity.

Pro vlastní porovnání jsme zvolili několikastupňový systém. Na první úrovni porovnáváme agresivitu sportovců s agresivitou vrstevnické populace, na druhé úrovni porovnáváme jednotlivé typy sportů, na třetí úrovni jednotlivé sportovní disciplíny, na čtvrté potom vztah agresivity k postavení jedince v malé sociální skupině (sportovním týmu). Pro dělení sportů na jednotlivé typy jsme vycházeli z Kodýmovy (1978) Psychologické typologie sportů. Vzorek je tvořen 270 sportovci ve věku 17- 23let. Kontrolní skupiny tvoří vojáci ZS (600), studenti TV (200), policisté (150) a mladiství delikventi odsouzení za násilné trestné činy (50). Agresivitu diagnostikujeme pomocí osobnostního testu B-D-I.

Uvádíme konkrétní výsledky některých sportovních odvětví (basketbal, fotbal, baseball, hokej, karate,) a jejich srovnání s vrstevníky.

Teoretická východiska

Na vztah mezi sportovní aktivitou a agresivitou existují tři možné pohledy:

1. Sportovní aktivita je ve vztahu se sníženou agresivitou jedince. Možnými příčinami jsou její katartický účinek na emotivitu jedince, vysoká frustrační tolerance, široký rejstřík vzorců chování získaných v rámci tréninkového procesu, atp.

2. Sportovní aktivita je ve vztahu se zvýšenou agresivitou jedince. Důvodem je zejména velké množství frustračních situací, mnoho spouštěcích podnětů, vysoká aktivační úroveň, osvojení modelů násilného chování, atd.

3. Sportovní aktivita není s agresivitou v jednoznačném vztahu. Sportovní aktivita je široký pojem zahrnující v sobě množství různorodých činností, zda dojde k nárůstu či poklesu agresivity záleží zejména na specifickém typu sportovní aktivity.

v našem projektu vycházíme z třetího pojetí. Předpokládáme, že agresivita je složitě strukturovaný a multikauzálně podmíněný fenomén a také, že sportovní činnost v sobě zahrnuje dva základní typy faktorů - specifické a nespecifické. Nespecifické faktory jsou obsaženy (být v různé míře) v jakémkoliv typu či druhu sportovní aktivity (pravidelné, systematické a řízené zatěžování organismu, výdej energie, zněna zaměření vnímání, intenzivní koncentrace pozornosti, ...), specifické se liší podle druhu a typu sportovní aktivity (forma a intenzita zatěžování, způsob dosahování cíle, prostředí ve kterém se aktivita uskutečňuje, míra ritualizace a symbolizace agrese, ...) Jaký vliv má konkrétní sportovní aktivita na strukturu a intenzitu agresivity rozhoduje množství a poměr specifických a nespecifických faktorů v ní obsažených.

Vědecká otázka

Jsou specifické a nespecifické vlivy sportovní aktivity ve vztahu se strukturou a hodnotami agresivity sportovce?

Cíl práce

Zjistit, zda existuje vztah mezi konáním sportovní aktivity a hodnotami agresivity jako osobnostního rysu jedince.

Úkoly

1. Porovnat agresivitu sportovců s agresivitou kontrolních skupin.
2. Porovnat agresivitu v jednotlivých typech sportů s agresivitou kontrolních skupin.
3. Porovnat agresivitu v jednotlivých druzích sportů s agresivitou kontrolních skupin.
4. Porovnat agresivitu sportovců mezi vybranými typy sportů.
5. Porovnat agresivitu sportovců mezi vybranými druhy sportů.

Hypotézy

Hypotéza k úkolu č.1

H 1.0 Agresivita sportovců se neliší od agresivity kontrolních skupin.

H 1.A Agresivita sportovců se liší od agresivity kontrolních skupin.

Hypotéza k úkolu č.2

H 2.0 Agresivita sportovců v jednotlivých typech sportů se neliší od agresivity kontrolních skupin.

H 2.A Agresivita sportovců v jednotlivých typech sportů se liší od agresivity kontrolních skupin.

Hypotéza k úkolu č.3

H 3.0 Agresivita sportovců v jednotlivých druzích sportů se neliší od agresivity kontrolních skupin.

H 3.A Agresivita sportovců v jednotlivých druzích sportů se liší od agresivity kontrolních skupin

Hypotéza k úkolu č. 4

H 4 .0 Agresivita sportovců se v jednotlivých typech sportů neliší.

H 4.A Agresivita sportovců se v jednotlivých typech sportů liší.

Hypotéza k úkolu č.5

H 5.0 Agresivita sportovců se v jednotlivých druzích sportů neliší.

H 5.A Agresivita sportovců se v jednotlivých druzích sportů liší.

Výzkumné techniky a metody

Metoda zjišťování agresivity

Agresivitu diagnostikujeme dotazníkem B-D-I. Tato technika podle našeho názoru nejlépe vyhovuje zaměření a specifikům našeho výzkumu. B-D-I zachycuje agresivitu jako složitě strukturovaný fenomén, který lze popsat pomocí osmi relativně nezávislých způsobů chování. Ty tvoří osm subtestů.

1. Fyzická agrese
2. Nepřímá agrese - pomluvy, výbuchy nezaměřeného rozčilení
3. Iritabilita - popudlivost, podrážděnost
4. Negativismus - opozice, nespolupráce
5. Resentiment - žárlivost, potlačená zlost na druhé
6. Podezíravost - nedůvěra, paranoia, projekce hostility
7. Verbální agrese
8. Pocity viny - agrese obrácená dovnitř

V dotazníku je 75 položek, posuzovaná osoba vyjadřuje souhlas nebo nesouhlas. Administrace trvá 15 minut. Výsledné hrubé skóry v jednotlivých subtestech se vynásobí příslušným koeficientem a porovná s normou. Faktorová analýza rozlišila dva faktory. První - faktor hostility je syčen resentimentem a podezíravostí. Druhý - faktor agresivity je definován fyzickou, verbální a nepřímou agresivitou.

Protože se jedná o dotazník složitě strukturovaný lze pro jednotlivá srovnání volit různé subtesty, příp. kombinace subtestů. Můžeme např. porovnávat jednotlivé složky agresivity (subtest 1, 2, 7), jejich součet (1+2+7 vyjadřující celkovou agresivitu), jednotlivé složky hostility (subtest 3, 4, 5, 6), jejich součet (3+4+5+6 vyjadřující celkovou hostilitu), subtest 8 (pocity viny, možno interpretovat jako agresi obrácenou dovnitř nebo jako mravní korektiv projevů agrese), součet subtestů 1 až 7, které tvoří celkový výsledek testu B-D-I (jako součet faktorů hostility a agresivity).

Metoda statistického vyhodnocení dat

Data budou zpracována analýzou rozptylu.

Vzorek

Charakteristika a členění vzorku

Muži, 17 - 23 let. Sportovce jsme pro náš výzkum definovali jako jedince jehož dominantním zájmem je vykonávání tělesných cvičení (orientačně 9 hod. týdně) ve formě sportovního tréninku a sportovních soutěží po dobu nejméně 5 let. Dále by měl být pravidelným účastníkem v nejvyšší (případně v druhé nejvyšší) soutěži ve své kategorii na území ČR.

Při klasifikaci sportovních činností jsme využili typologii sportovních aktivit, kterou podle nároků kladených na psychiku sestavil Kodým (1970).

Kontrolní skupiny jsou tvořeny vrstevníky (600 vojáků ZS, 150 studentů TV, 100 policistů, 50 odsouzených za násilné trestné činy).

Plánovaný vzorek

1. Anticipační sporty
 - 1.1 Anticipační sporty kolektivní: Hokej (60), Basketbal (25), Baseball (25), Fotbal (26)
 - 1.2 Anticipační sporty individuální: Tenis (25), Zápas (9), Karate (25), Box (10)
2. Sporty senzorické: Lukostřelba (15)
3. Sporty esteticko-koordinační: Sportovní aerobik (3), Gymnastika (9)
4. Sporty funkčně mobilizační
 - 4.1 krátkodobé: Atletické sprinty (5), Skoky (6)
 - 4.2 dlouhodobé: Triatlon (6), Plavání (6), Běh na lyžích (25)
5. Sporty rizikové: Lyžování - sjezd (?), Horská kola (sjezd) (5), Kanoistika (10)
6. Kontrolní skupina I: vrstevníci, vojáci základní služby (min. 600)
7. Kontrolní skupina II: studenti FTK Olomouc (150)
8. Kontrolní skupina III: policisté (150)
9. Kontrolní skupina IV: delikventní vrstevníci (25)

Předběžné výsledky

Vzorek

Anticipační sporty; n = 140

(Basketbal; n = 16, Baseball; n = 12, Hokej; n = 64, Fotbal; n = 24, Karate; n = 24)

Kontrolní skupina 1; n = 230

(Vrstevníci, vojáci ZS)

Kontrolní skupina 2; n = 25

(Studenti TV)

Metodika

Zmožných kombinací subtestů použitelných pro jednotlivá srovnání (viz výše) jsme využili: subtestů 1, 2, 7 (fyzická, nepřímá a verbální agresivita), jejich součet 1+2+7 (celková agresivita) a celkového výsledku B-D-I (součet subtestů 1 až 7).

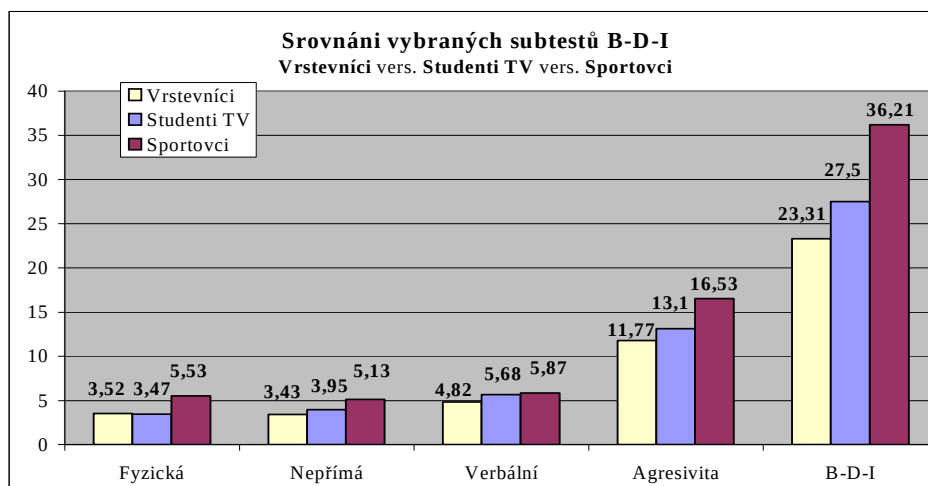
Statistické vyhodnocení a rozbor výsledků.

Z dosud získaných a vyhodnocených výsledků prezentujeme následující srovnání:

1. V grafu 1. prezentujeme porovnání průměrných hodnot fyzické agresivity (subtest 1

v B-D-I), nepřímé agresivity (subtest 2), verbální agresivity (subtest 7), celkové agresivity (subtesty 1+2+7) a celkového skóru v B-D-I (subtesty 1 až 7) u sportovců provozujících anticipační sporty a u kontrolních skupin.

Fig. 1

V subtestech 1 (fyzická), 2 (nepřímá) a 3 (verbální) agresivita je maximální dosažitelné skóre 10. Skóre vyšší jak 5 signalizuje zvýšení daného typu agresivity. V subtestech 1+2+7 (vyjadřujících celkovou agresivitu) je možno dosáhnout maximálně

30 bodů. Skóre vyšší jak 15 vypovídá o zvýšené agresivitě. V subtestech 1 až 7 (vyjadřující výsledné skóre v B-D-I) je možno dosáhnout maximálně 70 bodů. Skóre vyšší jak 35 vypovídá o zvýšené hostilitě a agresivitě jedince.

V tabulce 1 prezentujeme srovnání agresivity sportovců v anticipačních sportech s vrstevnickou populací.

Tab. 1

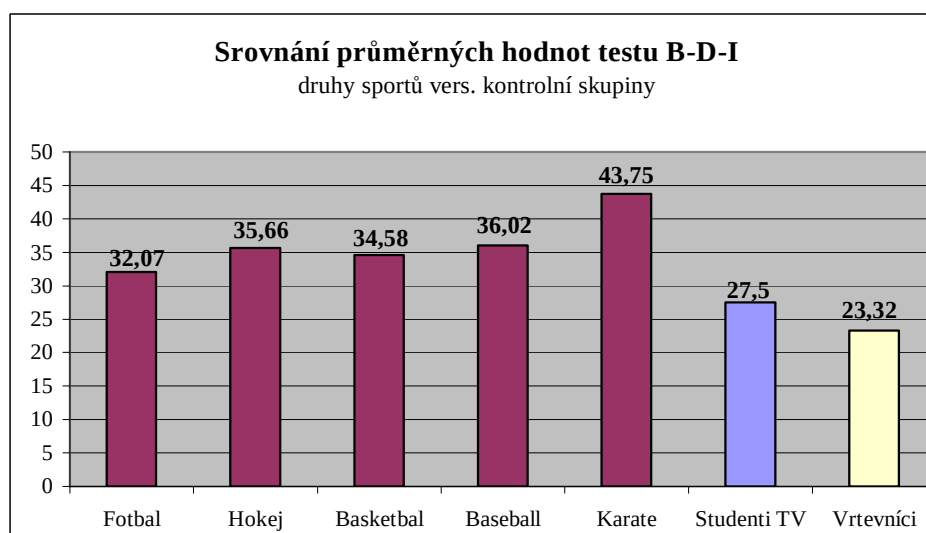
	Vrstevníci - příslušný subtest	Kritická hodnota
Anticipační sporty; fyzická agresivita	2,02*	0,62
Anticipační sporty; nepřímá agresivita	1,71*	0,48
Anticipační sporty; verbální agresivita	1,05*	0,48
Anticipační sporty; celková agresivita	4,69*	1,24
Anticipační sporty; skóre v B-D-I	12,90*	2,51

Statistickou metodou použitou pro srovnání je analýza rozptylu (resp. Scheffe test), hvězdičkou (*) jsou označeny výsledky statisticky významné, výpočet byl proveden na 5% hladině významnosti s pomocí programu Statgraphic. V sloupci za výsledky uvádíme hraniční hodnoty rozdílu průměrů pro danou hladinu významnosti.

Statistické vyhodnocení srovnání mezi studenty TV a vrstevníky z důvodu malé četnosti vzorku zatím neprovádíme.

V grafu 2 prezentujeme porovnání průměrných hodnot B-D-I mezi jednotlivými druhy sportů a kontrolními skupinami.

Fig.2

V subtestech 1 až 7 (vyjadřující výsledné skóre v B-D-I) je možno dosáhnout maximálně 70 bodů. Skóre vyšší jak 35 vypovídá o zvýšené hostilitě a agresivitě jedince.

V tabulce 2 prezentujeme porovnání celkové agresivity mezi vrstevníky a jednotlivými druhy sportů.

Tab. 2

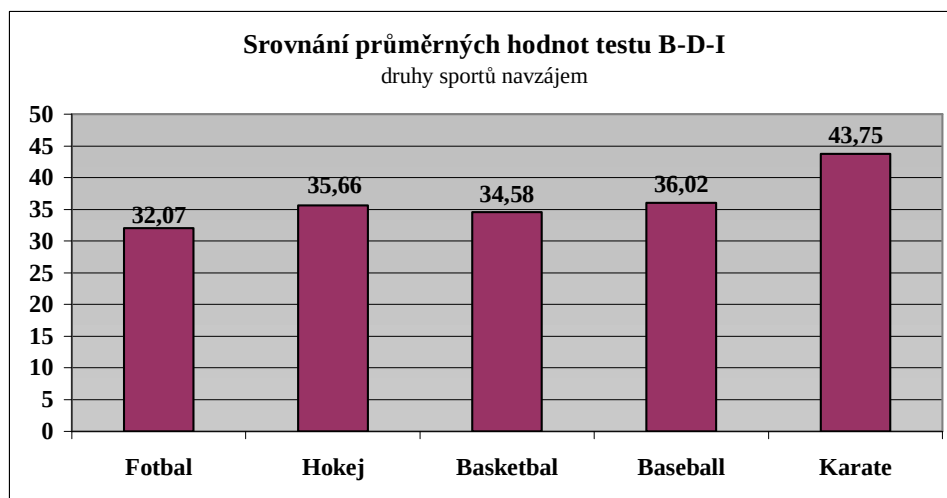
	Vrstevníci - celkový skóre v B-D-I	Kritická hodnota
Basketbal - celkový skóre v B-D-I	11,26*	8,56
Baseball - celkový skóre v B-D-I	12,71*	10,31
Hokej - celkový skóre v B-D-I	12,34*	4,59
Fotbal - celkový skóre v B-D-I	8,75*	7,01
Karate - celkový skóre v B-D-I	19,39*	7,10

Statistickou metodou použitou pro srovnání je analýza rozptylu (resp. Scheffe test), hvězdičkou (*) jsou označeny výsledky statisticky významné, výpočet byl proveden na 5% hladině významnosti s pomocí programu Statgraphic. V sloupci za výsledky uvádíme hraniční hodnoty rozdílu průměrů pro danou hladinu významnosti.

Statistické vyhodnocení srovnání mezi studenty TV a vrstevníky z důvodu malé četnosti vzorku zatím neprovádíme.

V grafu 3 prezentujeme porovnání průměrných hodnot B-D-I mezi jednotlivými druhy sportů navzájem.

Fig.3

V subtestech 1 až 7 (vyjadřující výsledné skóre v B-D-I) je možno dosáhnout maximálně 70 bodů. Skóre vyšší jak 35 vypovídá o zvýšené hostilitě a agresivitě jedince.

V tabulce 3 prezentujeme srovnání celkového skóre v B-D-I v jednotlivých druzích sportů navzájem.

Tab. 3

	Basketbal	Baseball	Hokej	Fotbal	Karate
Basketbal	-	1,45 (13,79)	1,08 (9,22)	2,51 (10,68)	8,13 (10,69)
Baseball	1,45 (13,79)	-	0,37 (11,76)	3,95 (12,94)	6,69 (12,94)
Hokej	1,08 (9,22)	0,37 (11,76)	-	3,59 (7,87)	7,05 (7,87)
Fotbal	2,51 (10,68)	3,95 (12,94)	3,59 (7,87)	-	10,64* (9,56)
Karate	8,13 (10,69)	6,69 (12,94)	7,05 (7,87)	10,64* (9,56)	-

Statistickou metodou použitou pro srovnání je analýza rozptylu (resp. Scheffe test), hvězdičkou (*) jsou označeny výsledky statisticky významné, výpočet byl proveden na 5% hladině významnosti s pomocí programu Statgraphic. V závorkách za výsledkem uvádíme hraniční hodnoty rozdílu průměrů pro danou hladinu významnosti.

Diskuse k předběžným výsledkům

Z dosud zpracovaných výsledků (s ohledem na jejich množství a strukturu) nelze vyvozovat závěry ve vztahu k formulovaným hypotézám. Přesto můžeme vidět některé naznačené trendy:

1. Ve vztahu k úkolu č.2 tendence k vyšší agresivitě jedinců provozujících anticipační sporty
2. Ve vztahu k úkolu č.3 - agresivita jedinců je ve všech sledovaných druzích sportu (basketbalu, baseballu, fotbalu, hokeji, karate) vyšší než u vrstevnické populace.
3. Ve vztahu k úkolu č.6 - agresivita sportovců se v jednotlivých druzích sportu neliší.

Vyjadřovat se k příčinám těchto tendencí je v současné fázi výzkumu předčasné. Nejsme schopni odhalit zda zjištěné hodnoty jsou způsobeny obecnými faktory obsaženými ve sportovní aktivitě, nebo faktory specificky obsaženými v anticipačních sporech.

Zdá se, že specifické faktory na úrovni jednotlivých druhů sportů, případně sportovních disciplín mají příliš malý vliv na to, aby se projevil jejich vztah s agresivitou. Tento jev může být zapříčiněn již několikrát zmiňovanou multikauzální podmíněností agresivity - vlivů na výslednou agresivitu je tolik, že některé, byť vysoce specifické, v tomto množství zaniknou.

Studenti TV vykazují vyšší agresivitu než sportovci a nižší agresivitu než vrstevníci. Studenti TV jsou objemem a intenzitou prováděných tělesných cvičení srovnatelní se sportovci. Obsah těchto cvičení je tak široký, že můžeme předpokládat převahu nespécifických faktorů. Výsledky studentů TV tak naznačují vztah mezi agresivitou a sportem obecně.

Výsledné hodnoty agresivity u testovaných skupin mají tendenci k souladu mezi jednotlivými subtesty, tj. skupiny se zvýšenou agresivitou vykazují vyšší hodnoty ve všech subtestech a naopak. Mírný nesoulad se objevuje pouze v subtestu č.7 (verbální agresivita), jejíž mírně zvýšený skóre se vyskytuje i u skupiny s nízkými hodnotami v ostatních subtestech.

Literatura:

- Bandura, A. (1973). *Aggression: A social learning analysis*. New Jersey: Prentice - Hall.
- Buss, A. H. Durkee, A. (1957). An Inventory for assessing different kinds of hostility. *Journal of Consulting Psychology*, 221, 342-348.
- Celozzi, M. J. , Kazelskis, R. , & Gutsch, K. U. (1981). The relationship between viewing televised violence in ice hockey and subsequent levels of personal aggression. *Journal-of-Sport-Behaviour*, 4, 4, 157-162.
- Calhoun D. W. (1987). *Sport, Culture, and Personality*. Champaign: Human Kinetics
- Čermák, I. (1995). Princip specifičnosti při studiu agrese. *Československá psychologie*, XXXIX, 117-125.
- Čermák, I. (1999). *Lidská agrese a její souvislosti*. Žďár nad Sázavou: Fakta
- Fromm, E. (1997). *Anatomie lidské destruktivity*. Praha: NLN.
- Horn, T. S. (1992). *Advances in sport psychology*. Champaign: Human Kinetics.
- Kodým, M. (1978). *Typologie sportovní činnosti*. Praha: SPN
- Morávek, S. (1987). Úvod do psychodiagnostiky dospělých. Olomouc: UP.
- Singer, N. R. - Murphy, M. - Tenant, L. K. (1993). *Handbook of Research on Sport Psychology*. New York: Macmila.
- Šafář, M. (1998). *Agresivita ve sportu*. Nepublikovaná ročníková práce. Olomouc: UP
- Tenenbaum, G. , Stewart, E. , Singer, R. N. , & Duda, J. (1997). Aggression and violence in sport. *Sport-Psychologist.*, 11, 1, 1-7: 41.

Souhrn

V našem příspěvku řešíme problematiku vztahu sportovní aktivity a agresivity. S ohledem na rozpracovanost projektu prezentujeme východiska, metodický rámec a výsledky z anticipačních. Agresivitou rozumíme dispozici k jednání se záměrem ublížit a vnímáme ji jako multikauzálně podmíněný a složitě strukturovaný fenomén. Předpokládáme, že sportovní aktivita může agresivitu zvyšovat nebo snižovat, a že tento pokles nebo nárůst agresivity je ovlivněn poměrem specifických a nespecifických faktorů vyplývajících z konkrétní sportovní aktivity.

Pro vlastní porovnání jsme zvolili několikastupňový systém. Na první úrovni porovnáváme agresivitu sportovců s agresivitou vrstevnické populace, na druhé úrovni porovnáváme jednotlivé typy sportů, na třetí úrovni jednotlivé sportovní disciplíny, na čtvrté potom vztah agresivity k postavení jedince v malé sociální skupině (sportovním týmu). Pro dělení sportů na jednotlivé typy jsme vycházeli z Kodýmovy (1978) Psychologické typologie sportů.

Vzorek je tvořen 330 muži ve věku 17- 23let, jejichž dominantním zájmem (nejméně podobu pěti let) je provádění tělesných cvičení ve formě sportovního tréninku nebo sportovních soutěží, přičemž se pravidelně zúčastňují v nejvyšší (případně v druhé nejvyšší) soutěži ve své kategorii na území ČR. Kontrolní skupinu tvoří vojáci ZS (n = 600) a mladiství delikventi odsouzení za násilné trestné činy (n = 25). Agresivitu diagnostikujeme pomocí osobnostního inventáře B-D-I.

Uvádíme výsledky srovnání mezi anticipačními sporty (basketbal, baseball, hokej, fotbal, volejbal, karate, zápas, box, karate, n=150) a vrstevnickou populací (vojáci ZS, n=300).

Vliv orientace pohybujících se podnětů na vnímání jejich velikosti

Radovan Šikl

The influence of orientation of moving stimuli on perception of their size

The ability of human observers to preserve the perceived length of moving objects over the changes in their orientation in 3-D space were examined in the set of three experiments. In the experimental settings, the accuracy in length of singular parts of bi-planar moving object was compared. We found that human observer can correctly perceive the object's length in the frame of frontoparallel plane and right angles, but the accuracy is restricted to these conditions and the perceived accuracy of objects with other orientation is systematically decreasing (i.e., difference threshold is higher). These results indicate that length perception is significantly influenced by the orientation of perceived object, mainly with respect to an observer.

Záměr

Záměrem předvýzkumu bylo v sérii tří experimentů testovat hypotézu, že zrakový systém člověka je nestejně sensitivní k vnímání velikostí (pohybujících se) podnětů různě orientovaných v prostoru. Očekáváme, že člověk přesněji vnímá velikosti podnětů orientovaných v rámci frontoparalelní plochy XY než velikosti podnětů majících hloubkovou hodnotu z a zároveň, že na ploše XY přesněji vnímá velikosti podnětů orientovaných právě ve směru horizontálním, resp. vertikálním než jakkoliv z těchto směrů odchýlených.

Metoda

Zkoumané osoby pozorovali biplanární podnět („otevřená kniha“), který se rychlostí 6°/sekunda otáčel kolem vertikální osy umístěné ve hřbetu „knihy“. Objekt byl pozorován monokulárně ze vzdálenosti 100 cm a zabíral přibližně 6x7° zrakového pole percipienta. Experimentální úkol spočíval ve srovnávání velikostí jednotlivých stran „otevřené knihy“ (na škále delší, stejně dlouhá, kratší), přičemž jedna z poměrných stran měla vždy konstantní velikost, zatímco délka druhé nabývala hodnot 75, 83, 92, 100, 108, 117 nebo 125% velikosti první strany. V prvním experimentu byla hodnocena poměrná velikost horizontálních stran obou ploch; ve druhém experimentu délka vertikálního „hřbetu“ vůči délce horizontální strany; ve třetím experimentu byl tentýž úkol ztížen zmenšením hodnoty úhlu mezi vertikálním „hřbetem“ a stranou na méně než 90°. Druhou nezávisle proměnnou byl úhlový rozsah rotace: 15, 45 nebo 70°.

Výsledky

Nejlépších výsledků bylo dosaženo, a tudíž nejnižší rozdílový práh byl zjištěn v prvním experimentu (75% správných odpovědí získáno už při osmiprocentním rozdílu délek); stejný r.p., ovšem o něco nižší procentní úspěšnost hodnocení ve druhém

experimentu; nejvyšší r.p. ve třetím experimentu (17%). Výsledky se mírně zlepšovaly s rostoucím úhlovým rozpětím pohybu.

Závěr

Získané výsledky jsou v souladu s hypotézou, že přesnost vnímané velikosti je situováním podnětu mimo frontoparalelní dimenzi, planaritu a pravé úhly výrazně poškozena – velikost takových podnětů je systematicky podhodnocována.

Percepcia postavenia žiakov v statusovej štruktúre triedy. Kvalitatívna analýza tématickej kresby

B. Šramová

*The percpcion the status of schoolchildren in the statuses of class structure.
The qualitative analysis of the thematics drawing.*

The research was focused on possibilities of children's drawing using as an instrument of investigation of children's socialization in group of pupils. Social-psychologic aspects important from pupils group development point of view were also observed. Several relanships between individual signes of drawing and social indicators were identified based on qualitative analysis.

Malé sociálne skupiny do ktorých je jedinec začlenený majú kľúčové postavenie v sústave činiteľov socializácie. Základným článkom sociálnopsychologickej klímy v skupine sú vzájomné medziľudské vzťahy. Kvalita a charakter týchto vzťahov ovplyvňujú atmosféru triedneho kolektívu. Kvalita sociálnych vzťahov žiakov je vyjadrená jeho pozíciou v tr. kolektíve, ako aj jeho popularitou, sympatiami. Mieru sympatií, antipatií jednotlivca k iným osobám a skupinovú akceptáciu presadenia sa jedinca v skupine skúma sociometrická metóda. Koplíková (1988) pri štúdiu medziľudských vzťahov, hodnotení mravných noriem a zodpovednosti v školských kolektívoch upozorňuje na dôležitosť školskej triedy v období dospievania pri formovaní osobnosti žiaka. Vek pubescencie sa označuje „krízou detského zobrazovania“. Kresliaci si uvedomuje nedostatky v kresbe a stráca o ňu záujem. V pubescencii, veku konfliktov, je práve kresbný prejav prostriedkom odreagovania, hľadania seba samého. Záujem o detský výtvarný prejav má svoju históriu. Kresba, expresívna projektívna metóda, si získala priaznivcov v klinickej, poradenskej praxi, ako aj vo výskume. Elkschová (in Rembowski, 1986) zistila vysoký stupeň projekcie detských predstáv, túžob pri porovnávaní detských kresieb so sociometriou. Výskumný výber tvorilo 64 žiakov základných škôl v Bratislave, sledovaných longitudinálne od 6. po 8. ročník. Na zachytenie sociometrickej štruktúry vzťahov sme použili sociometrický test So-Ra-D (Hrabal, 1979) a tématickú kresbu „naša trieda“. Cieľom nášho sledovania bolo overenie využitia kresbnej metódy pri skúmaní triednych kolektívov. V kresbe sme sa snažili zachytiť odraz vzájomných vzťahov medzi žiakmi, postoje jednotlivca k spolužiakovi, ako aj uvedomenie si svojej pozície v statusovej štruktúre triedy. Výsledky sme spracovali kvantitatívne a kvalitatívne. Na týchto miestach zhrnieme údaje kvalitatívnej analýzy kresby. Tu sme hodnotili tie znaky, ktoré Hanus (1993/94) rozdelil do desiatich kategórií, a tie sme vzhľadom k relevantným zisteniam iných autorov študujúcich detskú kresbu (Machoverová, 1980, Konečný, 1974) s prihliadnutím na cieľ našej práce doplnili a upravili. Podrobne sme analyzovali 192 kresieb podľa znakov zoskupených do nasledujúcich kategórií.

1. Primeranosť kresby veku dieťaťa

Hodnotili sme úroveň výtvarného prejavu. A to, či kresba zodpovedala vývi-novému štádiu kresliaceho, alebo bola na vyššej, resp. nižšej úrovni. Výtvarný prejav sme hodnotili podľa päťstupňovej škály:

- I. *Výborná kresba* - obsahuje perfekcionalistické črty primerané veku dieťaťa.
- II. *Veľmi dobrá kresba* - má dobré detailné zobrazenie zodpovedajúce veku dieťaťa.
- III. *Dobrá kresba* - primeraná kvalita zodpovedajúca veku dieťaťa.
- IV. *Málo uspokojujú kresba*-podpriemerná,s chýbajúcimi,resp.zle nakreslenými detailmi.
- V. *Nedostatočná kresba* - nezodpovedajúca veku dieťaťa.

Pri posudzovaní kresieb sme si pomáhali Šturmy,Vágnerovej testom kresby ľudskej postavy. Zatiaľ čo v 6. a 7. ročníku sa vyskytli kresby veku neprimerané, v 8. ročníku bol výtvarný prejav primeraný veku dieťaťa. Na nízku úroveň v kresbe postavy človeka môžu vplývať rôzne faktory. Dudášová (1980) upozorňuje na sociálnu, emočnú a kultúrnu depriváciu, vplyvom ktorej nie sú psychické potreby uspokojené. Preto sme pozornosť sústredili na kresby zaradené do štvrtej a piatej škály. Takéto kresby mali žiaci s nízkym sociometrickým statusom a výraznými osobnostnými problémami (podľa evidencie pedagogicko-psychologickej poradne).

2. Znázornenie témy kresby

Túto kategóriu sme rozdelili do štyroch skupín:1/ kresby znázorňujúce zaria-denie triedy bez nakreslenia ľudskej postavy boli najviac zastúpené u detí s nízkym sociometrickým statusom (25%) (index vplyvu-3,35,index obluby-3,19). 2/ zná-zornenia spolužiakov a vlastnej osoby v škole pri učebnej činnosti (33,85%) domi-novali u žiakov s vysokým vplyvom (2,01) a priemernou oblubou (2,68). 3/ voľnú aktivitu v školskom prostredí kreslilo 27,6% žiakov, u ktorých sa vzťah k socio- metrickým údajom neukázal. 4/ spoločnú činnosť mimo školy vo voľnom čase nakreslilo 13,54% žiakov s priemerným vplyvom (3,08) a vysokou oblubou (1,98).

3. Línia

V tejto kategórii sme si všímali tlak kresliaceho na výkres (silný, slabý), ako aj prerušovanosť,nesúvislosť,prudkosť,rozhodnosť ťahu ceruzkou. Iritabilita,neistota a úzkostlivosť sa prisudzujú deťom depresívnym a anxióznym. U takýchto detí v ich výtvarnom prejave je možné pozorovať slabé, často prerušované línie. Berecká, Čulen (1996) asymetrické, transparentné, neintegrované kresby zistili u mladistvých delikventov. V kresbách žiakov sa tieto znaky vyskytli u jedincov s nízkym sociometrickým statusom (index vplyvu - 3,31 a index obluby - 3,58).

4. Konfliktné momenty

Za výrazný prejav konfliktnej situácie sú považované tieto znaky: nadmerné gumovanie vyskytujúce sa viac ako trikrát na jednu postavu, zosilňovanie - t.j. kreslenie určitých miest s veľkým pritlačením, tieňovanie, vynechanie častí ľudskej postavy. Gumovanie, zosilňovanie, tieňovanie určitej časti ľudskej postavy býva výrazom strachu pred danou telesnou časťou. Machoverová(1980) tieňovanie a opravovanie kresby označuje za prejav emocionálneho konfliktu. Vynechanie časti ľudského tela býva znakom zníženého sebavedomia, pocitu viny, depresie. Konečný (1974) vynechané časti tela na znázornenej postave dáva do súvisu s nedostatočným sociálnym kontaktom. Machoverová (1980) vynechanie častí tela pripisuje emocionálnemu konfliktu a instabilite u jednotlivca. Výskyt znakov konfliktných momentov sme zistili v kresbách žiakov vo všetkých ročníkoch, najviac v 8.-mom (23,44%). Danú kategóriu je potrebné vidieť v súvislosti s vývinovým štádiom pubescencie. V tomto období sú kresby dospievajúcich poznamenané častými opravami, ktoré vyplývajú z kritického sebahodnotenia jedincov.

5. Plocha papiera a jeho využitie

Túto kategóriu sme hodnotili z hľadiska postavenia vlastnej postavy, postavy spolužiaka, využitia kresebnej plochy. Výkres sme rozdelili na päť častí. Sledovali sme umiestnenie témy kresby a postáv vľavo dolu, vľavo hore, v strede, vpravo hore a vpravo dolu. Nevyužívanie celej plochy papiera je charakteristické pre deti depresívne. Podľa Konečného (1974) depresívne deti majú tendenciu vpravo dolu kresliť malé postavy. Najviac kreslili vlastnú postavu vpravo dolu deti (12) vo všetkých troch ročníkoch, u ktorých bol nízky index obľuby (3,1- priemerný index obľuby). V dolnom okraji sa kreslili žiaci obľúbení (38) (1,99-priemerný index obľuby). Svoju postavu v hornom okraji výkresu umiestnilo 60 detí s nízkym indexom vplyvu (3,32). Výrazné hodnoty sociometrického statusu počas celého sledovania neboli u žiakov kresliacich svoju postavu na pravú stranu (48) a do stredu výkresu (21). Žiaci, ktorí umiestnili vlastnú postavu na ľavú stranu výkresu (54) mali nízky index vplyvu (2,79). Tento údaj korešponduje so zistením Palovčí-kovej (1988/89), že jednotlivci s nízkym vplyvom znázorňujú svoju postavu na ľavú stranu svojej kresby. Zaujímavé sú zistenia situovania postáv spolužiakov na dolnú stranu výkresu. Tu sa nachádzali žiaci obľúbení, sympatickí. z klinickej praxe sú známe poznatky, že neurotické dieťa umiestňuje neobľúbeného rodiča na pravú a hornú stranu výkresu. Toto zistenie korešpondovalo s našimi výsledkami, kedy postavy spolužiakov neobľúbených boli znázornené na pravej i hornej strane výkresu bez ohľadu na skupinu.

6. Statická, alebo dynamická figurálna kompozícia

V tejto kategórii sme hodnotili aktívnu, alebo statickú činnosť nakreslenej vlastnej osoby a osoby spolužiaka. Výskyt strnulých postáv v kresbe sa dáva do súvislosti s kresbou neurotických detí. V nami sledovaných výberoch rozdiel medzi triednymi kolektívami nebol. Vo všetkých skupinách prevažovala dynamickosť vlastných postáv a postáv spolužiakov. Súvislosť so sociometriou sme nenašli.

7. Farba dominantná v kresbe ako celku

Najviac preferovaná počas celého sledovania bola farba hnedá /65/, nakoľko prevažovalo situovanie kresby do školského prostredia, školských lavíc.

Celkové poradie farieb v kresbách žiakov v jednotlivých ročníkoch môžeme vyjadriť nasledovne:

6.ročník: 1.žltá 2.fialová 3.modrá 4.čierna 5.zelená 6.hnedá 7.červená.

7.ročník: 1.zelená 2.žltá 3.čierna 4.červená 5.hnedá 6.fialová 7.modrá.

8.ročník: 1.červená 2. modrá 3.zelená 4.fialová 5.hnedá 6.žltá 7.čierna.

8. Farba dominantná na kresbe vlastnej postavy a postavy spolužiakov

Studené farby, čierna, tmavomodrá sa dávajú do súvisu s preferovaním použitia u neurotických detí. Agresívne deti inklinujú skôr k farbám teplým, najmä červenej. Na kresbe vlastnej postavy bola najčastejšie použitá farba modrá (54). Potom nasledovali farby žltá (5), červená (2), čierna (2), zelená (1).

Postavy spolužiakov, ktorí boli obľúbení, kresliaci mali k nim blízky vzťah, boli vykreslení prevažne farbou žltou (113), potom nasledovali farby hnedá (51), červená (45), čierna (24), modrá (12) zelená (9) a fialová (6).

Spolužiakov neobľúbených žiaci nášho výberu nakreslili nepreferovanou farbou (bola umiestnená na posledných miestach v rebríčku obľuby farieb, ktorú žiaci pred kresbou vyjadrili). Poradie farieb bolo nasledovné: čierna (108), modrá (98), hnedá (86), zelená (79), žltá (63), červená (57) a fialová (26).

Pri zisťovaní vzťahu medzi sociometrickými indexmi a dominujúcou farbou na postave sme zistili, že spolužiakov, ku ktorým mali žiaci pozitívny postoj, znázorňovali farbou preferovanou a naopak, spolužiakov, ku ktorým mali negatívny vzťah, farbou odmietanou. Toto zistenie by si vyžadovalo ďalšie skúmanie.

Pri zobrazovaní spolužiakov sa kombinovalo použitie farby so vzdialenosťou spolužiaka od postavy kresliaceho subjektu. Postava spolužiaka, ktorý bol u kresliaceho obľúbený bola umiestnená blízko kresliaceho a vykreslená farbou obľúbenej (žltá, červená, modrá, fialová). Žiaka negatívne hodnoteného zobrazoval jednotlivec ďaleko od svojej postavy a v odmietanej farbe /hnedá, čierna, zelená/. Rozdiely medzi jednotlivými ročníkmi sa neukázali.

9. Veľkosť postáv

Veľkosť postavy v pomere k veľkosti výkresu súvisí so sebavedomím kresliaceho. My sme hodnotili veľkosť postáv vzhľadom k obsahu kresby a vzhľadom na výrazné rozdiely v rozmeroch vlastnej postavy a nakreslených spolužiakov. V nami sledovaných kresbách prevažovala primeraná veľkosť postáv vzhľadom k obsahu kresby.

Podľa veľkosti nakreslenej postavy môžeme usudzovať na vlastnosti kresliaceho subjektu. Zľahčujúci postoj, nepriateľstvo a podcenenie sú charakteristické pre jednotlivca, ktorý nakreslil vlastnú postavu podstatne väčšiu. Ten, ktorý vlastnú postavu nakreslil menšiu, je viac závislý, podriadený a pasívny voči druhým osobám. Pri

hodnotení sme brali do úvahy skutočnosť, na ktorú upozorňuje Švancaro-(1987), že priemerná výška postavy sa zväčšuje priamo úmerne s vekom kresliacej osoby.

Znížená schopnosť presadzovať sa, silná afiliácia, vnútorná náročnosť spojená so silnou potrebou kontaktu a kritický, citlivý vzťah k ľuďom sú charakteristické pre spolužiakov, ktorých subjekt vzhľadom na svoju postavu nakreslil malých(68). Svedčia o tom nízky index vplyvu (3,72), vysoký index obľuby (1,95) a priemerný index náklonnosti (2,68).

Výrazne nízke indexy vplyvu, obľuby a náklonnosti sme namerali v sledovanom výbere u detí, ktoré nakreslili vlastnú postavu väčšiu, i u tých, ktorí postavu subjektu nakreslili menšiu. Takéto zloženie indexov sociometrického statusu je charakteristické pre disharmonické osobnosti v sociálnej oblasti. Tieto údaje pre nízky počet žiakov (11) však nemožno zovšeobecňovať.

V kresbách, v ktorých bola postava spolužiaka vzhľadom k vlastnej postave väčšia, sme súvis so sociometrickými ukazovateľmi nenašli.

10. Perspektíva

Tento znak sme hodnotili podľa znázornenia postáv en face, z profilu a zozadu. Podľa Konečného (1974) už u desaťročných detí prevláda znázornenie postáv en face. Toto znázornenie sa dáva do súvisu s extravertiou.

V nami sledovanom výbere bol najväčší počet postáv znázornených en face. v ôsmom ročníku bolo toto znázornenie najviac zastúpené v kresbe vlastnej postavy (38) a postavy spolužiaka (318). Postavy z profilu kreslia najčastejšie introverzné osobnosti. Najviac z profilu kreslili žiaci seba v šiestom ročníku(7), a spolužiakov v ročníku ôsmom (59). Nakreslenie ľudských postáv zozadu je spájané s agresivitou kresliaceho. Táto forma znázornenia sa najviac vyskytovala v ôsmom ročníku u kresieb spolužiakov (86) a v šiestom ročníku v kresbách vlastnej osoby (26).

Súvislosť so sociometrickými ukazovateľmi sme nenašli.

11. Oči 12. Nos 13. Ústa 14. Vlasy

Spôsob kreslenia týchto znakov má v individuálnych kresebných testoch diagnostickú hodnotu. Hodnotili sme spôsob znázornenia daných znakov u všetkých nakreslených postáv.

Zobrazenie očí súvisí s rozhodnosťou voči okoliu. Bez ohľadu na sociometrický status žiaci kreslili oči bodkou a to aj vo vyšších ročníkoch.

Nos a ústa boli najčastejšie nakreslené čiarkou počas celej doby sledovania vo všetkých triednych kolektívoch.

Adekvátne, primerané znázornenie nosa je výrazom správnej sebaistoty, seba-presadzovania. V našom výbere znázornenie nosa chýbalo v kresbách neistých, submisívnych osôb /podľa záznamov pedagogicko-psychologickej poradne/.

Vlasy, prejav vitality, boli u všetkých osôb znázornené adekvátne, upravené do účesov. Vzťah so sociometrickými indexmi, atmosférou triedy sme nenašli.

15. Forma hlavy

Táto kategória sa dáva do súvisu so sebadôverou a sociálnymi vzťahmi jednotlivca. Vo väčšine kresieb vlastnej osoby i postáv spolužiakov bola forma hlavy znázornená jednoducho, mala guľatý tvar, bez ohľadu na príslušnosť k triednej skupine a veku kresliaceho. Preto sme hlbšiu analýzu tejto kategórie nemohli urobiť.

Výrazne deformovanú hlavu sme našli u desiatich postáv spolužiakov, ku ktorým mal kresliaci výrazne negatívny vzťah.

16. Horné končatiny 17. Prsty

Tieto kategórie súvisia so sociabilitou, kontaktom, vzťahom k ľuďom. Vynechanie rúk na kresbe ľudskej postavy sa v literatúre interpretuje ako porucha v medziľudských vzťahoch a pocity viny. Kopitzová (in Konečný, 1974) vynechané paže ako výraz nedostatku sociálneho kontaktu našla u neurotických detí. V našom výbere nezobrazené prsty sa vyskytovali v kresbách žiakov s veľmi nízkymi indexami vplyvu (3,98) a obľuby (4,03) bez ohľadu na vek dieťaťa (61 kresieb, 123 postáv). Predĺžené ruky, potreba kontaktu, boli znázornené u postáv spolužiakov (54) a vlastných postáv (18), u ktorých boli výrazne nízke hodnoty indexov vplyvu (3,87) a obľuby (3,91). Zdvihnuté ruky ako prejav agresie, boli nakreslené u postáv v kresbách korešpondujúcich s obsahom kresebného prejavu, športovou aktivitou, hlásením sa počas vyučovacej hodiny. Tieto znaky nám v celkovom hodnotení potvrdili vzťah k sociometrickým údajom, aj keď k malému počtu kresieb všeobecné závery vyvodzovať nemôžeme.

Kvalitatívna analýza tematickej kresby poukázala na viaceré vzťahy medzi jednotlivými znakmi a sociálnymi ukazovateľmi. I keď naše zistenia si vyžadujú ďalšie skúmanie, výsledky výskumu ukázali na dôležitosť použitia projektívnej techniky. Tá spolu so štandardizovanou metódou dovoľuje hlbšie nahliadnuť do psychiky jednotlivca, ako aj do sociálnopsychologickej štruktúry skupiny.

Literatúra:

- Berecká, O., Čulen, J.: Prejavy osobnosti delikventa v kresebných projektívnych technikách: Teste kresby ľudskej postavy a teste stromu. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 31, 1996, č. 2, s. 135-143.
- Clapp, R. G., Kirton, M. J.: The relationship between cognitive style and psychological climate. *Studia psychologica*, 36, 1994, č. 2, s. 129-134.
- Dudášová, M.: Kresba postavy človeka u žiakov osobitnej školy. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 15, 1980, č. 4, s. 363-369.
- Hanus, R.: Niektoré diagnostické možnosti využitia detského výtvarného prejavu. *Predškolská výchova*, 48, 1993/94, č. 5/6, s. 6-7.
- Hárdi, I.: Dynamický test kresby ľudskej postavy. *Nové Zámky, Psychoprof* 1992.
- Hrabal, V.: Sociometrický test T-118. *Psychodiagnostické a didaktické testy* n.p. Bratislava 1979.
- Rembowdski, J.: Metoda projekcyjna w psychologii dzieci i mlodziezy. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1986.
- Konečný, R.: Některé výsledky a problémy studia dětské kresby lidské postavy. *Československá psychologie*, 18, 1974, č. 7, s. 233-243.

- Koplíková, I.: Medzilidské vzťahy ve školních třídách a hodnocení mravních norem. Psychologie a patopsych. dětí ať, 23, 1988, č.6, s.483-491.
- Machover, K.: Personality Projection in Drawing of Human Figure. Ed.11, Springfield, Charles C.Thomas 1980.
- Palovčíková, G.: Sociálnopsychologické aspekty formovania žiackych kolektívov a detská kresba. Kandidátska dizertačná práca. Bratislava FFUK 1988/89.
- Pogády, J. a kol.: Detská kresba v diagnostike a v liečbe. Bratislava, SAP 1993.
- Šturma, J., Vágnerová, M.: Kresba postavy. Bratislava, Psychodiagnostické a didaktické testy 1982.
- Švancarová, L.: Uplatnění nových psychologických poznatků v estetické výchově. Estetická výchova, 27, 1987, č.6, s. 162-164.
- Zabáková, B.: Odras profesného uplatnenia rodičov na socializáciu pubescenta. Doktorandská dizertačná práca. Bratislava FFUK 1998.

Souhrn

Odras sociálnopsychologických aspektov triednych kolektívov sme sledovali v obsahu a forme kresieb u pubescentov. Sedemnást' sledovaných kategórií sa ukázalo relevantných.

Kvalitatívna analýza tématickej kresby poukázala na viaceré vzťahy medzi jednotlivými znakmi a sociálnymi ukazovateľmi.

Kvalitatívnym rozborom kresebnej tvorby sme odkryli dôležité atribúty sledovaných interpersonálnych vzťahov. Štandardizovanou metódou ťažko dostupných.

Postoj žáků staršího školního věku k životním situacím*

Miroslava Štěpánková

Elementary school pupils' attitude to life situations

Our research took place within the project called Centres for the Research of Children, Adolescents and Family (further referred to as CVD MR) at the Faculty of Social Sciences of Masaryk University Brno. Our aim was to observe the developmental dynamics of elementary school pupils with special attention to psychological aspects. We observed the effects of the character of the problem on the type of attitude towards it or on its solution.

Furthermore, we observed inter-sexual differences and the dynamics of the development of attitudes to the characteristics mentioned above. As the place of the formation of the observed attitudes is the primary/nuclear family, we were concerned with the effects of some socio-cultural variables (the marital status of the parents, the level of education achieved by the parents) on the pupils' perception of personal perspectives regarding the future. We ascertained whether subjective well-being reflects overall satisfaction, joy of life and awareness of problems.

The analysis of our data confirmed generally well-known trends, according to which boys demonstrate a higher level of the experienced subjective well-being, and the influence of age and the social status of the family has been proved partially.

Prostředí, v němž se osobnost dítěte vyvíjí, přijímá určité vzorce chování, a pozvolna realizuje své zájmy, spoluvytváří obraz světa, postoje, názory nejen ve vztahu k sobě, ale i ke světu a budoucnosti. Kvalita životního prostoru odráží kvalitu života, jinými slovy míru subjektivní pohody prožívané jako spokojenost, radost ze života, uvědomování si problémů, zdraví, štěstí (srov. Džuka, 1994). Postoje k životním událostem situacím závisí od strategií, které člověk vyvine k jejich zvládnutí. Tyto strategie zvládnutí (coping) jsou sledovány v řadě experimentů, které zaměřují na hledání faktorů významně určujících vztah mezi psychologickým stresem a stavem psychické i fyzické pohody čili zdraví. K těmto faktorům patří např. sociální podpora, self-esteem, sebepojetí, sebeúcta, osobnostní charakteristiky (např. Džuka, 1994; Medved'ová, 1993; Mikšík, 1986; Kosaka, 1996; Schraggeová, 1990). Protože psychická odolnost je multidimenzionální proměnnou, jsou osobnostní charakteristiky jen jedním ze spolupůsobících aspektů. Člověk si vytváří své strategie i v kontextu s prostředím, proto můžeme chápat odolnost jako míru schopnosti vytvářet vztahy k vlastní osobě a k vnějšímu světu. Protože si všímáme i otázek souvisejících s existenciální problematikou, chceme zmínit méně známý pohled na aspekty ovlivňující percepci životní pohody. Autorem je Kobasa (cit. Kosaka, 1996), který uvádí, že pro osobnost jsou nejdůležitějšími komponentami zvládnutí zátěže závazek (commitment), kontrola (control) a výzva (challenge). Závazkem se stává zahrnutí vlastního bytí do struktury okolního světa, kontrola jako druhá komponenta zdůrazňuje vlastní odpovědnost a zaujetí postoje ovlivnitelnosti životních událostí (srov. např. locus of control). Výzva

* projekt je podporován grantem MŠMT ČR VS 97 027

Sborník příspěvků z konference: Sociální procesy a osobnost, Brno 1999, 159 - 163

prakticky znamená přesvědčení jedince, že změna je na rozdíl od stability normálním modelem lidského života a je dobré ji percipovat jako příležitost k dalšímu osobnímu růstu.

Vymezení pojmu je v odborné literatuře nejednotné a liší se podle toho, které mechanismy zvládání jsou považovány za stěžejní. V rámci našich šetření a interpretací si všímáme zejména vlivu sebepercepce a vnímání smyslnosti v souvislosti s hodnocením životní situace. Obecně můžeme zvládání chápat jako zacházení se zátěžovými situacemi a úspěšnost tohoto „zacházení“ jako významný indikátor duševního zdraví.

Použitá metoda

Pokusili interpretovat část dat z psychosociálního dotazníku administrovaného žákům druhého stupně ZŠ a víceletých gymnázií (n=336). Sebeocenení, zvláště pak vztah k já, je jednou z determinant, která ovlivňuje psychickou odolnost a životní spokojenost. z 200 položkového dotazníku jsme vybrali položky, odrážející vztah k vlastní osobě, vnímání životní spokojenosti, životního optimismu, smyslu života a položky odrážející způsoby vyrovnávání se s problémem.

Odpovědi žáci zaznamenávaly na čtyřstupňové škále s kotvami vůbec nesouhlasí, spíše nesouhlasí, spíše souhlasí, zcela souhlasí popř. jinou variantou (zcela nepravdivé až zcela pravdivé). Vybrali jsme položky, které odrážejí postoj dotazovaných k životních situacích a hledali jsme souvislosti, které podporují, popř. oslabují míru prožívané spokojenosti.

Zkoumaný vzorek a zpracování dat

Výzkum byl uskutečněný na vzorku 336 žáků druhého stupně základních škol a víceletých gymnázií (173 chlapců a 163 děvčat) ve věku 10 – 16 roků. Dotazník byl administrován skupinově v průběhu vyučování, administrace trvala přibližně 2 vyučovací hodiny.

K vyhodnocení jsme použili t-test, F test z MANOVY, chí-kvadrát, Pearsonův a Spearmanův koeficient korelace. Získané hodnoty neprokázaly těsný vztah, naznačily však možnost ověřit těsnost vztahu jinou metodou.

Výsledky

Celkový trend, který se projevil v odpovědích na položky odrážející životní optimismus, je spíše pozitivní. Nenaznačuje životní skepsi a nízkou úroveň prožívané smyslnosti u žáků staršího školního věku, ale průměrná skóre zároveň potvrzují jisté pochybnosti při vnímání osobních perspektiv a sebehodnocení. Zaměřili jsme se proto na sledování interpersonálních rozdílů, vývojové dynamiky odrážející vliv věku na vnímání životních situací a vliv některých proměnných, které by dle našeho názoru mohly ovlivnit subjektivní vnímání subjektivní pohody a životního optimismu, zejména pak maritální status rodičů. Zajímali nás ambice dětí staršího školního věku, na které může poukázat jejich představa o budoucím dosaženém vzdělání; v tomto ohledu jsme se pokusily hledat souvislosti s dosaženým vzděláním rodičů.“ Uvědomujeme si, že statistická významnost vztahu mezi jednotlivými proměnnými není vysoká (nejtěsnější

závislost se nachází kolem $r = 0,3$), naznačený trend však může být podnětem pro samostatný výzkum navazující na longitudinální šetření.

Interpohlavní rozdíly

Významné statistické rozdíly ve prospěch chlapců potvrzují výzkumy sledující vývojovou dynamiku (např. Schraggeová, 1990; Medved'ová, 1992; Džuka, 1994). V našem souboru se tento „socializační efekt“ (Džuka, 1994), kdy děvčata vykazují více těžkostí než chlapci, rovněž projevil.

Chlapci svůj život vnímají jako spokojenější, jejich očekávání do budoucnosti jsou optimističtější (tab 1). Chlapci rovněž lépe zvládají problémové situace. Rovněž strategie zvládání problémových situací je odlišná. Pokusili jsme se diferencovat mezi vnitřními problémy, týkající se vnímání vlastních možností čelit problémů a tzv. vnějších, které se týká vztahů k okolí (rodině, vrstevníkům, škole).

V odpovědích na následující otázky se žáci měli zamýšlet nad potížemi, které by se mohly vyskytnout nebo se již vyskytly (tab 2,3,4)

Tab. 1. Výroky, kde se projevila statistická významnost rozdílu mezi průměrem pro chlapce a děvčata.

m	m(ch)	m(d)	p(Ch-D)	Výrok
2,65	2,75	2,54	0,01	Mám spokojenější život než většina lidí
3,05	3,13	2,96	0,044	Jsem v životě spokojený/á
3,02	3,11	2,91	0,009	Můj život se ubírá správným směrem
2,72	2,92	2,49	0,000	I když si nejsem jistý, co se stane, většinou očekávám to nejlepší
2,85	2,93	2,76	0,051	Spoléhám na to, že se mi bude dařit
2,87	2,95	2,79	0,033	Cítím, že věci dopadnou většinou dobře
2,80	2,91	2,69	0,009	Obvykle vidím věci z lepší stránky

Tab. 2. Vztahové problémy a přístup k nim

m	m(ch)	m(d)	p(Ch-D)	Výrok
2,79	2,91	2,65	0,002	Když mám problémy v rodině tak zůstanu klidný a rozvázný
3,13	3,22	3,03	0,016	Když mám problémy v rodině, tak vyzkouším různé možnosti řešení problému

Tab. 3. Osobní problémy, nečekané potíže a přístup k nim

m	m(ch)	m(d)	p(ch-d)	Výrok
2,9	3,06	2,72	0,001	Jestliže mám osobní problém, obrátím se pravděpodobně na své rodiče
2,77	2,87	2,66	0,008	V nečekaných situacích vím vždy jak se mám zachovat
2,67	2,76	2,57	0,023	Na každý problém mám řešení

Tab. 4. Sebeobraz

m	m(ch)	m(d)	p(ch-d)	Výrok
2,74	2,83	2,65	0,049	Jsem sám se sebou spokojen
2,75	2,94	2,54	0,000	Hodně si věřím

Vnímání osobních perspektiv do budoucnosti

Vnímání budoucnosti je dle našeho názoru částečným odrazem postojů k životní situaci, v níž se jedinec nachází. Např. odhad budoucího vzdělání (tab 5) vykazuje jistou souvislost s vnímáním vlastní osoby, s vnímáním smysluplnosti života. Čím vyšší odhad dosaženého vzdělání, tím vyšší sebedůvěra odvaha postavit se k problémům, více nápadů jak se s problémem vypořádat ($r = -0,3$). Žáci s vidinou vyššího vzdělání rovněž označují svůj život za smysluplný.

Za povšimnutí stojí procentuální rozložení odpovědí na položku „Netěší mě, když si představím život, který mě čeká.“ Pro větší názornost jsme sloučily kotvy zcela nepravdivé a spíše nepravdivé a spíše pravdivé a velmi pravdivé. Procentuální rozložení ukazuje tabulka č.6.

Sledovali jsme jak své perspektivy vnímají děti z úplných a neúplných rodin. Děti z neúplných rodin méně věří v budoucnost a uvádějí, že jejich život je méně spokojený než život většiny ostatních lidí. Prokázané závislosti nejsou těsné, ale projevy se u několika položek vztahujících se k životní spokojenosti.

Tab. 5. Odhady budoucího zaměstnání

Odhadované dosažené vzdělání	Počet	%
Základní	18	5,5
Vyučení	42	12,8
Vyučení s maturitou	68	20,8
Odborné střední	47	14,4
Gymnázium	19	5,8
Vysoká škola	133	40,7
n=	327	100

Tab. 6. Reakce na položku dotazníku: Netěší mě, když si představím život, který mě čeká

Odhadované dosažené vzdělání	VYJÁDRĚLO NESOUHLAS v %	VYJÁDRĚLO SOUHLAS v %
Základní	28	72
Vyučení	43	57
Vyučení s maturitou	53	47
Odborná střední	58	42
Gymnázium	69	31
Vysoká škola	70	30

Závěr

Naším cílem bylo poukázat na dílčí výsledky získané zpracováním dat pocházejících z longitudinálního projektu, který sleduje psychosociální vývoj dětí a mládeže v jihomoravském regionu. Neodvažovali jsme se pouštět do hlubších interpretací, domníváme se, že získané poznatky je třeba ověřit prostřednictvím pečlivě zvolených metod, které by mohly prokázat těsnější vztah mezi sledovanými znaky.

Literatura:

- Džuka, J.: Subjektívna pohoda u slovenskej a rakúskej mládeže. Čs. Psychologie. 38, 1994, č.3, s.193-202
- Kosaka, M.: Relationship between hardiness and psychological stress response.
<http://www.kosaka.com/papers/hard96.html>
- Medved'ová, L.: Niektoré osobnostné determinanty psychickej odolnosti na stres u 11-14 ročných. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 28,1993, č.3, s. 195-205.
- Medved'ová, L': Psychická odolnosť detí staršieho školského veku. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 27, 1992, č.2, s.63-74
- Mikšík, O.: psychická integrita a dezintegrace vědomé regulace osobnosti. Čs. Psychologie, 30, 1986, č.4, s.351-355.
- Schraggeová, M.: Životné události a ich vplyv na zdravý vývin detí a adolescentnej mládeže. Psychoógia a psychopatológia dieťaťa, 25, 1990, č. 6, s. 521-529
- Zill, N., Coiro, M.J.: Assessing the Condition of Children. Children and Youth services review, 14, 1992, pp. 119 - 136
- Zimbardo, Weber: Stress, Health, and Well-Being.
<http://fccjvm.fccj.ccus/~jwisner/health.html>

Souhrn

Naše šetření proběhlo v rámci projektu Centra pro výzkum dětí, mládeže a rodiny (dále CVDMMR) při FSS MU Brno. Cílem bylo sledovat vývojovou dynamiku žáků základní školy se zřetelem na psychosociální aspekty. Sledovali jsme vliv charakteru problému na způsob postoje k němu popř. na jeho řešení.

Dále jsme sledovali interpohlavní rozdíly a dynamiku vývoje postojů ke zmíněným charakteristikám. Protože místem formování sledovaných postojů je v první řadě primární rodina, zajímal nás vliv některých sociokulturních proměnných (maritální status rodičů, dosažené vzdělání rodičů) na vnímání osobních perspektiv žáků do budoucnosti. Zjišťovali jsme, zda subjektivní pohoda (pozitivní percepce sebe sama) odráží celkovou spokojenost, radost ze života, uvědomování si problému.

Analýza dat potvrdila obecně známé trendy, kdy chlapci vykazují vyšší úroveň prožívané subjektivní pohody, částečně se potvrdil vliv věku a sociálního statusu rodiny.

Klíčová slova: zvládání, životní spokojenost, smysl života, sebepercepce

Vztah mezi řešením morálních dilemat a posuzováním pojmů "dobrý člověk" a "zlý člověk"*

Mojmír Tyrlík, Petr Macek

V rámci rozsáhlého projektu jsme u středoškoláků ve věku 15 - 18 let, zjišťovali způsob řešení morálních dilemat z hlediska Kohlbergových stádií morálního vývoje a strukturu pojmů dobrý a zlý člověk. První jsme zkoumali pomocí morálních dilemat s nabídkou jejich řešení, druhé pak jednak pomocí sémantického diferenciálu, na jehož škálách adolescenti posuzovali oba uvedené pojmy, jednak byli požádáni, aby uvedli pojmy, které jsou s nimi nejtěsněji spojeny. Studie navazuje na naše zjištění odlišností posuzování uvedených pojmů u skupin rozdělených podle pohlaví. Tyto rozdíly, které se promítají také do řešení morálních dilemat, podporují předpoklad o souvislosti morálního rozhodování a struktury pojmů dobro a zlo vztažených na posuzování člověka.

Tato studie je součástí rozsáhlého projektu, jehož tématem jsou reprezentace dobra a zla u adolescentů a jejich vliv na jednání.

Naším cílem je popsat případný vztah mezi jednotlivými prvky sémantické struktury pojmů dobro a zlo vztažených na posuzování jiných lidí a sebe sama a rozhodování v morálně relevantních typech situací. Obsah reprezentací pojmů dobro a zlo se utváří ve skupinových interakcích – komunikaci jako sociální reprezentace (Moscovici, 1984). Vedle sociálního kontextu se individuální reprezentace dobra a zla, stejně jako sebepojetí a sebehodnocení utváří v procesu jednání. Protože jsou reprezentace dobra a zla ovlivněny prožitkem vlastního já, považujeme za nezbytné studovat jejich strukturu v závislosti na struktuře sebepojetí a sebehodnocení.

Metodika výzkumu a výzkumný soubor

Výzkumný soubor tvořilo 309 středoškolských studentů, chlapců i dívek, ve věku 15 – 19 let. Ti posuzovali sebe sama a pojmy dobrý a zlý člověk na 22 škálách sémantického diferenciálu, které byly vybrány tak, aby vystihovaly Osgoodův třídimenzionální sémantický prostor a současně zachytily významné stránky sebesystému adolescentů. Naším cílem bylo vymezit společný sémantický prostor těchto tří pojmů – "Já", "dobrý člověk" a "zlý člověk". Současně bylo respondentům předloženo šest situací, v nichž lidé určitým způsobem řešili dilema, a u každé situace osm odůvodnění správnosti nebo nesprávnosti tohoto řešení. Tato odůvodnění směřovala k individuální odpovědnosti za sebe a své rozhodnutí, individuální odpovědnosti za druhého, odpovědnosti vůči společnosti, odpovědnosti vůči vyššímu principu a utilitární odůvodnění.

Jako příklad můžeme uvést jednu ze situací: „Banda únosců unesla syna podnikatele, který vydělával mnoho peněz úspěšnými obchody. Banda požaduje výkupné zaplatit, ale policie zasahuje a brání mu v tom. Chlapec tak není osvobozen a je

* Tento výzkum je podporován grantem GA ČR 406/98/0892 "Dobro a zlo v myslích adolescentů"
Sborník příspěvků z konference: Sociální procesy a osobnost, Brno 1999, 164 - 169

po nějakém čase nalezen mrtev.“ Se situací je spojeno po čtyřech souhlasných a nesouhlasných argumentů – například: „Rozhodnutí policie je správné, život rukojmího byl obětován ve jménu příští bezpečnosti druhých lidí.“ Nebo: „Rozhodnutí je chybné, není možno být tak necitlivý k žalu rodiny nad ztrátou chlapcova života. Svůj souhlas nebo nesouhlas s každým z řešení respondenti vyjadřovali na pětibodové škále.

Výsledky

Pro zjištění sémantického prostoru společného pro všechny tři pojmy jsme použili faktorové analýzy, metody hlavních komponent a rotace Varimax. Škálové hodnoty všech tří pojmů od všech osob byly spojeny do jednoho souboru, takže jsme faktorovou analýzou zpracovávali 22 škál od 927 pseudoosob.

Z hlediska poměru vysvětleného rozptylu a počtu extrahovaných faktorů jsme zvolili tři faktory.

První faktor vysvětloval 38% rozptylu. Spojují se v něm tři stránky hodnocení: Jsou zde charakterové škály (morální – nemorální, dobrý – špatný, správný – nesprávný), stejně jako: (rovný – křivý nebo čistý – špinavý). Další škály posouvají obsah tohoto faktoru do oblasti modalit jednání vůči jiným lidem (přátelský – nepřátelský, příjemná – nepříjemná, užitečný – neužitečný, jemný – hrubý). Tento faktor jsme nazvali **morálka**. Obsah vyjádřený tímto faktorem potvrzuje předpoklad Gilligenové (1993), že být morální neznamena pouze dodržovat pravidla ve smyslu Kohlbergova přístupu (1974), ale také to, zda je jedinec chápající a empatický vůči jiným lidem.

Druhý faktor vyčerpával 17% rozptylu. Je nejtěsněji spojen s položkami pěkný – škaredý, nadaný – nenadaný, úspěšný – neúspěšný, společensky angažovaný – neangažovaný. Částečně také vyjadřuje položky čistý – špinavý nebo schopný – neschopný. Tento faktor jsme nazvali **sociální atraktivita**.

Třetí faktor vyčerpával 10% rozptylu. Je spojen s položkami průbojný – neprůbojný, silný – slabý, aktivní – pasivní, tvrdý – měkký. Tento faktor jsme nazvali **asertivita**.

Tab. 1 Faktorová struktura sémantického diferenciálu

	MORÁLKA	ATRAKTIVITA	ASERTIVITA
SPRAVEDLIVÝ	, 89803		
PRAVDIVÝ	, 88482		
MORÁLNÍ	, 87130		
JEMNÝ	, 85473		
PŘÁTELSKÝ	, 85440	, 32156	
PROSPĚŠNÝ	, 85207		
PŘÍJEMNÝ	, 83357	, 31123	
NEOBLÍBENÝ	-, 77577	-, 32773	
KŘIVÝ	-, 72690	-, 28986	
CENNÝ PRO SPOL.	, 69240	, 31449	
TVRDÝ	-, 59642		, 43528
ŠTASTNÝ	, 52784	, 34365	, 28745
HEZKÝ		, 74259	
NADANÝ	, 25200	, 66523	
ÚSPĚŠNÝ		, 64467	, 36073
ANGAŽOVANÝ		, 61287	
SCHOPNÝ	, 38307	, 58558	, 35095
VÝZNAMNÝ	, 30395	, 56016	, 28684
ŠPINA VÝ	-, 51810	-, 53477	
PRŮBOJNÝ			, 75884
SILNÝ			, 67772
PASIVNÍ	-, 31224	-, 26249	-, 56656

Po vytvoření faktorové struktury a vypočtení regresních hodnot pro jednotlivé pseudoosoby jsme soubor opět rozdělili na 3 x 22 proměnných u 309 osob.

Vzájemné vztahy mezi třemi faktory u všech tří pojmů jsme vyjádřili Pearsonovým korelačním koeficientem.

Pojmy dobrý člověk a zlý člověk měly podle očekávání podobně pozitivní vztah mezi faktory morálka a sociální atraktivita (Tyrlík, Macek, 1999). Je však nutno poznamenat, že pojmy dobrý a zlý člověk nejsou vzájemně čistě inverzní. Každý z těchto dvou pojmů má do jisté míry svůj specifický obsah, jímž se nepřekrývá s negací druhého.

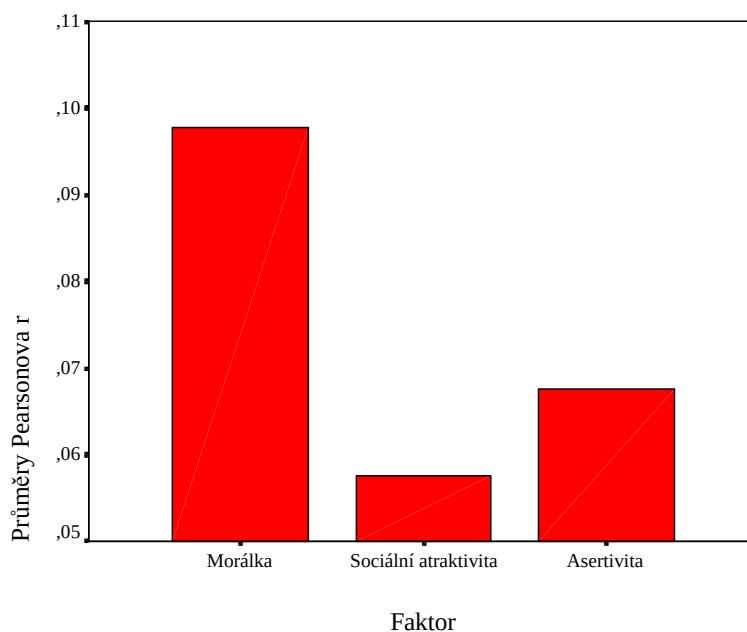
Těsnost vztahu mezi pojmy „Dobry člověk“, „Zly člověk“ a „Ja“ na úrovni jednotlivých faktorů a řešení morálních dilemat jsme zjišťovali pomocí korelací. Pro porovnání jednotlivých pojmů (faktorů) prostřednictvím MANOVA pro opakovaná měření, jsme použili absolutní hodnoty jejich korelací se všemi škálami morálních dilemat. Pro porovnání v tabulkách a grafech jsme vypočetli průměry z těchto hodnot.

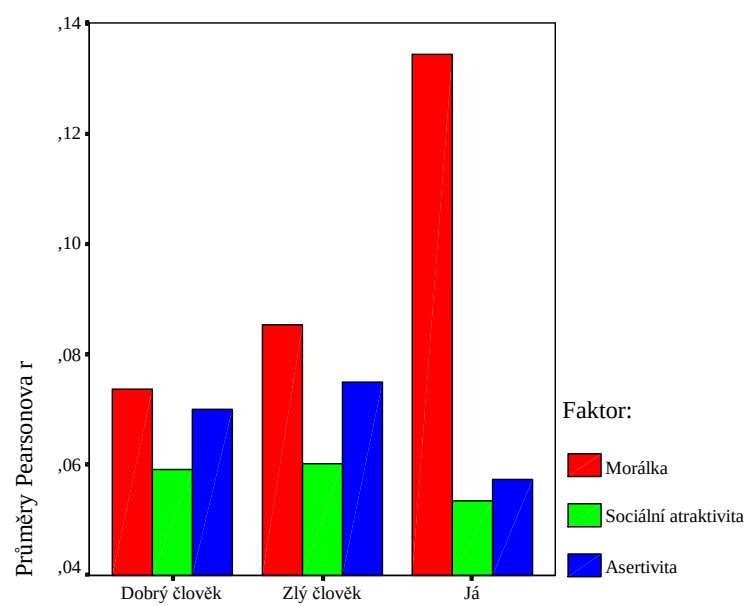
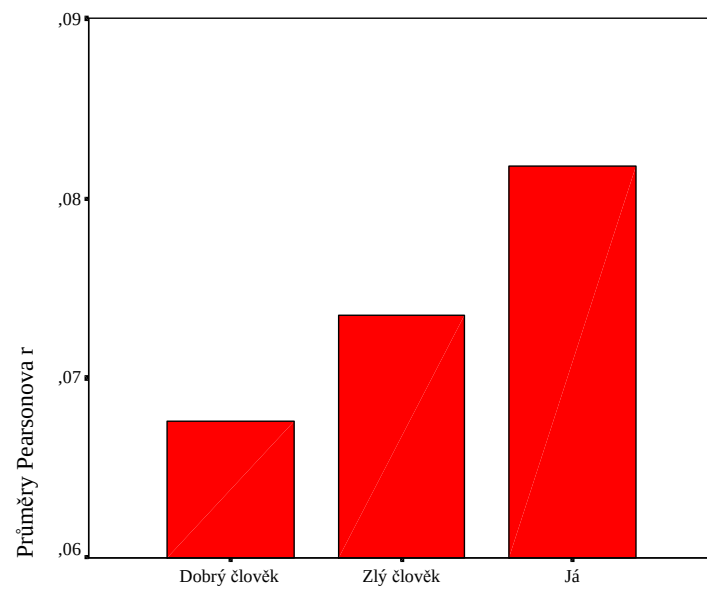
Zjistili jsme vysoce signifikantní rozdíly mezi jednotlivými faktory (nezávisle na posuzovaném pojmu) $F(d.f.=2,42, p<0.01)=11,65$. V souladu s naším očekáváním má nejtěsnější souvislost s řešením morálních dilemat faktor, který jsme nazvali „morálka“. Dalším vlivným faktorem je „asertivita“, jejíž hodnota je signifikantně vyšší než u faktoru „sociální atraktivita“ $F(d.f.=1,47, p<0,05)=4,32$.

Porovnání tří sledovaných pojmů potvrdilo naši hypotézu o těsnosti vztahu mezi sebepojetím a řešením morálních dilemat, ačkoliv rozdíly mezi pojmy nejsou tak signifikantní, jako v předešlém případě – $F(d.f.=2,46, p<0,05)=3,88$. Zatímco sebeposouzení je signifikantně kontrastní vůči oběma dalším pojmům – $F(d.f.=1,47, p<0,01)=7,51$, mezi pojmy dobrý a zlý člověk není signifikantní rozdíl. Tyto výsledky svědčí pro potvrzení naší hypotézy, že konceptuální reprezentace dobra a zla, utvářená do značné míry v sociální komunikaci, je v procesu jednání do značné míry podřízena relevantním prvkům sebepojetí (faktor „morálka“ u sebepojetí, které jsou do značné míry dány vlastní zkušeností jedince. Jinak řečeno, lidé diferencují své sebepojetí od pojetí dobrého a zlého (byť v různých jejich aspektech různě) a jejich jednání je ovlivněno těsněji jejich vlastním sebepojetím než s obecnými principy dobra a zla.

Tab. 2 Průměrné hodnoty vypočítané z absolutních hodnot korelačních koeficientů

	Morálka	Sociální atraktivita	Asertivita	
Dobrý člověk	0,074	0,059	0,07	0,067
Zlý člověk	0,085	0,06	0,075	0,074
Já	0,13	0,053	0,057	0,082
	0,098	0,058	0,068	0,074

Závěr

V této studii jsme zjišťovali vztah reprezentací pojmů dobro a zlo a rozhodováním v morálně relevantních situacích. Výsledky potvrzují naše očekávání, že pojetí dobra a zla, které adolescenti využívají při rozhodování a jednání, je výrazně ovlivněno jejich vlastní hodnotící složkou sebepojetí.

Literatura:

- Gilligan, C.(1993). In a different voice. Cambridge: Harvard University Press
- Kohlberg, L. (1976). Moral Stages and Moralization. The Cognitive-Developmental Approach. In: T. Lickona (Ed.), Moral Development and Behavior. New York: Holt, Rinehart, and Winston.
- Moscovici, S.(1984):The phenomenon of social representation. In: R.M. Farr a S. Moscovici (Eds.): Social representation. Cambridge University Press, Cambridge. P. 3-84.
- Tyrlík, M., Macek, P (1999):.Comprehension of Good and Evil: The Case of Czech Adolescents. Poster prezentovaný na XIIth Genreal Meeting of EAESP, Keble College, Oxford 1999

Metodologické otázky zpracování testu sémantického výběru: předběžné sdělení

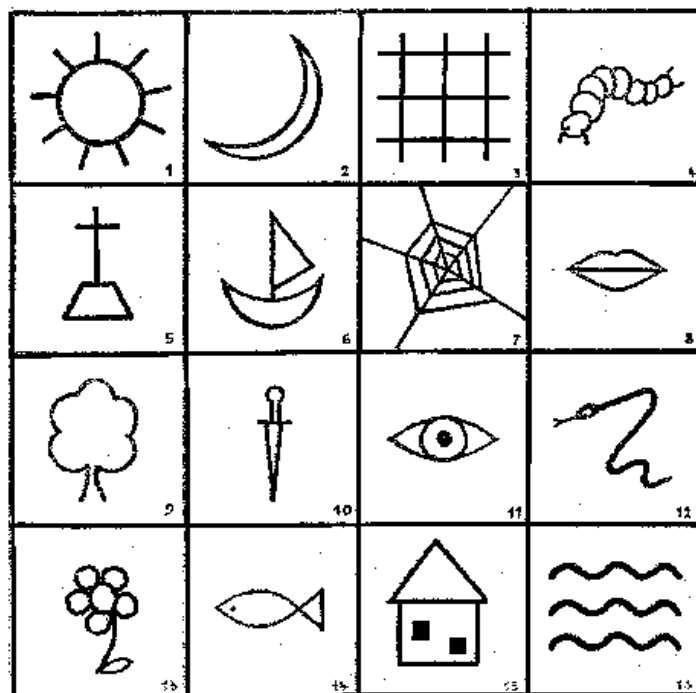
Tomáš Urbánek

Test sémantického výběru se v psychologii již léta používá, přičemž se interpretuje spíše na základě apriorních představ než na základě výzkumu. Příspěvek se zamýšlí nad možnostmi kvantifikace výsledků testu sémantického výběru, pro kterou navrhuje metodu. Srovnává dosud používaný přístup s navrženou metodou a uvádí další otázky a směry, které by mohly být užitečné pro výzkum jak navržené metody, tak samotného testu.

Úvod

Test sémantického výběru byl vytvořen v šedesátých letech pražským biochemikem a psychiatrem Doležalem (Smékal, 1990). Skládá se z libovolně dlouhého seznamu pojmů a sady šestnácti obrázků (viz obr. 1). Úkolem probanda je ke každému pojmu vybrat osm obrázků.

Obr. 1: Obrázky pro test sémantického výběru

O způsobech zpracování této metody jsou kromě již citované Smékalovy práce k dispozici pouze údaje, které se předávají ústně nebo v podobě neoficiálního manuálu neznámého autora. Přesto se tato metoda poměrně běžně používá a je svými uživateli považována za nástroj se značným diagnostickým potenciálem. Bohužel autorovi nejsou známy žádné studie, které by se zabývaly otázkami reliability a validity této metody.

Kritika současných interpretačních postupů

Běžnou praxi při interpretaci výsledků tohoto testu představuje postup, kdy se pro každou dvojici pojmů zjišťuje, v kolika obrázcích se shodují. Ze sady pojmů se pak vyberou dva, která představují nějaké obecnější dimenze (nejběžnějšími dvojicemi pojmů jsou RADOST a STRACH nebo LÁSKA a NENÁVIST). Tyto referenční pojmy pak představují dvě na sebe kolmé osy, do nichž se vynáší poloha ostatních pojmů použitých v testu. Souřadnice každého pojmu je dána počtem obrázků, které má každý z pojmů společné s jedním a druhým pojmem referenčním (Smékal, 1990).

Výsledné zobrazení pojmů v referenčních osách obsahuje čtyři kvadranty – v případě použití referenčních pojmů LÁSKA a NENÁVIST jsou to: *kvadrant lásky* (pojmy s obrázky podobnými jako pojem láska a nepodobnými jako pojem nenávisť), *kvadrant nenávisť* (pojmy s obrázky podobnými jako pojem nenávisť a nepodobnými jako pojem láska), *kvadrant indiference* (pojmy bez podobností s pojmy lásky i nenávisť) a *kvadrant ambivalence* (pojmy s podobnostmi s pojmy lásky i nenávisť).

Z tohoto interpretačního schématu vychází ještě další postupy, které vytváří indexy na základě přítomnosti pojmů v těchto kvadrantech. Tyto přístupy ale autor nemá v současné době ještě dostatečně zmapované a kromě toho (jak se pokusí dokázat) vychází z příliš apriorních a chybných předpokladů.

Postup založený na apriorním výběru referenčních pojmů má podle autora tohoto sdělení zásadní nedostatek v tom, že volba referenčních os je zcela libovolná, takže tyto osy nemusí nutně představovat ty nejzákladnější dimenze pro popis informací obsažených v datech. Tím může být výsledná struktura vztahů mezi jednotlivými pojmy značně zkreslena.

Další problém spočívá v tom, že referenční pojmy často nebývají nezávislé (tzn. bylo jim přiřazeno několik stejných obrázků). Pak ale není správné používat na sebe kolmé osy, ale osy, které svírají ostrý úhel. Tím se ovšem zmenší prostor, na kterém se mohou rozprostřít jednotlivé pojmy a ochudí se tím možnosti interpretace výsledků.

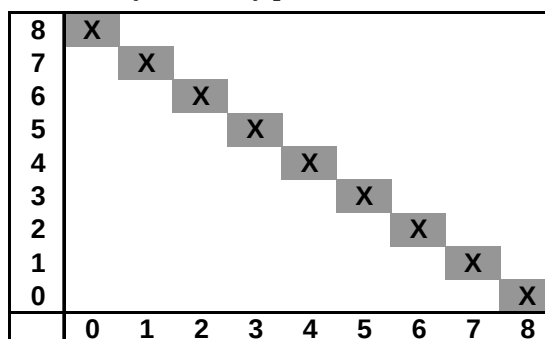
Rozlišovací schopnost tohoto přístupu ovšem od samého počátku není dostatečná. Mřížka, do které se zobrazují jednotlivé pojmy, má sice celkem 81 bodů, které jimi mohou být na základě letmé úvahy obsazeny (0–8 shod pro každý z referenčních pojmů, tzn. $9 \times 9 = 81$ kombinací hodnot souřadnic), ale na základě jednoduché úvahy lze dokázat, že obsazena může být pouze část z nich, a to dokonce tím menší část, čím jednoznačnější výsledky metoda poskytuje. Jinými slovy zjednodušeně – **interpretace je v současné době založena na artefaktu.**

K vysvětlení této zákonitosti přispívá fakt (a je zvláštní, že si toho nikdo nevšiml dříve), že většina pojmů je při různé volbě referenčních os (např. strach $\times$ nenávisť, aktivita $\times$ pasivita a dobrý $\times$ špatný) umístěna kolem vedlejší diagonály mřížky (vedoucí v grafu zleva nahoře doprava dolů). Možné vysvětlení, které se nabízí, že jen málo pojmů se může vyskytovat v kvadrantech ambivalence a indiference, protože jen málo

pojmu může být spojeno s oběma opozitními pojmy nebo naopak ani s jedním z nich, ale neobstojí díky následující úvaze:

Při nezávislých referenčních pojmech (tzn. takových, které nemají žádný obrázek společný) se sada šestnácti obrázků rozdělí na dvě podmnožiny – obrázky použité pro jednu a druhou osu. Pak se množina osmi obrázků vybraných pro každý pojem dá rozdělit stejně – na skupinu obrázků náležejících první a druhé ose. To ale znamená, že jediné obsazené body mřížky jsou v případě nezávislosti os ty, jejichž součet dává počet zvolených obrázků, tedy 8. To znamená, že mohou být obsazeny pouze body mřížky ležící přesně na vedlejší diagonále – tzn. na bodech (0; 8), (1; 7), (2; 6), (3; 5), (4; 4), (5; 3), (6; 2), (7; 1) a (8; 0) – viz obr. 2.

Obr. 2: Body, které mohou být obsazeny při nezávislosti referenčních os

V případě nezávislosti referenčních os tedy může mít „nejambivalentnější“ pojem souřadnice (4; 4), což je přesně uprostřed mřížky, tedy nikoli v kvadrantu ambivalence. Ironicky může působit fakt, že tento bod je současně také bodem pro pojem „nejindiferentnější“. Jak je ale ve světle těchto zjištění možná interpretace výsledků?

K složitějším situacím dochází, pokud jsou osy závislé (pokud se shodují aspoň v několika obrázcích, které byly pro ně vybrány). Pro nedostatek prostoru ve sborníku zde nebude uvedena podrobná argumentace důkazu, nicméně v tabulce 1 je aspoň stručně shrnuto, kolik bodů mřížky může být obsazeno pro daný počet obrázků, ve kterých se shodují referenční osy, a jaký úhel by tyto osy měly svírat, kdyby se jejich závislost vzala do úvahy. Když se tyto údaje přepočtou do procentuálního podílu plochy pro případ, že osy jsou nezávislé a mřížka obsahuje 81 bodů, dá se vypočítat celková míra diskriminačního potenciálu této metody.

Tab. 1: Diskriminační potenciál současného přístupu k interpretaci TSV

Shoda os (v počtu obrázků)	Počet potenciálně obsazených bodů mřížky	Počet bodů (% z 81)	Úhel svíraný osami	Podíl plochy vzhledem k nezávislosti os (%)	Celkový diskriminační potenciál
0	9	11,1%	90°	100,0%	11,1%
1	23	28,4%	69,3°	93,5%	26,6%
2	33	40,7%	60°	86,6%	35,3%
3	39	48,1%	52,2°	79,1%	38,1%
4	41	50,6%	45°	70,7%	35,8%
5	39	48,1%	37,8°	61,2%	29,5%
6	33	40,7%	30°	50,0%	20,4%
7	23	28,4%	20,7°	35,4%	10,0%
8	9	11,1%	0°	0,0%	0,0%

Výsledky metodologických úvah shrnutých v tabulce 1 by se daly zobrazit i graficky (z již uvedených důvodů to bude možné až v některém z příštích článků). Stručně se dá shrnout, že vlastnosti současného způsobu zpracování testu sémantického výběru jsou silně neuspokojivé z následujících důvodů:

1) Výskyt pojmů v kvadrantech ambivalence a indiference je způsoben mírou podobnosti dvou referenčních pojmů tvořících osy, je tedy silně diskutabilní, zda může vypovídat něco podstatného o vztazích v rámci zkoumaných pojmů.

2) Přístup jako celek je silně limitován co do diskriminačního potenciálu. Nejvyšší rozlišovací schopnost má pro referenční osy shodující se ve třech obrázcích, a i to představuje pouze částečné využití kvadrantů ambivalence a indiference.

Z uvedených důvodů se autor domnívá, že by bylo vhodné pokusit se navrhnout alternativní metodu, která by jednak překonala nedostatky současného přístupu a jednak naznačila možnosti zkoumání psychometrických vlastností testu sémantického výběru.

Návrh nové metody

Základní (implicitní) předpokladem testu sémantického výběru musí nutně být existence vztahu mezi obrázky a pojmy v seznamu. Kdyby takový vztah neexistoval, nemělo by vůbec žádnou cenu se testem sémantického výběru zabývat, protože obrázky by byly jednotlivým pojmům přiřazeny zcela náhodně a výsledky testu by tak nemohly mít žádnou vypovídací hodnotu.

Otázkou ale je, jak takový vztah měřit a současně při tom zjišťovat vzájemné podobnosti obrázků a pojmů. Obvyklé míry vztahu jako je např. statistický index chí-kvadrát redukuje veškeré bohatství informací obsažené v datech na jednu výslednou hodnotu, takže se jeví jako nevhodné. Naštěstí ale existuje metoda nebo spíše soubor metod, který by v případě takových dat mohl být slibný.

Takovým souborem metod jsou postupy souhrnně uváděné pod různými názvy jako optimální škálování, duální škálování, mnohonásobná korespondenční analýza, metoda recipročních průměrů atd. (např. Nishisato, 1994; Van de Geer, 1983a, 1983b). Příčina tohoto terminologického zmatku spočívá v tom, že různé speciální metody byly vyvinuty

v různých vědních oborech nezávisle a teprve nedávno bylo provedeno zobecnění těchto dílčích přístupů.

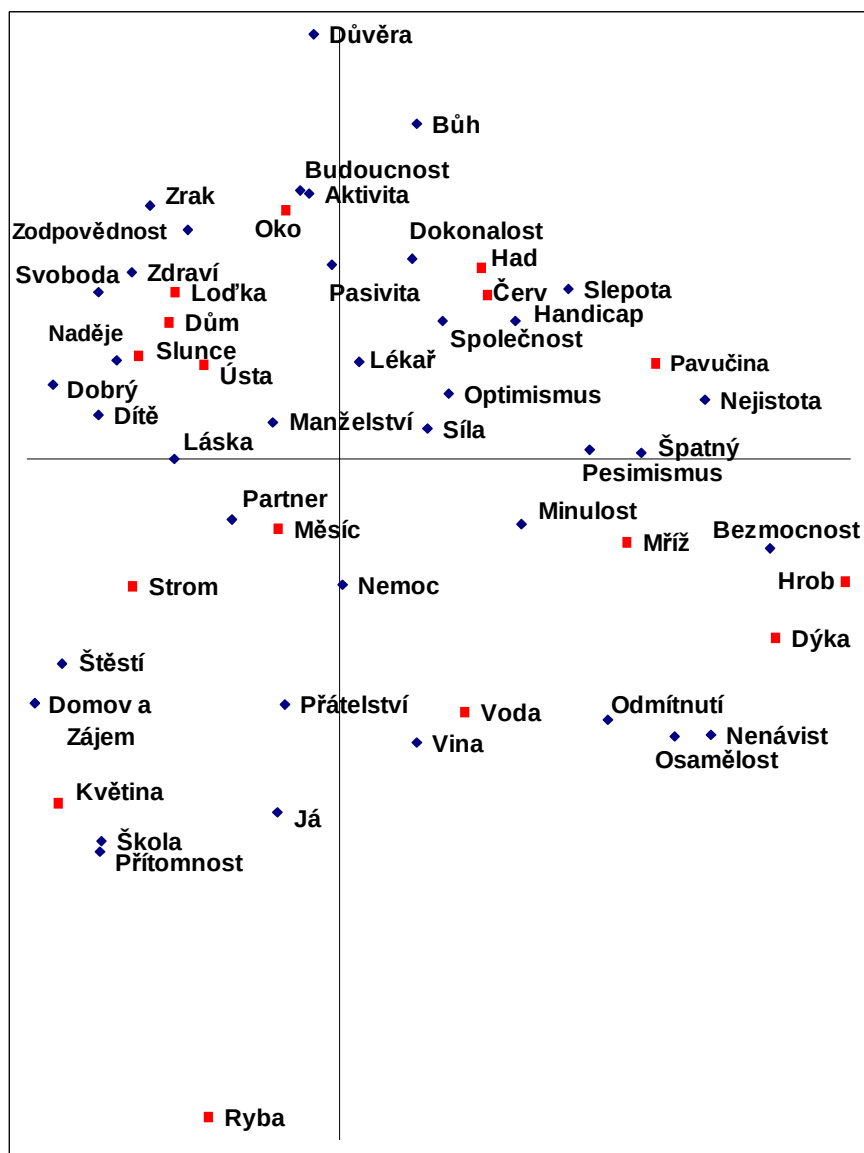
Vlastnosti metody optimálního škálování jsou velmi vhodné pro účely takové analýzy, při které je třeba hodnotit podobnosti různých kategorií nebo objektů. Tato metoda mimo jiné maximalizuje vztah mezi dvěma kategoriálními proměnnými takovým způsobem, že těmto kategoriím přiřazuje vhodné hodnoty, tzv. optimální kvantifikace kategorií. A přesně o to (podle mínění autora) při interpretaci výsledků testu sémantického výběru jde – protože se vzájemný vztah obrázků a pojmů předpokládá, je třeba najít takové jejich vzájemné uspořádání, které by tento vztah maximalizovalo.

Na podrobnější diskusi logiky a dalších vlastností těchto metod zde opět není dostatek místa, ale psychologické veřejnosti je dostatečně známa metoda faktorové analýzy, a metoda optimálního škálování je v podstatě analogická – lze o ní tedy v krátkosti zjednodušeně říci, že se vlastně jedná o faktorovou analýzu kategoriálních dat. Ve skutečnosti je metoda mnohem obecnější a její speciální případy představují např. analýza hlavních komponent nebo kanonická analýza pro běžný typ pořadových nebo poměrových dat.

Na obr. 3 je znázorněn příklad současné optimální kvantifikace pojmů (kosočtverce) a obrázků (čtverce) pro jedno konkrétní vyšetření testem sémantického výběru. Každý obrázek a pojem je v grafu zobrazen jako bod – ve výjimečných případech by se mohlo stát, že by se body několika pojmů kryly, ale to by se mohlo stát pouze v případě, kdy by pro tyto pojmy byly zvoleny naprosto stejné obrázky.

Blízkost bodů v tomto grafu naznačuje vztah mezi jednotlivými pojmy, pojmy a obrázky nebo obrázky navzájem. Tzn. blízké body jsou ve vzájemném vztahu a body vzdálené spolu vztah nemají. Na obr. 2 jsou např. blízko u sebe umístěny pojmy Odmítnutí, Osamělost a Nenávist – ty jsou v poměrně těsném vzájemném vztahu (shodují se spolu v 4–6 obrázcích a neshodují se s ostatními pojmy). Naopak pojmy Lásky a Nenávist jsou poměrně daleko od sebe, což naznačuje, že nejsou ve vzájemném vztahu (shodují se ve dvou obrázcích). Naopak dvojice pojmů Optimismus a Pesimismus (shoda ve čtyřech obrázcích) nebo Aktivita a Pasivita (shoda v šesti obrázcích), které bychom měli tendenci vnímat jako antonyma, jsou u tohoto probanda uvedeny blízko sebe, což naznačuje jejich vzájemný vztah.

Obr. 2: Optimální kvantifikace vyšetření testem sémantického výběru

Co je nepopíratelnou výhodou tohoto přístupu, je simultánní zpracování obrázků i pojmů. Tím se poměrně složitá informace obsažená v původním protokolu z vyšetření touto metodou transformuje do podoby jiné složitě struktury, kterou je ale možné věcně interpretovat.

U přístupu optimálního škálování je možné zvolit počet dimenzí, ve kterých se mají vzájemné vztahy pojmů a obrázků zobrazovat. Cílem je samozřejmě, aby dimenzí bylo co nejméně. První dimenze (horizontální) obsahuje nejvíce informací, druhá (vertikální) už méně atd. Jedná se o stejný princip jako u analýzy hlavních komponent (např. Nishisato, 1994; Van de Geer, 1983a, 1983b). Jednotlivé dimenze je možné interpretovat podobně jako dimenze (faktory) ve faktorové analýze, a to na základě toho, které pojmy jsou na jejich extrémních koncích.

Výhody metody

Tato možnost interpretace dimenzí na základě *všech* dat považuje autor za značnou výhodu oproti současnému postupu, ve kterém se dimenze volí víceméně libovolně. Důležitou teoretickou otázkou zůstává, jestli se tímto způsobem dají identifikovat klíčové pojmy probanda.

Další důležitou otázkou je, jak se ujistit o tom, že data nejsou zcela náhodná – že proband nepřirazoval obrázky jednotlivým pojmům zcela libovolně. To je možné na základě optimálního škálování zjistit a nepokoušet se dále o interpretaci takových nesmyslných dat.

Další potenciál, který daná metoda skrývá, je zhodnocení přínosu konkrétních obrázků nebo pojmů pro jednotlivé dimenze. To by mohlo značně zjednodušit interpretaci výsledků z dat, která by obsahovala velké množství pojmů. Stejně tak je možné zjistit, která dimenze výrazně ovlivňuje souřadnice jednotlivých obrázků nebo pojmů.

Důležité otázky do budoucna

Stále ovšem zůstává množství nezodpovězených otázek. Některé z nich se týkají povahy kvantifikace, která na základě optimálního škálování vzniká. Je možné přejít z úrovně zpracování individuálních vyšetření k hromadnému testování? Jakým způsobem zjišťovat *věcnou* významnost zjištění? Statistickou významnost u této metody zpracování TSV zatím není možné zjišťovat, ale to podle autora není v případě individuálního vyšetření klíčová otázka. Věcně interpretovat lze výsledky i pro zcela nesmyslná data, takže by bylo na místě zabývat se jinou formou hodnocení.

Formální otázka souvisí např. s počtem obrázků, které je nutné každému pojmu přiřadit. Nebylo by lepší nenutit probandy k přiřazování přesně osmi obrázků? Nebylo by lepší stanovit nějaký rozumný rozsah (např. od 4 do 12 obrázků)? Tím by se částečně řešily i nedostatky současného způsobu interpretace výsledků, ale získaly by se tím ještě další údaje.

Teoretické otázky se týkají vztahů výsledků získaných touto metodou a výsledků získaných pomocí metod, které se jeví jako příbuzné – např. pomocí metody sémantického výběru.

Shrnutí

Toto předběžné sdělení je věnováno metodologickým otázkám souvisejícím s interpretací výsledků vyšetření pomocí testu sémantického výběru. Nejprve dokazuje, že současný přístup má některé vážné formální nedostatky, protože interpretace u něj probíhá na základě artefaktu. Pak navrhuje alternativní postup, který by mohl přispět ke zkvalitnění této metody, rozšíření jejího diagnostického potenciálu a možná v budoucnu i k její standardizaci.

Literatura

- Nishisato, S.: Elements of dual scaling. An introduction to practical data analysis. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers. Hillsdale, New Jersey, 1994.
- Smékal, V.: Metóda sémantického výběru. In: Maršálová, L., Mikšík, O. a kol.: Metodológia a metódy psychologického výskumu, SPN Bratislava, 1990.
- Van de Geer, J. P.: Multivariate Analysis of Categorical Data: Theory. SAGE Publications, London, 1993a.
- Van de Geer, J. P.: Multivariate Analysis of Categorical Data: Applications. SAGE Publications, London, 1993b.

Model dětské agrese: předběžné výsledky longitudinálního výzkumu*

Tomáš Urbánek, Ivo Čermák

Príspevek je venovaný longitudinálnému výzkumu skupiny dětí ve věku od 10 do 14 let. Testování bylo provedeno s časovým odstupem dvou let. Kompletní data jsou k dispozici pro 79 dětí. Byl navržen strukturální model vztahů 4 proměnných (agrese, nekomunikativnost, sociální staženost a prosociální chování) na dvou vývojových stupních. Model ukazuje, že jednotlivé proměnné i jejich vztahy jsou ve zkoumaném časovém intervalu stabilní.

Úvod

V soudobé společnosti je pociťován prudký nárůst dětské agrese, což činí z toho jevu závažné téma. Výzkumy ukazují, že u vysoce agresivních dětí je vyšší pravděpodobnost, že v dospělosti budou páchat kriminální činy, budou ve větší míře tendovat k alkoholismu a ke zneužívání drog, že jsou rizikovější z hlediska častějších rozvodů a psychických onemocnění. Tyto výsledky jsou však poněkud zjednodušující, i když nelze říci, že zcela zavádějící. Nastolují otázky související s vývojem dětské agrese, jež je i odborníky mnohdy vnímána pod prizmatem neprověřených koncepcí. Loeber a Hay (1997) a Loeberovi (1998) uvádějí pět kontroverzních přístupů, jež pronikají do myšlení psychologů o vývoji dětské agrese: a) vysoká stabilita koeficientu agrese v čase implikuje, že možnost diskontinuitního vývoje je zanedbatelná, b) závažné formy násilí mají původ v agresii v průběhu raného dětství, c) kontroverze týkající se toho, zda existuje jednoduchý nebo víceúrovňový vývojový trend, jež by lépe vystihoval vývoj antisociálního nebo agresivního chování jedince, d) kontroverze mezi tím, zda příčiny násilných činů jsou podobné příčinám antisociálního chování vůči majetku, e) předpoklad, že vývoj násilí u žen je velmi podobný vývoji násilí u mužů.

Jednou z možností, jak se vyvarovat chybných úvah o dětské agresii je pozorné studium dětské agrese v dlouhodobých průřezových nebo ještě lépe longitudinálních projektech. Cílem naší studie bylo ve dvou vývojových stádiích ověřit stabilitu agresivního chování dítěte (na úrovni sebeposouzení). Tím je náš výzkum příspěvkem k diskusi o stabilitě dětské agrese v čase.

Soubor a metody

Data obsahují údaje od 79 dětí testovaných v šestém a osmém ročníku základní školy. Dílčí výsledky těchto výzkumů už byly publikovány (např. Urbánek a Čermák, 1997a; 1997b; 1998; Čermák a Urbánek, 1998). Zde budou použity čtyři proměnné na dvou věkových úrovních – Agresivita (Agrese1 a Agrese2), Sociální staženost (Socsta1 a Socsta2) a Nekomunikativnost (Nekomu1 a Nekomu2) zjišťované pomocí

* Studie je částečně podpořena grantem Děti, mládež rodina (MŠMT, CEZ 307/98, č.142300002) a částečně je součástí grantového projektu 406/99/1155 Grantové agentury České republiky.

Sborník příspěvků z konference: Sociální procesy a osobnost, Brno 1999, 178 - 184

Achenbachova a Edelbrockova testu poruch chování dítěte (Achenbach a Edelbrock, 1983) a Prosociální chování (Prosoc1 a Prosoc2) zjišťované dotazníkem, jehož autorem jsou Caprara a jeho spolupracovníci (viz např. Caprara a Pastorelli, 1993).

Tabulka 1 obsahuje průměry a směrodatné odchylky pro jednotlivé proměnné.

Tab. 1: Popisné statistiky proměnných použitých ve výzkumu

	m	SD
Prosoc1	21,62	2,72
Nekomu1	4,89	2,48
Socsta1	4,28	2,22
Agrese1	11,18	5,69
Prosoc2	21,24	2,66
Nekomu2	6,30	2,30
Socsta2	4,03	2,26
Agrese2	14,08	5,41

Pozn.:N = 79, m – průměr, SD – směrodatná odchylka

Tabulka 2 obsahuje korelační koeficienty uvedených proměnných. Na první pohled je patrné, že stejné proměnné měřené na různých věkových úrovních spolu ve všech případech navzájem nekorelují více než s ostatními proměnnými v matici, takže je zcela na místě otázka po stabilitě těchto proměnných v čase.

Tab. 2: Korelační koeficienty proměnných pro dvě věkové úrovně

	Prosoc1	Nekomu1	Socsta1	Agrese1	Prosoc2	Nekomu2	Socsta2	Agrese2
Prosoc1	1,000							
Nekomu1	-0,065	1,000						
Socsta1	-0,152	0,587	1,000					
Agrese1	-0,126	0,644	0,510	1,000				
Prosoc2	0,372	-0,029	-0,201	-0,121	1,000			
Nekomu2	-0,166	0,445	0,418	0,341	-0,180	1,000		
Socsta2	-0,269	0,399	0,375	0,306	-0,304	0,635	1,000	
Agrese2	-0,202	0,442	0,337	0,635	-0,196	0,476	0,435	1,000

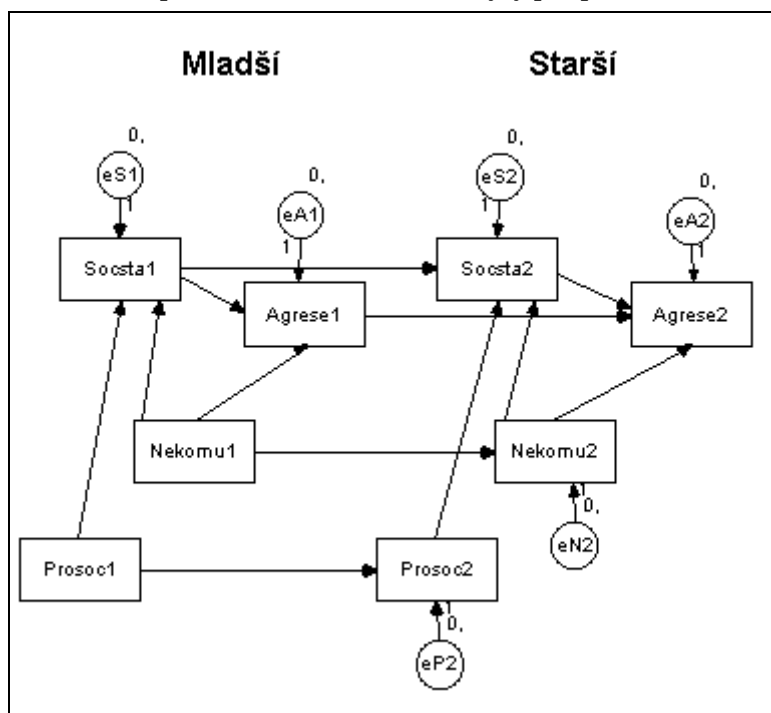
Pozn.:N = 79

Testované modely

Na obrázku 1 je uvedena strukturální podoba čtyř modelů, které budou v této kapitole odhadovány. Jsou zde především strukturální koeficienty zjišťující stabilitu jednotlivých proměnných v čase, tzn. regrese sociální staženosti, agresivity, nekomunikativnosti a prosociálního chování měřených v pozdější době na tytéž proměnné měřené dříve (strukturální úseky vedené v úsekovém diagramu vodorovně).

Dále jsou zde dvě struktury vztahů totožné pro mladší a starší věk probandů (nadepsané v obrázku Starší a Mladší). Předpokládá se zde, že agresivita na obou věkových úrovních je ovlivňována sociální stažeností a nekomunikativností (přičemž jak sociální staženost, tak nekomunikativnost agresivitu zvyšují – tzn. působí v kladném směru) a sociální staženost je ovlivňována nekomunikativností, která ji zvyšuje, a prosociálním chováním, které ji snižuje.

Obr. 1: Strukturální podoba modelů úsekové analýzy pro proměnné v čase

Jednotlivé testované modely jsou shrnuty v tabulce 3.

Tab. 3: Testované modely

Model	Popis	Počet parametrů	df
M1	Obecný model	28	16
M2	Vztahy na obou věkových úrovních stejné	24	20
M3	Průměry na obou věkových úrovních stejné	24	20
M4	Vztahy i průměry na obou věkových úrovních stejné	20	24

Protože modely M2, M3 a M4 jsou „zahnížděny“ v modelu M1 (jsou v hierarchickém vztahu k modelu M1) a model M4 je „zahnížděn“ jak v modelu M2 tak v modelu M3, je možné použít test rozdílu chí-kvadrátu pro vzájemné porovnání těchto modelů. Nejméně restriktivní z těchto čtyř modelů je model M1.

Výsledky

Všechny modely byly odhadnuty pomocí programu Amos (Arbuckle, 1997). Nejprve je třeba ohodnotit shodu s daty u modelu M1. Protože se ale tyto otázky budou postupně řešit pro všechny čtyři testované modely, v tabulce 4 budou uvedeny indexy shody také pro tyto modely.

Tab. 4: Shoda modelů s daty

Model	χ^2	df	p
M1	15,468	16	0,491
M2	24,349	20	0,227
M3	29,211	20	0,084
M4	55,852	24	0,000**

Na základě hodnoty chí-kvadrátu pro model M1 pro df = 16 se nedá tento model zamítnout. Protože toto kritérium patří u strukturálního modelování mezi nejpřísnější, je možné říci, že shoda modelu s daty je téměř dokonalá. Zčásti může být tento fakt způsoben malým souborem, a proto bude vhodné uvést další indexy shody. Je to proto, že existuje vztah mezi tímto kritériem a použitou velikostí souboru (v tomto případě pouze 79 osob). v tabulce 5 jsou uvedeny hodnoty doporučovaných indexů shody pro tyto čtyři modely.

Tab. 5: Doporučované indexy shody pro čtyři modely úsekové analýzy

Model	F _{min}	F ₀ (90%)	P _{close}	RMSEA(90%)	ECVI(90%)
M1	0,198	0,000-0,165	0,680	0,000-0,101	0,718-0,883
M2	0,312	0,000-0,270	0,436	0,000-0,116	0,872-1,141
M3	0,374	0,000-0,356	0,222	0,000-0,133	0,872-1,228
M4	0,716	0,177-0,738	0,003	0,086-0,175	0,998-1,559

Z tabulky 5 a z následující tabulky 6 je jasné patrná téměř dokonalá shoda modelu s daty. Přestože některé indexy mají nepříjemné hodnoty (např. nejvyšší hodnota Hoelterova kritického N = 133, což je pod hranicí přijatelnosti, nebo hodnoty indexů úsporné shody PNFI a PCFI), všeobecný obraz shody tohoto modelu s daty je velice příznivý. Zejména hodnoty indexů NFI a NNFI naznačují, že na shodě modelu s daty už lze těžko něco zlepšit.

Tab. 6: Další indexy shody pro čtyři modely úsekové analýzy

Model	χ^2/df	AIC	NFI	NNFI	CFI	GFI	PNFI	PCFI	Hoelter (0,05)
M1	0,97	55,47	0,931	1,005	1,000	0,951	0,532	0,571	133
M2	1,22	72,35	0,986	0,995	0,997	*	0,548	0,554	101
M3	1,46	77,21	0,983	0,990	0,994	*	0,546	0,552	84
M4	2,33	95,85	0,967	0,971	0,981	*	0,645	0,654	51

Pozn.: * - hodnoty indexu GFI pro tyto modely nebylo možno vypočítat

Samotná shoda modelu s daty ale pochopitelně nestačí k tomu, aby bylo možné učinit závěr, že model dává smysl z teoretického hlediska. z toho důvodu je třeba uvést hodnoty odhadů jednotlivých regresních koeficientů a průměrů. Tyto hodnoty jsou uvedeny v tabulce 7.

Z tabulky 7 je jasné patrné, že regresní koeficienty představující stabilitu proměnných v čase jsou až na výjimku (Sociální staženost) statisticky významné a kladné, jak se dá na základě teoretické úvahy předpokládat. Nejtěsnější je tento vztah u proměnné Agrese (standardizovaný regresní koeficient 0,527). Při porovnání standardizovaných strukturálních (regresních) koeficientů modelu pro mladší a starší

věkovou úroveň je vidět, že struktura a znaménka koeficientů jsou stejné, liší se pouze těsnost vztahu u vlivu prosociálního chování na sociální staženost pro obě věkové úrovně (na starší věkové úrovni je vztah o něco málo těsnější a také statisticky významný). Zdá se také, že vliv sociální staženosti na agresi je statisticky nevýznamný.

Tab. 7: Odhady parametrů modelu M1

Vztahy	B	β	p	Proměnná	Průměry
Stabilita					
Prosoc2 $\leftarrow$ Prosoc1	0,363	0,372	0,000**	Prosoc1	21,620
Nekomu2 $\leftarrow$ Nekomu1	0,414	0,445	0,000**	Nekomu1	4,886
Socsta2 $\leftarrow$ Socsta1	0,106	0,107	0,232	Socsta1	3,749*
Agrese2 $\leftarrow$ Agrese1	0,494	0,527	0,000**	Agrese1	3,063*
Mladší					
Socsta1 $\leftarrow$ Prosoc1	-0,093	-0,115	0,209	Prosoc2	13,386*
Socsta1 $\leftarrow$ Nekomu1	0,520	0,582	0,000**	Nekomu2	4,282*
Agrese1 $\leftarrow$ Nekomu1	1,209	0,527	0,000**	Socsta2	3,416*
Agrese1 $\leftarrow$ Socsta1	0,516	0,201	0,054	Agrese2	4,085*
Starší					
Socsta2 $\leftarrow$ Prosoc2	-0,156	-0,189	0,030*		
Socsta2 $\leftarrow$ Nekomu2	0,548	0,577	0,000**		
Agrese2 $\leftarrow$ Nekomu2	0,487	0,211	0,045*		
Agrese2 $\leftarrow$ Socsta2	0,346	0,142	0,168		

Pozn.: B – nestandardizovaný regresní koeficient, β - standardizovaný regresní koeficient, p – oboustranná hladina významnosti, * - konstanta regrese, * - koeficient významný na 5% hladině významnosti, ** - koeficient významný na 1% hladině významnosti

Při porovnání hodnot průměrů se skutečnými průměry uvedenými v tabulce 1 je patrné, že model podhodnocuje průměry (konstanty regrese) u proměnných sociální staženost na starší věkové úrovni (Socsta2) a obou proměnných Agrese oproti hodnotám vypočteným z dat.

Již bylo uvedeno, že tento model představuje pouze návrh a bylo by třeba ověřit jeho platnost pomocí opakovaného výzkumu. Protože ale vztahy, které byly odhadnuty, jsou z teoretického hlediska přijatelné, bude model zachován v původní podobě a nebudou na něm prováděny žádné další úpravy (bylo by např. možné eliminovat statisticky nevýznamné vztahy, čímž by vzrostl počet stupňů volnosti pro testování shody modelu oproti datům).

Hodnoty čtverců koeficientů mnohonásobných korelací uvedené v tabulce 8 naznačují, že predikce většiny závislých proměnných modelem není příliš dobrá. To je ale obraz obvyklý v sociálních vědách, ve kterých je nutno předpokládat, že na závislé proměnné uvedené v modelech má vliv mnohem více proměnných než pouze ty, které jsou v modelu přítomny (např. Bollen, 1989).

Tab. 8: Čtverce koeficientů mnohonásobné korelace pro závislé proměnné

Agrese1	0,441
Socsta1	0,352
Agrese2	0,476
Nekomu2	0,198
Prosoc2	0,139
Socsta2	0,413

U modelu, jakým je model M1, ve kterém se nejedná pouze o oddělené regresní rovnice, ale kde se vyskytují proměnné, které vystupují současně jako nezávislé i závislé proměnné (např. proměnné Socsta1, Agrese1 nebo Socsta2), je častou otázkou, jaký je celkový efekt některé nezávislé proměnné na proměnnou závislou. Takový celkový efekt je vlastně součtem přímého efektu nezávislé proměnné na proměnnou závislou a nepřímých efektů prostřednictvím jiných proměnných, které nezávislá proměnná ovlivňuje, a které dále působí na proměnnou závislou (např. Loehlin, 1987; Bollen, 1989). Uvedené efekty zobrazuje tabulka 9.

Tab. 9: Celkové efekty nezávislých proměnných modelu M1 na proměnné závislé

	Agrese1	Nekomu1	Prosoc1	Socsta1	Nekomu2	Prosoc2	Socsta2
Agrese1		1,477	-0,048	0,516			
Socsta1		0,520	-0,093				
Nekomu2		0,414					
Prosoc2			0,363				
Socsta2		0,282	-0,066	0,106	0,548	-0,156	
Agrese2	0,494	1,029	-0,047	0,292	0,677	-0,054	0,346

Ve sloupcích tabulky jsou obsaženy proměnné, které v modelu M1 vystupují jako nezávislé, a v řádcích proměnné, které v modelu M1 vystupují jako závislé. z tabulky 9 je jasně patrné, které proměnné vystupují současně jako nezávislé i závislé (vyskytují se jak v řádcích, tak ve sloupcích). z tabulky 9 je mimo jiné vidět, že pokud se hodnota proměnné Nekomu1 (nekomunikativnost na mladší věkové úrovni) zvýší o jednu směrodatnou odchylku, pak se hodnota proměnné Agrese2 (agrese na starší věkové úrovni) zvýší o 1,029 směrodatné odchylky, přičemž proměnná Nekomu1 působí na proměnnou Agrese2 nepřímo jednak přes proměnnou Agrese1 a jednak přes proměnné Socsta1 a Agrese1. Podobně je možné číst ostatní hodnoty této tabulky.

Závěr

Jedním z hlavních zjištění je vysoká stabilita proměnné agrese v čase, jež se projevuje oslabením vztahů agrese a ostatních proměnných ve druhém testování. Je ovšem třeba vzít v úvahu možnost vhodné modifikace modelu ve smyslu postulování vztahů mezi proměnnými v obou časových úrovních.

Celkově je třeba ocenit užitečnost použitého longitudinálního přístupu, neboť již na dvou časově od sebe ne příliš vzdálených rovinách se vyskytují některé jevy (stabilita a následné oslabení vztahů na druhé úrovni), jež bychom nedokázali identifikovat průřezovým přístupem.

Literatura

- Achenbach, T. M., Edelbrock, C.: Manual for the Child Behavioral Checklist. Revised Child Behavioral Profile. Burlington, VT: University of Vermont, Department of Psychiatry, 1983.
- Arbuckle, J. L.: Amos Users' Guide. Version 3.6. Chicago, IL: SmallWaters Corporation, 1997.
- Bollen, K.A.: Structural Equations with Latent Variables. John Wiley and sons, New York, 1989.
- Caprara, G. V. a Pastorelli, C.: Early emotional instability, prosocial behaviour, and aggression: some methodological aspects. *European journal of personality*, 7, 1993, s. 19-36.
- Čermák, I. a Urbánek, T.: Výzkumné a diagnostické možnosti Achenbachova dotazníku ke zjišťování poruch chování dítěte. *Symposium Sociální procesy a osobnost*, 2. – 4. října 1998, Brno.
- Loeber, R., Hay, D. (1997). Key issues in the development of aggression and violence from childhood to early adulthood. *Annual Review of Psychology*, 48: 371-410
- Loeber, R., Stouthamer-Loeber, M. (1998). Development of juvenile aggression and violence. *American Psychologist*, Vol. 53, 2, 242-252.
- Loehlin, J. C.: Latent Variable Models: An Introduction to Factor, Path, and Structural Analysis. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Hillsdale, New Jersey, 1987.
- Urbánek, T. a Čermák, I.: Vliv self-efficacy na agresi a depresi u dětí. *Československá psychologie*, 41, 1997a, 3, 193-199.
- Urbánek, T. a Čermák, I.: Relations between self-efficacy and aggression and depression, 5th European Congress of Psychology, Dublin, Ireland, July 6-11, 1997b.
- Urbánek, T. a Čermák, I.: Simple models of self-efficacy and aggression. 9th European Conference on Personality, 7 – 11 July 1998, University of Surrey.

Osobnostní charakteristiky a hraní počítačových her*

Martin Vaculík

Personality and playing computer games

In this study of 393 adolescents 15 - 21 years of age, the relationship between five basic dimension of personality and a) playing computer games, b) frequency of playing computer games, c) favourite type of computer game, was investigated. Separate analysis for girls and boys revealed significant differences for boys. We found significant differences between players and non-players in dimension emotional stability and significant differences between frequent and non-frequent players in dimension conscientiousness and emotional stability. Relationship between favourite type of computer game and basic dimension of personality was discovered.

Zájem o popis osobnosti hráče počítačových her se neobjevuje ve výzkumných projektech příliš často. Za poznatky týkající se osobnosti a osobnostních vlastností hráčů můžeme označit výsledky některých výzkumů, které směřují do oblasti agrese, sociálních interakcí, motivace, kognitivních schopností. Tyto poznatky nejsou ucelené, netvoří jednotný systém informací, spíše odpovídají mnohočetnému pojetí osobnosti v psychologii.

Starší výzkumné projekty mají některá omezení. Řada z nich je zaměřena na hráče zábavních hracích automatů, výherních hracích automatů případně jiných herních zařízení. Protože hraní her na moderních hracích zařízeních (osobní počítače, moderní hrací konzoly) je zcela odlišné od hraní na hracích automatech, není možné výsledky starších výzkumů jednoznačně aplikovat do oblasti hraní her na moderních zařízeních. Tyto výzkumy však mohou být zdrojem informací pro další bádání.

Výzkum vycházející z předpokladu, že může existovat vztah mezi hraním elektronických her a psychopatologií, provedli McClure a Mears (1986). Ve svém výzkumu se zaměřili na vztah mezi hraním her na hracích automatech (amusement arcades) a osobnostními charakteristikami (extraverze, neuroticismus, orientace na výkon). Hraní her na hracích automatech autoři považují za sociální aktivitu, protože hráč při svém hraní není izolován, ale hraje v herně, kde je řada dalších hráčů. Autoři předpokládali vyšší míru extraverze u tzv. intenzivních hráčů. Druhá hypotéza vycházela z poznatků o vztahu mezi potřebou výkonu a dosažením dokonalosti tzn. mistrovství (mastery) v různých činnostech. Podle předpokladů autorů by měli být intenzivní hráči - tedy hráči, kteří dosáhli mistrovství v některé z her - více orientovaní na výkon, než ostatní hráči. Poslední hypotéza byla založena na výzkumu Eliota (Eliot, 1982 podle McClure, Mears, 1986), který identifikoval vztah mezi hraním elektronických her, aktivační úrovní a somatickými problémy. Někteří lidé mohou mít potíže s udržováním přiměřené aktivační úrovně. Takoví lidé jsou emocionálně labilní, přecitlivělí, uvádějí řadu somatických obtíží a často si stěžují na své zdraví. McClure a Mears očekávali, že mezi intenzivními hráči se objeví lidé s vyšší mírou těchto neurotických projevů.

* Vypracování této studie bylo podpořeno grantem č. 406/98/1007 GA ČR, "Osobnost hráčů počítačových her v adolescenci" jehož nositelem je autor.

Sborník příspěvků z konference: Sociální procesy a osobnost, Brno 1999, 185 - 194

Výsledky potvrdily některá očekávání. Frekventovaní hráči se zdají být extravertnější než ostatní hráči. V rozporu s očekáváním autorů intenzivní hráči projevují menší orientaci na výkon. V neuroticismu nebyly zjištěny rozdíly mezi frekventovanými hráči a ostatními.

Zajímavým zdrojem pro výzkum osobnostních vlastností hráčů počítačových her se zdají být starší výzkumy zaměřené na počítačové programátory. Poznatky z těchto výzkumů lze využít v případě, že nebudeme předpokládat vztah mezi osobnostními proměnnými a rozličnými druhy používaného softwaru (počítačová hra, uživatelský program). Při takovém úhlu pohledu mohou výsledky výzkumů ze sedmdesátých let, které byly zaměřeny na počítačové programátory, vnést do problematiky osobnosti hráčů elektronických her řadu zajímavých podnětů. Na počátku sedmdesátých let Miller (1970) identifikoval rozdíl ve schopnosti abstrakce mezi úspěšnými a neúspěšnými programátory. Úspěšní programátoři byli v této schopnosti lepší. Cross (1972) zjistil, že počítačoví programátoři se více zajímají o aktivity spojené s technickou činností než o aktivity týkající se sociálního kontaktu a interakce s lidmi. Barnes (1974) zjistil, že počítačoví programátoři jsou lidé převážně mladí, svobodní a introvertní (Cross, 1972, Barnes, 1974 podle McClure, Mears, 1984). Tyto výsledky usnadňují výběr oblastí, ve kterých lze očekávat rozdíly v osobnostních charakteristikách hráčů počítačových her. Na pozadí těchto zjištění lze vyslovit hypotézy o některých osobnostních vlastnostech hráčů počítačových her.

K novějším výzkumům z oblasti osobnosti hráčů počítačových her patří výzkum Vaculíka (1999). Podle tohoto výzkumu dívky hrající velmi často se považují za vzdělanější a méně rozrušitelné. Chlapci, kteří hrají často počítačové hry, se považují za vyrovnanější, méně rozrušitelné a neúzkostné, za méně pracovité, línější a nezdvořilejší než chlapci nehrající počítačové hry často.

V našem výzkumném projektu se zaměříme na exploraci vztahu mezi bazálními osobnostními charakteristikami a: (a) hraním počítačových her, (b) frekvencí hraní počítačových her, (c) preferencí jednotlivých typů počítačových her.

Metoda

Soubor

Soubor byl tvořen 393 studenty a učiteli brněnských středních škol (věk 15-21, 46% chlapců, 54% dívek). Studenti gymnázií tvořili 35.1%, studenti středních průmyslových škol 43.8% a učni 21.1% zkoumaného souboru. Výzkumu se účastnili dobrovolně. Sběr dat probíhal anonymně. Data jsme zpracovávali dvěma způsoby. Pro exploraci vztahu mezi osobnostními vlastnostmi a hraním počítačových her jsme použili všechny respondenty. Respondenty, kteří hrají počítačové hry, jsme použili k exploraci vztahu mezi osobnostními vlastnostmi a frekvencí hraní, osobnostními charakteristikami a preferencí typů počítačových her.

Metody

Pro zkoumání osobnostních vlastností jsme použili posuzovací škálu BRS. Pro zkoumání oblasti hraní počítačových her jsme zvolili dotazník vlastní konstrukce.

BRS: Zvolili jsme posuzovací škálu, která vznikla na základě prací Hřebíčkové (1997, 1996a, 1996b). Je založena na pětifaktorové teorii osobnosti nazývané Big Five, která popisuje pět základních dimenzí osobnosti. Metoda je tvořena šedesáti bipolárními dvojicemi adjektiv vyjadřujícími osobnostní vlastnosti. Vybrána byla osobnostně relevantní adjektiva, která mohou být použita k tomu, aby se „chování a prožívání člověka odlišilo od chování a prožívání jiného člověka, tj. která označují určité typické způsoby chování, prožívání a reagování individua“ (Allport, Odbert, 1936, podle Hřebíčkové, 1997, str. 50). Vybrané dvojice adjektiv odpovídají užívanému slovníku a jsou relevantními v oblasti uvažování o sobě. Zkoumané osoby se posuzují na šestibodové škále. Jejich úkolem je vybrat takové hodnocení, jež je nejlépe vystihuje.

Ve své práci uvádí Hřebíčková* (1997) následující popis jednotlivých dimenzí osobnosti:

EXTRAVERZE: tato dimenze zahrnuje sociabilitu, aktivitu, asertivitu, živost a bystrost,

PŘÍVĚTIVOST: dimenze vyjadřuje altruismus, péči a emoční podporu na jednom pólu, nepřátelství, lhostejnost, nevraživost, žárlivost na pólu opačném,

SVĚDOMITOST: zachycuje pečlivost, zásadovost, svědomitost, negativní pól zahrnuje malý zájem o práci, lhostejnost k jejím cílům. Tato dimenze bývá také označována jako „vůle k výkonu“.

EMOCIONÁLNÍ STABILITA: zahrnuje kontrast mezi vyrovnáváním se s prostředím (adjustace) nebo emocionální stabilitou a maladjustací - neuroticismem,

INTELEKT: obsahuje otevřenost vůči novým podnětům, myšlenkám a idejím, flexibilitu myšlení a bystrost.

Reliabilita (Cronbachovo alfa) škál v tomto výzkumu je: extraverze - 0.90, přívětivost - 0.80, svědomitost - 0.88, emocionální stabilita - 0.85, intelekt - 0.76.

Data získaná metodou BRS jsme použili jako indikátory pro osobnostní dimenze. Tento způsob zpracování dat odpovídá teoretické koncepci, na jejímž základě byla posuzovací škála BRS vytvořena.

Dotazník o hraní počítačových her: Jedná se o dotazník naší vlastní konstrukce, jehož část byla vytvořena na základě dotazníku, který použil ve svém výzkumu Griffiths (1997). Dotazník tvořilo celkem 22 položek týkajících se vybraných okruhů počítačových her a jejich hraní. První část obsahovala položky na zkušenosti s počítačovými hrami, frekvenci a průměrnou délkou hraní, místa, na nichž se nejčastěji hraje, a na oblíbené druhy počítačových her. Druhý oddíl zahrnoval položky zabývající se motivací ke hraní, významnými osobami pro zahájení i pokračování hraní, pozitivními a negativními důsledky hraní počítačových her. Závěrečná položka byla věnována problematice závislosti na počítačových hrách. Respondenti vybírali jednu nebo více odpovědí (podle pokynů) z nabídnutých možností.

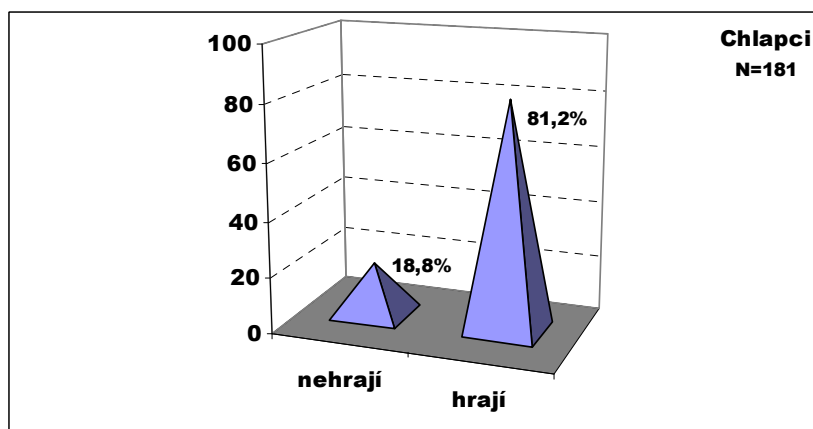
* Informace o posuzovací škále BRS je možné získat od autorky M. Hřebíčkové na této adrese: Psychologický ústav AV ČR, Veveří 97, 602 00 Brno.

Výsledky

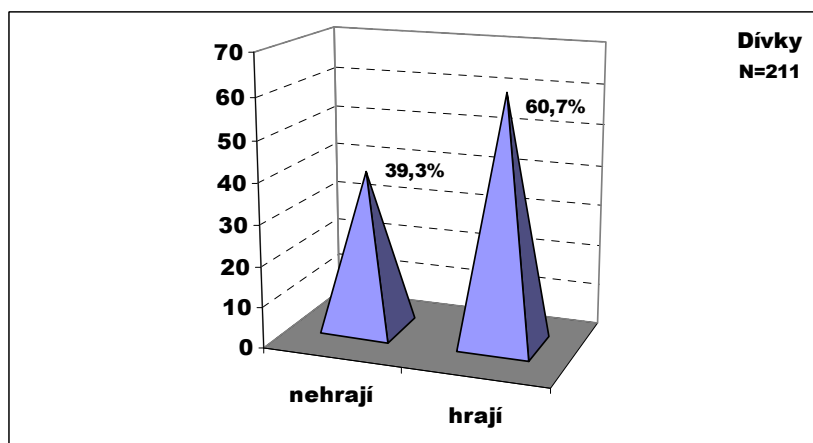
A) Osobnostní charakteristiky a hraní počítačových her

Grafy 1 a 2 zobrazují relativní četnosti hraní případně nehraní počítačových her separátně pro chlapce a dívky. Chlapeckých respondentů hraje 81.2%, dívek 60.7%.

Graf 1. Hraní počítačových her - chlapci (relativní četnost).

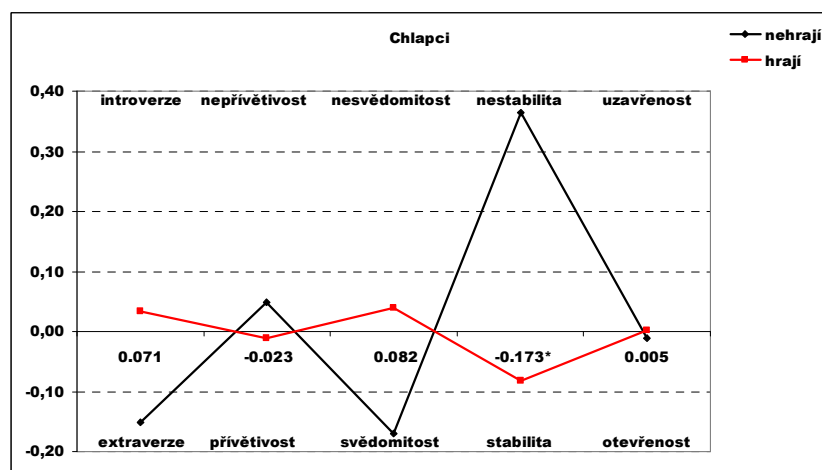

Graf 2. Hraní počítačových her - dívky (relativní četnost).

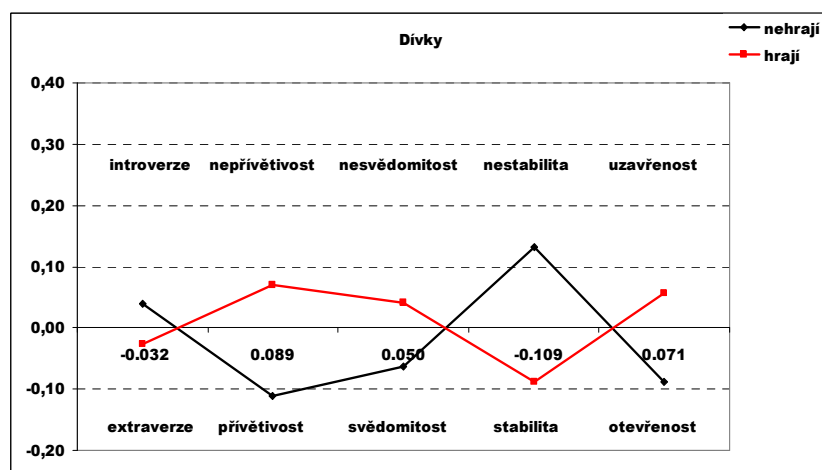

Grafy 3 a 4 zachycují vztah mezi osobnostními charakteristikami a hraním resp. nehraním počítačových her. Statisticky průkazné výsledky jsme zjistili pouze u chlapeckých hráčů v dimenzi stabilita - nestabilita. Chlapci, kteří hrají počítačové hry se považují za emocionálně více stabilní než chlapci, kteří nehrají.

Graf 3. Osobnostní charakteristiky a hraní (nehraní) počítačových her - chlapci.

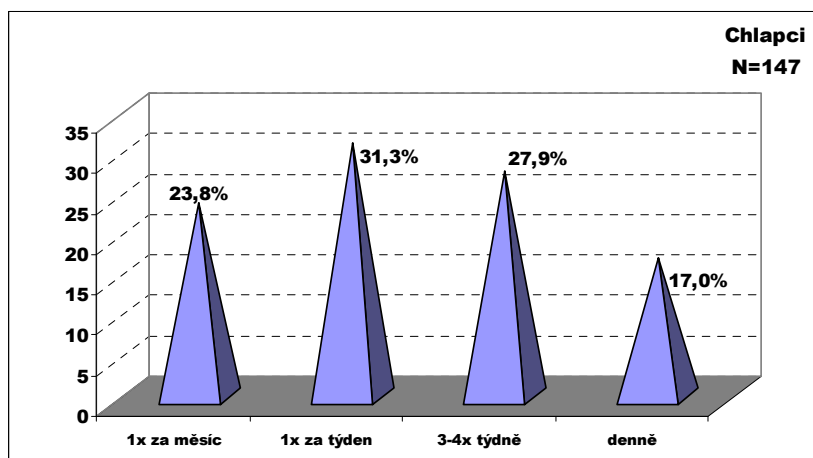
Graf 4. Osobnostní charakteristiky a hraní (nehraní) počítačových her - dívky.

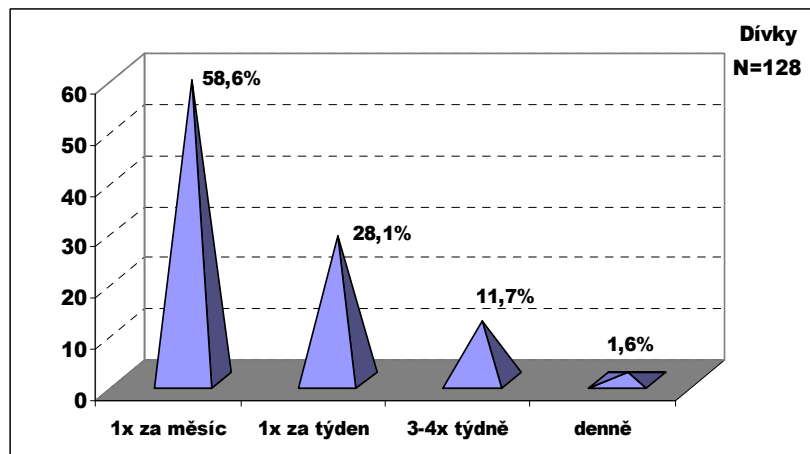
B) Osobnostní charakteristiky a frekvence hraní počítačových her

Grafy 5 a 6 zobrazují frekvence hraní počítačových her separátně pro chlapce a dívky. Nejčastější frekvence hraní u chlapeckých respondentů je 1x za týden (31.3%), denně hraje 17% respondentů. Za nejčastější frekvence hraní uvádějí dívky 1x za měsíc (58.6%), pouze malé množství dívek (1.6%) se věnuje hraní denně.

Graf 5. Frekvence hraní počítačových her - chlapci (relativní četnost).

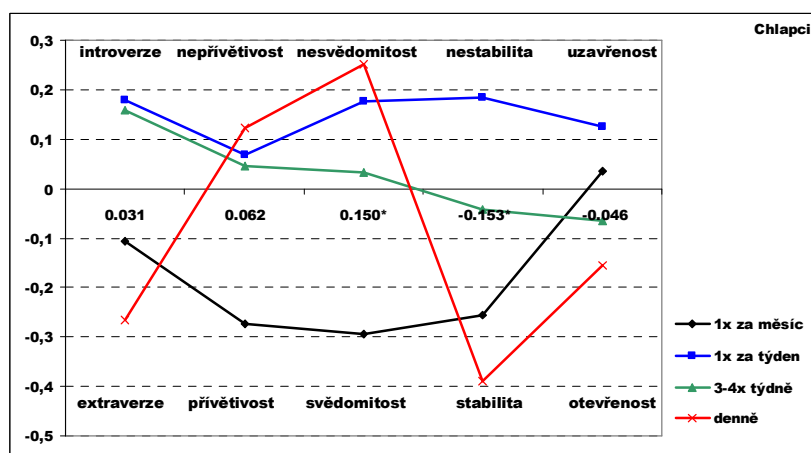

Graf 6. Frekvence hraní počítačových her - dívky (relativní četnost).

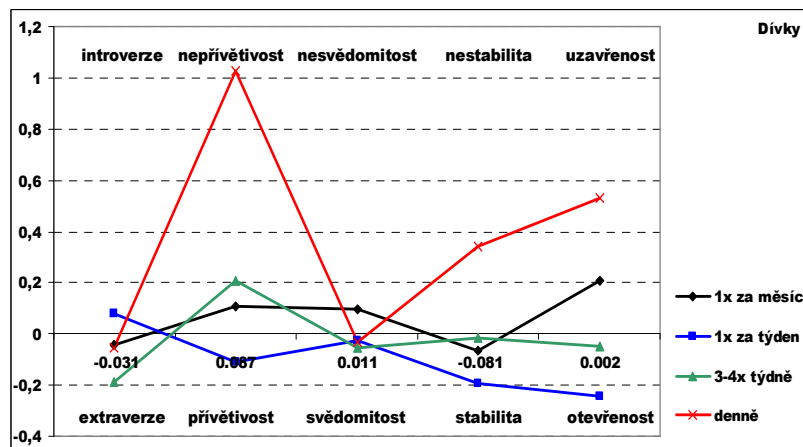

Grafy 7 a 8 zachycují vztah mezi osobnostními charakteristikami a frekvencí hraní počítačových her separátně pro chlapce a dívky. Statisticky průkazné rozdíly jsme zjistili v dimenzi stabilita - nestabilita ($r = -0.153$) a svědomitost - nesvědomitost ($r = 0.150$) mezi chlapci. U dívek nebyly zjištěny žádné statisticky významné odlišnosti.

Graf 7. Osobnostní vlastnosti a frekvence hraní počítačových her - chlapci.

Graf 8. Osobnostní vlastnosti a frekvence hraní počítačových her - dívky.

C) Osobnostní charakteristiky a preference jednotlivých typů počítačových her

V tabulce 1 jsou zachyceny koeficienty korelace mezi osobnostními vlastnostmi a preferencí typů počítačových her. Uvádíme výsledky, které jsou statisticky průkazné na hladině významnosti 10%. Typy počítačových her jsme převzali od Vaculíka (1998). Statisticky průkazné koeficienty korelace se objevují pro chlapeckou skupinu hráčů u tří typů počítačových her (strategie, sportovní hry, logické hry) a pohybují se od -0.25 do 0.15. U dívčí skupiny hráček se statisticky průkazné korelační koeficienty objevují u pěti typů počítačových her (adventure, akční hry, sportovní hry, simulátory a logické hry) v rozmezí od -0.33 do 0.31.

Chlapci, kteří preferují strategické hry se popisují spíše jako nesvědomití (0.14), emocionálně stabilní (-0.18) a otevření novým podnětům (-0.25). Sportovní hry preferují hráči emocionálně nestabilní (0.14) a uzavření novým podnětům (0.15). Logické hry preferují chlapci označující se za svědomité (-0.16).

Dívky, které se označují za méně přívětivé (0.21) a nesvědomité (0.31) preferují hry typu adventure. Akčním hrám dávají přednost dívky extravertní (-0.21) a svědomité (-0.28). Sportovní hry upřednostňují dívky nestabilní (0.21) a uzavřené novým podnětům (0.27). Logické hry preferují dívky emocionálně stabilní (-0.24) a otevřené novým podnětům (-0.33). Simulátorům dávají přednost dívky označující se za nepřívětivé (0.21).

Tab. 3 Dimenze osobnosti podle Big Five a typy počítačových her.

chlapci						
typ hry	preference typu hry	dimenze osobnosti				
		extraverze introverze	přívětivost nepřívětivost	svědomitost nesvědomitost	stabilita nestabilita	otevřenost uzavřenost
adventure	44%	0.04	-0.09	-0.05	-0.08	-0.11
akční	38%	-0.07	0.12	0.07	-0.02	0.08
dungeon	16%	0.13	0.07	0.08	0.04	0.01
strategie	59%	0.02	0.05	0.14*	-0.18*	-0.25*
sportovní	19%	-0.08	0.00	-0.01	0.14*	0.15*
simulátor	40%	-0.01	-0.09	0.06	-0.09	-0.09
logická	29%	0.03	0.01	-0.16*	-0.01	-0.09
dívky						
typ hry	preference typu hry	dimenze osobnosti				
		extraverze introverze	přívětivost nepřívětivost	svědomitost nesvědomitost	stabilita nestabilita	otevřenost uzavřenost
adventure	37%	-0.07	0.21*	0.31*	0.13	0.06
akční	17%	-0.21*	-0.11	-0.28*	-0.08	0.04
dungeon	2%	0.13	-0.09	-0.04	-0.01	-0.08
strategie	17%	-0.02	-0.13	0.12	0.01	-0.16
sportovní	28%	0.09	0.02	-0.11	0.21*	0.27*
simulátor	6%	0.03	0.21*	0.16	0.11	0.05
logická	70%	-0.03	-0.17	-0.15	-0.24*	-0.33*

* výsledky jsou statisticky průkazné na hladině významnosti 10%

Diskuse

V našem výzkumu jsme se zaměřili na exploraci vztahu mezi bazálními osobnostními charakteristikami a hraním počítačových her, frekvencí hraní počítačových her a preferencí typů počítačových her. Ke zjištění osobnostních charakteristik jsme použili posuzovací škálu BRS, která je založena na pětifaktorové teorii osobnosti. Pro zkoumání hráčského chování a hraní počítačových her jsme použili dotazník vlastní konstrukce.

V první části našeho výzkumu jsme se zaměřili na vztah mezi hraním resp. nehraním počítačových her a osobnostními charakteristikami. Analýzu jsme provedli pro chlapce a dívky odděleně. Statisticky průkazné výsledky jsme získali pro chlapecké respondenty v dimenzi stabilita - nestabilita. Chlapci hrající počítačové hry se označují za více emocionálně stabilní než chlapci, kteří nehrají počítačové hry.

V další části jsme analyzovali vztah mezi frekvencí hraní počítačových her a osobnostními charakteristikami. Respondenti, kteří hrají počítačové hry byli, rozděleni do čtyř skupin podle frekvence hraní (1x za měsíc, 1x za týden, 3-4x týdně, denně). Nejčastější frekvenci hraní uváděnou chlapeckými respondenty je frekvence 1x za týden, dále 3-4x týdně, denně hraje 17% chlapců. Více než polovina dívek uvedla, že hraje 1x za měsíc. Pouze nepatrné množství dívek (1,6%) hraje denně. Mezi dívkami jsme nezjistili žádné statisticky průkazné výsledky. U chlapců jsme statisticky průkazné výsledky získali v osobnostních dimenzích stabilita - nestabilita, svědomitost - nesvědomitost.

Za nejvíce emocionálně stabilní se považují chlapci, kteří hrají denně a chlapci hrající 1x za měsíc. Za emocionálně nestabilní se označují chlapci hrající 1x týdně. V dimenzi svědomitost - nesvědomitost se za nejvíce svědomité se považují chlapci, kteří hrají nejméně (1x za měsíc), za nejméně svědomité chlapci hrající denně.

Vztah mezi svědomitostí a frekvencí hraní počítačových her můžeme doplnit o poznatky o subjektivních negativních důsledcích hraní počítačových her. Za nejvíce negativní subjektivní důsledek hraní považují všechny skupiny hráčů zanedbávání povinností. Za druhý negativní důsledek hraní považují nejčastěji hrající respondenti konflikty s rodiči (Vaculík, 1999). Hráči popisující se jako nejméně svědomití hrají počítačové hry nejčastěji a za nejvíce subjektivní negativní důsledky svého hraní považují zanedbávání povinností a konflikty s rodiči.

Provedli jsme analýzu vztahu mezi preferencí jednotlivých typů počítačových her a osobnostními vlastnostmi. Statisticky průkazné výsledky jsme zjistili u chlapců i dívek. Mezi chlapci jsou nejvíce oblíbené hry strategické, jež preferuje více než polovina respondentů. Další typy her, u nichž jsme zjistili statisticky průkazné výsledky (logické a sportovní hry), patří spíše mezi méně oblíbené typy her. Podle našeho předcházejícího výzkumu (Vaculík, 1999) jsou strategické hry nejoblíbenějším typem počítačových her mezi tzv. náruživými hráči tzn. mezi respondenty hrajícími nejčastěji a nejdéle. Logické hry preferují tzv. sváteční hráči tzn. respondenti věnující se počítačovému hrám nejméně. Chlapci, kteří se popisují jako nesvědomití, emocionálně stabilní a otevření novým zkušenostem, preferují strategické hry. Hráči označující se za emocionálně nestabilní a uzavřené novým podnětům dávají přednost hrám sportovním. Logické hry upřednostňují chlapci, kteří se popisují jako svědomití.

U dívek jsme získali statisticky průkazné výsledky u pěti typů počítačových her. Nejoblíbenějším typem počítačových her mezi dívkami jsou zcela jednoznačně logické hry. Logické hry preferují dívky označující se jako emocionálně stabilní a otevřené novým zkušenostem a podnětům. Dívky popisující se jako méně přívětivé a nesvědomité preferují hry typu adventure. Hráčky, které se považují za nestabilní a uzavřené novým podnětům, preferují sportovní hry. Dívky označující se za extravertní a svědomité dávají přednost akčním hrám. Simulátory preferují dívky popisující se jako nepřívětivé.

Podle našich výsledků lze soudit, že odlišné osobnostní typy preferují odlišné typy počítačových her. Nabízí se otázka, co vede respondenty s odlišnými osobnostními vlastnostmi k preferenci různých typů her. Odpověď na tuto otázku bychom měli hledat v rozdílnostech mezi typy počítačových her, při jejichž hraní se pravděpodobně uplatňují odlišné osobnostní struktury. Analýza tohoto vztahu by se mohla stát námětem pro další výzkumný projekt.

V našem výzkumu jsme se zaměřili především na obecné dimenze popisu osobnosti. V dalším výzkumném projektu se zaměříme na osobnost podrobněji. Budeme se věnovat méně obecným, speciálním osobnostním charakteristikám.

Literatura

- Griffiths, M. (1997). Computer Game Playing in Early Adolescence. *Youth & Society* 29, 223-237.
- Hřebíčková, M. (1997). Jazyk a osobnost - pětifaktorová struktura popisu osobnosti. Brno, MU společně s Psú AV ČR.
- Hřebíčková, M., Čermák, I. (1996a). Vnitřní konzistence české verze dotazníku NEO-FFI. *Československá psychologie* 40, 208-216.
- Hřebíčková, M., Ostendorf, F. (1996b). Obecné dimenze popisu osobnosti v češtině a němčině. *Československá psychologie* 40, 392-405.
- McClure, R. F., Mears, G. (1984). Video game players: personality characteristics and demographic variables. *Psychological Reports* 55, 271-276.
- McClure, R. F., Mears, G. (1986). Videogame playing and psychopathology. *Psychological Reports* 59, 59-62.
- Vaculík, M. (1998). Svět počítačových her. In: Svoboda, M., Blatný, M. (Eds.), *Sociální procesy a osobnost*, Brno, MU s Psú AV ČR, 180-185.
- Vaculík, M. (1999). Charakteristiky hráčů počítačových her v adolescenci. *Československá psychologie* 43, 165-179.

Souhrn

V naší studii jsme se zaměřili na exploraci vztahu mezi osobnostními vlastnostmi a a) hraním počítačových her, b) frekvencí hraní počítačových her, c) preferencí jednotlivých typů počítačových her. Výzkumný vzorek tvořilo 393 studentů (věk, 15-21, 46% chlapců, 54% dívek). Analýzu vztahů jsme provedli odděleně pro chlapce a dívky. V první části jsme se zaměřili na vztah mezi hraním počítačových her a osobností. Statisticky průkazné rozdíly mezi chlapeckými hráči a nehráči v dimenzi emocionální. V další části jsme analyzovali vztah mezi frekvencí hraní a osobnostními charakteristikami. Statisticky průkazné výsledky jsme zjistili u chlapeckých respondentů v dimenzích stabilita - nestabilita, svědomitost - nesvědomitost. Při analýze vztahu mezi osobnostními vlastnostmi a preferencí jednotlivých typů počítačových her jsme zjistili statisticky průkazné rozdíly pro chlapce i dívky.

Osobnost v trojrozměrném biologickém prostoru

Lubomír Vašina

The personality in the three dimensional biological space

The basic transdisciplinary paradigm allowed to the author to overcome information barriers of nature sciences, neurosciences and psychological sciences /without information misunderstanding/ and to come to conclusion, that personality can be seen as a quantum phenomena on a macroscopical level.

The personality is step by step /developmental aspect/ forming special informational configuration in the three dimensional biological space /human brain/. At the same time the relations among these informations, that are of the quantum nature, can be realized through virtual informations. Strong stability of this informational configuration can be explained only like this. This configuration takes energy from its own source without collapsing and presents in that way strong integrity. At the end of this study, there is neuropsychological model of personality with three level core. This model respects the fact, that humans can be seen as nonlinear dynamic system that is naturally out of balance. This system keeps its existence due to permanent flow of energy and informations.

Vstup do problematiky

Jsme jedinými ze živých organismů, kteří si uvědomují stárnutí jako proces směřující k vlastnímu zániku, jedinými, kteří jsou schopni „přemýšlet o přemýšlení“ a diferencovat mezi jevy, skutečností /fakty/ a formovat data o faktech a statisticky je zpracovávat. Jsme také jediní z živých organismů, kteří vědomě dokáží změnit průběh vlastních biochemických pochodů za souběžné probíhající disociace „já od já“. A jsme také jedinými, jejichž psychický obsah je mj. zprostředkován znakovými informacemi, které se týkají předmětů a jevů reality, na které odkazují. Jinak řečeno, lidská myšlenková činnost je reálně existující proces, ale její obsahy nejsou reálnými jevy.

Doposud nevíme, co je to život, ale víme, jaké jsou znaky života, nevíme, co je to psychika, ale víme jaké jsou znaky psychiky, a nevíme, co je to osobnost, ale opět postupně poznáváme pouze znaky osobnosti.

Vyvstává zde tedy otázka, zda člověk, přes svoji jedinečnou schopnost „přemýšlet o přemýšlení“, je vůbec schopen poznat podstatu lidské psychiky, podstatu osobnosti ? v dalších odstavcích této studie se pokusíme nalézt odpověď na tuto otázku.

Vztah mozku a psychiky

Rozhodli jsme se pojmout vztah mezi mozkem a psychikou transdisciplinárním paradigmatickým. Vedl nás k tomu rozpor mezi neurovědami stvrzovanými kauzálními vztahy struktura-funkce-proces na straně jedné a psychologii stvrzovanými vztahy mezi reálnými psychickými jevy a jejich obsahem na straně druhé. Je snazší manipulovat

v laboratorních podmínkách s neurofyzilogickými jevy k získání faktů o jevech a dále formovat data o faktech, než vzít do úvahy subjektivní jako předmět výzkumu v případě psychického fenoménu. Transdisciplinární paradigma umožňuje překročit informační bariéry, které kladou samotné informační systémy jednotlivých věd, aniž by to bylo například na úkor srozumitelnosti textu a tedy bez zvyšování informační entropie. To je velmi důležité při konstituování teorie v permanentní interakci s empirií. V našem konkrétním případě to mj. znamená cestu k pochopení skutečnosti, že kvantová povaha mikrosvěta se může projevit i na makroskopické úrovni. A to je jedna z cest, která umožňuje přijmout subjektivní jako předmět vědeckého zkoumání.

Výše uvedené je také reakcí na znovu se opakující tendenci ztotožnit neurofyzilogické a psychické jevy. Je to důsledek konstituování tzv. kybernetického neuronu /Mc Cullochův a Pittsův neuron/, který vedl řadu vědců, M. MINSKÝM /1968/ počínaje, k vytvoření tzv. umělých neuronových sítí, o kterých se předpokládá, že jsou nositeli umělé inteligence. Autoři tohoto modelu jsou přesvědčeni, že odhalili podstatu lidské psychiky, včetně podstaty osobnosti. Jisté pochybení tohoto názoru však spočívá v tom, že se ztotožnila formální stránka zpracovávání informací v lidském mozku se zpracováváním informací v počítačové síti. Umělá inteligence je definována syntakticky, nedokáže provést „odstup od své činnosti“, a tudíž neproklazuje ani strategický cit. i když dokáže variantový propočet kroků při řešení problému, své kroky odvozuje z formálních pravidel vložených člověkem. Umělá inteligence neodpoví na otázku „proč dělá to, co dělá“, neumí pracovat s metaforou, vtípem atd.

Vraťme se však k problematice vztahu neurofyzilogických a psychických jevů. Pro názornost si vybereme vztah mezi bdělostí a vědomím. Bdělost je neurofyzilogický termín a je součástí předmětu neurofyzilogie. Vědomí je psychologický termín a je součástí předmětu psychologie. „Jazykem“ bdělosti je akční potenciál, „jazykem“ vědomí je slovo. Vědomí není ovšem orientováno na slovo, ale na předměty a jevy reality, na které slovo odkazuje. Akční potenciál na nic mimo sebe neodkazuje. Záměrné lidské jednání je jednáním „o něčem“. Neurofyzilogické jevy však v tomto smyslu nemají obsah. Každý neuron sice disponuje lokální pamětí, ale nelze předpokládat, že má vědomí. To by si již jádro atomu muselo uvědomovat, co se děje na orbitech s elektrony.

Neuron pracuje relativně samostatně, registruje hodnoty přicházejících vstupů a porov- náváním těchto vstupů s tzv. adaptivním koeficientem /synaptickou váhou/ určuje výsledný efekt svého působení. To znamená, že v prostorové neuronové síti, jejíž je součástí, ovlivňuje synaptické váhy jiných neuronů a sám je ovlivňován celkovým nastavením této sítě, představující určitou pracovní konstelaci neuronů, zabezpečujících příslušnou komplexní psychickou funkci. Neuronové sítě jsou vnitřně strukturovány jako malé prostorové dráhy, s dobrým energetickým krytím a permanentním tokem informací. Co se v takovém případě v mikroprostoru děje, je nám v současné době schopna objasnit teoretická fyzika, nikoliv psychologie. To ovšem neopravňuje neurovědce ke ztotožňování neurofyzilogických a psychických jevů.

Mozek zpracovává informace paralelně i sériově, ale místo, kde dochází k uvědomění si smyslu těchto informací, se děje pouze v intrapsychickém prostoru.

Přejdeme ke složitějším problémům řešeným v kontextu předmětu této studie. Nejsložitější jev, se kterým se člověk může setkat, generuje v něm samotném. Jedná se o psychosociální pole s postupně se konstituující osobností. Toto pole může existovat

pouze v permanentním toku energie a specifických /znakových/ informací. Jeho zvláštností je, že ze své podstaty generuje nové a nové virtuální informace a rozšiřuje tak psychosociální /virtuální/ realitu.

Při pokusu o objasnění výše uvedeného tvrzení vyjdeme z postulátu, že všechny živé systémy jsou nelineárními dynamickými systémy ve stavu nerovnováhy /I. PRIGOGINE, 1971, S.J. GROERNER, 1993, A. GILGEN, 1994 a další/. V tomto stavu je udržuje permanentní tok energie a informací, což vede buď k deterministickému chaosu, který umožňuje strukturální změny a samoorganizaci, nebo ke stochastickému chaosu, spojenému mj. s růstem informačního šumu a s postupným zánikem systému.

Deterministický chaos /M. MARKUS et al.; 1988/ je základní podmínkou všech živých systémů a je vnitřně generován tímto systémem. Umožňuje zvyšování stupně organizovanosti systému tak, aby se zvyšovala jeho informační kapacita a výkonnost. Umožňuje pochopit, proč například člověk může náhle změnit formu, směr i obsah svého chování a prožívání, proč i nepatrný impuls může mít dalekosáhlé účinky v celém systému atd. Deterministický chaos také umožňuje objasnit existenci vůle. Psychika i soma permanentně směřují k určitému ekvilibriu v dostatečné vzdálenosti od stochastického chaosu. Nejsložitější člověku známý fenomén, psychosociální pole a v něm se utvářející a existující osobnost, nemůže být odkázán na náhodný tok specifických informací, a proto ze své podstaty produkuje i další nové virtuální informace.

Faktem je, že nevíme, kdo v živých dynamických systémech „brání“ tomu, aby v chaosu nepřevážila jeho destruktivní funkce nad funkcí konstruktivní.

V psychologickém výzkumu zásadní problém spočívá ve skutečnosti, že nelinearitu se pokoušíme „uchopit“ lineárním modelem. Když například provádíme korelaci, tak vlastně většinou realizujeme lineární korelaci. Jinak řečeno, korelace není v tomto případě mírou vztahu mezi dvěma proměnnými, ale mírou linearity tohoto vztahu, /není tedy mírou nelinearity tohoto vztahu/. Otázkou zůstává, co jsme vlastně v takovém případě zjistili.

Neuropsychologický aspekt osobnosti

Když se neuropsycholog začne zabývat problematikou osobnosti, klade si otázku, kde v trojrozměrném biologickém prostoru je vlastně struktura osobnosti „rozprostřena“. Nejedná se o oživování lokalizacionistických tendencí v neurovědách, ale o snahu nalézt cestu ke kontaktování se s tímto reálně existujícím fenoménem. Na rozdíl od neurologů a neurofyziologů nejsme přesvědčeni o tom, že optimální cestou je cesta skrze patologii. Je sice skutečností, že léze v určitých částech pracovních konstelací neuronů vede ke změně kvality vědomí /ale to se netýká jáství, fenoménu já/, k poruchám interfunkčních souvislostí mezi psychickými jevy atd. Je zcela zřejmé, že i při tak závažných onemocněních, jako je akinetický mutismus, locked-in syndrom, je sebeuvědomování zachováno. Stejně tak významnou skutečností je, že ani extrémní hydrocefalický syndrom nebrání sebeuvědomění, fenoménu já, fungování osobnosti. A ještě pozoruhodnější je skutečnost, že při syndromu rozštěpeného mozku /split brain syndrom/ nevzniknou „dvě osobnosti“ v jednom mozku a sebeuvědomění, jáství, celistvé já je opět zachováno.

Ke stejnému závěru jsme dospěli i při vyhodnocování důsledků velmi přesně lokalizovaných poškození různých korových zón. Použijeme-li například pro zjištění rozsahu funkčních poruch při lézích v oblasti levé dorzolaterální prefrontální kůry Wisconsinský test nebo například Conntinnous Performance Test pro mapování změn v kvalitě funkcí při oboustranných lézích mediální prefrontální kůry, pak ani v jednom případě nezjistíme poruchu sebeuvědomění, rozpad *já*, ale závažná postižení jiných psychických fenoménů.

Jaká je tedy podstata osobnosti? Lze říci, že sestává z neuronů, neurotransmiterů, neuro- hormonů a prostorově konstituovaných drah, jejichž holistické vlastnosti a způsob, jak zpracovávají informace, vede ke vzniku a existenci osobnosti? Ještě větší nároky na formulování odpovědi klade skutečnost, že existuje jáství, *já* jako jádro osobnosti. *Já* není nějakým fenoménem „vedle“ lidské psychiky, není izolovaným integrátorem, koordinátorem a regulátorem psychického dění, ale je součástí celého systému. Přesto je výjimečným jevem v tom smyslu, že se nachází v průsečíku vnitřního, vnějšího a spirituálního světla, jejichž nároky musí sladit tak, aby člověk mohl v reálném světě existovat jako celistvá lidská bytost, mající pocit smysluplnosti svého bytí a pocit smysluplnosti světa kolem něho.

Problémem je „uchopit“ fakt, že biochemické jevy a bioelektrické jevy umožňují vznik psychických jevů, které například nesou subjektivní pocit sebeúcty, sebeakceptace, sebevědomí atd., nebo umožňují meditativní charakter chvíle, kdy jsme ponořeni do vlastního procesu a *já* je „subjektem i objektem současně“. *Já* má dokonce ještě jeden rozměr, jednu funkci, a to zabránit, abychom se při takovém „putování vlastním procesem, ve vlastním procesu“ neztratili. Na otázku, jak je to možné, zatím neznáme odpověď.

Proto se nyní vrátíme k reálnému objektu, k funkcím prefrontálních laloků, které by nám v našich úvahách o osobnosti měly pomoci pokročit dál. Prefrontální laloky a s nimi spojené funkce hrají významnou úlohu ve vývoji osobnosti. Prefrontální laloky jsou tou strukturou, která je nositelkou tzv. sociální nástavby lidské psychiky. Patří sem empatie, flexibilní adjustace, schopnost internalizovat morální hodnoty, rozvíjet vyšší emoce, propojovat erotiku a sexualitu. z jejich aktivity generuje i iniciativa, afiliativní a asertivní chování atd. Mechanismy uložené v prefrontálních zónách umožňují motivovat sociální chování. Na základě vyhodnocených údajů o jeho účinnosti pak ovlivňují příjem a další zpracovávání informací v bazálních a zadních strukturách mozku. Aby se výše uvedený děj mohl vůbec realizovat, lze předpokládat, že se v něm uplatňuje funkce osobnosti jako součást tohoto procesu, což ovšem není totéž co samotná osobnost, jak se domnívají někteří neurovědci.

Je zřejmé, že *já*, osobnost jako živý dynamický systém, musí mít dispoziční základnu /geneticky daný fakt, že se jedná o lidskou psychiku/. Problémem je předpoklad, že dispoziční /genetická/ základna *já* /core/ je neovlivnitelná eventuálními dědičnými změnami, kdežto ta část osobnostní struktury, která tvoří „obal“ kolem *já*, kolem jádra osobnosti, je těmito dědičnými faktory /mutacemi apod./ ovlivnitelná. Výše uvedené mj. znamená, že *já*, pocit jáství, jakkoliv nediferencovaný, máme od narození. Ovšem pokud rozvíjející se kognitivní funkce /od narození saturované mj. specifickými, tzn. znakovými informacemi/ nemají ještě určitou kvalitu, nutnou pro vyjádření poznání sebe, nemá *já* šanci dát o sobě vědět diferencovaným způsobem /„ani navenek, ani dovnitř“/. Totéž platí i pro emocionalitu.

Podstatné je, že lidská psychika je výrazně zaměřena na vztahy, na sociální chování a může se rozvíjet pouze v lidské společnosti. To je nesmírně náročné, a proto musí v intrapsychickém prostoru existovat nějaký bod, jakýsi aktivní princip v člověku, vyznačující se silnou integritou a mající současně integrativní funkci. Přesně tuto podmínku splňuje *já*. *Já* je aktivní a stabilní za různých emočních stavů, kognitivních nezdarů, poruch osobnosti atd. Poznatky z roviny neurofyzilogické sdělují, že funkční mohutnost neuronu nespočívá v něm samotném, ale v jeho schopnosti „spojovat se“ s ostatními neurony, být aktivní, vytvářet ve vztazích s ostatními neurony takové prostorové sítě, z nichž generuje psychický fenomén, jehož stabilitu umožňuje právě jeho kvantová povaha /některé části vnitřního informačního systému neuronů-mikrotubuly a mikrofilamenty – jsou schopny, vzhledem ke své struktuře, takový fenomén „unést“. Bližší informace lze najít například ve studii S.R.HAMEROFFA et al., 1990.

To, co bylo uvedeno výše, nám umožnilo konstituovat model osobnosti, kde vycházíme z předpokladu, že osobnost je postupně se uspořádávající specifická konfigurace informací v trojrozměrném biologickém prostoru /lidském mozku/. Tato konfigurace má kvantovou povahu /jedná se o kvantový fenomén na makroskopické úrovni/. Vztahy mezi částmi této konfigurace informací jsou zprostředkovány virtuálními informacemi. Jen tak lze vysvětlit, že v každé části je současně obsažen i celek a také skutečnost, že konfigurace jako celek se vyznačuje výraznou stabilitou, pro kterou čerpá energii ze své podstaty, aniž by se zhroutila v chaosu.

Konfigurace informací se utváří kolem jádra, které sestává ze tří vrstev. Nejvnitřnější vrstvu, dispoziční základnu osobnosti jako celku, tvoří bazální *já* /pracovní název pro tuto vrstvu/. Bazální *já* sice samo o sobě není schopno disociace „já od já“, ale jeho význam je daný jeho silnou integrativní funkcí. Během vývoje umožňuje jedinečné uspořádání zbývajících dvou vrstev a vlastně i osobnosti jako celku. Druhou vrstvu jádra osobnosti tvoří prožívané *já* /self/. Je to cesta od původně nediferencovaného self ke stále jemněji diferencovanému self. Teprve po stabilizaci této formy *já* je možný proces tzv. štěpení, který dává vzniknout třetí vrstvě jádra osobnosti, třetí vrstvě *já*. Jedná se o sociálně diferencované *já* /*já* rolové/. Bazální *já* může mj. prostřednictvím druhé a třetí vrstvy vstupovat do obsahu vědomí, realizovat vratný proces disociace „já od já“ a operovat se znaky. Domníváme se, že třívrstevnaté jádro osobnosti lze doložit empiricky, a to meditativní cestou. V té fázi meditace, kdy vstupujeme do kontaktu s bazálním *já*, již nepotřebujeme slova a zažíváme silný, vše prostupující pocit lidskosti /human being/.

Literatura:

- Gilgen, A. /et al./: Chaos theory in psychology. Greenwood Publ., N.Y. 1994;
 Groerner, S.J.: Chaos theory. The General Psychologist, 1993, 29, 3, pp. 105-135.
 Hameroff, S.R., Rasmussen, S. /et al./: Computational connectionism within neurons. Physica, D 42, 1990, pp. 423 – 449.
 Marcus, M. /et al./: From chemical to biological organisation. Springer-Ver., Heidelberg 1988.
 Minsky, M.: Semantic information processing. MIT Press, Massachusetts 1968.
 Prigogine, I., Stengers, I.: Order out of chaos. Meinemann, London 1984.
 Vašina, L.: Sanoterapie. Vyd. MU, Brno 1999.

Souhrn

Výchozí transdisciplinární paradigma umožnilo autorovi překročit informační bariéry přírodních věd, neurověd a psychologických věd, aniž by vznikl informační šum, a dospět tak k závěru, že osobnost představuje kvantový fenomén na makroskopické úrovni.

Osobnost je postupně se utvářející /vývojový aspekt/ konfigurace informací v trojrozměrném biologickém prostoru /lidském mozku/, přičemž vztahy mezi těmito informacemi, které mají kvantovou povahu, jsou realizovány virtuálními informacemi. Jen tak lze vysvětlit výraznou stabilitu této konfigurace informací, která vlastně čerpá energii ze své podstaty, aniž by se zhroutila, a vykazuje tak silnou integritu. závěru studie uvedený neuropsychologický model osobnosti s třívrstevnatým já- drem respektuje fakt, že osobnost je živý nelineární dynamický systém.

Testování infekce HIV / AIDS jako náročná životní situace

Alena Vosečková, Stanislav Pelcák

HIV testing as a difficult life situation

Test for HIV/AIDS infection is perceived by the patients as a difficult life situation which is in most of the cases connected with the threat to the basic life values, the lost of sense of life, with the anticipation of comorbidity and death (diagnosis of HIV/AIDS is perceived as the diagnosis of death, stigmatization and discrimination of HIV positive people, feelings of guilt associated with promiscuous behaviour, and the like). This specific life situation described by the language of logotherapy as the connection of suffering, guilt, and death puts higher demands on a patient as well as health-service workers. The judgement of individual preconditions for managing a difficult life situation on the axis vulnerability - resistance enables to estimate the extent of vulnerability and the ability to manage it. To judge the subjective preconditions of an individual to manage adequately a difficult life situation the method of S.O.C was used (Antonovsky 1985). The values of S.O.C. in clients who sought the psychological aid in connection with the testing for HIV were statistically significantly lower in comparison with the normal population (123,6+11,7). The values of S.O.C. in patients who were only examined for HIV positivity (140,5+20,2) are comparable with the values of healthy population (139,9+15,0). The found results of examination confirm the connection between individual resistance against stress and the way how the client manages the examination for HIV. The complex therapy can be selected more effectively for example single consultation, individual or group psychotherapy and others.

Úvod do problematiky

Se zvýšeným nebezpečím přenosu HIV / AIDS infekce se úměrně zvyšuje i počet klientů vyhledávajících vyšetření pomocí HIV testů. Na rozdíl od jiných běžně prováděných vyšetření je již samotné testování na HIV spojeno u většiny klientů se zvýšenou úzkostí a strachem (typické je směřování HIV positivity a onemocnění AIDS, diagnóza AIDS je vnímána jako diagnóza smrti). Po sdělení negativního výsledku vyšetření nákazy virem HIV / AIDS dochází k přechodné úlevě, k radosti, že „jsem z toho venku“. U části pacientů je tato úleva pouze dočasná, po několika dnech až měsících se utváří „bludný kruh“ obav, nejistoty a strachu ze smrti, iracionálních úvah o možných formách přenosu, specifitě a senzitivitě testu aj. Obavy z výsledků vyšetření, pocity viny spojené s poruchami sebepojetí, sociální stigmatizace HIV pozitivních pacientů, mohou vyústit v celou řadu zdravotních obtíží zejména u pacientů s nízkou nezdolností (schema 1). Většina těchto pacientů přichází za praktickým lékařem s polymorfními somatickými obtížemi, pro které nelze najít odpovídající patofyziologický mechanismus nebo organický nález. z hlediska prevence by bylo vhodné u osob, které absolvují vyšetření na nákazu virem HIV, poskytovat diferencované psychologické poradenství, případně psychoterapii. z těchto důvodů bylo na našem pracovišti od roku 1995 rozšířeno vyšetření této rizikové skupiny pacientů o psychologické poradenství a psychoterapii. Jednou z možností, jak zpřesnit indikaci

psychoterapie již v období vyšetření je posouzení individuální dispozice ke zvládání náročných životních situací. K tomuto účelu byl využit dotazník nezdolnosti typu S.O.C.

Nezdolnost je pokládána za účinný moderátor ve vztahu stres - zdraví, t.j. faktor, který má specifický protektivní účinek v tom, že umožňuje eliminovat, zmírňovat či usměrňovat negativní vlivy nepříznivých životních událostí, situací a okolností. Metodiku S.O.C. lze používat pro posouzení subjektivních předpokladů jedince adekvátně zvládat stres a pro komplexnější predikci rizik vzniku celé řady onemocnění. Osoby s vysokou úrovní nezdolnosti uvádějí v porovnání s osobami s nízkou nezdolností méně neurastenických stesků souvisejících se stresem (bolesti hlavy, žaludeční nevolnost, poruchy spánku aj.).

Výsledky a diskuse

Soubor tvořilo 37 klientů (22 mužů a 15 žen, věkový průměr = 22,7 let), kteří byli vyšetřeni ve Středisku pro podporu zdraví, prevenci drogové závislosti a AIDS na přítomnost HIV protilátek a jejichž výsledky byly negativní. Na základě indikace podpůrné psychoterapie byl soubor rozdělen do dvou podskupin. Skupinu A tvořilo 10 klientů (4 muži a 6 žen, věkový průměr = $23,8 \pm 10,1$ roku), kteří docházeli na individuální psychoterapii. Skupinu B tvořilo 27 klientů (18 mužů a 9 žen, věkový průměr = $21,6 \pm 3,4$ roku), kteří byli vyšetřeni na HIV / AIDS a na základě dobrovolnosti vyplnili dotazník S.O.C. v průběhu úvodního sezení byl u obou skupin realizován řízený rozhovor a orientační psychologické vyšetření zaměřené na schopnost zvládat náročné životní situace. Vycházeli jsme ze skutečnosti, že velká interindividuální variabilita mezi reakcemi pacientů na negativní životní události je ovlivněna celou řadou faktorů, např. percipovanou sociální oporou, možností ventilovat a volně vyjadřovat pocity, schopností nalézt smysl života v krizi, předchozími zkušenostmi se zvládáním stresu, vulnerabilitou organismu aj.

Průměrná hodnota S.O.C. u skupiny B ($140,5 \pm 20,2$) odpovídá hodnotám, které byly zjištěny u vybraných skupin zdravé populace. Ve skupině A byla průměrná hodnota S.O.C. ($123,6 \pm 11,7$) statisticky významně nižší na 5 % hladině významnosti (tabulka 1). Nižší hodnoty byly naměřeny i v jednotlivých dimenzích S.O.C., průměrná hodnota dimenze Manageability (MA) byla nižší na 5 % hladině významnosti (graf 1, 2).

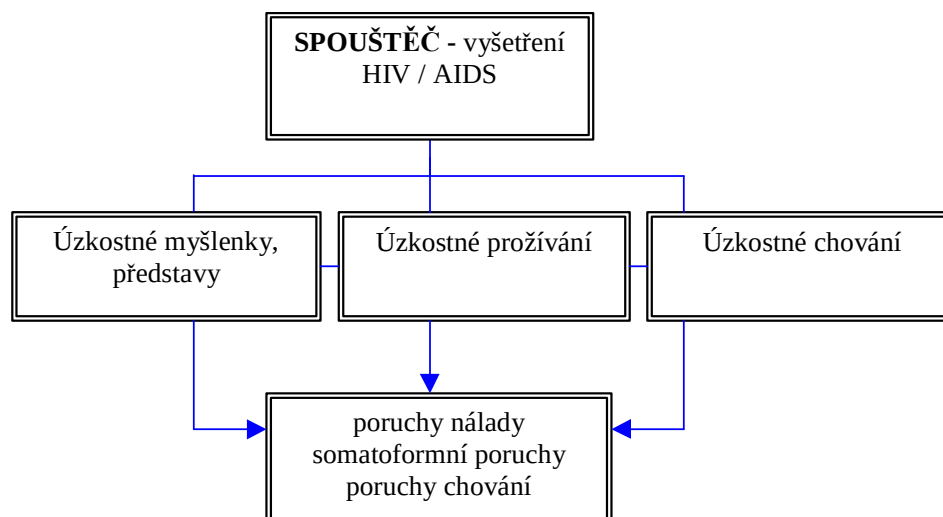
Zjištěné výsledky vyšetření potvrzují souvislost mezi individuální rezistencí vůči stresu a způsobem, jakým klient zvládá situaci vyšetření na HIV pozitivitu. Nízká nezdolnost může být jedním z faktorů, který vede k vyhledání psychologické či psychotherapeutické pomoci. U řady klientů může dojít v důsledku aktuálně prožívané existenciální frustrace k rozvinutí typických vzorců chování, které můžeme pozorovat u „psychosomatických pacientů“. Jedná se o specifickou skupinu pacientů, kteří mohou opakovaně vyhledávat ambulantní péči praktických lékařů i specializovaných pracovišť.

Závěr

Posouzení individuálních předpokladů zvládání náročné životní situace na ose vulnerabilita - nezdolnost umožňuje odhadnout míru zranitelnosti a schopnosti zvládat náročnou životní situaci pacienta. Může být efektivněji volena komplexní terapie včetně

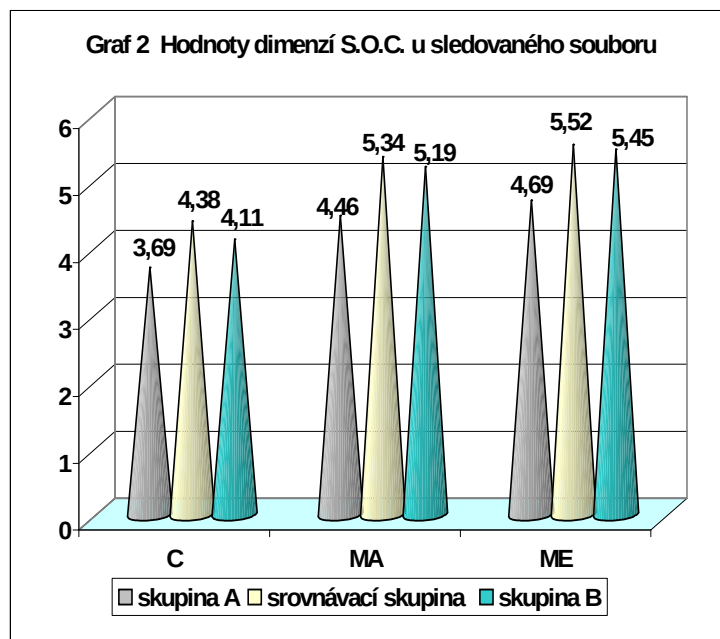
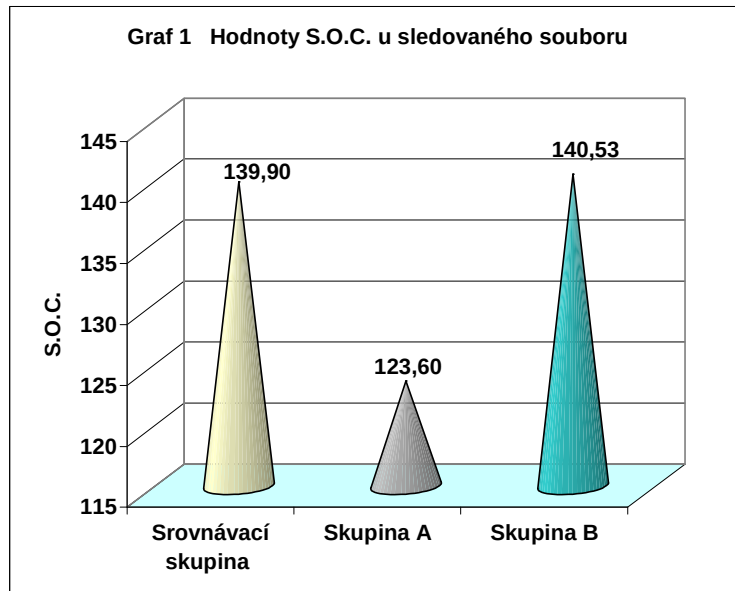
jednorázové konzultace, individuální nebo skupinové psychoterapie apod. Tato terapeutická volba má v moderní medicíně obecnější platnost.

Schéma 1 Interakční model rozvoje maladaptivního chování při testování HIV / AIDS

Tab. 1

Hodnoty nezdolnosti typu S.O.C. u vybraných skupin populace				
populace	S.O.C.	SD	max	min
skupina A	123,6*	11,7	139,0	110,0
skupina B	140,5	20,2	179,0	104,0
adolescenti	139,9	15,0	179,0	97,0
sociální pracovníci	137,6	17,8	177,0	115,0
lékaři	144,3	19,2	185,0	88,0

Súvislosti sebaobrazu a interpersonálnych črt – interakčný pohľad

Jozef Výrost

Relation of self-concept and interpersonal traits - an interactional look

The study brings near the results of an empirical analysis. For interpersonal traits measuring the method (IK) was constructed on the principles of interactional paradigm, i.e. the target behavior was followed up by the means of presentation of a set of different, systematically varied situations. Except the statistically significant relations among self concept and interpersonal behavioral traits the behavioral manifestations conditioned by the character of situation appeared important, that document the productivity of instruments of above mentioned type.

Dnes už tradičná koncepcia **osobnostných črt** vychádzala z meritórneho predpokladu ich všeobecnej stability v čase. Toto, prevedené do praktickej roviny, malo znamenať, že črty vplývajú na správanie ľudí rozhodujúcim spôsobom, tento vplyv je v zásade trvalý a z uvedených dôvodov sú črty veľmi dobrými prediktormi správania. Skúsenosti uplynulého obdobia však ukázali aj na slabiny tejto koncepcie, označovanej aj ako dispozičný prístup (Mischel, 1984).

V priebehu posledného obdobia sa postupne začína formovať špecifická línia nazerania na otázku prístupu k štúdiu osobnostných charakteristík: Podľa tohto stanoviska diskusia o tom, či je lepším determinantom správania črta alebo situácia, je "pseudoprobém" (napr. Anastasi, 1986). Správanie je spojenou funkciou charakteristík osoby (črt) a charakteristík situácie a príliehavým označením tohto princípu konštrukcie nástrojov je **interakčný prístup** (Endler, Magnusson, 1976).

Empirické overenie tohoto prístupu prinieslo dôkazy v prospech jeho produktívnosti (Endler et al., 1991). V zmysle získaných výsledkov približne jednu desatinu rozptylu možno vysvetliť **vplyvmi situácie** ("Keď mám vystupovať na verejnosti, tak ..."), ďalšiu desatinu osobnými, t.j. **dispozičnými vplyvmi** ("Ja [Peter] mám často trému...") a jednu pätinu **interakciami osoba X situácia** ("Ja [Peter], keď mám vystupovať na verejnosti, mám trému").

Z uvedeného však vyplýva, že stále najväčšou časťou distribúcie zostáva tzv. chybový rozptyl, t.j. aj po všetkých korekciách je stále úroveň determinácie a z nej formulovateľnej predikcie nižšia ako náhodné (nepredvídateľné) vplyvy.

Uplatnenie **interakčnej paradigm** v konštrukcii nástrojov na diagnostiku osobnosti, ktoré sme sa pokúsili rozpracovať, ponúka podľa nášho názoru isté šance pre zníženie podielu týchto náhodných vplyvov. Filozofia tohto prístupu sa zakladá na expozícii situácií, ktoré respondent hodnotí obvykle na kontínuu niekoľkobodových posudzovacích škál. Je to preto, že prístup k posudzovaným javom je **pravdepodobnostný** (vychádza sa tu z koncepcie prototypovej reprezentácie prirodzených kategórií - podrobnejšie viď Roschová, 1973 resp. Výrost et al., 1993). Expozícia série situácií stavia na myšlienke, že klasické metódy tohto typu očakávajú v odpovediach respondenta na položky privysokú mieru generalizácie. Napr. odpoveď

na výrok "Obyčajne som napätý.." od respondenta vyžaduje, aby abstrahoval od konkrétnych situácií a sám posúdil, či jeho reakcie majú odlišný charakter ako reakcie iných ľudí. z psychológie vieme, že tak sebaopoznanie, ako aj poznanie iných ľudí je zaťažené istou mierou skreslenia, ktorého rozsah je navyše individuálne podmienený. Táto skutočnosť vyúsťuje v zníženie validity odpovede osoby aj v tom prípade, keď sa úprimne snaží odpovedať pravdivo. Efektívnejším sa nám javí postup, keď prezentujeme sériu situácií a generalizácia je potom produktom práce psychológa - ten posudzuje, do akej miery sa respondentom manifestovaná tendencia reagovať v špecifických situáciách dá posúdiť ako prevládajúca. Respondentovi to dáva možnosť v konkrétnych dimenziách presnejšie vyjadriť obvyklý spôsob svojej odpovede. Uvedený prístup v diagnostike osobnosti získal označenie "person-situation interaction" (Endler,Hunt,1968; Sarason,Smith,Diener,1975; Magnusson,Endler,1977; Endler et al.,1991), v sociálnej psychológii osobnosti sa nazval "template-matching technique" (Bem,Funder,1978), v klinickej psychológii "aptitude-treatment interaction" (Snow,1991) a v profesiovom poradenstve "theory of career choice" (Holland,1985).

V predloženom príspevku sa pokúšame analyzovať súvislosti sebaobrazu a osobnostných črt. To samo osebe nie je myšlienka nová (kolegovia M.Blatný, L.Osecká z Psychologického ústavu a ďalší sa jej venujú už dlhší čas), chceli sme sa však k nej vrátiť preto, lebo istým spôsobom môže prispieť k pochopeniu toho, ako interakčná paradigma funguje resp. by mohla fungovať prakticky.

Metóda

1. Metodika IK, ktorú sme vyvíjali už dlhšiu dobu (napr. Výrost, 1998), je založená na expozícii situácií, ktoré respondent hodnotí na kontínuu 8-bodových posudzovacích škál, ktoré reprezentujú oktanty pôvodného Wigginsovho modelu IAS. Ide teda o osem škál, usporiadaných v kruhovom modeli proti smeru hodinových ručičiek:

- PA – sebaistý, dominantný**
- BC – arogantný, vypočítavý**
- DE – chladný, chladnokrvný**
- FG – povznesený, introvertovaný**
- HI – neistý, submisívny**
- JK – nerobí sa dôležitý, poddajný**
- LM – vrelý, zmierlivý**
- NO – družný, extravertovaný**

Metodika IK okrem uvedených osem skóre (už uvedené oktanty), umožňuje aj odvodenie ďalších ukazovateľov:

- a) subskóre interpersonálnych črt v situáciách **bežných, konfliktných** (s negatívnym emocionálnym pozadím) a **harmonických** (spájajúcich sa s pozitívnym prežívaním), t.j. 3 x 8 ukazovateľov
- b) subskóre interpersonálnych črt vo vzťahu zoči osobám **blízkym** (partner, rodinný príslušník), bežným **známym** a **cudzím** (neznámym), t.j. ďalších 3 x 8 ukazovateľov
- c) subskóre interpersonálnych črt v **dyádických** situáciách a voči **skupine** osôb, t.j. 2 x 8 ukazovateľov.

Metodika IK teda poskytuje celkom 64 (8 x 8) parciálnych a 8 celkových skóre.

2. Metodika SELF obsahuje šesť 4-bodových škál. Inštrukcia znela nasledovne: „V priebehu svojho života si utvárame názor na seba aj tým spôsobom, že sa porovnávame s inými ľuďmi. V záhlaví každej škály bude uvedená charakteristika, ktorá bude predmetom posúdenia. V záujme lepšej diferenciácie možnosť ‘rovnako ako iní’ nepoužívame.” Respondenti sa posudzovali tak, že mali vyjadriť, či danou charakteristikou disponujú 1-oveľa menej ako iní, 2-menej ako iní, 3-viac ako iní, 4-oveľa viac ako iní. Použité boli nasledovné charakteristiky: **šťastie, úspech, výhra, telesná sila – odolnosť, duševná sila – odolnosť, sebadôvera.**

3. Výskumnú vzorku tvorilo 180 vysokoškolských študentov, z ktorej sme vybrali 50 osôb, jednak vysoko, t.j. +1 sigma (26 p.o.) resp. nízko t.j. – 1 sigma (24 p.o.) skórujúcich v metodike SELF. Takýto prístup bolo možné uskutočniť až po výsledkoch faktorovej analýzy (varimax), ktorá ukázala existenciu jedného faktora v pozadí škál (eigenvalue 2,74 a vysvetlený rozptyl 45,4%).

Výsledky

Základnú hypotézu výskumu tvoril predpoklad, že osoby s pozitívnejším sebaobrazom, t.j. vysoko skórujúce v metodike SELF (ktoré o sebe vypovedali, že v porovnaní s inými ľuďmi majú viac šťastia, úspechov, odolnosti atď.) sa v metodike IK, postihujúcej črty interpersonálneho správania budú prezentovať inak ako osoby druhej skupiny (ktoré podľa vlastného posúdenia majú v porovnaní s inými ľuďmi menej šťastia, úspechov atď.)

Výsledky, relevantné overovaniu uvedenej hypotézy uvádzame v tab.č.1:

Tab.č.1: Rozdiely medzi skupinami v celkovom skóre metodiky IK

IK	nízke skóre (priemer)	vysoké skóre (priemer)	t	p
PA	5,31	6,49	4,23	0,0001**
BC	3,12	3,99	2,77	0,0079**
DE	3,43	4,02	1,84	0,0713
FG	4,06	3,67	1,26	0,2128
HI	4,02	2,89	3,43	0,0012**
JK	4,49	4,49	0,01	0,9966
LM	4,70	4,61	0,33	0,7360
NO	4,23	4,79	2,56	0,0137**

Ako možno vidieť, os rozdielov prechádza cez sekundárny faktor DOM (dominancia/submisivita) Wigginsovho modelu. Osoby s pozitívnejším sebaobrazom sa v situáciách metodiky IK prejavovali ako dominantnejšie (oktant PA), vypočítavejšie (oktant BC) a extravertovanejšie (oktant NO). Osoby druhej skupiny zasa ako submisívnejšie (oktant HI).

Ďalší predpoklad úzko súvisí s interakčným prístupom: očakávali sme, že v závislosti od typu situácií budú výsledky oscilovať okolo globálne registrovaných tendencií, popísaných v predošlej hypotéze:

V situáciách bežných sa potvrdili rozdiely medzi skupinami v oktantoch PA (dominantný), BC (vypočítavý) a HI (submisívny) v už popísanom smere.

K signifikatným však pribudol rozdiel v oktante DE (chladný, chladnokrvný) v prospech osôb vysoko skórujúcich v metodike SELF.

V konfliktných situáciách, zdá sa, tento činiteľ pôsobí intenzívnejšie – rozdiely medzi skupinami sa prakticky stierajú, okrem oktantu PA – vysoko skórujúce osoby v metodike SELF sú dominantnejšie.

Podobný obraz registrujeme v harmonických situáciách, aj tu okrem oktantu PA sa rozdiely neprejavili.

V situáciách, kedy partnermi sú osoby blízke alebo známe, sa v podstate bez zmien reprodukoval obraz, ktorý registrujeme pri interpretácii celkového skóre, okrem oktantu NO (extroverzia), kde sa signifikantné rozdiely neprejavili. Voči osobám cudzím pribudol oktant DE (chladný) v prospech vysoko skórujúcich osôb v metodike SELF.

V dyádických vzťahoch sa po prvý krát uplatňuje oktant FG (introverzia) ako signifikantný (v prospech nízko skórujúcich osôb). Voči skupine osôb, sa opäť reprodukoval pôvodný obraz, popisovaný pri celkovom skóre.

Záver

Výsledky výskumu ukázali na dve základné skutočnosti: jednak medzi sebaobrazom a črtami interpersonálneho správania možno nájsť vzájomné zmysluplné súvislosti, ktoré potvrdzujú už doposiaľ získané poznatky. Osoby, ktoré “veria vo svoju šťastnú hviezdu” sú v interpersonálnych situáciách dominantnejšie, extravertovanejšie a viac kalkulujú s efektom, ktorý z interpersonálnych vzťahov rezultuje.

Druhé zistenie podporuje myšlienky o produktivnosti uplatnenia interakčnej paradigmy: kontext situácie ovplyvňuje sebaaprezentáciu. Aj jednotlivci, ktorí majú pesimistickejší pohľad na vlastnú úspešnosť a produktivitu v sociálnom kontexte, v situáciách konfliktných a harmonických sa podobajú viac svojim “protájškom”. Aj v situáciách zoči-voči osobám blízkym a známym sa rozdiely v extravertzii medzi skupinami stierajú. Naopak, v sociálnych situáciách keď partnerom je jednotlivec, miera introverzie stúpa.

V žiadnom prípade by sme nechceli získané výsledky preceňovať. Cieľ, ktorý by sme nimi chceli dosiahnuť, je isté zvýšenie senzitivity psychologickkej komunity k “fungovaniu” interpersonálnych črt v závislosti od kontextu danej situácie, v ktorej sa črtami regulované správanie prejavuje.

Literatura:

- Anastasi, A.:Evolving concepts of test validation. Annual Review of Psychology, 1986, 37, 1-15
- Bem, D.J.,Funder, D.C.:Predicting more of the people more of the time: Assessing the personality of situations. Psychological Review,1978,85,485-501
- Endler, N.S., Hunt, J.McV.: S-R inventories of hostility and comparisons of the proportions of variance from persons, responses, and situations for hostility and anxiousness. Journal of Personality and Social Psychology, 1968,9,309-315
- Endler et al.: Multidimensionality of state and trait anxiety: Factor structure of the Endler multidimensional anxiety scales.Journal of Personality and Social Psychology, 1991, 60,919-926

- Endler, N.S., Magnusson, D.: Interactional psychology and personality. Washington, Hemisphere, 1976
- Holland, J.L.: Making vocational choices. Englewood Cliffs, N.J., Prentice Hall, 1985
- Magnusson, D., Endler, N.S.: Interactional Psychology: Present status and future prospects. In: Magnusson, D., Endler, N.S. (Eds.), Personality at the crossroads: Current issues in interactional psychology. Hillsdale, N.J., Erlbaum, 1977
- Mischel, W.: Personality and assessment. New York, Wiley, 1968
- Mischel, W.: Convergences and challenges in the search for consistency. American Psychologist, 1984, 39, 351-364
- Rosch, E.H.: On the internal structure of perceptual and semantic categories. In: Moore, E.T. (Ed.), Cognitive development and the acquisition of language. New York, Academic Press, 1973
- Sarason, I.G., Smith, R.E., Diener, E.: Personality research: Components of variance attributable to the person and the situation. Journal of Personality and Social Psychology, 1975, 3, 199-204
- Snow, R.E.: Aptitude-treatment interaction as a framework for research on individual differences in psychotherapy. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 1991, 59, 205-216
- Výrost, J., Lovač, L., Bačová, V.: Vybrané kapitoly zo sociálnej psychológie II: Sociálna psychológia osobnosti, teória osobnej a sociálnej identity, sociálna psychológia malých skupín. Bratislava, Veda, 1993

Souhrn

Príspevok prináša výsledky empirického výskumu. Pre zisťovanie interpersonálnych čŕt bola vytvorená metodika (IK), konštruovaná na princípoch interakčnej paradigmy, t.j. správanie bolo posudzované prostredníctvom prezentácie rozličných, systematicky obmieňaných situácií. Okrem štatistickej významnosti vzťahov medzi sebaobrazom a interpersonálnymi črtami sa preukázali aj odlišnosti, podmienené charakterom situácie, čo dokumentuje produktívnosť nástrojov, vytvorených na interakčnom princípe.

Niektoré možnosti diagnostiky osobnosti detí s komunikačnou nedostatočnosťou

Katarína Zborteková

V príspevku informujeme o našich skúsenostiach s diagnostikou osobnosti u detí so zníženou komunikačnou kompetenciou (ťažko sluchovo postihnutých) metodami ROR, Projektívni interview V. Michala, Baum test, TBSD - Test barevného sémantického diferenciálu, Kresba seba v skupine.

Do kategórie detí s *komunikačnou nedostatočnosťou* môžeme okrem afatikov, dysfatikov, autistov či detí s selektívnym mutizmom zaradiť aj deti s ťažkým prelingválnym poškodením sluchu. Primárne sluchové postihnutie neostáva izolované. Absencia sluchových podnetov ovplyvňuje sekundárne vývin jednotlivých psychických funkcií a rozvoj celej osobnosti. Najmarkantnejšie sa prejaví v retardácii rečového vývinu, neadekvátnej komunikácii a obmedzenej interakcii s okolím. Terciálne poškodenia siahajú do sféry sociálnych vzťahov a väzieb. Jednou z možností ako predísť nedostatočnej diferenciácii osobnosti a zníženej kvalite života sluchovo postihnutých je okrem primárnej včasnej ranej starostlivosti aj integrované vzdelávanie. Práve v jeho kontexte výskumne sledujeme zmeny v kognitívnom a osobnostnom vývine na vzorke 60 ťažko sluchovo postihnutých / SP / detí vo veku 8 – 15 rokov.

Základnou otázkou v prístupe k deťom s komunikačnou insuficienciou je voľba vhodných diagnostických prostriedkov. Bežné dotazníkové metódy totiž nieje možné použiť a špeciálne metódy s normami pre tento typ populácie sú veľmi zriedkavé. Prezentujeme niekoľko našich skúsenosti s nasledovnými metodikami.

ROR - klasická sada Rorschachových tabuliek

- časovo náročné vyšetrenie i spracovanie údajov vyžadujúce erudíciu
- chudobná, máloobsažná produkcia SP detí
- kontroverzné zistenia /v porovnaní s údajmi získanými v iných metódach/
 - * v rámci predvýskumu / N = 10 / sa nepotvrdila jej vhodnosť u SP detí a nahradili sme ju metódou TBSD

TBSD - Test barevného sémantického diferenciálu

V.Ščepichin, A.Ricklová, vyd. Horkel Elektronik Test 1992,ČR.

Osobnostný test pre detí vo veku 7 – 14 rokov vhodný aj u detí obtiažne vyšetriteľných / komunikačná nedostatočnosť, znížený intelekt, sociálna zanedbanosť, autizmus, psychiatrická diagnóza, úraz či operácie CNS /.

Administrácia nie je náročná a trvá 15 – 20 minút. Dieťa priradzuje 45 –tim podnetovým slovám v záznamovom liste vždy tri rôzne farby, ktoré si volí zo sady 12 – tich štandardných farebných ceruziek. Nakoniec všetky farbičky zoradí podľa preferencie.

U SP detí s chudobnou slovnou zásobou je nutné overovať si, či dieťa adekvátne vníma význam podnetových slov. Niektoré slová bolo potrebné deťom vysvetliť a priblížiť napr. radosť, šťastie, povinnosť, detstvo, nuda, nálada, voľnosť, smrť, útočiť, sny vs. senenie, budúcnosť a i..

Úloha sa viacerým SP deťom javila ako dlhá a po prvej tretine sa rozptylovali, snažili sa prácu si uľahčiť opakovaním voľby tých istých farieb, či preskakovaním slov. Deti bolo potrebné opakovane motivovať k práci. U niektorých sociálne odbrzdených jedincov bolo ťažké identifikovať či dieťa volí farbu podľa princípu či uváženia. Určité pochybnosti o výskyte artefaktov vznikali, ak dieťa volilo opakovane určitú, napr.čiernu farbu pri slovách s výrazným pozitívnym nábojom ako: radosť, láska, matka, kamaráti a pod.. Na otázku odpovedalo, že sa mu táto farba páči. Pri konečnom zoradení farbičiek podľa obľúbenosti ju však umiestnilo na posledné miesto.

Vyhodnocovanie údajov je pracné a časovo náročné a preto vhodné využiť počítačové spracovanie dát. Interpretácia zistení vyžaduje značnú opatrnosť, nakoľko test je zameraný na identifikáciu patologických symptómov osobnosti dieťaťa. Postrádali sme pozitívne osobnostné charakteristiky. Metóda je vhodná pre klinickú, poradensko-terapeutickú prax, kde je možné dlhšie pracovať s klientom a jednotlivé zistenia konfrontovať s inými metódami. Pre výskumné účely, kde sa jedná spravidla o jednorazové vyšetrenie, sa nám javí táto metóda ako menej vhodná.

PI - Projektívni interview

V.Michal, vyd. Psychodiagnostické a didaktické testy š.p. Bratislava 1974

Test pozostáva z troch častí.

Kúzelný svet navodzuje fantáziijnou-rozprávkovú situáciu, do ktorej dieťa premieta vlastné prežívanie, postoje, hodnoty, motívy, prípadne konflikty. Pre nepočujúce deti bolo navodenie situácie dosť problematické. Svet rozprávok je im takmer cudzí. Taktiež vyjadrovať vlastné pocity, názory a úvahy bolo pre ne veľmi náročné. Zdôvodniť svoje tvrdenia takmer nemožné. Od týchto detí sa totiž od malička očakáva pasívne prijímanie a memorovanie ponúkaných informácií a poznatkov. V novej situácii bývajú neistí, hľadajú istotu správnej odpovede a uniká im zmysel úlohy.

Nedokončené vety sme predkladali deťom v písomnej forme kvôli lepšiemu porozumeniu, dokonca sme ich počet znížili, ale i tak bola úloha pre deti náročná. Hľadali jedno správne riešenie, ich reakcie boli obsahovo i gramaticky neadekvátne, reakčný čas veľmi dlhý.

Detký svet. Pri interpretácii málo štrukturovaných obrázkov deti spravidla projekovali nedostatočnú sociálnu skúsenosť a slabú slovnú zásobu. Nevedeli vystihnúť dej či konflikt a neúplný obrázok ich zneisťoval.

Rozdiel medzi integrovanými a neintegrovanými SP deťmi sa ukázal najvýraznejšie v úlohe **Tri želania** /časť Kúzelného sveta/. Integrované deti poskytovali kvalitatívne lepšie odpovede. Napr. želali by si napr.: „aby počuli, aby ľudia boli dobrí, triedu ako botanickú záhradu, mamičke dobrého manžela, aby som sa učil ako blesk, aby učiteľia a rodičia nemuseli veľa pracovať, chceli by poznávať Ameriku Čínu, celý svet,.. U neintegrovaných detí prevládali želania materiálneho rázu. Najčastejšie si želali pekné oblečenie, peniaze, auto, zlato, a pod..

Metóda je časovo náročná a pre mnohé detí s nízkou komunikačnou kompetenciou nevhodná.

BAUM TEST – CH.Koch - The Tree Drawing Test as an aid in psychodiagnosis. Hans Hubert Verlag, Bern, 1952

projektívna kresebná metóda
časovo nenáročná
prirodzená a deti nezaťažujúca
vyžaduje skúsenosť resp. supervíziu
* metóda vhodná pre prácu s deťmi s
komunikačnou nedostatočnosťou

Charakteristiky detí získané touto metódou hodnotili rodičia i učitelia ako výstižné a pravdivé.

KRESBA SEBA V SKUPINE - projektívna kresebná metóda

Dieťa má na čistý papier formátu A4 nakresliť seba v spoločnosti svojich kamarátov, súrodencov, rodičov v preňho bežnej situácii. K dispozícii má obyčajné ceruzky, pastelky, gumu, strúhatko.

pre deti zaujímavá, nenáročná metóda zisťujúca
sebaponímanie
v sociálnom kontexte
pri jej kvantitatívnom a kvalitatívnom zhodnotení je potrebná
skúsenosť s analýzou detskej kresby
* metóda sa nám javí ako vhodná pre diagnostiku detí so
zníženou
rečovou kompetenciou

Všetky získané údaje z uvedených metód sme doplnili o informácie :

- z osobnej a rodinnej anamnézy dieťaťa
- výsledky v inteligenčnom teste PDW / verbálnej i performačnej zložky /
- z pozorovania dieťaťa na dvoch vyučovacích hodinách
- z konzultácií s rodičmi a učiteľmi,

vzájomne ich konfrontovali a podrobili kvantitatívnej a kvalitatívnej analýze. Čiastkové zistenia sme prezentovali odbornej verejnosti a komplexne vychádzajú toho času v odbornej štúdii časopisu Psychológia a patopsychológia dieťaťa.

Adresy referujících:

PhDr. Viera Bačová, CSc.

Spoločenskovedný ústav SAV
Karpatská 5, 040 01 Košice, Slovensko

PhDr. František Baumgartner, CSc.

Spoločenskovedný ústav SAV
Karpatská 5, 040 01 Košice, Slovensko

doc., PhDr. Marek Blatný, CSc.

Psychologický ústav AV ČR
Veveří 97, 602 00 Brno, ČR
Tel.: ++420-5-7268281
Fax.: ++420-5-744667
E-mail: blatny@iach.cz

PhDr. Tat'jana Búgelová, CSc.

Katedra psychológie FF Prešovskej univerzity
ul. 17. novembra 1, 08 000 Prešov, Slovensko
E-mail: bugelova@unipo.sk

doc., PhDr. Ivo Čermák, CSc.

Psychologický ústav AV ČR
Veveří 97, 602 00 Brno, ČR
Tel.: ++420-5-7268282
Fax.: ++420-5-744667
E-mail: cermak@iach.cz

Bc. Mária Dobiášová

Katedra psychológie FF Prešovskej univerzity
ul. 17. novembra 1, 08000 Prešov, Slovensko

Mgr. Marek Falat

Ústav experimentálnej psychológie SAV
Dúbravská cesta 9, 813 64 Bratislava, Slovensko
Tel.: 07/5941 3230
E-mail: expsfala@savba.sk

PhDr. Eva Farkašová, CSc.

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie
Trnavská 112, 821 02 Bratislava, Slovensko

PhDr. Miroslav Frankovský, CSc.
Spoločenskovedný ústav SAV
Karpatská 5, 040 01 Košice, Slovensko

doc., MUDr. MUDr. Michal Hrdlička, CSc.
Psychiatrická klinika 2. LF UK, FN v Motole
Praha, ČR

PhDr. Martina Hřebíčková, PhD.
Psychologický ústav AV ČR
Veveří 97, 602 00 Brno, ČR
Tel.: tel.: ++420-5-7268282
Fax.: fax: ++420-5-744667
E-mail: martina@dior.ics.muni.cz

PhDr. Marta Jurčová, CSc.
Ústav experimentálnej psychológie SAV
Dúbravská cesta 9, 813 64 Bratislava, Slovensko
Tel.: 07/5941 3419
E-mail: expsjur@savba.sk

PhDr. Olga Kolaříková, DrSc.
Purkyňova 8, 612 00 Brno, ČR

Mgr. Lucie Kotková
Katedra psychologie FSS MU
Gorkého 7, 602 00 Brno, ČR

PhDr. Ľuba Kročanová
Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie
Trnavská 112, 821 02 Bratislava, Slovensko

doc., PhDr. Ladislav Lovaš, DrSc.
Spoločenskovedný ústav SAV
Karpatská 5, 040 01 Košice, Slovensko

doc., PhDr. Petr Macek, CSc.
Katedra psychologie FSS MU
Gorkého 7, 602 00 Brno, ČR
E-mail: macek@fss.muni.cz

Mgr. Magda Machátová
Katedra psychologie FSS MU
Gorkého 7, 602 00 Brno, ČR
Tel.: 41 61 51 41
E-mail: machatov@fss.muni.cz

PhDr. Ľuba Medved'ová

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie
Trnavská 112, 821 02 Bratislava, Slovensko

Mgr. Marek Navrátil

Psychologický ústav AV ČR
Tel.: ++420-5-7268282
Fax.: ++420-5-744667
E-mail: navrc@iach.cz

doc., PhDr. Liduška Osecká, CSc.

Psychologický ústav AV ČR
Veveří 97, 602 00 Brno, ČR

Mgr. Stanislav Pelcák, Dr.

KVH VLA JEP (Katedra vojenskej hygieny Vojenská lékařská akademie JEP
Hradec Králové 500 00

PhDr. Imrich Ruisel, DrSc.

Ústav experimentálnej psychológie SAV
Dúbravská cesta 9, 813 64 Bratislava, Slovensko

doc., PhDr. Evžen Řehulka, CSc.

Katedra psychologie PedF MU
Poříčí 31, 603 00 Brno, ČR
Tel.: 05/43 12 93 33
E-mail: rehulka@jumbo.ped.muni.cz

PhDr. Oliva Řehulková

Psychologický ústav AV ČR
Veveří 97, 602 00 Brno, ČR
E-mail: oreh@iach.cz

prof., PhDr. Vladimír Smékal, CSc.

Katedra psychologie FSS MU
Gorkého 7, 602 00 Brno, ČR

Mgr. Michal Šafář

Katedra aplikované tělesné výchovy, Fakulta tělesné kultury UP
Tel.: 068/545 23 82
E-mail: safar@ftknw.upol.cz

Mgr. Radovan Šikl

Psychologický ústav AV ČR
Veveří 97, 602 00 Brno, ČR
Tel.: ++420-5-7268281
Fax.: ++420-5-744667
E-mail: sikl@iach.cz

PhD. Blanka Šramová

Katedra psychológie, Pedagogická fakulta Univerzity Konstantína filozofa
Tr. A. Hlinku 1, 949 74 Nitra, Slovensko
Tel.: 087/77 21 663

Mgr. Mirka Štěpánková

Katedra psychologie FSS MU
Gorkého 7, 602 00 Brno, ČR

PhDr. Mojmír Tyrlík, Dr.

Katedra psychologie FF MU
Arna Nováka 1, 602 00 Brno, ČR

Mgr. Tomáš Urbánek, PhD.

Psychologický ústav AV ČR
Veveří 97, 602 00 Brno, ČR
Tel.: ++420-5-7268281
Fax.: ++420-5-744667
E-mail: tour@iach.cz

Mgr. Martin Vaculík

Psychologický ústav AV ČR
Veveří 97, 602 00 Brno, ČR
Tel.: ++420-5-7268283
Fax.: ++420-5-744667
E-mail: vaculik@fss.muni.cz

doc., PhDr. Lubomír Vašina, CSc.

Katedra psychologie FF MU
Arna Nováka 1, 602 00 Brno, ČR

MUDr. Alena Vosečková, CSc.

KVH VLA JEP (Katedra vojenské hygieny Vojenská lékařská akademie JEP)
Hradec Králové 500 00
Tel.: 049/512 30 03
E-mail: voseckova@pmfhk.cz

doc., PhDr. Jozef Výrost, DrSc.

Spoločenskovedný ústav SAV

Karpatská 5, 040 01 Košice, Slovensko

PhDr. Katarína Zborteková

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie

Trnavská 112, 821 02 Bratislava, Slovensko

Tel.: 00421 7/ 482 92 227

SOCIÁLNÍ PROCESY A OSOBNOST

Vydala Masarykova univerzita v Brně roku 1999
ve spolupráci s Psychologickým ústavem AV ČR v Brně

1. vydání, 1999 Náklad 200 výtisků
Tisk Vydavatelství MU, Brno - Kraví hora